

საქართველოს სსრ განათლების სამინისტროს პედაგოგიკურ
მეცნიერებათა სამეცნიერო-საკვლევი ინსტიტუტი

მ ლ. ზ ა მ ბ ა ხ ი ძ ე

ნიკო ნიკოლაძის პედაგოგიკური იდეები

ინსტიტუტის გამომცემლობა
თბილისი—1957

ავტორისაგან

გასული საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილ ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა შორის ფრიალ საპატიო ადგილი უჭირავს სახელოვან მესამოციანელს, დიდ მოაზროვნეს, პუბლიცისტს, ლიტერატორს, ნიკოლოზ (ნიკო) იაკობის-ძე ნიკოლაძეს.

ღრმად განათლებული და მგზნებარე, შრომაში დაუღალავი და ბრძოლაში შეუპოვარი ნიკო ნიკოლაძე, დიდ ილიასთან, აკაკისთან და გიორგი წერეთელთან ერთად, გასული საუკუნის სამოციანი წლების სოციალური და პოლიტიკური მოძრაობის ერთ-ერთი უთვალსაზიროესი და უნიჭიერესი მეთაური იყო ჩვენს ქვეყანაში. სწორედ ამიტომ შენიშნავდა ი. ჭავჭავაძე გაზეთ „დროებაში“, რომ „ნიკოლაძის გონიერებისა, მიხედვით-ლობისა და ყველასაგან ცნობილის ნიჭიერების დიდი პატივისმცემელი ვარო“¹, ხოლო იგივე ილია ნ. ნიკოლაძისადმი გაგზავნილ კერძო ბარათში „მდულარე ბუნების ფაზისელ მეგობარს“ პირდაპირ სწერდა: „შენ ჩვენა რაზმის ფალავნად გვეგულებიო“².

¹ ი. ჭავჭავაძე, უფ. ნ. ნიკოლაძე და მისი შეხედულება ბანკზე, გაზ. „დროება“, 1876 წ., № 39.

² ს. ი. მ. ხუნდაძე, მასალები ქართული ლიტერატურისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიისათვის, 1949 წ., გვ. 47.

ცნობილია, რომ გასული საუკუნის სამოციანი წლები როგორც რუსეთის, ისე საქართველოს საზოგადოებრივ-ეკონომიური და კულტურული ცხოვრების ძირეული ცვლილებებისა და გარდატეხის წლები იყო. ამ დროს გაიფურჩქნა და გაიზარდა ჩვენში, რუსეთის რევოლუციურ-დემოკრატიულ მოძრაობასთან იდეურად დაკავშირებული ქართველი მშრომელი ხალხის ბრძოლა სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისათვის. ამ ბრძოლის მებაირახტრენი იყვნენ ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, გ. წერეთელი, ი. გოგებაშვილი, კ. ლორთქიფაძე და სხვ.

ცხოვრების ახალი საწყისების გამარჯვებისათვის გაშლილი ბრძოლის პირობებში აღმოცენდა და განვითარდა ჩვენში ახალი ფილოსოფიური, სოციოლოგიური, ლიტერატურული, აგრეთვე პედაგოგიური მოძრაობა, რომელმაც მანამდე უცნობი, ღრმად პროგრესული აზრები წამოაყენა ახალთაობის აღზრდისა და განათლების. საერთოდ პედაგოგიური თეორიისა და პრაქტიკის სფეროში.

პედაგოგიური აზრის ეს ახალი მიმდინარეობა თავის ლახვარს. უპირველეს ყოვლისა, მიმართავდა ბატონყმურ საზოგადოებრივ ურთიერთობასთან შეფარდებული წოდებრივი სკოლის, აგრეთვე აღზრდისა და განათლების იმ რეაქციული, დიდმჯყრობელური საფუძვლების წინააღმდეგ, რომელთა გამტარებლად ცარიზმი გამოდიოდა ჩვენში. პედაგოგიკის ამ ახალი მიმდინარეობის მოთავენი მოითხოვდნენ ეროვნულ ნიადაგზე დაფუძნებული სკოლის კარების ფართოდ გახსნას ხალხის შვლებისათვის, ამ უკანასკნელთა გონების შეიარაღებას მოწინავე მეცნიერების უახლესი მონაპოვრებით, ახალგაზრდობის აღჭურვა მადალი, პროგრესული, ჰუმანური ზნეობრივი იდეალებით, პატრიოტიზმისა და ხალხისადმი მსახურების მტკიცე შეგნებით.

უეჭვოა, რომ გასული საუკუნის სამოციან წლებში საქართველოში დაწყებული საზოგადოებრივ-პედაგოგიური მოძრაობა რუსეთის რევოლუციურ-დემოკრატიული საზოგადოებრივ-

პედაგოგიური იდეების გაელენას განუდიდა. მაგრამ ეს სრულიად იმას არ ნიშნავს, თითქმის ქართველ მოღვაწეებს მექანიკურად გადმოჰქონდათ ეს იდეები ჩვენში. პარიჟით, ი. ჭავჭავაძემ, ა. წერეთელმა, ნ. ნიკოლაძემ, ი. გოგებაშვილმა, გ. წერეთელმა და სხვ., შემოქმედებითად შეითვისეს რა რუსეთის სამოციანი წლების მოწინავე პედაგოგიური პრინციპები, სათანადოდ შეუგუეს ისინი ქართველი ხალხის ბრძოლას სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისათვის.

ძლიერი, გაბედული, შეუპოვარი იყო ქართველ მესამოციანელთა ბრძოლა ქვეყნის შიგნით არსებული სოციალური უსამართლობისა და ცარიზმის დიდმპყრობელური პოლიტიკის წინააღმდეგ, კერძოდ კი, ეროვნული სკოლის, მშობლიურ ენაზე სწავლების უფლებების დასაცავად, რასაც ისინი განიხილავდნენ როგორც ერთ მხარეს, ერთ მომენტს ქართველი მშრომელი ხალხის ბრძოლისა საერთოდ სოციალური, პოლიტიკური და ეროვნული თავისუფლებისათვის.

ამ ბრძოლაში ერთი „პირველი ფალავანთაგანი“ იყო ნ. ნიკოლაძე, ადამიანი, რომლის ნიჭისა და მოღვაწეობის მრავალფეროვნება საყოველთაოდ ცნობილია ჩვენში.

გერცენი ამბობდა: „ჩვენ ვცხოვრობდით ყველა მიმართულებით“. ეს სიტყვები შეიძლება გავიმეოროთ ნ. ნიკოლაძის მიმართაც, რომლის მდიდარ ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში ღირსეულადაა წარმოდგენილი როგორც პუბლიცისტიკის, ისე ფილოსოფიის, სოციოლოგიის, ესთეტიკის, ლიტერატურული კრიტიკის, სამართლისა და პედაგოგიკის საკითხები.

შემოქმედების ეს მრავალფეროვნება ნ. ნიკოლაძის პირადი ჟინის ნაყოფი როდი იყო; მისი ენციკლოპედიზმი სავსებით უპასუხებდა საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების იმდროინდელ მოთხოვნებს და ამითვე იყო განპირობებული.

უეჭვოა, რომ ნ. ნიკოლაძის შემოქმედების ყველა ზემოხსენებული სფერო შეიძლება გახდეს და უკვე ხდება სპეციალური გამოკვლევის საგანი.

ნ. ნიკოლაძის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს აზრებსა და შეხედულებებს ახალთაობის აღზრდისა და განათლების საკითხებზე, მაგრამ მისი

მოღვაწეობის ეს მხარე დღემდე შესწავლილი არ ყოფილა.

ამ ხარვეზის ნაწილობრივ შეესების საქმეს, შესაძლებელია, ერთგვარი სამსახური გაუწიოს წინამდებარე შრომამ, რომელიც წარმოადგენს ნ. ნიკოლაძის პედაგოგიკურ შეხედულებათა სისტემატური დალაგების პირველ და, ამდენად, არასრულყოფილ ცდას.

I. ცხოვრების გზა

მრავალფეროვანი და მდიდარი იყო ნიკო ნიკოლაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის გზა.

დიდი ქართველი მესამოციანელის პაპა, მამუკა ნიკოლაძე; სოფელ სკანდეს მცხოვრები, ყმა ყოფილა თავად აბაშიძეებისა, რომლებსაც იგი ქართლს გაქცევია, მაგრამ ბოლოს მაინც ქუთაისს დაბრუნებულა და აქ ვაჭრობისათვის მიუყვია ხელი.

ნ. ნიკოლაძის მამას, იაკობ ნიკოლაძეს, თავისი მამის, მამუკას ხელობა განუგრძია, მაგრამ ამასთან ერთად განათლების ფასიც კარგად სცოდნია, წიგნის დიდი პატივისცემა ჰქონია და ამიტომ იმდროინდელი ქართული მწერლობის მრავალი მოწინავე ადამიანი მისი მეგობარი ყოფილა: „მამაჩემს, — იგონებს ნ. ნიკოლაძე, — ტფილისიდან ყოველი ახალი წიგნი მოდიოდა ქართულ ენაზე, რომელიც იქ იბეჭდებოდა. სიყმაწვილეში ის ერთად იზრდებოდა თურმე გორს ზ. ანტონოვთან... როცა ქუთაისს გორიდან ამბავი მოვიდა, ანტონოვი ცოფიანმა ძაღლმა დაკბინა, გაგიჟდა და მოკვდაო, მამაჩემმა ის როგორც ახლო ნათესავი იგლოვა. მეორე იმ დროის ავტორი და მსახიობი მეიფარიანი, აგრეთვე მისი კარგი ნაცნობი ყოფილა. მათგან იყო, თუ სხვათრივ, მას (ე. ი. იაკობს — ვ. ზ.) ყველა ახალი ქართული წიგნი მოსდიოდა. მიღებისთანავე დედაჩემი მათ თავიდან ბოლომდე გადაგვიბუღებულა, დიდს და პატარას, ქმარ-

შვილს და მოსამსახურეს. გ. ერისთავის კომედიებიდან ან არჩილ მეფის ლექსებიდან ბევრმა ჩვენგანმა ზეპირად დიდძალი ადგილები ეიცოდით. ეს კითხვა უკეთესი გასართობი იყო ჩვენს სახლში (ზაზი ჩვენია — ვ. ზ.)... ბროსეს გამოცემები „ქართლის ცხოვრება“... მამაჩემს ძვირფას ყლებში ჰქონდა შეძენილი თვითონ მარიუს ბროსესაგან, როცა ეს მეცნიერი ქუთაისს ჩამოსულა 40-იან წლებში... მამას მოხუცებულობამდე უყვარდა ბროსეს გაცნობის გახსენება და მისი ასირებული ქართულის დაცინვა. ქართულს ვერ ლაპარაკობდა, ასეთი წიგნები კი დაუბეჭდია ქართულად, უცხო ქვეყნის კაცს. ისწავლე შვილო, ხომ ხელავ სწავლას რა არ შეძლებია, მარიგებდა ის¹.

როგორც ამ მოგონებიდან ჩანს, იაკობ ნიკოლაძის ოჯახს კულტურული ცხოვრების მთავარ ძალას ნიკო ნიკოლაძის დედა, ელისაბედ ლორთქიფანიძე წარმოადგენდა, რომელსაც მისი სახელოვანი შვილი ასე ასახიათებს: „...დედა-ჩემი მშვენიერი მწიგნობარი იყო... მთელი „ვეფხისტყაოსანი“ ზეპირად იცოდა. ბევრ სხვა ნაბეჭდ და ხელნაწერ ქართულ წიგნებს მუდამ დღე ნასადილეც უკითხავდა მამა-ჩემს“².

ასეთი იყო კულტურული დონე და ინტერესები იმ ოჯახისა, სადაც 1843 წლის 14 (26) სექტემბერს დაიბადა და იზრდებოდა მომავალი დიდი ქართველი საზოგადო მოღვაწე, მოაზროვნე და პუბლიცისტი, ნიკოლოზ იაკობის-ძე ნიკოლაძე.

ამ ოჯახურმა პირობებმა ხელი შეუწყვეს ნ. ნიკოლაძის ისედაც ნაადრევად გაღვიძებული გონებრივი ინტერესის გაღრმავებას და, მისი სურვილის თანახმად, 7 წლისა, ის სასწავლებელშიც მიუბარებიათ.

ქუთაისის გიმნაზია, რომელშიაც ნ. ნიკოლაძე სწავლობდა, მისივე დახასიათებით „უეაროვის ტიპისა იყო“³.

გიმნაზიაში გამეფებული სასტიკი რეჟიმი, საგნების მექანიკური ზეპირობა, რუსული ენის უცოდინარობა, მასწავლებელ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, წარსულიდან, ტ. I, გვ. 23.

² იქვე, გვ. 11.

³ იქვე, გვ. 31.

თა და მოწაფეთა შორის მტრული დამოკიდებულება, — ყოველივე ეს, თვითონ ნიკოლაძის გადმოცემით, ისეთ მორალურ ატმოსფეროს ქმნიდა, რომელიც მოსწავლეებში სწავლისადმი მხოლოდ გულაცრუებას იწვევდა. სამაგიეროდ, ახალგაზრდა, ნიჭიერი ნიკო თავის სულიერ მოთხოვნილებას კერძო წიგნების კითხვით იკმაყოფილებდა. „...ბავშვობიდან კითხვის ნაჩვენევს — წერდა ნ. ნიკოლაძე — ... უნდა გადამეკითხა, რაც კი ჩამივარდებოდა ხელში. მესამე და მეოთხე კლასში რომ ვიყავი, გიმნაზიაში, ჩვენ ერთი ახირებული მეზობელი გვყავდა, უდაბნოელსავე მდგომი ტაძოვნის ჩინოვნიკი ტ-ი, რომელსაც შინ ასი თუ ორასი წიგნი ჰქონდა. მთელი მისი ბიბლიოთეკა გადავიკითხე, თუმც იმ დროს რუსული ენა არც კი მესმოდა... გიმნაზიის გათავების დროს რაც კი რამ წიგნი ჰქონდა ვისმე ქუთაისში, რაც კი რამ ჟურნალი მოდიოდა ამ ქალაქში, ქართული თუ რუსული, სულ გადაკითხული მქონდა, კარგიც და ავიც... ვკითხულობდი ყველაფერს, ამიტომ რომ კითხვა ჩემთვის საჭიროებას შეადგენდა, იმისთანა საჭიროებას, ურომლოთაც გაძლება არ შემეძლო“¹.

თვით ნ. ნიკოლაძის გადმოცემით, იგი მოწაფეობისას გატაცებული ყოფილა რუსული ჟურნალებით — „ილუსტრაციით“, „რუსსკი ვესტნიკით“ და „სოვრემენნიკით“, რომლებსაც თურმე კითხულობდა პირველი ფურცლიდან უკანასკნელამდე².

მოწაფეობისას დაიწყო ნ. ნიკოლაძემ ლიტერატურული მოღვაწეობაც. მან, ჯერ კიდევ მეშვიდე კლასის მოსწავლემ, 1860 წელს, ჟურნალ „ცისკარის“ მეათე ნომერში, „ქუთაისის ნიჭორეს“ ხელმოწერით დაბეჭდა თავისი პირველი წერილი „ქუთაისის კორიკანობა“ (აზრი ქუთაისის საზოგადოებისა ქართულს ენაზედ და „ცისკარზედ“), რომელშიაც პატრიოტული მგზნებარებით იცავდა მშობლიური ენის უფლებებს.

1860 წლის დასასრულს ნ. ნიკოლაძემ დაამთავრა ქუთაისის გიმნაზია და 1861 წელს, უმაღლესი განათლების მისაღებად, გაემგზავრა მისთვის საოცნებო პეტერბურგს, რომლის შესახებ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, სტუდენტობის პირველი დრო, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 66.

² ნ. ნიკოლაძე, მოგონებანი სამოციან წლებზე, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 89.

ბაც იგი უფრო გვიან ნამდვილი პოეტური გრძნობით წერდა: პეტერბურგი ის ქალაქია, სადაც მე პირველი ახალგაზრდული აღტაცება და ყმაწვილური ოცნების ეშხი გამიცვნია, სადაც პირველად აყვავებულა ჩემი გრძნობა და იმედი, სადაც პირველი ნათელი და მძლავრი შთაბეჭდილება ღირსებია ჩემს ტვინსა და გულს. რალაც უცნაური ძალა და გავლენა ეძლევა ჩვენს გრძნობიერებაზე ყოველ იმ ალაგს, სადაც ჩვენ სიყმაწვილეში ზნეობის ფეხი აგვიდგამს, სადაც ჩვენ ბედნიერნი ან უბედურნი ვყოფილვართ, სადაც ჩვენს გრძნობას მძლავრი მღელვარება გამოუვლია, სადაც ჩვენ გვიშრომია და პირველჯერ გამარჯვების ან დამარცხების კვამლით თავებრუ დაგვხვევია და განსაცდელი გაგვიცვნიაო¹.

იმდროინდელი პეტერბურგი, რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის ცენტრი, მისი სამკუდლო იყო აქ მოღვაწეობდნენ ჩერნიშევსკი და დობროლუბოვი, რომლებიც „სოვრემენნიკის“ საშუალებით დაუცხრომლად ქადაგებდნენ თავიანთ რევოლუციურ და მატერიალისტურ აზრებს და არათუ ქადაგებდნენ, არამედ პრაქტიკულადაც რაზმავდნენ ახალგაზრდობას მომავალი ბრძოლებისათვის.

ცნობილია, რომ ჩერნიშევსკის გარშემო შემოკრებილ რევოლუციონერთა შორის ბევრი ქართველიც იყო (ი. ჭავჭავაძე, გ. წერეთელი, კ. ლორთქიფანიძე, ნ. ნიკოლაძე, ბ. ლოლობერიძე და სხვ.). ახალგაზრდა ქართველთაგან ნ. ნიკოლაძემ თავიდანვე მეტად მჭიდრო პირადი ურთიერთობა დაამყარა დიდ რევოლუციონერთან, რომლის იდეური ზემოქმედებით ყალიბდებოდა როგორც მისი, ისე საერთოდ ქართველ მესამოციანელთა მსოფლმხედველობა.

1861 წელს ნ. ნიკოლაძემ აქტიური მონაწილეობა მიიღო პეტერბურგის სტუდენტთა რევოლუციურ გამოსვლებში, რისთვისაც იგი, ამ გამოსვლების ბევრ სხვა მონაწილესთან ერთად, დააპატიმრეს, კარგა ხანს კრონშტადტის ციხეში ამყოფეს, ხოლო იქიდან განთავისუფლების შემდეგ უნივერსიტეტიდან გა-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], სხვათა შორის, ეურნ. „კრებულო“, 1873 წ., № 4, გვ. 148—149.

ბიძეხს, პეტერბურგში ცხოვრება აუკრძალეს და სამშობლოში გამგზავრება უბრძანეს.

ნ. ნიკოლაძე მეფის მთავრობის ამ განკარგულებას არ დაემორჩილა და პეტერბურგში დარჩა, სადაც არაღეგალურად ცხოვრობდა აკაკი წერეთლის ბინაზე. როგორც თვით ნ. ნიკოლაძე იგონებს, ეს მას გადაუწყვეტია იმის გამო, რომ მოსალოდნელ რევოლუციურ გამოსვლებში მონაწილეობის მიღება სურდა¹.

1862 წლის იანვარში, როდესაც, ნ. ნიკოლაძის გადმოცემით, „პეტერბურგში მოისპო ყოველგვარი მღელვარება“, მას თხოვნით მიუმართავს პეტერბურგის გენერალ-გუბერნატორისათვის, თავ. სუვოროვისათვის (დიდი სუვოროვის შვილიშვილისათვის. — ვ. ზ.), რომ ამ უკანასკნელს რუსეთის სატახტო ქალაქში ცხოვრების უფლება მიეცა მისთვის. განცხადება თვით ნ. ნიკოლაძეს მიუტანია სუვოროვისათვის, რომელმაც, როგორც ერთ დროს საქართველოში ნაცხოვრებმა და ნამუშევარმა, ქართული ენა იცოდა². „როცა თხოვნაზე ჩემი გვარი წაიკითხა, — იგონებს ნ. ნიკოლაძე, — მან (ე. ი. სუვოროვმა. — ვ. ზ.) ქართულად მკითხა: „ქართული იცი?“ ჩემ პასუხად, რომ, დასაკვირველია, ვიცი მეთქი, მან ქართულადვე მითხრა — „კარგი“ და ადიუტანტს უბრძანა განკარგულება მოეხდინა, რათა მოეცათ ჩემთვის სათანადო მოწმობა. ასე აღვიღად მოხდა ჩემი განთავისუფლება არაღეგალურ მდგომარეობიდან“³, — წერს ნ. ნიკოლაძე.

პეტერბურგში დარჩენილი ახალგაზრდა ნ. ნიკოლაძე ჟურნალ „სოვრემენნიკის“ რედაქციას დაკავშირებია. თავისი ცხოვრების ამ ხანაზე იგი წერს, რომ მაშინ „საბოლოოდ ჩავები მოწინავე მოძრაობის ინტერესებში“⁴.

როგორც ნ. ნიკოლაძე გადმოგვცემს, 1862 წლის მაისში პე-

¹ ნ. ნიკოლაძე, მოგონებანი სამოციან წლებზე, ტ. 1, გვ. 120.

² ა. სუვოროვი როგორც დეკაბრისტული მოძრაობის მონაწილე, გადმოსახლებული იყო საქართველოში. აქ იგი საკმაო ხანს დარჩა და დაუახლოვდა თბილისის იმდროინდელ მოწინავე ქართულ ინტელექტს, რამაც ხელი შეუწყო ახალგაზრდა დეკაბრისტის მიერ ქართული ენის შესწავლას.

³ ნ. ნიკოლაძე, მოგონებანი სამოციან წლებზე, ტ. 1, გვ. 124.

⁴ იქვე, გვ. 129.

ტერბურგში „მოლოდია როსსიას“ მიერ დაბეჭდილი პროკლა-
მაციები გავრცელდა. ამის საპასუხოდ მეფის მთავრობამ სასტიკ
რეპრესიებს მიმართა, დროებით ჟურნალი „სოვრემენნიკი“
დახურა და მალე ჩერნიშევსკიც დააპატიმრა. ამ ამბავს ნ. ნი-
კოლაძე მძიმე სულიერ მდგომარეობაში ჩაუყენებია. სწორედ
ამ დროს გაუტაცნია იგი „ფიქრებს იმ საზღვარსწერო საკითხე-
ბ-ს გამო, რომელნიც ჩემთვის აუხსნელი დარჩა, მიუხედავად
ყველა ჩემი მეცადინეობისა და გამოკითხვისაო. რამდენი ხანი
გავიდა ასე, არ მახსოვს. — განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე. — ამ
ხნის განმავლობაში მე შესამჩნევად გავიზარდე... მაშინ მომი-
ვიდა აზრად დამეწერა მოთხრობა პეტერბურგის მხარის ხელ-
მოკლე სტუდენტების ცხოვრებიდან. ეს მოთხრობა „ისკრას“¹
რედაქციაში გავგზავნე. ორი კვირის შემდეგ მოთხრობა დაი-
ბეჭდა“². — იგონებს იგი. აღსანიშნავია, რომ ეს იყო 19 წლის
ნ. ნიკოლაძის მიერ რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული პირველი
ნაწარმოები.

1862 წელს დაწყებული საშინელი რეაქცია მოღვაწეობის
ყოველგვარ საშუალებას უაპობდა პეტერბურგის ბოწინავე
ახალგაზრდებს და მათთან ერთად ნ. ნიკოლაძესაც. ამიტომ
მომაველი პუბლიცისტი დროებით სამშობლოში გამოემგზავრა.
1863 წელს იგი ისევ პეტერბურგს დაბრუნდა და თანამშრომ-
ლობა დაიწყო გაზეთ „ნაროდნოე ბოგატსტვოში“, რომელშიც
პირველად გამოაქვეყნა წერალები სკანდელის ხელმოწერით.
20 წლის კაბუკი ნ. ნიკოლაძე ამ გაზეთის ფაქტიური რედაქტო-
რაც იყო. მალე მისი წერილების რადიკალური ხასიათის გამო,
მეფეს მთავრობამ „ნაროდნოე ბოგატსტვო“ დახურა.

ამ დროს განახლდა ჟურნალ „სოვრემენნიკის“ გამოცემა და
ნ. ნიკოლაძეც მის რედაქციას დაუკავშირდა. 1864 წელს ამ
ჟურნალს მერვე ნომერში ნ. ნიკოლაძემ გამოაქვეყნა თავისი
ნახევრად პუბლიცისტური მოთხრობა „პროვინციული
სურათები“. ეს იყო საერთოდ ქართველი მწერლის მიერ „სო-

¹ გასული საუკუნის 60-იანი წლების რუსეთის რევოლუციურ-დემოკრა-
ტიული მიმართულების სატირიკული ჟურნალი — ვ. ზ.

² ნ. ნიკოლაძე, მოგონებანი სამოციან წლებზე, ტ. I, გვ. 142.

ვრემენიკში“ გამოქვეყნებული ამ ჟანრის პირველი ნაწარმოებია.

1864 წლის შემოდგომაზე ნ. ნიკოლაძემ საზღვარგარეთ გამგზავრება მოახერხა და იქ რუსეთის „ახალგაზრდა ემიგრაციას“ შეუერთდა. 1864—65 წ. წ. ნ. ნიკოლაძე პარიზში ცხოვრობდა. ამ დროს იგი რამდენიმეჯერ ინახულა გერცენმა, რომელიც, უნდა ვიფიქროთ, ქართველ მესამოციანელს იცნობდა ჯერ კიდევ 1861 წლიდან, როდესაც „კოლოკოლში“ მეფის მთავრობის მიერ დაპატიმრებულ რევოლუციონერ სტუდენტთა, მათ შორის ნ. ნიკოლაძის გვარიც გამოქვეყნდა. უნდა ვიფიქროთ აგრეთვე, რომ გერცენი ადრევე იცნობდა ნ. ნიკოლაძეს „სოვრემენიკში“, განსაკუთრებით კი გაზეთ „ნაროდნოე შოგატსტვოს“ ფურცლებზე გამოქვეყნებული წერილებითაც, კერძოდ, პოლონეთის 1863 წლის ამბების გამო დაწერილი სტატიით.

როგორც ვთქვით, ნ. ნიკოლაძე გერცენს პირველად შეხვედრია პარიზში. ამის შესახებ თვით ნ. ნიკოლაძე ასე მოგვითხრობს: „იმ წლის (ე. ი. 1864 წლის.—ვ. ზ.) შემოდგომასა და ზამთარში გერცენი პარიზში ჩამოსვლისას ყოველთვის მომინახულებდა ხოლმე. იმ დროს იგი საცხოვრებლად ლონდონიდან პარიზში აპირებდა გადასვლას და ამის გამო იმყოფებოდა ასე ხშირად პარიზში... (1865 წლის) ზაფხულში გერცენმა დამიყვლია, რომ „კოლოკოლისათვის“ დამეწერა სტატია გლეხთა განთავისუფლებაზე საქართველოში“¹.

ნ. ნიკოლაძემ ეს თხოვნა გერცენს შეუსრულა. მალე „კოლოკოლში“ დაიბეჭდა ცარიზმის, მისი „საგლეხო რეფორმის“, აგრეთვე ქართველი ხალხის უფლებებზე შევიწროებათა წინააღმდეგ მიმართული ნ. ნიკოლაძის წერილი²; რომელმაც, მისი-

¹ ამაზე ადრე „სოვრემენიკში“ გამოქვეყნდა ისტორიკოს დიმიტრი ბაქრაძის ეთნოგრაფიული ხასიათის წერილი „Сцены из грузинской жизни. Журн. «Современник», СПб, 1851, Т. XXV, № 1, отд. VI, стр. 1—26; № 2, 165—191.

² ნ. ნიკოლაძის გამოქვეყნებული ავტობიოგრაფია. ნ. ნიკოლაძის არქივი, საქართველოს სსრ სსხელმ. საქარო ბიბლიოთეკა, საქ. № 15/39.

³ Рно - Нелл [Н. Николодзе], Освобождение крестьян в Грузии, «Колокол», 1865 г., №№ 198, 199.

ვე გადმოცემით, „დიდი გამოძახილი პპოვა იმდროინდელ პრესაში“¹.

აღსანიშნავია, რომ ნ. ნიკოლაძის თანამშრომლობა „კოლოკოლში“ ამ ერთი წერილის გამოქვეყნებით არ ამოწურულა. ზოგიერთი ცნობით, ახალგაზრდა ნ. ნიკოლაძე ჯერ კიდევ საზღვარგარეთ გამგზავრებამდე თანამშრომლობდა გერცენის: ჟურნალში, ხოლო ემიგრანტობის პირველ წლებში მან რამდენიმე სტატია დაბეჭდა „კოლოკოლში“ „რიონელის“ ფსევდონიმით და ხელმოუწერლადაც. მისი უკანასკნელი ხელმოუწერელი სტატია სათაურით — „საქართველოდან“ 1865 წლის 15 ნოემბერს (№ 208) გამოქვეყნდა ამ ორგანოში².

„კოლოკოლში“ ნ. ნიკოლაძის ასეთი აქტიური მოღვაწეობა უეჭველად დამადასტურებელია გერცენის ორგანოში რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის მონაწილეთა იმ თანამშრომლობის გაძლიერებისა, რომლის შესახებაც მკვლევარი დემენტიევი საესებით სწორად შენიშნავს: „1860-იანი წლებისათვის ლაბერალ — „ზაპადნიკების“, სლავოფილებისა და სხვადასხვა ჯურის ჩინოვნიკთა მონაწილეობა გერცენის თავისუფალ ბეჭდვითს ორგანოში თითქმის შეწყდა, მაგრამ სამაგიეროდ გაძლიერდა 60-იანი წლების რევოლუციური მოძრაობის მონაწილეთა თანამშრომლობა (ნ. ა. სერნო-სოლოვიევიჩი, ა. ა. სლუბცოვი, ნ. ნ. ობრუჩევი; მ. ა. ბაკუნინი, ლ. ი. მეჩნიკოვი, ნ. ი. უტინი, ნ. ი. ნიკოლაძე და სხვ.)“³.

1864—69 წ. წ. ნ. ნიკოლაძეს გაუცვნია კ. მარქსი, რომელსაც მისთვის შეუთავაზებია პირველი ინტერნაციონალის წარმომადგენლობა ამიერკავკასიაში, მაგრამ ქართველ მესამოციანელს სხვადასხვა მიზეზით ამ წინადადებაზე უარი უთქვამს⁴.

1866 წელს გერცენის „თავისუფალმა სტამბამ“ შენევაში „ნიკიფორ გ...ს“ ფსევდონიმით გამოსცა ნ. ნიკოლაძის ცნობი-

¹ ნ. ნიკოლაძის გამოუქვეყნებელი იტობიოგრაფია.

² „კოლოკოლში“ ნ. ნიკოლაძის თანამშრომლობის შესახებ უფრო დაწვრილებით იხ. ჩვენი წერილი — „ნიკო ნიკოლაძის ახლად გამოქვეყნებული წერილები“, ჟურნ. „მნათობი“, 1955 წ., № 12.

³ А. Г. Деметьев, Очерки по истории русской журналистики, 1840—1850 г.г., 1951 г., стр. 424.

⁴ სი მ. ზუნდაძე, ცნობები კ. მარქსის შესახებ 70—80 წლების ქართულ საზოგადოებაში, ჟურნ. „დროშა“, 1934 წ., № 14—15, გვ. 6—7.

ლი ბროშურა „მთაერობა და ახალი თაობა“, რომელიც, მკვლევართა აზრით, გკუთვნის იმ „მოწოდებების, პროკლამაციებისა და ბროშურების“ რიგს, რომელთა „გამოცემით გერცენმა და ოგარიოვმა და მათმა სტამბამ უდიდესი ხამსახური გაუწიეს რუსეთის რევოლუციურ მოძრაობას“ (ხაზი ჩენია — ვ. ზ.).

1868 წელს ნ. ნიკოლაძე ცნობილ ემიგრანტ ლ. მეჩნიკოვთან ერთად ქენევაში ცემდა ჟურნალ „სოვრემენნოსტს“, რომლის გამოჩენას გერცენი „კოლოკოლში“ ასე შეეგება „ჩვენ მივიღეთ ახალი რუსული ჟურნალის „სოვრემენნოსტის“ სანიმუშო ნომერი. მიმართულება სავსებით რადიკალური და სოციალისტურია. ჩვენ მხოლოდ ის-ღა დაგვრჩენია, რომ მოვესალმოთ რუსეთში მოქმედი პარტიის ამ ახალ ორგანოს“.

იმავე ხანებში ნ. ნიკოლაძე თანამშრომლობდა ქენეველ რადიკალთა ორგანოში „La Nation Suisse“.

ემიგრაციაში ყოფნისას ნ. ნიკოლაძემ ემიგრანტ ელპიდინთან ერთად პირველად ცალკე წიგნად გამოცა ჩერნიშევსკას ცნობილი რომანი „რა ფაკეთო?“ და შეუდგა მისივე თხზულებების სრული კრებულის გამოცემას. უსახსრობის გამო მაშინ გამოიცა ამ თხზულებათა მხოლოდ პირველი ტომი, აღკუთრებული ნ. ნიკოლაძის წინასიტყვაობით, რომელშიაც იგი საკმაოდ მკაცრად აკრიტიკებდა გერცენის ზოგიერთ იმდროინდელ მცდარ შეხედულებას.

იმავე 1868 წელს ნ. ნიკოლაძემ დაამთავრა ციურიხის უნივერსიტეტი და დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია თემაზე — „განიარაღება და მისი ეკონომიურ-სოციალური შედეგები“.

1869 წელს ნ. ნიკოლაძე სამშობლოში დაბრუნდა და გატაცებით ჩაება ჩენი ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების ფერხულში.

საზღვარგარეთიდან დაბრუნების შემდეგ ნ. ნიკოლაძე, როგორც ყოფილი ემიგრანტი და რევოლუციური იდეების პროპაგანდისტი, პოლიციის სასტიკი მეთვალყურეობის ქვეშ იმ-

¹ А. Г. Дементьев, Очерки по истории русской журналистики, 1840—1850 г.г., 1951 г., стр. 434.

² ს. ი. მ. ბუნდაძე, ნიკო ნიკოლაძე (ნარკვევი მისი აზროვნებიდან, 1931 წ., გვ. 22).

ყოფებოდა. მიუხედავად ამისა, ნ. ნიკოლაძეს მეფის მთავრობის წინააღმდეგ მიმართულ აქტიურ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მოღვაწეობაზე ხელის აღება არც უფიქრია; პირიქით, თავის ლიტერატურულ-პუბლიცისტურ მოღვაწეობას უმთავრესად ამისათვის იყენებდა.

სამშობლოში დაბრუნებისთანავე ნ. ნიკოლაძე გ. წერეთელთან, ს. მესხთან, კ. ლორთქიფანიძესთან ერთად სათავეში ჩაუდგა იმ „ახალ ახალგაზრდობას“, რომელსაც გ. წერეთელი „მეორე დასა“ უწოდებდა¹.

ამ ფაქტთან დაკავშირებით არ შეგვიძლია განსაკუთრებით არ აღვნიშნოთ ღვაწლი, რომელიც საზღვარგარეთიდან ახალდაბრუნებულმა ნ. ნიკოლაძემ დასდო ქვეყნის იმდროინდელ ახალთაობის ძალთა გაერთიანებას ი. ჭავჭავაძის მეთაურობით, რის შესახებ იგი ასე მოგვითხრობს: „საზღვარგარეთიდან რომ დავბრუნდი, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — და ქართული ჟურნალისტიკის გაცნოველება განვიზრახე (1870-ანი წ.) ილია ჭავჭავაძე... დუშეთს ცხოვრობდა, სადაც მომრიგებელი მოსამართლის თანამდებობას ასრულებდა. ჩემი პირველი ნაბიჯი იყო, რომ ყველა მაშინდელი ახალთაობის მომხრენი შევაგროვე და დავაჯერე, დუშეთში ავიდეთ, ილია ჭავჭავაძე მოვიყვანოთ და ასევე ქართულ მწერლობას დავუბრუნოთ, ქართული საქმეების სათავეში ჩავაყენოთ-მეთქი ამ აზრით და მიზნით 1871—1873 წლებში ხუთჯერ მაინც ავსულვართ დუშეთს „გროვით“ ქართული მწერლობის აღორძინების მოტრფიალენი (ლუარსაბ ანუ შაქრო მალალაშვილი, სანდრო ერისთავი — „ამერიკელი“, გიორგი ყაზბეგი, ნიკო მესხიშვილი, სერგეი მესხი, გ. წერეთელი, აკაკი, ნიკო ღოღობერიძე და თქვენი უმდაბლესი მოსამსახურე), ბევრჯერ დაგვიპატიჟნია: მეთაურად გაგვიხდით, გვიწინამძღვრეთ, გვიმსახურეთ მეთქი“².

საყოველთაოდ ცნობილია ის განსაკუთრებული მნიშვნელობა, რომელიც გასული საუკუნის მეორე ნახევარში, რუსე-

¹ [გ. წერეთელი], კიტა აბაშიძე და „ჩვენი ახალგაზრდობა“, ჟურნ. „კვამლი“, 1897 წ., № 46, გვ. 816.

² ხო მ ლ ე ლ ი (რ. ფანცხავა), ჩვენი ახალი ლიტერატურის ისტორიიდან, (ნ. ნიკოლაძის წერილი ხომლელისადმი), ჟურნ. „განთიადი“, 1915 წ., № 8, გვ. 21.

თსა და ჩვენში, მოწინავე, დემოკრატიული, პროგრესული იდეების პროპაგანდაში მწერლობას, პუბლიცისტიკას, საერთოდ ბეჭდვით სიტყვას ჰქონდა. ამიტომაც, საზღვარგარეთიდან დაბრუნებულმა ნ. ნიკოლაძემ სამოღვაწეო ასპარეზად პუბლიცისტიკა აირჩია და, სხვადასხვა დროს, გაზეთ „დროების“, „ტიფლისკი ვესტნიკის“, ჟურნალ „კრებულის“, განსაკუთრებით კი გაზეთ „ობზორის“ ფურცლებზე მწვავედ ილაშქრებდა ცარიზმის კოლონიზატორული პოლიტიკისა და ჩვენი ქვეყნის საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა ნაკლის წინააღმდეგ, ფართოდ ეწეოდა რადიკალურ სოციალურ-პოლიტიკურ შეხედულებათა პროპაგანდას.

რადიკალური თვალსაზრისით აშუქებდა ნ. ნიკოლაძე ამ ბეჭდვითი ორგანოებში ქართული ახალგაზრდობის აღზრდისა და განათლების, ჩვენს ქვეყანაში სასკოლო საქმის განვითარების საკითხებსაც. საზღვარგარეთიდან ახალდაბრუნებული ახალგაზრდა ნ. ნიკოლაძე თავის მოწინავე შეხედულებებს ქადაგებდა ჯერ გაზეთ „დროებაში“ (1869—1877) და შემდეგ ჟურნალ „კრებულში“ (1871—1873), რომელთა სულისჩამდგმელი იყო იგი ილია ჭავჭავაძესთან, გიორგი წერეთელთან და სერგეი მესხთან ერთად. ან დიდ საქმეს სათავეში ფაქტიურად ი. ჭავჭავაძე ედგა, რადგან, როგორც ნ. ნიკოლაძე ამბობს, „განახლებული, გაღვიძებული“ „დროება“ და სხივმოსილი „კრებული“... საქართველოს საქმეს ვუძღვენი და ილიას ჩავაბარე ხელშიო“¹.

აკაკის გადმოცემით, ს. მესხი ნ. ნიკოლაძემ გამოიყვანა გუბერნატორის კანცელარიიდან და დააყენა „დროების“ რედაქტორად².

იმავე 70-იანი წლებიდან ნ. ნიკოლაძე თავისი მოწინავე დემოკრატიული შეხედულებების პროპაგანდას, როგორც ეთქვით, ეწეოდა აგრეთვე ადგილობრივ რუსულ პრესაში—გა-

¹ ს. ო. მ. ლ. ე. (რ. ფ. ა. ნ. ც. ხ. ა. ვ. ა.), ჩვენი ახალი ლიტერატურის ისტორიიდან (ნ. ნიკოლაძის წერილი ზომღელისადმი), ჟურნ. „განთიადი“, 1915 წ., № 8, გვ. 22.

² ა. კ. წ. ე. რ. ე. თ. ე. ლ. ი, როგორ დაარსდა ჩვენში გაზეთი, გაზ. „თემი“, 1912 წ., № 93.

ზეთ „ტიფლისკი ვესტნიკში“ (1873—1877) და, განსაკუთრებით, სახელგანთქმულ „ობზორში“ (1878—1880). თანამედროვეთა გადმოცემით, ნ. ნიკოლაძის როგორც ქართული, ისე რუსული პუბლიცისტური და ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილები უდადესი პოპულარობით სარგებლობდა ფართო საზოგადოებაში, კერძოდ, იმდროინდელ ახალგაზრდობაში და დიდ გავლენასაც ახდენდა მათ გონებრივსა და ზნეობრივ განვითარებაზე¹.

საქართველოში სამოღვაწეოდ დაბრუნებული ნ. ნიკოლაძე 1872 წელს ისევ პარიზს გაემგზავრა, საიდანაც იმავე წლის შემოდგომაზე სამშობლოში დაბრუნდა. 1873 წლის იანვარში ნ. ნიკოლაძე კვლავ პარიზს წავიდა.

პარიზში ნ. ნიკოლაძე გულზე ხელდაკრეფილი არ იყო და იქაც საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მუშაობას ეწეოდა. იქიდან ხელმძღვანელობდა იგი ქართველი ახალგაზრდობის მიერ ციურაიში შექმნილ საზოგადოება „უღელს“, რომელსაც „პირველი პროტოკოლების შედგენაში და საზოგადოების კანონების დაარსებაში“² დაეხმარა, და სხვ.

1873 წლის 1 (13) აპრილის თარიღით ნ. ნიკოლაძემ, დ. მიქელაძემ (შემდეგ „ივერიის“ ცნობილმა პუბლიცისტმა „მეველემ“, — ვ. ზ.) და პ. იზმაილოვმა (შემდეგ თბილისის ცნობილმა მუნიციპალურმა მოღვაწემ — ვ. ზ.) პარიზში ერთად გამოცეს ჰექტოგრაფულად დაბეჭდილი ქართული სოციალისტური გაზეთი „დროშა“, რომლის პროგრამა იყო: „ყველა კავკასიელი ხალხების თავისუფალი ფედერაცია“, „მუშების კავშირების შედგენა, რომლებიც მომავალი ევროპის სოციალური შეერთებული რესპუბლიკის თესლად გამოდგებიან“, „პოლიტიკური ერთობა, რომელშიაც საზოგადოებრივი გაწყობილება სოციალური იდეალისამებრ შეიცვლება ისე, რომ შრომას უპი-

¹ ი. მანსვეტაშვილი, მოგონებანი, 1936 წ., გვ. 9—10.

² ე. მელიქიშვილისა და სერ. მესხის მიწერ-მოწერა, საქ. სახ. ლიტერატურული მუზეუმი, ხელნაწერი № 16809—16975.

რატესობა მიეცეს და მშრომელი ხალხი წინა ადგილზე დააყენოს“, და სხვ.

ამ გაზეთის პირველ ნომერში დაბეჭდილ ერთ-ერთ წერილში, სათაურით „აღდგომა“, ნ. ნიკოლაძე აცხადებდა, „როცა ამ სწავლის (ე. ი. სოციალიზმის — ვ. ზ.) გამარჯვება მოახლოვდება, როცა მისი აზრით გადასხვაფერდება ჩვენი ცხოვრება და ჩვეულება, როცა საზოგადოებრივ ცხოვრებას საფუძვლად იმისთანა კანონები ექნება, რომელთაც „ძმობის“ წესი ქვეყანაზე უნდა დაამკვიდრონ, მაშინ და მარტო მაშინ ვიდრესასწაულოთ აღდგომა, რადგანაც მარტო მაშინ ნამდვილად აღმდგარი და გამარჯვებული იქნება კაცობრიობის აზრი, გრძნობა და გონება“¹.

ასეთი იყო არა მარტო ნ. ნიკოლაძის აზრები, შეხედულებანი და მისწრაფებანი; ამას ქადაგებდა საერთოდ გაზეთი „დროშა“, რომლის მხოლოდ ათი ნომერი გამოიცა მაშინ პარიზში.

1873 წლის ზაფხულისათვის ნ. ნიკოლაძე საზღვარგარეთიდან სამშობლოში დაბრუნდა. ჩამოსვლისთანავე იგი პოლიციამ გაჩხრიკა და „ბარგში აღმოჩენილ იქნა სალიტერატურო დაზგა და ორი ფუთი წიგნები, უმთავრესად სოციალისტური შინაარსისა, რომელთა შორის ბევრი აკრძალული წიგნი იყო და აგრეთვე ციურიხის ქართული საზოგადოების, „უღელის“ სსდომების სამი ოქმი“². როგორც პროფ. სიმ. ხუნდაძე შენიშნავს, ჩხრეკის დროს აღმოჩენილი „სალიტერატურო დაზგა“ სწორედ ის იყო, რომელზედაც ნ. ნიკოლაძე სხვებთან ერთად პარიზში „დროშას“ ბეჭდავდა და რომელიც ჩამოუტანია იმისათვის, რომ „საქართველოშიც აპირებდა ამ საქმის გაგრძელებას“³.

ყოველივე ამის გამო, 1873 წლის აგვისტოში, ნ. ნიკოლაძეს ისევ „აეკრძალა გასვლა მისთვის მიჩენილ საცხოვრებელ ადგილიდან. მაგრამ ოქტომბერში, ვინაიდან ნ. ნიკოლაძისათ-

¹ [ნ. ნიკოლაძე], აღდგომა, გაზეთი „დროშა“, პარიზი, 1873 წ. 1 (13) პერიდი, № 1, გვ. 3—4.

² ს. ი. ბ. ხუნდაძე, ნიკო ნიკოლაძე, (ნარკვევი მისი აზროვნებიდან), 1931 წ., გვ. 25.

³ იქვე.

ვის უკიდურეს აუცილებლობას შეადგენდა საქმეების გამო საზღვარგარეთ წასვლა, მას მიეცა საზღვარგარეთ გასვლის ნებართვა, მხოლოდ იმ პირობით, რომ თუ საზღვარგარეთ ყოფნის დროს იქონიებდა კავშირს ემიგრანტებთან, მაშინ, რუსეთში დაბრუნების შემდეგ მას დაამკვიდრებდნენ სამშობლოში და აეკრძალებოდა მიხენილი ადგილის დატოვება¹.

სხვადასხვა დაბრკოლების გამო ნ. ნიკოლაძემ საზღვარგარეთ მეორედ გამგზავრება 1873 წ. ნოემბერს შეძლო.

აღსანიშნავია, რომ ამჯერად საქართველოდან ნ. ნიკოლაძის გამგზავრება დაკავშირებული იყო „დროების“ რედაქციაში შექმნილ ზოგიერთ გაუგებრობასთანაც. ამის გამო, სკმოზლოს დატოვების წინ, მან გაზეთ „დროებაში“ გამოაქვეყნა ფელეტონი სათაურით „მშვიდობით, მშვიდობით!“², რომლის წაკითხვისთანავე მაშინ პეტერბურგში მყოფ ი. ჭავჭავაძეს მისთვის შემდეგი ბარათი გამოუგზავნია: „ძმაო ნიკო! — სწერდა ი. ჭავჭავაძე ნ. ნიკოლაძეს, — წავიკითხე შენი გამოსალმება, — წავიკითხე, მაგრამ წაკითხული აქამდისაც არ მჯერა. ნუთუ მართლა შენ დასწერე ის, რასაც შენი არ უსახელო სახელი აწერია ქვეშ? ნუ თუ მართლა შეუშინდი კიაღუებს და იმათ ბზუილზე გაფრთხი? მე იმდენად შენ პატივსა გცემ, რომ იმის დაჯერება არ მინდა, რასაც შენ ეგრე გაცხარებით გვაჯერებ. არ დავიჯერებ, რომ შენისთანა საიმედო კაც მაგისთანა სულმოკლეობამ დაიბრიყვოს... ვის ესალმები და რას ესალმები? სად მიხვალ, სად?... მერე იცი რა კბილი ჩაეარდება იმ რაზმს, რომელშიაც შენ ფალავნად გვეგულები და ყველას, ვინც კი შენი თანაზიარი იყო.

...პირმოთნეობაში არ ჩამომართვა და შენ პატივსა გცემდი, როგორც ნიჭიერს, რიგიანს, გამბედავს და დაუშრომელს მოღვაწესა, როგორც კაცსა, რომელზედაც კაცურ-კაცის თვალა იმედით შეჩერდებოდა და რომელთანაც დამეგობრება და ერთად უღელში შებმა სახარბიელოა...

¹ ს. ი. მ. ხუნდაძე, ნიკო ნიკოლაძე, (ნარკვევი მისი აზროვნებიდან), 1931 წ., გვ. 25.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], მშვიდობით, მშვიდობით! (დღიურიდან), გაზ. „დროება“, 1873 წ., № 45.

...თუ მართლა გიყვარს ის, რისთვისაც ასე თამამად და უწიშრად იღწვოდით... ნუ აღასრულებ მას, რასაც გვიქადი. დარჩი მაგ უბედურს ქვეყანაში; მაგრე... ბოლოს ნუ მოულებ მას, რაც ეგრე რიგინად შენ თითონვე დაიწყე. დარჩი და იშრომე, — და მხოლოდ ის გქონდეს ხსოვნაში, რომ მართო უბედურა, უნდა შეეღა და არავეის სხვასა“¹.

ასეთივე შინაარსის იყო გაზეთ „დროებაში“ დაბეჭდილი „წიგნები რედაქტორთან“². მაგრამ ნ. ნიკოლაძე, როგორც ზემოთ ვთქვით, მანც გაემგზავრა საზღვარგარეთ, სადაც ამჯერად 1875 წლამდე დარჩა. იგი. საზღვარგარეთიდანაც განაგრძობდა აქტიურ თანამშრომლობას გაზეთ „დროებაში“, განსაკუთრებით „ტიფლისკი ვესტნიკში“, რომელშიაც „პ. ბოტინის“ (ეს ფსევდონიმი გაკეთებულია ნ. ნიკოლაძის პირველი მეუღლის სახელიდან, რომელსაც შინაურებაში ბოტიას უწოდებდნენ — ვ. ზ.) და „NN“-ის (პუბლიცისტის სახელისა და გვარის — ნიკო ნიკოლაძის — ლათინური ინიციალები — ვ. ზ.) ფსევდონიმებით მოათავსა მეტად საინტერესო წერილები საერთაშორისო პოლიტიკის საკითხებზე, საფრანგეთის შინაურ ცხოვრებაზე და სხვ.

1875 წელს ნ. ნიკოლაძემ ფრანგულ ენაზე დაწერა და პარიზში გამოცა თავისი შესანიშნავი ბროშურა სახელწოდებით „დეკადანსის პრესა“ (La Presse de la Décadence, 1875), რომელმაც მძვინვარეობდა მოწინავე ფრანგული პრესის უდიდესი მოწონება დაიმსახურა. მაღალი შეფასება მისცა ამ შრომას ლუი ბლანმა, რომელიც კერძო ბარათში სწერდა ნ. ნიკოლაძეს: „... თქვენი წიგნი ერთი იმ ნაშრომთაგანია, რომელიც ყველა ფრანგმა ჟურნალისტმა უნდა წაიკითხოს და კარგადაც ჩაუკვირდეს მას“³.

¹ ილ. კავკაზიძის ეს წერილი ამოღებულია სიმ. ხუნდაძის წიგნიდან — „მასალები ქართული ლიტერატურისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიისათვის“, 1949 წ., გვ. 46—48.

² „ჩვენ უჩინონი“, წიგნები რედაქტორთან, გზ. „დროება“, 1873 წ., № 404.

³ ლუი ბლანის ბარათი ნ. ნიკოლაძისადმი 1875 წ., 20 მაისით დათარიღებული, ინახება ნ. ნიკოლაძის პირად არქივში, № 13/10. საქ. სსრ სახელ. საჯარო ბიბლიოთეკა.

საზღვარგარეთიდან დაბრუნებისთანავე ნ. ნიკოლაძე ძველგზად ისევ მებრძოლი, პროგრესული პუბლიცისტის სამსახურში ჩადგა. „... მე დავებრუნდი ჩვენს საყვარელ „დროეზას“, — წერდა ამ დროს ნ. ნიკოლაძე, — რომლისთვისაც, მას უამსა შინა, მრავალი ღამე გამითევია და დიდძალი ოფლი დამიღვრია. მე იგივე ვარ. რაც ვიყავი უწინ და იგივე ყოველთვის შეუცვლელად ვიქნები. ჩემო მკითხველო... მივცეთ ერთმანეთს ხელი და შევედგეთ საქმეს“¹, ე. ი. განვაგრძოთ გაერთიანებული ბრძოლა ხალხის კეთილდღეობისათვის, სოციალური, პოლიტიკური, ეროვნული თავისუფლებისა და სამართლიანობის გამარჯვებისათვის, — აი საით მოუწოდებდა მოწინავე ახალგაზრდობას ნ. ნიკოლაძე ამ წერილში, რომლის სათაური იყო „სალამი“.

გაზეთ „დროებაში“ მუშაობასთან ერთად, ნ. ნიკოლაძე უდიდესი ნაყოფიერებით თანამშრომლობდა გაზეთ „ტიფლისკი ვესტნიკში“, „რომელშიაც, — წერს იგი ავტობიოგრაფიაში, — 1875—77 წ. წ. მრავალი, მეტად საინტერესო წერილი გამოვაქვეყნეო“². ასეთი საინტერესო წერილების ჯგუფს ეკუთვნოდა ნ. ნიკოლაძის ეს სამხედრო კორესპონდენციებიც, რომლებსაც იგი თურქეთ-რუსეთის 1877—1878 წ. წ. ომის დროს გზავნიდა ფრონტიდან.

აღსანიშნავია, რომ ნ. ნიკოლაძეს გაზეთ „ტიფლისკი ვესტნიკში“ შემოუღია „პრესის მიმოხილვა“, რის შესახებაც იგი ერთ თავის ბარათში წერდა: „ეს სახელწოდება („პრესის მიმოხილვა“ — ვ. ზ.) რუსულ პრესაში მე შემოვიღე პირველად 1873 წელს „ტიფლისკი ვესტნიკში“³.

„ტიფლისკი ვესტნიკში“ ნ. ნიკოლაძის თანამშრომლობის განახლების შემდეგ ეს გაზეთი გამოცოცხლდა და გარკვევით რადიკალური მიმართულება მიიღო. ამის გამო საცენზურო

¹ ნ. ს. კ ა ნ დ ე ლ ი [ნ. ნიკოლაძე], სალამი, გაზ. „დროება“, 1876 წ., № 25.

² ნ. ნიკოლაძის გამოუქვეყნებელი ავტობიოგრაფია.

³ ნ. ნიკოლაძის პირადი ბარათი მ. ა. უსპენსკისადმი (გაზ. „ნოვოე ობოზრენიეს“ ყოფ. რედაქტორისადმი — ვ. ზ.), ნ. ნიკოლაძის არქივი № 40/1361.

კომიტეტი წერდა, რომ ნ. ნიკოლაძე ეწევა ისეთ „ცნებათა გაერცელებას, რომლებიც რუსეთში დაწესებულ სახელმწიფო შეხედულებებს ეწინააღმდეგებაო“¹.

მეფის ცენზურის თავდასხმები ნ. ნიკოლაძეზე განსაკუთრებით გამძაფრდა იმ დროიდან, როდესაც იგი გაზეთ „ობზორის“ გამოცემას შეუდგა.

„შემჩნეულ“, და ამიტომ თითქმის მუდამ პოლიციის მეთაუყურეობის ქვეშ მყოფ ნ. ნიკოლაძეს, მეფის მთავრობა დიდხანს არ აძლევდა საკუთარი გაზეთის გამოცემის ნებართვას, მაგრამ „მრავალი უარის შემდეგ, 1878 წელს ველირსე ნებართვას ამ გაზეთის (ე. ი. „ობზორის“ — ვ. ზ.) ჩემი რედაქტორობით გამოცემაზე“, — წერს ავტობიოგრაფიაში ნ. ნიკოლაძე.

1878 წლის 1 იანვარს გამოვიდა „ობზორის“ პირველი ნომერი, რომლის მოწინავე წერილში ნ. ნიკოლაძე თურქეთ-რუსეთის 1877-78 წლების ომთან დაკავშირებით ლაპარაკობდა „შინაური წესების შემობრუნების“ აუცილებლობაზე².

ამას მოჰყვა შინაგან საქმეთა მინისტრის სასტიკი განკარგულება ადგილობრივი ხელისუფლების მიმართ, რომ ამ უკანასკნელს აეკრძალა „ობზორისათვის“ ზემოხსენებული მოწინავეის მსგავსი წერილების გამოქვეყნება. მოკლედ, „ობზორის“ პირველი ნომრის გამოცემისთანავე დაიწყო ის ხელჩართულა ბრძოლა მეფის ადმინისტრაციასა და ნ. ნიკოლაძეს შორის, რომელიც ამ გაზეთის საბოლოოდ აკრძალვის დღემდე არ შეწყვეტილა. 1879 წელს „ობზორის“ პირველი იანვრის ნომერში მოთავსებული ნ. ნიკოლაძის ორი წერილი („წარსული წელი“ და „სიტყვა კონსერვატორებისადმი“) მეფის ადმინისტრაციამ სახელმწიფო გადატრიალებისაკენ მიმწოდებელ“ დოკუმენ-

¹ ა. იოვიაძე, ნიკო ნიკოლაძე და მეფის ცენზურა, ჟურნ. „საისტორიო მკვლევ“, 1945 წ., № 1, გვ. 40.

² ნ. ნიკოლაძის გამოქვეყნებული ავტობიოგრაფია.

³ Н. Никол а д з е, Назначение «Обзора» [Передсвая], 1878 г. № 1.

ტებად ჩათვალა და თვით ნ. ნიკოლაძე, როგორც გაზეთის რედაქტორი, პასუხისგებაში მისცა¹.

„ობზორის“ პროცესმა არა მარტო საქართველოში, ზრამედ რუსეთშიც დიდი ინტერესი გამოიწვია. როგორც დოკუმენტებიდან ჩანს, პროცესს დიდი ინტერესი გამოუწვევია საზღვარგარეთ მყოფ რუს რევოლუციონერ ემიგრანტთა წრეებშიც.

ხსენებული პროცესი არსებითად იქცა იმ ტრიბუნად, საიდანაც სიტყვით გამოსულმა ნ. ნიკოლაძემ გაბედული იერიშები მიიტანა ცარიზმის წინააღმდეგ, ცხადყო ხალხის უუფლებობა და ფარდა ახალა იმ პოლიტიკურ თვითნებობას, რომლის წყალობით, როგორც თვითონ იგი ამბობდა, ჩვენში „ბეჭდვითი სატყუა დამუწეხებული იყო და ქვეყანაში საყოველთაო სიჩუმე ჩამომდგარიყო“. სასამართლო პროცესზე წარმოთქმულ თავის მძაფრ პოლიტიკურ სიტყვაში ნ. ნიკოლაძემ უშიშრად ამხილა მეფის მთავრობის მიერ აზრისა და სიტყვის თავისუფლების დევნის ის სისაძაგლენი, რომელთა გამო ვ. ი. ლენინი რუსეთის საზოგადოებრივი ცხოვრების ამ პერიოდს „ეზოპური სიტყვების, ლიტერატურული ლაქიობის, მონური ენის, იდეურა ყმობის დროს“² უწოდებდა.

„ყოველ საზოგადოებაში ცხოვრებით კმაყოფილ და ბედნიერ წევრებთან ერთად არიან უკმაყოფილონი და გაუბედურებულნი, რომლებიც უკეთეს წესებსა და ბედს ეტრფიან... ქვეყნის მშვიდობიანი განვითარებისათვის აუცილებელია, რომ ან ელემენტებს (ე. ი. გაუბედურებულთ — ვ. ზ.) კჳონდეთ თავისი მისწრაფებების გამომჟღავნებისა და რწმენის დამტკიცების უფლება. როდესაც ამ ელემენტებს თავისი აზრებისა და მისწრაფებების თავისუფალი პროპაგანდის შესაძლებლობა ეძლევათ, მაშინ მათში იღვიძებს იმედი მომავლისადმი... მაგრამ, როდესაც ეს ელემენტები რწმუნდებიან, რომ მათ წართმეული აქვთ თავისი რწმენის დასაცავად აშკარა და ლეგალური ბრძო-

¹ ნ. ნიკოლაძესა და მეფის ცენზურას შორის ბრძოლის შესახებ იხ. ა. ი. ლენინის ნარკვევი — „ნ. ნიკოლაძე და მეფის ცენზურა“, ეურნ. „საისტორიო მუშაობა“, 1945 წ., № 1, გვ. 33—128.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 10, გვ. 35.

ლის ყოველგვარი შესაძლებლობა, მაშინ, რაში უნდა პოვონ მათ გამოსავალი, თუ არა იატაკქვეშეთურ მოქმედებაში?... რაჲ უფრო ჭაძლიერდება ბექდევითი სიტყვის თავისუფლების დევნა, მით უფრო გაიზრდება იატაკქვეშეთური საქმიანობა¹ და საჭიროების შემთხვევაში „ძალადობას ვუპასუხებთ ძალადობით, ხოლო თვითნებობას — თვითნებობით“²; — განაცხადა სასამართლო პროცესზე ნ. ნიკოლაძემ.

როგორც ვთქვით, ამ პროცესზე ნ. ნიკოლაძის მიერ წარმოთქმულ სიტყვას უდიდესი გამოძახილი ჰქონდა არა მარტო საქართველოში, არამედ რუსეთში და მის გარეთაც.

რუს სოციალ-დემოკრატთა კავშირის მიერ ქენევაში გამოცემულ ერთ-ერთ ბროშურაში, რომელშიც „ობზორი“ დახასიათებულია როგორც „რუსეთში ოდესმე არსებულ პროვინციულ გამოცემათა შორის ყველაზე ცოცხალი გაზეთი“³, თითქმის მთლიანადაა ციტირებული ნ. ნიკოლაძის მიერ სასამართლო პროცესზე წარმოთქმული შესანიშნავი სიტყვის ის ნაწილი, რომელშიც, ბროშურის ავტორის გამოთქმით, ნიკიერად და უდიდესი დამაჯერებლობით არის მხილებული პროვინციული პრესის მდგომარეობა მეფისდროინდელ რუსეთში⁴.

ამ პროცესზე ნ. ნიკოლაძემ მორალურად გაიმარჯვა, თუმცა ეს გამარჯვება მას ძვირად დაუჯდა, რადგან მეფის ადმინისტრაციამ „ობზორი“ 1880 წელს დახურა, ხოლო მისი შეუპოვარი რედაქტორი, ნ. ნიკოლაძე, სტავროპოლში გადასახლა.

ნ. ნიკოლაძე არც გადასახლებაში ცხრებოდა და გაზეთ „გოლოსში“ აქვეყნებდა თავის ხელმოუწერელ, მეფის ადმინისტრაციის უმსგავსოებათა მამხილებელ წერილებს. ასეთი იყო, მაგალითად, ნ. ნიკოლაძის ის წერილი, რომელშიაც მას

¹ Первый процесс «Обзора», Полный отчет заседаний Тифлисского окружного суда и Тифлисской судебной палаты. Издание центральной юнжной торговли, Тифлис, 1879 г., стр. 134 — 135.

² იქვე, გვ. 121.

³ Материалы для характеристики положения русской печати. Выпуск 1. Изд. Союза русских социал-демократов, Женева, 1898 г., стр. 28.

⁴ იქვე.

მეწასთან ჰყავდა გასწორებული „სახალხო განათლების გამავრცელებელი საზოგადოების“ დევნილ „სახელგანთქმული“ სტავროპოლის მხარის სახალხო სკოლების დირექტორი¹, აგრეთვე კორესპონდენცია, რომელშიაც მოურიდებლადაა აწერილი სტავროპოლის მხარის სოფელ დერბეტოვოს მცხოვრებთა ამოქლელა ქანდარმებისა და კაზაკთა ბატალიონის მიერ², და სხვ.

აღსანიშნავია, რომ გადასახლებაში მყოფ ნ. ნიკოლაძემ იმდროინდელი მოწინავე რუსი და ქართველი საზოგადოებრიობა უდიდესი ყურადღებით ეპყრობოდა. ასე მაგალითად, როდესაც ნ. ნიკოლაძემ გადასახლების აღგილიდან თბილისის საქალაქო საბჭოს გამოუგზავნა განცხადება მისი ამ საბჭოს წევრობისაგან განთავისუფლების შესახებ, აქ მისი თხოვნა არ შეასრულეს³. ამასთანავე, რუსეთის „ხელმოკლე ლიტერატორთა და მეცნიერთა დამხმარე საზოგადოებას“ გადასახლებული ნ. ნიკოლაძე თავის წევრად აურჩევია⁴, ხოლო მისი (დის, ფროსიკოს (ცნობილი ქართველი პედაგოგისა და საზოგადო მოღვაწის, ალექსი ჭიჭინაძის მეუღლის — ვ. ზ.) ცნობით, პეტერბურგელ სტუდენტებს, თავის ტრადიციულ დღესთან (8 თებერვალთან) დაკავშირებით, 1881 წელს, გადასახლებულ ნ. ნიკოლაძისათვის საპატიო ბარათის გაგზავნა განუზრახავთ ისე, როგორც ჩერნოშეცესკისა, სალტიკოვ-შჩედრინისა, მიხაილოვსკისა და სხვებისათვის. მაგრამ ეს განზრახვა ჩერნიშეცესკისა და ნიკოლაძის მიმართ მათ ვერ განუხორციელებიათ, რადგან, როგორც ფროსიკო ნიკოლაძე წერს თავის კერძო ბარათში, რექტორს უთხოვია სტუდენტთათვის: „პოლიტიკურ მონიშნულებას ნუ მისცემთ ამ

¹ [Н. Никол а д з е], Ставрополь—Кавказский, 12 сент. (Корреспонденция «Голоса»), Газ. «Голос», 1880 г., № 260, стр. 3.

² [Н. Никол а д з е], Ставрополь—Кавказский, 28 сент. (Корреспонденция «Голоса»), Газ. «Голос», 1880 г., № 284, стр. 3.

³ თბილისის ქალაქის საბჭოს მიმართვა ნ. ნიკოლაძისადმი. ნ. ნიკოლაძის პირადი არქივი, № 40/941, საქ. სსრ სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკა.

⁴ „ხელმოკლე ლიტერატორთა და მეცნიერთა დამხმარე საზოგადოების“ მიმართვა ნ. ნიკოლაძისადმი. ნ. ნიკოლაძის პირადი არქივი, № 40/942, საქ. სსრ სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკა.

ბაღს და [ბარათებს] ნუ გაუგზავნით იმისთანა პირებს, რომლებიც დასჯილები არიანო“¹.

თავისი დის, ფროსიკოს საშუალებით, გადასახლებაში მყოფ ნ. ნიკოლაძეს ხშირად მოკითხვას და ნახვის სურვილს უთვლიდნენ მიხაილოვსკი, ანტონოვიჩი და სხვ.

1881 წლის თებერვალში ნ. ნიკოლაძე გადასახლებიდან გაათავისუფლეს და პეტერბურგს გაემგზავრა, სადაც რამდენიმე წელიწადს დარჩა. სწორედ ამ დროს დაიწყო მან თანამშრომლობა ჟურნალში „ოტეჩესტვენნიე ზაპისკი“, რომელიც დიდი სატირიკოსის სალტიკოვ-შჩედრინის რედაქტორობით გამოდიოდა.

ამ ჟურნალში თანამშრომლობის დაწყებისა და შეწყვეტის შესახებ ნ. ნიკოლაძე თავის გამოუქვეყნებელ ავტობიოგრაფიაში შემდეგს გვიამბობს: „... თანამშრომლობა დავიწყე ჟურნალში „ოტეჩესტვენნიე ზაპისკი“. ჩემი პირველი სტატიის... მიღებისთანავე, მ. ე. სალტიკოვმა (შჩედრინმა) და ნ. კ. მიხაილოვსკიმ ჟურნალში მუდმივი თანამშრომლობა შემომთავაზეს, მაგრამ დროის უქონლობის გამო ამ წინადადებაზე უარი ვთქვი. მიხაილოვსკის გადასახლების შემდეგ, ჟურნალში კრიტიკის მთელი განყოფილება მე მომანდეს. გარდა ხელმოწერილი წერილებისა („ლორინი“, „ლუი ბლანი და გამბეტა“ და სხვ.), მრავალი ანონიმური წერილი დავბეჭდე „ახალი წიგნების“ განყოფილებაში. რედაქციაში მუშაობას მხოლოდ მაშინ დავანერხე თავი, როდესაც გამბეტაზე ჩემი წერილის დაბეჭდვის გამო ჟურნალმა ჯერ გაფრთხილება მიიღო გრაფ დ. ტოლსტოისაგან, ხოლო შემდეგ სავესებით აკრძალეს იგი“².

როგორც ცნობილია, 1882 წელს ნ. ნიკოლაძე ჩაბმული იყო „ნაროდნაია ვოლიასა“ და მთავრობას შორის წარმოებულ მოლაპარაკებაში, რომელშიაც მონაწილეობის სამაგიეროდ მან მთავრობას მოსთხოვა ნ. ჩერნიშევსკის განთავისუფლება კატორიიდან. მართალია, ნ. ნიკოლაძის ეს მოთხოვნა მთავრობას

¹ ფროსიკო ნიკოლაძის 1881 წ. 21/11. ბარათი ნ. ნიკოლაძისადმი. ნ. ნიკოლაძის პირადი არქივი, № 10/30. საქ. სსრ სახელმწიფო საქარო ბიბლიოთეკა.

² ნ. ნიკოლაძის გამოუქვეყნებელი ავტობიოგრაფია.

ერთბაშად არ შეუსრულებია, მაგრამ 1883 წელს, ზაინც, ჩერნიშევსკი ციმბირიდან ასტრახანში გადმოასახლეს და რამდენიმე წელიწადს პოლიციის მეთვალყურეობის ქვეშ იწყოფებოდა აქ, ვიდრე, გარდაცვალების წინ მას სარატოვში ცხოვრების ნება არ მისცეს.

ციმბირიდან ჩერნიშევსკის დაბრუნებას მისი ქართველი მეგობარი ნ. ნიკოლაძე შეეგება აღფრთოვანებული საგაზეთო წერილით, რომლის დაბეჭდვა მეფის ცენზურამ იმ დროს აკრძალა, ამიტომ, ის ჩვენ დროში, 1945 წელს გამოქვეყნდა პირველად.

აღსანიშნავია, რომ ქ. ასტრახანში ყოფნის დროს ნ. გ. ჩერნიშევსკის საკმაოდ ცხოველი და მეგობრული გრძნობით გამოიბარა მიწერ-მოწერა ჰქონდა ნ. ნიკოლაძესთან.

1887 წლიდან ნ. ნიკოლაძე მუდმივი თანამშრომელი და ფაქტიური ხელმძღვანელი იყო თბილისის გაზეთ „ნოვოე ობოზრენიესი“, რომელშიაც, ამბობს იგი, „ხელმოწერილი ფელეტონების გარდა, მე თითქმის ყოველდღე ვბეჭდავდი მოწინავე წერილებს, სერიებს „ნაწყვეტებსა“ და აგრეთვე სხვადასხვა მომცრო მასალებს“. ამ გაზეთში დაბეჭდა ნ. ნიკოლაძემ სომეხ-ქართველთა ურთიერთობისადმი მიძღვნილი ის წერილები, რომელთა მიზანს, მისივე სიტყვებით, ამ ორ ხალხს შორის კეთილშეზობლური ურთიერთობის დამყარება და შედგომი გაძლიერება შეადგენდა¹.

გარდა მრავალი პუბლიცისტური და სალიტერატურო-კრიტიკული წერილისა, ნ. ნიკოლაძემ „ნოვოე ობოზრენიეში“ სახალხო განათლების საკითხებისადმი მიძღვნილი საინტერესო სტატიების სერიებიც გამოაქვეყნა.

1894 წლიდან ნ. ნიკოლაძე აქტიურად თანამშრომლობდა ჟურნალ „მოამბეში“. ამ ჟურნალში იგი ათავსებდა უმთავრესად „საშინაო და პოლიტიკურ მიმოხილვებს“, რომლებიც დიდი პოპულარობით სარგებლობდა მკითხველთა შორის. თვით ნ. ნიკოლაძის სიტყვებით, ეს წერილები წარმოადგენდა „არა

¹ ა. ი. ოვიძე, ნიკო ნიკოლაძე და მეფის ცენზურა, ჟურნ. „საისტორიო მოამბე“, 1945 წ., № 1, გვ. 115—123.

² ნ. ნიკოლაძის გამოუქვეყნებელი ავტობიოგრაფია.

³ იქვე.

მშრალ ქრონიკებს ან ახალი ამბების ნაკრებს, არამედ სხვადასხვა საპირბოროტო საკითხებისადმი მიძღვნილ, ნამდვილ მიმოხილვებსა და დოქტრინალურ სტატიებს¹. რომელთა „დაწერას უდიდეს შრომას და უამრავ მასალას ვანდომებდი“². ამ ეურნალში გამოაქვეყნა ნ. ნიკოლაძემ, კერძოდ, ქართული მწერლობის აქტუალური საკითხებისადმი მიძღვნილი მეტად საინტერესო წერილების სერია.

ეურნალ „მოამბეში“ თანამშრომლობით დამთავრდა, არსებითად, ნ. ნიკოლაძის აქტიური, სისტემატური მოღვაწეობა ქართულ პერიოდულ პრესაში.

გასული საუკუნის 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან ნ. ნიკოლაძე უმთავრესად პრაქტიკულ საზოგადოებრივ მოღვაწეობაში ებმება. 1894 წელს იგი „კენჭისყრით ერთხმად ამოირჩიეს ფოთის ქალაქის თავად“³. ამ ფაქტს საქართველოს თითქმის მთელი იმდროინდელი მოწინავე საზოგადოებრიობა მიესალმა. ფოთში ახალარჩეული ქალაქის თავისადმი გაგზავნილ ურიცხვ დეპეშათა შორის, აღსანიშნავია მისალმება დიდი ქართველი პედაგოგისა და მოღვაწის იაკობ გოგებაშვილისა, რომელიც გამარჯვებით წინსვლას უსურვებდა ნ. ნიკოლაძეს მისი მოღვაწეობის ამ ახალსა და რთულ სარბიელზე⁴.

ნ. ნიკოლაძის ფოთის ქალაქისთავად არჩევას მიესალმა გაზეთი „ივერია“⁵. ასევე გაზეთ „ნოვოე ობოზრენიეს“ რედაქცია მიესალმებოდა ნ. ნიკოლაძის ფოთის ქალაქისთავად არჩევას და იმავე დროს მწუხარებით აღნიშნავდა, რომ „ნ. ნიკოლაძისთან თანამშრომლის დაკარგვა გაზეთისათვის ადვილი საქმე არ არისო“, მაგრამ წერილის დასასრულს გულს იმით იმშვიდებდა, რომ „ნიკოლაძის სახით. ქალაქი (ე. ი. ფოთი — ვ. ზ.) მიიღებდა მომავალი როლისათვის ყველა წინამორბედებზე უფრო მომზადებულ მოღვაწეს“⁶.

¹ ნ. ნიკოლაძის გამოუქვეყნებელი ავტობიოგრაფია.

² საყურადღებო ამბები. ფოთი. ეურნ., „კვალი“, 1894 წ., № 45, გვ. 4.

³ იაკობ გოგებაშვილის დეპეშა ნ. ნიკოლაძისადმი. ნ. ნიკოლაძის პირადი არქივი, № 40/243. საქ. სსრ სახელმწიფო საქარო ბიბლიოთეკა.

⁴ მე ვ ე ლ ე. [დ. მაქელაძე] [მოწინავე], გაზეთი „ივერია“, 1894 წ., № 193.

⁵ Потийские выборы, Газ. «Новое Обозрение», 1894 г., № 3677.

თითქმის ოცი წლის მანძილზე ემსახურა ნ. ნიკოლაძე რევოლუციამდელი ფოთის მშენებლობას და ხალხისათვის საჭირო მრავალ საქმესთან ერთად ამ ხნის განმავლობაში აქ ბევრი რამ გააქეთა განათლების ფართოდ გავრცელებისათვისაც.

1912 წელს მეფის მთავრობამ, რომელიც მუდამ ეკვდის თვალთ უცქეროდა ნ. ნიკოლაძის საზოგადოებრივ მოღვაწეობას, შინაგან საქმეთა სამინისტროს მიერ ხელოვნურად შეთითხნილ ცრუ „ბრალდებათა“ საფუძველზე იგი ფოთის ქალაქისათვის თანამდებობიდან „გადააყენა“. ნ. ნიკოლაძე ადვილად არ დაწებდა მოწინააღმდეგეს და გაუმართა მას ბრძოლა, რომელშიაც ქართველ მოღვაწეს მხარს უჭერდა როგორც ფოთის თვითმმართველობა, ისე ქალაქის მშრომელი მოსახლეობა.

მართალია, მეფის მთავრობამ ათასგვარი ხრიკებით მოახერხა ნ. ნიკოლაძის „გადაყენება“ თანამდებობიდან, მაგრამ ამ უსამართლო განაჩენისადმი პროტესტის ნიშნად, ფოთის ქალაქის თვითმმართველობამ 1915 წლამდე შეუწარმოა თავის ყოფილ ხელმძღვანელს ხელფასი, ხოლო როდესაც მეფის მთავრობამ მისი გაცემა აკრძალა, მაშინ იმავე თვითმმართველობამ, ქალაქის მოსახლეობის სურვილის შესაბამისად, მუდმივი პერსონალური პენსია დაუნიშნა მას.

75 წლის ასაკს მიღწეული ნ. ნიკოლაძისათვის ამ აქტს არა მარტო მატერიალური, არამედ უდიდესი მორალური მნიშვნელობაც ჰქონდა, იგი ახალ ძალას ჰმატებდა მას ახალი მოღვაწეობისათვის.

ნ. ნიკოლაძის უმთავრეს მოწოდებას, მის ერთგვარ სტიქიას სამწერლო მოღვაწეობა შეადგენდა. სახელოვან პუბლიცისტს არა ერთხელ აღუნიშნავს თავის წერილებში, რომ იგი აწისათვის იყო „გაჩენილი და დამზადებული“. ამიტომ, მეფის მთავრობის მიერ პროგრესულ მუნიციპალურ მოღვაწეობას ძალით მოწყვეტილი ნ. ნიკოლაძე ისევ სამწერლო ასპარეზს დაუბრუნდა და პეტერბურგში თანამშრომლობდა პროგრესულ რუსულ პრესაში, რომელშიც აქვეყნებდა მეფის მთავრობის წინააღმდეგ მიმართულ რადიკალური ხასიათის წერილებს.

1917 წლის თებერვლის რევოლუციას ნ. ნიკოლაძე პეტერბურგში შეეგება, ხოლო 80 წლის ასაკს მიღწეული იგი ჩვენს ქვეყანაში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებას შეესწრო და აქტიურად ჩაება ახალი ცხოვრების მშენებლობაში.

ფართო საზოგადოებრივ-პრაქტიკულ მოღვაწეობასთან ერთად, თავისი სიცოცხლის მიწურულში ნ. ნიკოლაძემ ერთხელ კიდევ აიღო ხელში კალამი იმ ძვირფას „მოგონებათა“ დასაწერად, რომელშიც ნათლად და სრულად უნდა ყოფილიყო გამოხატული საქართველოსა და რუსეთის საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების რამდენიმე ათეული წლის ისტორია.

ნ. ნიკოლაძემ ამ განზრახვის მთლიანად განხორციელება ვერ მოასწრო, მაგრამ ის ბრწყინვალე ნაწყვეტები („წარსულიდან“ და „მოგონებანი სამოციან წლებზე“), რომელთა გამოქვეყნება მან შეძლო, დამაჯერებლად ცხადყოფს მათი ავტორის ჩანაფიქრის სიდიადეს.

შეგნებული ცხოვრების დასაწყისიდან უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე ხალხისა და სამშობლოს ბედნიერებაზე მზრუნველი, მისთვის მებრძოლი ნიკო ნიკოლაძე 1928 წლის 31 მარტს, 85 წლის ასაკში, გარდაიცვალა თბილისში. 1928 წლის 5 აპრილს საქართველოს მშრომელებმა მთაწმინდის მიწას მიაბარეს ძვირფასი ნეშტი ხალხის ამ უანგარო მსახურისა, რომელიც თავისი მდიდარი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის გრძელ მანძილზე მუდამ იმას ქადაგებდა, რომ „ყოველმა მეთაურმა, ყოველმა მოქმედმა პირმა — როგორც ყოველმა თაობამ — თავისი რამ უნდა შეიტანოს ახალი, სავარგისი, ერის საერთო საღაროში, რომელიც მდიდრდება ასი და ათასი თაობის მიმყოლი მოღვაწეობით“, და რომ, „მოქმედი პირის სიმაღლის თუ ღირსების ზომად ყოველგან მარტო იმ კითხვას ხმარობენ, თუ რამდენად წინ წაადგმევინა ფეხი თავის ერს სიკეთისაკენ, რა ახალი სინათლე ბოჭფინა მის გონიერებას, რა ახალი გზა უჩვენა თუ გაუკაფა მის ძალღონესო“¹.

¹ ნ. ნიკოლაძე, შინაური მიმოხილვა, ჟურნ. „ზოამბე“, 1894 წ., № 6, 164—165.

დაბეჭითებით შეიძლება ითქვას, რომ ასეთ მოღვაწეთა რიგს ეკუთვნოდა, უპირველეს ყოვლისა, თვით ჩვენი სახელგანთქმული ქართველი მესამოციანელი ნიკო ნიკოლაძე, რომელიც უდიდესი პატრიოტული მგზნებარებით, უანგარობითა და თავდადებით ემსახურებოდა შვიდი ათეული წლის მანძილზე ქვეყნისა და ხალხის ინტერესებს.

ამიტომაც, რომ ჩვენი ხალხი ასეთი პატივისცემით იგონებს ნ. ნიკოლაძის სახელს. ქვეყნის წინაშე ამ დიდი დამსახურების გამო იყო, რომ საქართველოს მშრომელებმა 1951 წლის ზაფხულში ზეიძით აღნიშნეს ამ გამოჩენილი ქართველი მოღვაწის სახელობის სახლ-მუზეუმის გახსნა მისთვის მშობლიურ დიდ ჯიხაიში.

ამ შესანიშნავმა აქტმა, რომელმაც მაშინ ქეშმარიტად სახალხო დღესასწაულის ხასიათი მიიღო, ერთხელ კიდევ ნათელიყო სიბრძნე თვით ნ. ნიკოლაძის სიტყვებისა იმის შესახებ, რომ ხალხის ხსოვნაში „ნამდვილი მოღვაწე როდი კვდება ხოლმე“¹ და, რომ ქვეყნისათვის თავდადებულთა ღვაწლის ნამდვილი დამფასებელი მხოლოდ ხალხია.

¹ ნ. ნიკოლაძე, მამაშვილური რჩევა, ჟურნ., „კლდე“, 1913 წ., № 37, გვ. 4.

II. ნ. ნიკოლაძის სოციალურ- პოლიტიკური და ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა

1. სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებანი

ნ. ნიკოლაძის სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებანი ნ. ჩერნიშევსკისა და ნ. დობროლუბოვის იდეური გავლენით ჩამოყალიბდა. ამასთან, სახელოვანი ქართველი მესამოციანელის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე გარკვეული გავლენა ევროპის სოციალ-უტოპისტებმაც იქონიეს.

ნ. ნიკოლაძეს არა ერთხელ აღუნიშნავს პუბლიცისტურ წერილებში, მოგონებებსა და კერძო ბარათებში, თუ რაოდენ დავალებული იყო იგი თავისი გონებრივი და ზნეობრივი ზრდით განსაკუთრებით ნ. ჩერნიშევსკისაგან, რომლისადმი ღრმა პატივისცემისა და სიყვარულის გრძნობით იყო გამსჭვალული თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ დღემდე.

1884 წლის 23 სექტემბრით დათარიღებულ ერთ კერძო ბარათში, რომელიც ნ. ნიკოლაძეს ქ. ასტრახანში მეფის პოლიციის მეთვალყურეობის ქვეშ მცხოვრებ ნ. ჩერნიშევსკისათვის გაუგზავნია, იგი ასე უმმართავდა თავის დიდ მასწავლებელს: „... შემიძლია დაგარწმუნოთ, რომ ჩემთვის უსაზღვრო ბედნიერებად ჩავთვლიდი რითიმე გასიამოვნოთ ან სარგებლობა მოგიტანოთ თქვენ, ყოველივე იმის ნაცვლად, რითაც თქვენგან დავალებული ვარ ჩემი გონებრივი და ზნეობრივი განვითარების მხრივ. თქვენს ყოველ დავალებას და ჩემდამი მომართვას ვთვლი და ყოველთვის ჩავთვლი ბედნიერ შემთხვევად, რომ

თუნდაც ნაწილობრივ, თუნდაც ოდნავ მაინც შევამსუბუქო
ოქტენდაში ჩემი ჯალის სიმძიმე“¹.

ღრმა პატივისცემისა და სიყვარულის ასეთივე გრძნობით
იყო გამსჭვალული ნ. ნიკოლაძე გენიალური ქაბუკის ნ. დობრო-
ლუბოვის მიმართ, რომლის შესახებ იგი ალტაცებით ამბობ-
და: „მას (ე. ი. დობროლუბოს — ვ. ზ.) ჰქონდა გარკვეული
იდეალები, რომლებიც ჩვენი საუკუნის უმამაცესი ნოვატორე-
ბის სკოლამ (იგულისხმება რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის
სოციალისტური მიმდინარეობანი — ვ. ზ.) შესძინა. რუსეთის
ცხოვრების ყველა მოვლენას, მის გარშემო მყოფ ადამიანებსა
და თავის თავსაც იგი ამ იდეალების პრიზმაში სჭერებდა. რო-
გორც თავისი თავისაგან, ისე სხვებისაგან იგი მოითხოვდა ძლი-
ერსა და გაბედულ აზრს, ენერგიულ მოქმედებას, ისეთ სულა-
ერ სიმაღლესა და სისპეტაქეს, რომლითაც თვით დობროლუ-
ბოვი იყო ალტაცებული ისტორიის საუკეთესო წარმომადგე-
ნლებისა და მოღვაწეთა ცხოვრებაში“².

აღსანიშნავია, რომ თავის დიდ იდეურ წინამორბედთაგან
ესოდენ დავალებული ნ. ნიკოლაძე ის ერთ-ერთი ქართველი
მესამოციანელი იყო, რომელმაც დიდი შრომა გასწია
საქართველოში და მის ფარგლებს გარეთაც ნ. გ. ჩერნიშევსკის
და ნ. ა. დობროლუბოვის მოძღვრების გავრცელებისათვის,
თუმცა ამ მოძღვრების რევოლუციური არსის საფუძვლით გაგე-
ბა მან ვერ შეძლო.

უეჭველია, რომ, როგორც ყველა ქართველ მესამოცია-
ნელს, ნ. ნიკოლაძეს მექანიკურად კი არ გადმოჰქონდა ეს იდეე-
ბი ჩვენს ნიადაგზე, არამედ მათ უფარდებდა საქართველოს
იმპროვიზირებულ სინამდვილეს.

ქართველი ხალხის თავისუფლებისმოყვარულ ტრადიციებ-
სა და რუსეთის რევოლუციურ-დემოკრატიულ იდეებზე აღზრ-

¹ ნ. გ. ჩერნიშევსკის ბარათის ტექსტი იხ. ნ. ნიკოლაშვილის წერილ-
ში — „ნ. გ. ჩერნიშევსკის სამშობლოში“, გაზეთი „ზარია ვოსტოკა“,
1940 წ., 27 ივლისი, № 172 (5094).

² Н. Николაძე, На праздники, Газ. «Новое Обозрение»,
1889 г., № 1959.

დიდი 60-ანი წლების მოწინავე ქართველი ახალგაზრდობა ნათლად ხედავდა ახალი ცხოვრების დასაწყისს საქართველოში და უდიდესი გატაცებით, ენერგიითა და თავდადებით იბრძოდა მისი გამარჯვებისათვის. ეს ახალი ცხოვრება, მისი ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობითა და ახალი ამოცანებით ძველი, ბატონყმური საქართველოს ნანგრევებზე უნდა აღმოცენებულიყო.

როგორც 60-იანი წლების ქართველ მოღვაწეთა მცირერიცხოვანი ჯგუფის მოწინავე წევრმა, ნ. ნიკოლაძემ დროულად და „...მძლავრად იგრძნო ახალი საქართველოს მშობიარობის პროცესი... ნათლად დაინახა ახალი სოციალური კლასების წარმოშობა და ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობის დამყარების აუცილებლობა“¹.

ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებაში დაწყებული ეს ახალი პროცესი, როგორც ცნობილია, ისტორიულად „საგლეხო რეფორმის“ იმ ფაქტს უკავშირდება, რომელმაც, ნ. ნიკოლაძის სიტყვით: „მძარცველობისა და ყაჩაღობის, სიყალბისა და დანაშაულობის დაკანონება“² მოახდინა, რადგან „ხალხს, ანუ გლეხობას“ (ნ. ნიკოლაძის გამოთქმა — ვ. ზ.) არ მისცა სწორედ ის, რაც მას სჭირდებოდა. „ხალხს კი მიწა სჭირდებოდა, თავისი შრომით ცხოვრების უზრუნველყოფა, შრომის თავისუფლება და პირადი თავისუფლებისა და მისი ოჯახის ხელუხლებლობის გარანტია ადმინისტრაციული და ყოველგვარი სხვა თავნებობისაგან, მას სჭირდებოდა ამორჩეული სასამართლო და ბევრი სხვა რამ“³, რაც „ცრუ განთავისუფლების მთელი ამ კომედიის“⁴ შედეგად ხალხს არ მიუღიაო, წერდა ნ. ნიკოლაძე.

ნ. ნიკოლაძის სამართლიანი შენიშვნით, მეფემ, რომელსაც „საქართველოში... მეგობრები და კეთილის მსურველი არა ჰყავდა, გარდა დიდი მთავრის კარის ერთი მუჟა კლევრეტები-

¹ ს. მ. ხუნდაძე, ნიკო ნიკოლაძე, (ნარკვევი მისი აზროვნებიდან), 1931 წ., გვ. 15.

² ნ. ნიკოლაძე, გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 180.

³ იქვე, გვ. 184.

⁴ იქვე.

სა და ბობოლა მოხელეებისა“¹, „რეფორმა“ მსხვილი მემამულეების და იმ თავადაზნაურობის სასარგებლოდ ჩაატარა, რომელიც, „ჩინებით, საჩუქრებით და ჯამაგირით“² მოსყიდული, მადლობის „თვალეებით გამოხატავდა ფინიას უსაზღვრო ერთგულებას და მთავრობისათვის სისხლის დასაღვრელად მზად ყოფნას“³.

ცნობილია, რომ „ცრუ განთავისუფლების კომედიით“ აღწოდებულმა გლეხობამ „რეფორმას“ ზედიზედ მოწყობილ აჯანყებით უპასუხა. ეხებოდა რა ამ აჯანყებათა მიზეზებს, ნ. ნიკოლაძე მართებულად წერდა: „მიუტევებელი შეცდომა იქნებოდა, რომ საქართველოს გლეხთა მოძრაობის მიზეზად მარტო [მეფის]* რუსეთის მთავრობის უსამართლობა და აზნაურობის „დვორიანინობის“ უპირატესობათა დაკანონება მიგვეჩინა. ცხადზე უცხადესია, ამ ღონისძიებამ ცეცხლს ნავთი დაასხა, მაგრამ ბოროტების სათავეს ეს არ წარმოადგენს და არც მხოლოდ მის მოსასპობად არის მიმართული გლეხობის ძალღონე: ბოროტების ძირი არის არა მარტო ქართული, არამედ მსოფლიურიც (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

საქართველოში ამჟამად იგივე ბრძოლა წარმოებს, რომელსაც რუსეთის, ევროპის, და თამამად შეიძლება ითქვას, მთელა მსოფლიოს ძალღონე ხმარდება: ეს არის მშრომელთა ბრძოლა შთამომავლობისა და კაპიტალის პრივილეგიების წინააღმდეგ, ე. ი. უფრო მარტივად რომ ვთქვათ, მშრომელ ღატაკთა სოციალური ბრძოლა მუქთაზორათა სიმდიდრის წინააღმდეგ.

უთანასწორობა საზოგადოებრივი და კერძო დოვლათის და ამ დოვლათზე დამოკიდებული ბედნიერების განაწილების უსამართლობა — ისევე ძლიერია საქართველოში, როგორც სხვა სახელმწიფოებში. მშრომელი ხალხი მარტო ეკონომიურად და პოლიტიკურად კი არ არის დამოკიდებული შრომისაგან განთავისუფლებულ ადამიანებზე, არამედ, რაც უფრო აუტანელია,

¹ ნ. ნიკოლაძე, გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში, რჩ. ნაწ., ტ. 1. გვ. 173.

² იქვე, გვ. 163.

³ იქვე, გვ. 167.

* ქვემოთ, ყველგან, კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები ჩვენ გვეუბნის. — ვ. ზ.

იგი პარიების დამამცირებელ და სამარცხვინო მდგომარეობაშია იმყოფება. შრომა პატივისა ან ღირსების მოსახვეჭ უფლებად კი არ ითვლება, არამედ დამცირებისა და სრული არარაობის სათავეა. ძალა-უფლება, სახელი და პატივისცემა თანზომილია არა შრომასა, ნიქსა ან დამსახურებასთან, არამედ შთამომავლობასა, ტიტულსა, სიმდიდრესა და საკუთრების რაოდენობასთან. არავითარ შრომას, რაც უნდა ძალიან აღმატებოდეს იგი ადამიანის ჩვეულებრივ ძალ-ღონეს, არ ძალუძს ჩვეულებრივი მოკვდავი ადამიანის გამოყვანა იმ წრიდან, რომელშიაც ის შთამომავლობის მიხედვით მოექცა; მან ამ წრეში უნდა იტრიალოს, იცხოვროს და მოკედეს...

...ცნობილია, რომ ამ თემის მცირედი გაღრმავებაც კი ყოველს საღად მოაზროვნე ადამიანს იმ წყობილების შეცვლის საჭიროების აზრს აღუძრავს, რომელიც დაამყარეს მძარცველებმა, უზურპატორებმა¹.

აი ამ უსინდისობის, მძარცველობის, ყაჩაღობის დამაკანონებელი, ძველი, მუქთახორათა ბატონობის განმამტკიცებელი წყობილების წინააღმდეგ ხალხთან ერთად ბრძოლა მიჰყვანდა ნ. ნიკოლაძეს მოწინავე ქართველი ინტელიგენციის იმ წარმომადგენელთა ძირითად ამოცანად, რომელსაც მან „ახალი ახალგაზრდობა“ უწოდა.

ამიტომ თვლიდა ნ. ნიკოლაძე ნამდვილ პატრიოტად მას, ვინც იმ დროს ჩვენში არსებულ სოციალურ უსამართლობას ებრძოდა; ამიტომ მოუწოდებდა იგი ქვეყნის მოწინავე ახალგაზრდობას: „...გაუადვილეთ ხალხს სხვისთვის შრომისაგან თავის დახსნა, გამოიყვანეთ ის უსაქმო კაცების მონობისაგან, მიწა დაუმკვიდრეთ და მუქთახორებისაგან დაიხსენით, ან ასწავლეთ, თუ რა გზით დაიხსნას თავი, სასარგებლო, გამოსადეგი რჩევა აძლიეთ, სიკეთე, ნამდვილი რეალური სიკეთე, მოუტანეთ მას რჩევით ან საქმით, და მაშინ ნახავთ, რომ მარტო ადამიანი საშუალებით შესაძლებელი ყოფილა, როგორც ერთობის დაარსება, ისე ხალხის ნდობის მოპოვება... აი, მარტო მაშინ

¹ ნ. ნიკოლაძე. გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში, რჩ. ნაწ. ტ. I, გვ. 167—169.

დაამტკიცებთ, რომ მამულიც გყვარებით და მისი მსახურებაც გცოდნიათ“¹..

ხალხს, რომლის მეთაური, ნ. ნიკოლაძის აზრით, მოწინავე საზოგადოებრივი იდეალებით აღჭურვილი ახალგაზრდობა უნდა ყოფილიყო, იგი გლეხობას უწოდებდა და ამიტომ წერდა თავის ერთ-ერთ საპროგრამო წერილში: „ხალხზე, ე. ი. გლეხ-კაცობაზე ბევრი ლაპარაკი არა სჭირია კაცს. მაშინდელ ჩვენ საზოგადოებას შეადგენდა ხალხი და თავადაზნაურობა“²; — თავადაზნაურობა, რომელიც მეფის მთავრობასთან კავშირში ებრძოდა ხალხს, გლეხობას.

აღსანიშნავია, რომ იმდროინდელ ვითარებაში ნ. ნიკოლაძის მიერ გლეხობის ინტერესების დამცველ, ხელმძღვანელ, გზის გამკვლევ ძალად „განათლებული კლასის“ მოწინავე წარმომადგენელთა მიჩნევა, არსებითად, იმ თვალსაზრისის განმეორებას ნიშნავდა, რომელსაც ამ საკითხში რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატები იცავდნენ.

ცნობილია, რომ გასული საუკუნის მეორე ნახევარში დაწყებული გლეხთა მოძრაობის ერთადერთ საიმედო მეთაურად რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატები — ბელინსკი, გერცენი, ჩერნიშევსკი, დობროლუბოვი, ანტონოვიჩი, შელგუნოვი — რუსული ინტელიგენციის მოწინავე, პროგრესულ ნაწილს თვლიდნენ. მათი შეხედულებით, სწორედ ეს ინტელიგენცია უნდა გამხდარიყო თვითმპყრობელობის, მეზატონეთა და მემამულეთა წინააღმდეგ მიმართული გლეხთა მოძრაობის მეთაური. როგორც მკვლევარი კრუჟეკოვი წერს თავის საინტერესო შრომაში — „ნ. ა. დობროლუბოვის მსოფლმხედველობა“, „ეს, რასაკვირველია, იყო უტოპია, მაგრამ იმდროინდელ ვითარებაში რუსი ინტელიგენციის ყურადღების მიქცევა გლეხთა საკითხისადმი და მოწოდება, რომ მას გლეხობასთან ერთად ეწარმოებინა ბრძოლა ცარიზმის წინააღმდეგ, პროგრესულ მოვლენას

¹ ნ. ნიკოლაძე, მამულის საყვარული და მსახურება, . 1914 წ., გვ. 101—102.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ჩვენი ახალგაზრდობა, ჟურნ. „კრებული“, 1871 წ., № 2, გვ. 147.

წარმოადგენდა რუსეთის დემოკრატიულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობის ისტორიაში¹.

ასეთივე პროგრესული მნიშვნელობის იყო ჩვენს სინამდვილეში ის მოვალეობა, რომელსაც, როგორც ვთქვით, ნ. ნიკოლაძე ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილს აკისრებდა გლეხობის ინტერესების დაცვის საქმეში.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ხალხის მსახური ახალთაობა თავისა საზოგადოებრივი იდეალების განხორციელებას მხოლოდ და მხოლოდ თვით ამ ხალხთან მტკიცე კავშირის საშუალებით შეძლებდა. ამიტომ, „... მხოლოდ სულით გლახაკთ შეუძლიათ უარპყონ ხალხთან დაახლოების სარგებლიანობა“² — ამბობდა იგი.

მაგრამ ამ დაახლოებისათვის, ნ. ნიკოლაძის აზრით, საჭიროა „დაიმსახურო მათი (გლეხების, მშრომელების — ვ. ზ.) ნდობა, საჭიროა ცოდნა, თუ როგორ მოუტანო მათ პრაქტიკული სარგებლობა“³, რადგან „ძალა და გავლენა იმ მიმართულებას და იმ თაობას ეძლევა, რომლის აზრი უფრო ნათლად ცნობს ცხოვრების გარემოებებს და რომლის წევრები უფრო მტკიცეთ დამარაგებულნი არიან ამ გარემოებების გასაგებად, მოსაველეად და შესაცვლელად“⁴.

ეს ახალგაზრდობა, რომელიც „ყველაფერზე მაღლა საერთო კეთილდღეობას აყენებდა“⁵ და „უყოყმანოდ სწირავდა მუქთახორა უმცირესობის ინტერესებს მასების სავესებით კანონიერ ინტერესებს“⁶, ნ. ნიკოლაძის სიტყვით „ძირეულად განსხვავდებოდა მთავრობისეული ლიბერალებისა და ოფიციალური რეფორმატორებისაგან“⁷, რომელნიც „გულაჩუყებულნი იყვნენ და სიხარულის ქებათა-ქებას ასხამდენ გლეხთა განთავისუფლებას“⁸.

¹ В. С. К р у ж к о в, Мировоззрение Н. А. Добролюбова, 1950 г., стр. 160—161.

² ნ. ნიკოლაძე, კალმის კაპრიზი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 117.

³ იქვე.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 58.

⁵ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 234.

⁶ იქვე.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე.

ამის შემდეგ ჩვენთვის საკლებით გასაგები ხდება ის სიძულვილი, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე თავისი მოღვაწეობის პირველ პერიოდში, ე. ი. გასული საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულამდე ამჟღავნებდა ლიბერალიზმისა და ლიბერალების მიმართ. მისი მაშინდელი დახასიათებით, ლიბერალი მოლაყბგა, რომელიც ბევრს ლაპარაკობს ცარისტულ-ბურჟუაზიულ წყობილების უსამართლობაზე, ფაქტიურად კი მის წინაშე ქედს იხრის და ხალხის მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად საქმით არაფერს არ აკეთებს.

ლიბერალები, ნ. ნიკოლაძის იმდროინდელი სხარტი გამოთქმით, „საქმეს ანაცვლებენ ბრჭყვიალა ფრაზებს“ და ძველი, უსამართლო წყობილების წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლის მთელ დანიშნულებას „უბნის ზედამხედველთა და მაზრის უფროსთა მხილებაში ხედავენ“¹. ლიბერალები, განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, „სანამ რუსეთში ან საზღვარგარეთ იმყოფებიან, მთელი ქვეყნის ყირაზე დაყენებას ფიქრობენ“, ხოლო „როცა ჩვენში მობრძანდებიან, მაშინ კი, თავის სტოლონჩაილნიკურადც ვერ ბედავენ სიტყვის ამოღებას“².

ამიტომ ებრძოდა ნ. ნიკოლაძე, იმ დროს, ლიბერალ ფრაზიორებს, რომლებსაც ფრაზების სიუხვის გარდა არავითარი სხვა ღირსება არ გააჩნდათ³ და, რომლებიც „საკუთარი ცხვირის იქით ვერაფერს ხედავენ და ბეჭდვითი სიტყვაც მასების დაბრმავეებისა ან ამა ქვეყნის მადლართა და კმაყოფილთა შესაქცევად რაღაღად გადაუქცევიათ“⁴.

ნ. ნიკოლაძის დახასიათებით, „ახალი ახალგაზრდობა“ ქვეყნის, საზოგადოების სწორედ იმ მოწინავე ნაწილს შეადგენდა, რომელიც „მაგარი ფრაზებით“ კი არ კმაყოფილდებოდა, მარ-

¹ [Н. Николадзе], Возобновление «Обзора» [Передовая], Газ. «Обзор», 1880 г., № 379.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ცოტა კიდევ, გაზ. „დროება“, 1877 წ., № 6.

³ [Н. Николадзе], Назначение «Обзора», Газ. «Обзор», 1878., № 1.

⁴ [Н. Николадзе], Возобновление «Обзора», Газ. «Обзор», 1880 г., № 379.

ტო „კეთილი გულითა“ და „პატიოსანი სურვილით“ კი არ ისა-ზღვრებოდა, არამედ „საქმეს ეძებდა და აფასებდა“¹.

ეს თაობა, რომელსაც, ნ. ნიკოლაძის გამოთქმით, „ახალი ახალგაზრდობა და ხალხი ჰყავს მხედველობაში [და] მარტო მი-სი თანაგრძნობის მოპოება სურს, მარტო მის გულგრილობა² ერიდება“³, თავისი საქმის გამარჯვებას „არც სხვის დახმარე-ბაში, არც უნაყოფო დიპლომატიაში, არც გულხელდაკრებილ ცდაში ეძებდა“³. მას საკუთარი თავის, საკუთარი შრომის, ხალხის ძალასთან გაერთიანებული საკუთარი ძალის იმედი ჰქონდა და „ეს იმედი... იმ ძვირფას ფანატიზმს აძლევდა, ურო-მლოთაც არ გარიგებულა არც ერთი შესანიშნავი საქმე, ურომ-ლოთაც არ მოპოვებულა არც ერთი გამარჯვება“⁴.

ნ. ნიკოლაძეს სწამდა, რომ ძველი წყობილების პირობებში ხალხის საკეთილდღეოდ გამარჯვების მოპოება მარტო პრო-პაგანდისა და სიტყვიერი დარწმუნების გზით არ შეიძლებოდა. ამიტომ ემხრობოდა იგი ერთდროს იმ აზრს, რომ საზოგადოე-ბაში პოლიტიკური და სოციალური სამართლიანობის აღსადგე-ნად საჭიროა ძალის გამოყენება იმათ წინააღმდეგ, ვინც „ყო-ველი სამართლიანობა და ყველა კანონები დაარღვია უფლე-ბის შესაძენათ“⁵, რადგან, „ძალადობას მარტო ძალადობა და-ამხობს და ჩვენს სამართლიანობას ძალის შეძენა და ხმარება როდი აწყენს“⁶.

ცხადია, ამ აზრის წამოყენებით ნ. ნიკოლაძე გამოდიოდა ხალხის თავისუფლებისა და ბედნიერების დამყარებაში რევო-ლუციური ძალდატანების მომხრედ, მაგრამ აქვე უნდა შევნიშ-ნოთ, რომ იგი ძირითადად ამ თვალსაზრისის დამცველი არ ყოფილა.

¹ ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 75.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

⁵ [ნ. ნიკოლაძე], თანამედროვე სურათები, გაზ. „დროება“, 1873 წ., 2 (14) აპრილი, № 2 (პექტოგრაფული გამოცემა).

⁶ იქვე.

ნ. ნიკოლაძე იყო ის მესამოციანელი, რომელმაც საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში პირველ პლანზე ჩვენს ქვეყნისათვის საარსებო მნიშვნელობის სოციალურ-ეკონომიური მომენტები წამოსწია. „როცა ქართულ მწერლობაში ჩავები — წერდა ნ. ნიკოლაძე — მის თარს მართო ერთი სიბი ება, შიგ მართო ერთი, დიან სწი ჩი, მაგრამ ერთობ ცალმხრივი, დედა-აზრი სუფევდა. ჩვენს განვითარებაში ის (კეისრისა კეისარს) 1830 წლის მოძრაობას შემოეტანა და გრიგოლ ორბელიანს დ. მყარებია; დედაენის დაცვა. 1860 წლის მოძრაობამ ამ საქმეს ახალი მსახურები მიაშველა: სტამბა (ე. ი. ბეჭდვითი სიტყვა — ვ. ზ.), სკოლა, სახელმძღვანელო. ჩემმა დამზადებამ დედა-ენა მიზნად კი არა, მართო ერთ იარაღთაგანად მაჩვენა ერის კეთილდღეობისა. მესმოდა, არა მართო ერთ იკვებება ხალხი... არც მართო ენა აღადგენს ამ ეროვნებას მეთქი. საჭიროდ ვთვლიდი შემეძრა ის ცხოველმყოფი ძალები, რომლის მოქმედება და ურთიერთობა ერს ზრდის, ამალეებს, აძლიერებს. შევეხე ეკონომიკას, კრედიტს, მრეწველობას, მიწათმფლობელობას და თვითმმართველობას“¹.

ეხებოდა რა თავის შემოქმედებაში ხსენებულ საკითხებს, ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა, რომ მათი გადაჭრა სამართლიანობის პრინციპის შესაბამისად, უნდა გამხდარიყო ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გამარჯვების ერთ-ერთ მთავარ პირობად.

ნ. ნიკოლაძეს სწამდა, რომ ხალხისა და თითოეული პიროვნების კეთილდღეობის ერთ-ერთი მთავარი წყაროა შრომა, შრომა — ბატონყმური არტახებისა და ყოველგვარი ექსპლოატაციისაგან განთავისუფლებული. ამიტომ ამბობდა იგი მაშინ, რომ თუ ქვეყანას, საზოგადოებას, ხალხს „თავის სიკეთე უნდა, ის უნდა ცდილობდეს თავისი მდგომარეობის გაუმჯობესებას სწავლით, მოხერხებით, შრომით (ხაზი ჩვენი — ვ. ზ.), სიმდიდრის ახალი წყაროების გამოძებნით, იმათი შემუშავებით და იმგვარი საზოგადო მიზნის მიღებით, რომ ყოველკაცს ჰქონდეს შრომის ნება. და შეძლება და

¹ ნ. ნიკოლაძე, ჩემ პოლიტიკაზე, 1913 წ., გვ. 31—32.

შრომის დვაწლი თვითონ მშრომელს ხმარდება“¹ (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

ასეთი იყო ნ. ნიკოლაძის იმდროინდელი იდეალი, რომლის განხორციელება მას ექსპლოატატორული საზოგადოების პირობებში შეუძლებლად მიაჩნდა და ამიტომ ამბობდა: „ეხლანდელ ჩვენ საზოგადოებაში (ე. ი. მონარქიულ-ბუერჟუაზიულ საზოგადოებაში — ვ. ზ.), სანამ მისი ხასიათი, ზნე და წყობილება არ შეიცვლება, შრომა სწორეთ უწინდელსავე მდგომარეობაში უნდა დარჩეს და კიდევ დარჩება“².

როგორც ვხედავთ, ადამიანისა და მისი შრომის ნამდვილ განთავისუფლებას ნ. ნიკოლაძე უკავშირებდა იმ ძირეულ პოლიტიკურ და სოციალურ ცვლილებებს, რომლებიც, მისი რწმენით, უკვე იმ დროს უნდა მომხდარიყო რუსეთში და, მისასაღამე, ჩვენშიც.

ნ. ნიკოლაძე შეურიგებელი და გაბედული მოწინააღმდეგე იყო თვითმპყრობელობისა, რომლის დროს „ყველაფერი მარტო ერთს კაცზე ტრიალებს“³ და ეს უკანასკნელიც „ნელ-ნელა იმ შეხედულებას იღებს, რომ მე ვარ, სხვა არავინო, ყველა მე უნდა მემსახუროს და არა ქვეყანასაო“⁴. ნ. ნიკოლაძე დაუცხრომელი მტერი იყო ცარიზმისა და თვლიდა მას ისეთ ბოროტებად, რომელიც „საუკუნეთა მანძილზე... მაჯლაქუნასავით აწევს ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებას და ცდილობს ყველაფრისათვის ერთი დონე დააწესოს, ერთს კალაპოტში მოაქციოს და ამრიგად, საზოგადოება მუხჯ მანქანად აქციოს“⁵.

უსაზღვრო იყო ნ. ნიკოლაძის სიძულვილი მეფისა და იმდროინდელი საზოგადოებრივი ურთიერთობის მიმართ იმიტომაც, რომ, მისი განმარტებით, იგი საშუალებას არ აძლევდა

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ჩვენი საზოგადო საქმეები, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 16.

² ნ. ნიკოლაძე, მნათობს, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 87.

³ ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა, ბულგარია, ეურნ. „მოამბე“, 1894 წ., № 6, გვ. 185.

⁴ იქვე.

⁵ Н. Николадзе, Капризы пера, Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 103.

ახალგაზრდობას და მშრომელ ხალხს „უკეთესად მოწყობილიყვნენ როგორც მატერიალურის, ისე ზნეობრივის მხრივ... და [გაეხადათ] შრომა პირადი დამოუკიდებლობისა და პირადი ღირსების შენარჩუნების ერთად-ერთ საშუალებად“¹.

როგორც თავისუფალი შრომის დამცველი, — თავისუფალი შრომისა, რომელიც იმ დროს, ვ. ი. ლენინის განმარტებით, „ბატონყმური შრომის ნაცვლად ნიშნავდა მხოლოდ დაქირავებული მუშის ან წვრილი დამოუკიდებელი მწარმოებლის თავისუფალ შრომას სასაქონლო წარმოების პირობებში, ე. ი. ბურჟუაზიულ საზოგადოებრივ ეკონომიურ ურთიერთობაში“², — ნ. ნიკოლაძე მტერი იყო „ქვეყნის მუქთახორებისა“, ცარიზმის მოკავშირე და „უშრომოდ, უწარმოებლად, ქვეყნის ქონების მიუმატებლად, სხვის ხარჯზე მცხოვრებ“ ქართველი თავადაზნაურობისა, რომლის შესახებ იგი არათუ გასული საუკუნის 60.—70-იან, არამედ 90-იან წლებშიაც ასე წერდა: „ქვეყნის გაწყობის დროს ჩემზე რომ ყოფილიყო მინდობილი რიგისა და წესის დადგენა, იქნება არც აზნაურობის საკිරოება დამენახა, არც მისი განკერძოებული არსებობა გამეჩინა“³.

ამიტომ იყო, რომ „საგლეხო რეფორმით“ აღშფოთებული, გლეხთა ინტერესების დამცველი ნ. ნიკოლაძე წერდა: „...მთავრობას თავად-აზნაურობის ინსტიტუციების შენარჩუნება სურდა, ახალთაობას კი ხალხის კეთილდღეობის გულისათვის მისი მოსპობა უნდოდა; მთავრობას უნდოდა გლეხები უმიწაწყლოდ დაეტოვებინა, ახალთაობას კი სურდა მიწა მიეცა მათთვის, სურდა ეკონომიურ ურთიერთობათა მართებულად მოწყობით მათთვის შრომა შეემსუბუქებინა... მისთვის (ე. ი. ახალთაობისათვის — ვ. ზ.) წმინდა და ხელუხლებელი იყო მხოლოდ ერთი რამ — ს ა ე რ თ ო კ ე თ ი ლ დ ე ო ბ ა, მთელი ხალხის სიკეთე. ყველაფერი, რაც ამ სიკეთეს ეწინააღმდეგებოდა ან და მის განხორციელებას ხელს უშლიდა, ახალთაობას

¹ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 218.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 17, გვ. 114.

³ ნ. ნიკოლაძე, შინაური მიმოხილვა, ჟურ. „მოამბე“, 1894 წ., № 9, გვ. 109.

სავსებით ხელსახლებლად მიაჩნდა და სრულიადაც არ სთვლიდა მას წმინდად¹.

როგორც ნ. ნიკოლაძე ამბობს, ახალთაობას ხალხის „სიკეთის დამკვიდრებისათვის საჭიროდ მიაჩნდა, რომ „შიწა სამფლობელოდ გადასცემოდა მშრომელ ხალხს“², ე. ი. დამკვიდრებულიყო მიწისა და ყოველგვარი სხვა საკუთრების სათემო განაწილება, როგორც ერთადერთი სასარგებლო წყობილება საქართველოსათვის. „ასეთი წყობილებასწორედ იმიტომ იქნება სასარგებლო საქართველოსათვის, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — რომ ყველა სხვა წყობილებაზე უკეთესად, და, უფრო მეტიც, მხოლოდ და მხოლოდ ის შეუწყობს ხელს, შეძლებისამებრ, ხალხის კეთილდღეობის სრულ განვითარებას, რაც, თავისი მხრივ, ხელს შეუწყობს ხალხის გონებრივი და ზნეობრივი ძალოვნისა და ნიჭის განვითარებას. ყოველივე ეს ოდნავადაც არ მიგვაჩნია საეჭვოდ. მაშასადამე, რაკი ღრმად გვწამს ასეთი საზოგადოებრივი წყობილების დიდი სარგებლობა, ჩვენ უნდა ვცდილობდეთ, რაც შეიძლება ჩქარა განვახორციელოთ იგი საქართველოში და იმაზე ვიფიქროთ, თუ რა პირობებში უფრო მალე მოსახერხებელია ჩვენი იდეალის განხორციელება — ევროპის მთარველობისა. თუ რუსეთის მფლობელობის დროს?“³.

ამ უადრესად პრინციპულ კითხვაზე ნ. ნიკოლაძე ასეთ პასუხს იძლეოდა: „... საუკეთესო სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი წყობილების იდეალი, ჩვენის აზრით, ყველაზე ადრე რუსეთისათვის არის განსახორციელებელი. რადგან ამ წყობილების მთავარი პრინციპი — თემობრიობა, შეძლებისამებრ, რუსის ხალხმა შეინარჩუნა. რუსეთის თემი იდეალად არ მიგვაჩნია, მაგრამ იგი უფრო ბევრად შეეფერება ჩვენს წარმოდგენას საზოგადოებრივი წყობილების შესახებ, ვიდრე დასავლეთ ევროპაში გაბატონებული ინდივიდუალიზმის პრინციპი... ამ მოსაზრებათა გამო ჩვენ ვფიქრობთ, რომ რაკი საქართველო თავის სვე-ბედს თუნდაც თანამედროვე რუსეთს დაუკავში-

¹ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 236.

² იქვე.

³ ნ. ნიკოლაძე, გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 174.

რებს, იგი უფრო მალე მიაღწევს თავისი მდგომარეობის საუკეთესოდ მოწყობას, ვიდრე მაშინ, როცა მას მოკავშირედ ან მფარველად ეყოლება (ალარაფერს ვამბობთ მფლობელობაზე) ევროპის რომელიმე ერი, რომ ალარაფერი ეთქვათ ოსმალეთსა ან სპარსეთზე, რომლებსაც საქართველოში არც ერთი საღად მოაზროვნე ადამიანი მოწადინებული არ არის¹.

ამის შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე დაუშვებლად თვლიდა უბრალო ფიქრსაც კი საქართველოს პოლიტიკური კავშირის შესახებ ევროპის ბურჟუაზიულ სახელმწიფოებთან, რადგან ამ შემთხვევაში ისინი, მისი გამოთქმით, „დაუყოვნებლივ შეუდგებოდნენ საქართველოს „ცივილიზებას“ ალყირის მსგავსად, ან მის ექსპლოატაციას ინდოჩინეთის მსგავსად“².

ასე მსჯელობდა ქართველი ხალხისათვის საარსებო მნიშვნელობის საკითხზე ნ. ნიკოლაძე, რომელიც თავისი ქვეყნის ქეშმარიტი პატრიოტი და მოამაგე იყო.

ნ. ნიკოლაძისათვის, როგორც დიდი და გულწრფელი პატრიოტისათვის, ძნელად წარმოსადგენი იყო ისეთი „ადამიანი, განვითარების უდაბლეს საფეხურზე მყოფიც კი, რომლისთვისაც უცხო იქნებოდა სამშობლოსადმი, მამულისადმი სიყვარულის გრძნობა“³. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იგი ამ საკითხში ცალმხრიობისა და უკიდურესობის მომხრე არასოდეს არ ყოფილა და თანმიმდევრულად იცავდა ხალხთა მეგობრობის მაღალსა და წმინდა იდეას.

ამ თვალსაზრისით ნ. ნიკოლაძე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ჩვენი ქვეყნის კავშირს რუსეთთან, რადგან იგი დარწმუნებული იყო, რომ „ჩვენი მამულის ბედი და მომავალი მტკიცედ დასკვნილია რუსეთის მდგომარეობაზე და რუსეთის საზოგადოებრივ ან პოლიტიკურ ცხოვრებას ნიადაგ გავლენა აქვს ჩვენი ქვეყნის იბალზე“⁴.

¹ ნ. ნიკოლაძე, გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 174—175.

² იქვე, გვ. 174.

³ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1394.

⁴ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], რუსეთის ცხოვრება, ჟურ. „კრიტიკური“, 1873 წ., წიგნი V—VI, გვ. 355.

ამას რომ ამბობდა, ნ. ნიკოლაძეს, ცხადია, მხედველობაში ჰყავდა მხოლოდ მოწინავე, პროგრესული, რევოლუციური რუსეთი, და არა მეფის რუსეთი, რომლის წინააღმდეგაც იბრძოდა იგი, როგორც ერთ-ერთი მეთაური ჩვენი ქვეყნის სოციალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა, — იმ მოძრაობისა, რომლის მომხრეებად გამოდიოდნენ ყოველთვის ჩერნიშევსკი და დობროლუბოვი, თუკი ის დემოკრატიული ხასიათის იყო.

რადგან საქართველოს XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ხასიათდებოდა ასეთი დემოკრატიული ტენდენციით, ამიტომ იგი ბუნებრივად სარგებლობდა იდეურ-მორალური მხარდაჭერით იმ მოძრაობის მხრავ, რომელსაც „ახალგაზრდა რუსეთის“ მოძრაობას უწოდებენ.

ამის საფუძველზე, ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმატებას ნ. ნიკოლაძე უკავშირებდა იმ „სოციალური წყობილების ძირათადი პრინციპების“¹ გამარჯვებას, რომლისთვისაც იმ დროს რუსეთში „ახალგაზრდა რუსეთის“ წარმომადგენლები, ხოლო ჩვენში მათი იდეური თანამოაზრე, მოწინავე ქართველი ახალგაზრდები იბრძოდნენ.

სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისათვის დაწყებული ბრძოლის წარმატება, ქვეყნის მოწინავე ძალების იმ კონსოლიდაციას მოითხოვდა, რომლის საპირობებს აღიარებდნენ ქართველი ხალხის იმდროინდელი იდეური მესვეურნი. ამას გადაგებდა ი. ჭაბუკაძე და მასთან ერთად, ნიკო ნიკოლაძე, რომელიც ერთ თავის გვიანდელ წერილში შენიშნავდა: „... ჩვენს („დროების“) წრეს საერთოდ, და მე განსაკუთრებით, სრულიადაც არ გვსურვებია რაღაც კერძო, ახალი წრის... დაარსება უწინდელის (ე. ი. ილიას მიერ შექმნილი „პირველი დასის“ — ვ. ზ.) წინააღმდეგ... გვსურდა, რაც რამ ძალა არსებობდა იმ დროს ჩვენში, შეგვეერთებია და ერთს უღელში შეგვება, სა-

¹ ნ. ნიკოლაძე, გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 176.

ერთო, საერობო (ე. ი. ეროვნული — ვ. ზ.) ...საქმის საკეთებლად¹.

ნ. ნიკოლაძის ეს სიტყვები ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ თითქოს, იმ დროს, ქვეყნის მოწინავე ინტელიგენციის შიგნით ყველა საკითხში სრული თანხმობა სუფევდა და აზრთა არაერთარ სხვაობას და კიდილს ადგილი არ ჰქონდა. ცხადია, ეს ასე არ იყო, და ამას გვიდასტურებს იგივე ნ. ნიკოლაძე, რომელიც ხომლეღისადმი (რომ. ფანცხავასადმი) გაგზავნილ, ზემოხსენებულ წერილში შენიშნავდა: „...რასაკვირველია, ჩინებულად მესმოდა, რო დიდი განსხვავება არსებობდა ილიკოს, აკაკის, მესხის, გიორგი წერეთლის და ჩემს მიმართულებებს შუა; რო ბევრში მათი აზრი ჩემის წინააღმდეგი იყო; მარა ნათლად იმას ვგრძნობდი, რო ჩვენს სიცოცხლეში, ჩვენს მამულში ვერ მოვესწრებით ისეთი ხანას დადგომას; როცა ჩვენი აზრების წინააღმდეგობა ჩვენს შორის რეალურა: ბრძოლის ატეხას გამოიხმობს. წინააღმდეგობა იყო მაშინ — მარტო ნატვრის სხვადასხვაფერობაში. სადავო გვქონდა მარტო ის საკითხი, თუ რომელი ნატვრა სჯობდა: ილიასი, აკაკის, გიორგი წერეთლის, სერგეი მესხის თუ ჩემი? სანატრელი ყველას სხვადასხვანაირი გვქონდა. მარა, რაკი არც ერთის ჩვენგანის ნატვრა ჩვენს სიცოცხლეში არ გახორციელდებოდა, ვფიქრობდი — დაე, ყველამ, რაც უნდა ის ინატროს. ნამდვილ ცხოვრებაში კი, საქმიანობაში, ისეთ საგნებში, რომლის განხორციელება ჩვენს სიცოცხლეში მოსალოდნელია, ყველა რასაკვირველია, ერთ და იმავე აზრის და გრძნობის ვიყავით“².

ამრიგად, ნ. ნიკოლაძე გარკვევით აღნიშნავდა, რომ თუმცა საბოლოო იდეალის გაგებაში იგი ზოგჯერ უპირისპირდებოდა თავის თანამებრძოლთ, მაგრამ ისეთ აქტუალურ საკითხში, როგორსაც იმ დროს, ცარიზმისა და ქართველი მშრომელი ხალხის სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლა

¹ ს. მ. ლ. ე. ლ. [რ. ფანცხავა], ჩვენი ახალი ლიტერატურის ისტორიიდან, ნიკო ნიკოლაძის წერილი ხომლეღისადმი, ჟურ. „განთიადი“, 1915 წ., № 8, გვ. 21.

² იქვე, გვ. 21—22.

წარმოადგენდა, იგი ძალთა გაერთიანების მომხრედ გამოდიოდა.

ამასთან, ნ. ნიკოლაძეს არ გამოუთქვამს ის აზრი, რომ ქართველი ხალხი და მისი მოწინავე ახალგაზრდობა მხოლოდ საკუთარი ძალით შეძლებდა მტერზე გამარჯვებას და დასახული იდეალების განხორციელებას.

მისი რწმენით, მხოლოდ სრულიად რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის გამარჯვებას შეეძლო უზრუნველყო ის პოლიტიკური, სოციალური და ეროვნული თავისუფლება, რომლისთვისაც ქართველი მშრომელი ხალხი იბრძოდა.

ცნობილია, რომ, რუს და, აგრეთვე, ზოგიერთა ქართველი მესამოციანელის შეხედულებით, სამოციანი წლების რევოლუციური მოძრაობის ერთ-ერთ ძირითად, წამყვან ამოცანას იმ სათემო მიწათმფლობელობის დამკვიდრება შეადგენდა, რომლის იდეოლოგიები და მომხრენი რუსეთშიაც და ჩვენშიაც გულწრფელად ირწმუნებოდნენ, თითქოს გლეხთა მოძრაობის გამარჯვებას შეეძლო უზრუნველყო სოციალისტური წყობილების დამყარება. ეს აზრი, ცხადია, უტოპიური და ყალბი იყო, რადგან, როგორც ცნობილია, ერთადერთ ძალას, რომელსაც შეეძლო გლეხობა წაეყვანა ჯერ ბურჟუაზიული, ხოლო შემდეგ სოციალისტური რევოლუციის გზით, პროლეტარიატი წარმოადგენდა.

ცნობილია, რომ გერცენი და ჩერნიშევსკი ნაროდნიკობის მამამთავარნი იყვნენ იმდენად, რამდენადაც ისინი მომავალ საზოგადოებრივი წყობილების ძირითადი უჯრედის როლს საგლეხო თემს აკუთვნებდნენ. გერცენისა და ჩერნიშევსკის ნათესაობა ნაროდნიკობასთან ამით იფარგლებოდა, ხოლო დანარჩენ საკითხებში მათი პოლიტიკური შეხედულებები პრინციპულად განსხვავდებოდა ნაროდნიკულისაგან¹.

როგორც ვ. კრუჟკოვი შენიშნავს, „ნ. გ. ჩერნიშევსკისათვის ინტერესის მთავარ საგანს იმდენად თემი არ წარმოადგენდა, რამდენადაც ქვეყნის საზოგადოებრივი პროგრესი მთლიანად,

¹ В. С. К р у ж к о в, Мирозарение Н. А. Добролюбова, 1950 г., стр. 212.

პროგრესი, რომელიც უეჭველად გულისხმობდა მრეწველობისა და ტექნიკის განვითარების მაღალ დონეს რუსეთში“¹.

ამის შესახებ თვით ნ. ჩერნიშევსკი ასე წერდა: „როდესაც მრეწველობა ვითარდება, პროგრესი უზრუნველყოფილია. ამ თვალსაზრისის გამო ჩვენ უმთავრესად (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.) ჩვენი ქვეყნის სამრეწველო მოძრაობის გაძლიერება გვახარებს“².

ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის მსგავსად, ნ. ნიკოლაძის ნათესაობაც ნაროდნიკობასთან მიწის სათემო მფლობელობის შემოღების საჭიროებით განისაზღვრებოდა. გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან იგი ამ შეხედულებას გაემიჯნა, „რადგან, სათემო მიწათმფლობელობა არ შეადგენს ჩვენი მხარის გლეხური ცხოვრების დამახასიათებელ თვისებასო“³, და მიწათმფლობელობის ორგანიზაციის საფუძვლად თავისებურად გაგებული საარტელო სისტემა, გამოაცხადა.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ, ეხებოდა რა ჩვენი ქვეყნის საზოგადოებრივ პროგრესს მთლიანად, ნ. ნიკოლაძე, ნ. ჩერნიშევსკის მსგავსად, უმთავრეს ყურადღებას მრეწველობისა და ტექნიკის მაღალ დონეზე განვითარებას აქცევდა.

წინააღმდეგ „ტეტიათა მოტრფიალეებისა“ (ქართველი ნაროდნიკებისა — ვ. ზ.), რომლებიც „სულ უკან, წყვედიადისაჲს ეწეოდნენ ჩვენ ცხოვრებას სოფელში მიპატიჟებით, რადგან არა სწამდათ ეკონომიურად გაწალდული ევროპული გზა, ევროპულ პოლიტიკურ წესწყობილებაზე სჯა-ბაასს გულლიად დასცინოდნენ—„ჩვენ რა გვედარგინ—ბოკლებო“, ე. ი. რად გვინდა მეცნიერება, როცა კუჭი შიმშილით გვეწვისო“⁴,

¹ В. С. К р у ж к о в, Мировоззрение Н. А. Добролюбова, 1950 г., стр. 214.

² იქვე, გვ. 212.

³ ნ. ნიკოლაძე, სამაწათმოქმედო არტელები, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 241

⁴ ს. მ. ლ. ლ. (რ. თანცხევა), კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია, (თბზ. არ. ჟორჯაძისა, წიგ. II, „ჩვენი საზოგადოებრიობა“), ჟურ. „განთიადი“, 1915 წ., № 6, გვ. 20.

ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებდა, რომ „მრეწველობის უქონლობა ცხადი, უდიდესი ნიშანია ქვეყნის ჩამოქვეითებისა“¹ არა მარტო ეკონომიური, არამედ პოლიტიკური და საზოგადოებრივ-კულტურული მხრივაცო, და მოითხოვდა მისი განვითარებისათვის ყოველნაირად ხელის შეწყობას, რათა საქართველო შემდგარიყო პროგრესის ახალ გზაზე.

მართალია, ნ. ნიკოლაძის ეს აზრი გარკვეულ ისტორიულ სიმართლეს შეიცავდა, მაგრამ იგი მაინც სრულად ვერ გამოხატავდა ქვეყნის განვითარების პროცესს, მის პერსპექტივებს, რადგან, ამ შემთხვევაში, ნ. ნიკოლაძე, როგორც ყველა მესამოციანელი, იფარგლებოდა „რუსეთის ევროპულად განვითარების გზის გაწმენდის უარყოფითი ამოცანით“². ამის გამო მან ვერ შეძლო დაენახა ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის იმ დროს „დამახასიათებელი წინააღმდეგობები“³, სოფლის მოსახლეობის კლასობრივი პოლარიზაცია და აქედან წარმომდგარი კლასობრივი ბრძოლა, ვერ გაიგო პროლეტარიატის როლი საერთოდ მშრომელთა და, კერძოდ, მშრომელი გლეხობის განთავისუფლებაში ექსპლოატატორთა უღლისაგან და ამრიგად ასცდა ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენათა ახსნის სწორ გზას.

თავის სოციალურ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობის შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე, ვერ ითვალისწინებდა რა კლასობრივი ბრძოლის მნიშვნელობას ქვეყნის საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებაში, მტკიცედ იცავდა კლასობრივი ჰარმონიის უტოპისტურ იდეას, თუმცა ეს მას ხელს არ უშლიდა, ამავე დროს, თავის წინამორბედ სოციალ-უტოპისტების მსგავსად გამოემყდენებინა კაპიტალისტური წყობილების მრავალი მანკიერი მხარე.

¹ ნ. ნიკოლაძე, საჭირო ძალა, ჟურ. „მოამბე“, 1894 წ., № 8, გვ. 128.

² გ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 655.

³ იქვე.

1870 წელს, ჟურნალ „მნათობთან“ კამათის დროს ნ. ნიკოლაძე წერდა: „ჩვენში, ბატონ-ყმობას მოსპობამ ახალ-ნაირი მდგომარეობა დაბადა. ის ცვლილება, რომელიც 1864 იწყება, ჯერ სრულად არც კი გათავებულია.

აზნაურობაზე და გვარისშვილობაზე დამყარებულ ბატონ-ყმობის მაგიერათ, შეიძლება ჩვენში ახალ-ნაირი ბატონყმობა დაარსდეს, რომელიც ჯიბის სისქელეზე ან მიწის უფლებაზე იყოს დაფუძნებული“¹.

ამ სიტყვებით ნ. ნიკოლაძემ მკვეთრად და დამაჯერებლად გამოხატა ჩვენს ქვეყანაში ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ დაწყებული კაპიტალისტური ურთიერთობის დამკვიდრების პროცესი, რომლის მახინჯ მხარეთა კრიტიკა გაშალა მან გასული საუკუნის 70—80-იანი წლების ჩვენს მოწინავე ქართულ და რუსულ პრესაში.

როგორც ნ. ნიკოლაძე შენიშნავდა თავის ერთ-ერთ პუბლიცისტურ წერილში, „ჯერ კიდევ არ არის ქვეყნიერებაზე არც ერთი ხალხი, რომლის საზოგადოებრივი წყობილება შეიძლება დამკვიდრებულა. ჩაგვეთვალა დამაკმაყოფილებლად. ყველანი ... აღიარებენ, რომ თანამედროვე საზოგადოებრივი ურთიერთობა (ე. ი. ბურჟუაზიული — ვ. ზ.) არ უნდა იქნეს სამუდამო, რომ საჭიროა სწრაფვა უფრო სამართლიანი წყობილებისაკენ, საზოგადოებრივ ვალდებულებათა და უფლებათა უკეთეს განაწილებისაკენ. უკმაყოფილება დღევანდელი წყობილებით, სწრაფვა, რათა ადამიანთა ურთიერთობაში დამყარდეს „საზოგადოებრივი ჰარმონია“, დამახასიათებელია ყველა ხალხთათვის. პოლიტიკური ფორმები და მისწრაფებანი აქ არაფერ შუაშია: რიგებისტური ინგლისი, რესპუბლიკური საფრანგეთი, იმპერიალისტური გერმანია და, ფედერალისტური ამერიკა სავსებით ერთნაირად არიან დააჯიღებულნი ამ „მომავლის ავადმყოფობით“².

ამ მოვლენის მიზეზს ნ. ნიკოლაძე ხედავდა იმდროინდელი

¹ ნ. ნიკოლაძე, მნათობს, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 85.

² ნ. ნიკოლაძე, სოციალური მოძრაობანი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 120.

პოლიტიკური მმართველობის ფორმებში და კიდევ უფრო მეტად — „ეკონომიური მდგომარეობის პირობებში“, რომელთა გაუმჯობესებას, მისი შეფასებით, ეწინააღმდეგებოდნენ როგორც მონარქიული, ისე ბურჟუაზიულ-რესპუბლიკური მთავრობები.

ასაბუთებდა რა თავისი შეხედულების სისწორეს საფრანგეთის ისტორიის კონკრეტული მაგალითით, ნ. ნიკოლაძე წერდა, რომ იქ „...ყველა ერთმანეთისაგან დიდად განსხვავებული ხელისუფლებათა სისტემები... ყოველთვის და ერთნაირად ატარებდნენ ერთდამივე პოლიტიკას. ლიუდოვიკო XVIII, კარლოს X, ლუი-ფილიპი, 1848 წ. რესპუბლიკა, ნაპოლეონ III, 1870 წ. რესპუბლიკა, ყველანი ერთნაირად ფიქრობდნენ, რომ შესაძლებელია ხელი შეუშალო მასის განვითარებას და მის მიერ ადამიანური უფლებების მოპოვებას ცხოვრებაში. ისინი ყველანი ცდილობდნენ ჩაეხშოთ უკეთესისადმი მისწრაფება და ხელა შეეშალათ ხალხის თვითშეგნების გამომჟღავნებისათვის. ისინი მოაზროვნეებს, რომლებიც სწავლობდნენ და არკვევდნენ საზოგადოებრიობის საკითხებს, პირზე ადებდნენ სიჩუმის ბეჭედს. იმათ, ვინც დაილაპარაკებდა ხალხის მძიმე მდგომარეობის შესახებ, უსჯიდნენ ციხეს, გადასახლებას და ყოველნაირად სდევნიდნენ“¹.

ასეთი იყო ის „თავისუფლება“, რომელსაც ანიჭებდა ხალხს, ნ. ნიკოლაძის სწორი შეფასებით, ბურჟუაზიული საფრანგეთი და საერთოდ დასავლეთ ევროპის ბურჟუაზიული სახელმწიფოები, რომ აღარაფერი ვთქვათ იმდროინდელი მონარქიული დესპოტიების სულშემხუთავ რეჟიმებზე.

ნ. ნიკოლაძის სიტყვით, ამ მხრივ ბურჟუაზიულ ევროპას არ ჩამორჩებოდა ფედერალური ამერიკაც; რომლის მიმართ იგი მწარე ირონიით შენიშნავდა: „... იგი (ე. ი. ამერია — ვ. ზ.) არც ისეთ არკადიას წარმოადგენს, როგორც ეს ჩვენს გულუბრყვილო იდეალისტებს და არა ნაკლებ გულუბრყვილო რესპუბლიკანელებს წარმოუდგენიათ“².

¹ ნ. ნიკოლაძე, სოციალური მოძრაობანი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 120.

² იქვე, გვ. 124.

³ ნ. ნიკოლაძე, ევროპის ცხოვრება, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 282.

ამასთან, ნ. ნიკოლაძე გადაჭრით ამტკიცებდა, რომ ბურჟუაზიული ქვეყნების ხელისუფალთა მხრივ ხალხის ინტერესებისადმი სხვაგვარი დამოკიდებულება წარმოუდგენელიც არისო, რადგან იქ „...კანონმდებლობა საერთოდ და კერძოდ—ძალიან ემორჩილება მქონებელ კლასებს და ძალიან დაუხდობელია ჯგონელთადმი“¹.

ასეთი იყო, ნ. ნიკოლაძის შეფასებით, მაგალითად, ნაპოლეონ III-ის გადაყენების შემდეგ პარიზში შექმნილი დროებითი მთავრობა, რომელმაც „შემძლე საზოგადოების, ბანკირების, მედუქნეების (ბურჟუას) (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.) დაკმაყოფილება და ნამდვილი პატრიოტების დალაგმვა“² დაიწყო. ხოლო „მუშა ხალხს, რომელიც ყოველგან ჯარის უმეტეს ნაწილს შეადგენს, ეს მმართველობა ისე ეპყრობოდა, თითქოს მტერს“³.

ნ. ნიკოლაძის იმდროინდელი დახასიათებით, ყოველი ბურჟუასთვის უმაღლეს ზნეობრივ კანონს თავისი „დუქნის გადარჩენა“ და არა ხალხის ინტერესების დაცვა შეადგენდა.

ნ. ნიკოლაძე ბურჟუას ახასიათებდა როგორც ანტიპატრიოტს. მისი აზრით, ასეთი ანტიპატრიოტები იყვნენ ის ფრანგი კაპიტალისტები და მათი დამქაშნი, რომლებსაც 1870 წლის ომისა და კომუნის უმძიმეს დღეებში, კაიზერისათვის თავდადებული, დამპყრობელი „გერმანელი არ მიაჩნდათ... მამულის მტრად და... მამულის გასაჭირის დროს, საფრანგეთის მუშახალხს უმართავდნენ ბრძოლას და წინააღმდეგობას“⁴.

ნ. ნიკოლაძე მიუთითებდა, რომ ეს ბურჟუა-მედუქნე პირმშოა კაპიტალიზმისა, რომლის დამახასიათებელია კონკურენცია, წარმოების ანარქია, კერძო მესაკუთრეთა მიერ მუშათა კლასის ექსპლოატაცია. ამასთან, იგი, იმ დროს, გაბოთქვამდა რწმენას, რომ მხოლოდ და მხოლოდ ექსპლოატატორული წყობილების დამხობის შემთხვევაში შეიძლება ხორ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, ევროპის ცხოვრება, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 287.

² [ნ. ნიკოლაძე], საფრანგეთი, გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 3.

³ იქვე.

⁴ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], თანამედროვე მწერლობა, ანთროპოლოგი, ეურ. „ერებული“, 1873 წ., № 8, გვ. 226.

ცი შეესხას „ყოველ ხალხში არსებულ მისწრაფებას ადამიანური ურთიერთობის სფეროში „საზოგადოებრივი ჰარმონიის“ დამყარებისადმი“¹.

თავის პუბლიცისტურ შემოქმედებაში ნ. ნიკოლაძე არაერთხელ შეხებიდა იმ უამრავი ბრძოლის ისტორიას, რომლებიც მშრომელ ხალხს ექსპლოატატორთა ბატონობის მოსპობისათვის გადაუხდია წარსულში. მაგრამ ამ მხრივ განსაკუთრებული ბრწყინვალეობითა და პოლიტიკური სიმანვილით ის ფელეტონები გამოირჩეოდა, რომლებიც მან ფრანგ კომუნართა გმირობასა და ვაჟაკობას მიუძღვნა.

ცნობილია, თუ რა სიხარულითა და საყოველთაო განთიადის მოახლოების იმედით შეეგება პარიზის კომუნის გამოცხადებას მთელი პროგრესული კაცობრიობა და, მასთან, ჩვენი ქვეყნის მოწინავე ახალგაზრდობა, რომელიც შრომელ ხალხთან ერთად იბრძოდა სოციალური და ეროვნული თავისუფლების მაღალი პრინციპების გასამარჯვებლად. უსაზღვრო სიხარულითა და იმედის გრძნობით შეეგება ამ უდიდეს ისტორიულ აქტს ნ. ნიკოლაძეც, რომელიც, კომუნართა პირველი გამარჯვებით აღფრთოვანებული, ალეგორიულად წერდა გაზეთ „დროებაში“: „...დიახ, სწორედ „მშვენიერად ილვიძებს მიძინებული ბუნება!“ დღეს მე ამ გამოღვიძებას დავაკვირდი და მართალი უნდა ვთქვა, რომ ბუნება მშვენიერად ილვიძებს. მისი ველი ზურმუხტის ფერად ამწვანებულა. აქა-იქ თოვლსავით გასპეტაკებულ კვირტებს თვალი გამოუჰყეტიათ და პაერი, ხუმრობა გაშვებით, ზამთრისაზე უფრო ხმიანი, მყუდრო და სურნელოვანია; წყალი აჩქარებით, ქაფიანად, ღრიალ-ღრიალით მირბის და თავის სიჩქარით ცხოველებს და ადამიანსაც ფეხს აჩქარებინებს. — საზოგადოება? საზოგადოებასაც უგრძნია ბუნების გაღვიძება, ისიც აყოლია მის ფეხის ხმას, იმასაც მონდობები გაახლება და გამშვენიერება“². (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

¹ Н. [Никол а д з е], Капризы пера, Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 110.

² ნ. სკ ა ნ დ ე ლ ი [ნ. ნიკოლაძე], ჩემი სამახსოვრო წიგნიდან, გაზ. „დროება“, 1871 წ., 8 აპრილი, № 13.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძის ეს სიხარული და აღფრთოვანება უდიდესი მწუხარების გრძნობამ შეცვალა იმ დღიდან, როდესაც, მისივე შესანიშნავი დახასიათებით, „შემძლე საზოგადოება“, — ბანკირების, მედუქნეების (ბურჟუას) დამაკმაყოფილებელმა და ნამდვილი პატრიოტების დამლაგმავმა¹ „ვერსალის მთავრობამ პრუსიელების შემწეობით სძლია პარიზის ერი (ასე უწოდებს ნ. ნიკოლაძე პარიზის კომუნას, როგორც ფრანგი ხალხის დიდი უმრავლესობის, მშრომელთა ინტერესების გამომხატველსა და დამცველს — ვ. ზ.) და უწყალოთ... მოექცა თავის ხალხს, თავის დედაქალაქს“²...

უსაზღვრო იყო გულისტკივილი, რომელიც ნ. ნიკოლაძეში გმირი კომუნისტების ჟღერამ გამოიწვია, მაგრამ კომუნართა წმინდა საქმის საბოლოო დამარცხების გრძნობას იგი არასოდეს არ შეუპყრია. ეს მტკიცე იმედი მომავლისადმი, კომუნის იდეების საბოლოო გამარჯვების აუცილებლობისადმი, ნ. ნიკოლაძემ ნათლად დაგვანახა დიდი მგზნებარებით დაწერილ ფელეტონში, რომელიც მან ვერსალელთა მიერ კომუნის შეპარადებული ძალების მთავარი შტაბის უფროსის, კომუნის სამხედრო მინისტრისა და სამხედრო ტრიბუნალის თავმჯდომარის ლუი ნატანიელ როსელის დახვრეტის გამო გამოაქვეყნა გაზეთ „დროებაში“.

როსელისა და დანარჩენი კომუნარების მკვლელთა მიმართ რევოლუციური შურისძიებისაკენ მომწოდებელ ამ ფელეტონში ნ. ნიკოლაძე წერდა: „მე ხელი მექაოდა ჯინი ამომეყარა იმ უგულვლო მღევნელებზე... [რომლებიც] ხარხარით და თავმოწონებით ერთმანეთს გამარჯვებას ულოცავდნენ...“

მართალია, მე მაშინაც ვგრძნობდი, რომ ორი-სამი დღის შემდეგ ყველასათვის გამოჩნდება მტანჯველების სიბრძნე და ხეპრობა, გამოჩნდება იმ „ს ი ტ ყ ვ ის“ (იგულისხმება კომუნართა იდეები — ვ. ზ.) სიმართლე, რომელიც „კაცთათანა მოვიდა და კაცთა იგი ვერა იცნეს“, მაგრამ ეს ორი-სამი დღის

¹ [ნ. ნიკოლაძე], საფრანგეთი, გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 3.

² [ნ. ნიკოლაძე], პოლიტიკური მიმოხილვა, გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 31.

გამარჯვებაც რად უნდა მოსცემოდა იმათ, ვინც დამარცხების და ერთიანად მოსპობის ღირსნი იყვნენ? რად ეძლეოდათ იმათ თუნდ ერთი წუთის უფლება და გამარჯვება იმაზე, რაც ნიადაგ და ყოველთვის გამარჯვების ღირსია და გამარჯვებული უნდა იყოს?

მე ვერ მამშვიდებს ის მოსაზრება. — განავრძობდა. ნ. ნიკოლაძე, — რომ ეს შეგინება უძალაა, რომ იმას მომავალი არა აქვს, რომ ეს პატიოსანი სწავლა (ე. ი. კომუნის იდეები — ვ. ზ.) უსათუოდ გაიმარჯვებს საბოლოოდ და თავის ძალას და სიკეთეს მთელ ქვეყანას დაანახევებს. ეს ვიცი მე, ძლიერ კარგად ვიცი; ეს მომავალი მჭერა და მასში ერთი ნამცეცი ეჭვიც არა მაქვს¹. (ხაზი ჩენია — ვ. ზ.).

მაგრამ ასეთი მომავლის აუცილებლობაც ვერ ამშვიდებდა ნ. ნიკოლაძის აღშფოთებულ გონებას და, როგორც კომუნის ჯალათების მიმართ დაუყოვნებლივი შურისძიების მომხრე, იგი რისხვით კითხულობდა: „მაგრამ დროებითი შეგინება რად უნდა დარჩეს გარდუხდელი? რად უნდა მიეტევოს მხეცური ხარხარი მტანჯველსა და ჯიბრამოუყრელი რად უნდა დარჩეს გამოუთქმელი ტანჯვა დატანჯულისა? ნუ თუ ჩვენს სიყვარულს, ჩვენს ალტაცებას, ჩვენს პატივისცემას იმოდენა ძალა და ღირსება არ უნდა ჰქონდეს, რომ დაიცვას შეგინებისაგან ყოველი არსება, რომელიც ჩვენ გვყვარს და რომელსაც ჩვენ ვუყვარვართ? ნუ თუ ის, ვინც ჩვენთვის თავს სდებს, ღირსი არ არის ჩვენი მხრივ სამაგიერო თავის დაღებისა და დაცვისა?“².

ნ. ნიკოლაძე დიდი ენთუზიაზმით მოუწოდებდა იმდროინდელ ახალგაზრდობას, რომ იგი ღირსი გამხდარიყო იმათა, ვინც აიტანა „ასეთი ტანჯვა და შეუტრაცხყოფა... ჩვენი გულისათვის, ჩვენს დასახსნელად“. როგორც იგი წერდა ზემოხსენებულ ფელეტონში, ახალთაობას ამის ღირსს გახდიდა „ნიადაგი

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ერთი ტელეგრამის წაკითხვაზე [როსელის დახვერთის გამო], გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 51.

² იქვე.

ასრულება მათი (ე. ი. კომუნარების — ვ. ზ.) სწავლისა და მიბაძვა მათი ცხოვრებისა“¹.

კომუნართა გმირობის ხოტბასთან ერთად, ეხებოდა რა მათი დამარცხების მიზეზებს, ნ. ნიკოლაძე შენიშნავდა: „პარიზელი მოძრაობის მოთავეებმა ის ვერ მოახერხეს, რომ ამ მმართველობის (ტიერის მთავრობის — ვ. ზ.) გაქცევა მოეშალათ და ეს პირები და სახელმწიფო მაშინა ხელში ჩაეგდოთ... მაშინვე ვერსალისაკენ წასულიყვნენ, ეს ქალაქი აედოთ და [ნაციონალური] კრება შეეპყრათ“ (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.), რის შედეგად „მთელი საფრანგეთის ბედი მათ ხელში იქნებოდა და არსაიდან არავითარი წინააღმდეგობა არ ატყდებოდა“².

კომუნის დამარცხების მიზეზების გარკვევისას ახალგაზრდა ნ. ნიკოლაძე არ ივიწყებდა ობიექტურად მოღალატურ როლს, რომელსაც ამ საქმეში ფრანგი ე. წ. „სოციალისტები“ ასრულებდნენ. ერთ-ერთი საუბრის დროს ნ. ნიკოლაძემ პირდაპირ მიუთითა ლუი ბლანს დამლუპველობაზე იმ შემთხვევებში პოლიტიკისა, რომელსაც ეს ვითომდა „სოციალისტი“ და მისი მეგობრები იცავდნენ ჯერ 1848 წლის, ხოლო შემდეგ 1871 წლის რევოლუციის დროს³.

1872 წელს ნ. ნიკოლაძე პარიზს გაემგზავრა იმ ოცნებით შეპყრობილი რომ, როგორც ის წერდა სიმბოლიურად კომუნართა ქალაქი „ქარებზე დახვდებოდა, ცალხელში კაცის გული ეკირებოდა, გაჭრილი და გამოკვლეული, მისი თვისებებით და კეთილი და ცუდი მხარეების გამოხატვით, და მეორე ხელში — ეს მშვენიერი მომავლის დროშა, რომლის სახელით დანთხეულა აქ ამოდენა სისხლი და მოპოვებულა მთელი კაცობრიობისათვის ამოდენა პოლიტიკური და საზოგადოებრივი სიმართლეები“. — „მაგრამ, — განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, — ჩემი პარიზი კი არსად იყო, თავისი კაცის გულითა და მომავლის დროშით. მის მაგიერ მე ორი გამოჩენილი კაცი მომადგა და ორივემ რეს-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ერთი ტელეგრამის წაკითხვაზე [როსელის დახვრეტის გამო], გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 51.

² ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ანრი როშფორი, ჟურ. „ქრებული“, 1873 წ., № 8, გვ. 242.

³ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], სხვათაშორის (ნახული და გაგანილი), ჟურ. „ქრებული“, 1873 წ., № 4, 201—227.

პუბლიკის სახელით მომთხოვეს: ერთმა პასპორტი და მეორემ თუთუნი და სიგარები“¹.

ეს იყო მესამე რესპუბლიკის მისამართით წამოთქმული, მწვავე ირონიით სავსე სიტყვები, რომლებიც გარკვევით მიუთითებენ ახალგაზრდა ნ. ნიკოლაძის პოლიტიკურ რადიკალიზმზე.

ნ. ნიკოლაძის ამ რადიკალიზმთან იყო ორგანულად დაკავშირებული მომავალი რევოლუციური აფეთქების შესაძლებლობისადმი ოპტიმისტური დამოკიდებულება, რომლის გამო იგი გაზეთ „დროებაში“ წერდა: „თუმცა პარიჟში არეულობა მოისპო, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ დღეის შემდეგ საღრანგეთი დამშვიდდა“².

ნ. ნიკოლაძეს სწამდა, რომ დროებით დამარცხებულა ფრანგი მშრომელი ხალხი ისევ წამოდგებოდა ფეხზე, წელში გაიმართებოდა და ერთხელ კიდევ სამეკდრო-სასიცოცხლოდ შეებრძოლებოდა ექსპლოატატორთა ბატონობას.

ნ. ნიკოლაძის რწმენით, ეს იქნებოდა ერთი საფეხურთაგანი იმ ბრძოლისა, რაც „ორმოცი წლის განმავლობაში დაუცხრომლად წარმოებს ორ მიმართულებებს შუა“³, რომელთაგან ერთი „ბურჟუაზიულია“, ხოლო მეორე „საზოგადოებრივი“ (ე. ი. სოციალისტური — ვ. ზ.). ნ. ნიკოლაძე იმ დროს პირდაპირ აცხადებდა თავის შესახებ: „... მე ყოველთვის, ყველგან, ყველგან ვებრძოდი ამ მიმართულებას (ე. ი. ბურჟუაზულს — ვ. ზ.), ამიტომ რომ ვეკუთვნი „საზოგადოებრივ“ (ე. ი. სოციალისტურ — ვ. ზ.) მიმართულებას, რომელმაც მეცნიერებაში კაი ხანია სრულებით დაამარცხა ბურჟუაზიული მიმართულება“⁴.

„საზოგადოებრივი“ მიმართულება, რომლის მომხრედ აცხადებდა იმ დროს თავის თავს ნ. ნიკოლაძე, უტოპიური სოციალიზმი იყო. ამით უნდა აიხსნას ის ბრძოლა იდეალისტურ

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], სხვათაშორის (ნახელი და გაგონილი), ჟურ. „ერებული“ 1873 წ., № 4, გვ. 188—189.

² [ნ. ნიკოლაძე], საღრანგეთი, გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 21.

³ ნ. ნიკოლაძე, მრუდე გამოსარჩლება, გაზ. „დროება“, 1876 წ., № 47.

⁴ იქვე.

და მატერიალისტურ ტენდენციებს შორის, რომელიც ყველა სოციალ-უტოპისტის და, კერძოდ, ნ. ნიკოლაძის სოციოლოგიურ შეხედულებებს ახასიათებდა.

მართალია, ერთიმეორისადმი დაპირისპირებული ორი ტენდენციიდან ნ. ნიკოლაძის სოციოლოგიურ შეხედულებებში ძირითადად იმარჯვებდა განმანათლებლური ტენდენცია, მაგრამ ამასთან ერთად, იგი ხშირად თავის ნაწერებში საკითხების საღ მეცნიერულ გადაჭრასაც უახლოვდებოდა და სწორად მიუთითებდა იმ გადამწყვეტ მნიშვნელობაზე, რომელიც საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებაში ობიექტურ კანონებს აქვს. ამიტომ წერდა იგი: „ამა თუ იმ მიმართულების ბატონობა აიხსნება გარემოებათა გადახლართვით. საზოგადოების ჭკუა-გონებას ამა თუ იმ საგანზე, ანა თუ იმ განსაზღვრული შეხედულების შესათვისებლად ეს გარემოებანი ამზადებენ და არა ამ შეხედულების მქადაგებელთა პირადი ნიჭი და ენერგია“¹.

ნ. ნიკოლაძის ამ კონცეფციიდან ლოგიკურად გამომდინარეობდა ის აზრი, რომელიც მას ჰქონდა შემუშავებული ხალხის წამყვან როლსა და მნიშვნელობაზე ისტორიაში. ეხებოდა რა ამ საკითხს ერთ თავის კრიტიკულ მიმოხილვაში, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „... ჩვენი მწერლობის ეხლანდელ მდგომარეობაში შეუძლებელი საქმეა ხეირიანი ისტორიის დაწერა, არა თუ საქართველოსი, ერთი რომელიმე საუკუნის ან მეფობისა. ჩვენ გვაკლია მასალები, გვაკლია გამოძიებები, რომლის შემწეობით ჩვენ უნდა შეგვეძლოს აზრის შედგენა მაშინდელი ხალხის მდგომარეობაზე, მოქმედებაზე და მიმართულებაზე, მაშინდელ ჩვეულებებზე და ზნეზე, მაშინდელ აზრისა და გონებას გახსნაზე და სხვ. რა სჭიროდა, რა უნდოდა ხალხს, რას ეძებდა, რას არა? ხალხი ზომ ისტორიის პირველი მოქმედი პირია და რანაირად დაიწერება ისტორია თუ მის პირველ მოქმედ პირზე ჩვენ სრულიად არაფერი გავება არა გვაქვს? (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.). სანამ აშენიერი მასალები არ გამოიძებნება და არ

¹ ნ. ნიკოლაძე, ევროპის ცხოვრება, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 284.

გაირჩევა, მანამ... ათასი ისტორიკოსიც... საქართველოს ხე-
რიან ისტორიას ვერ დასწერს და ვერ შეადგენს“¹.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, უძლეველია ხალხის მოძრაობა, რო-
დესაც იგი საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ობიექ-
ტურ კანონებზეა დამყარებული. შეიძლება ეს მოძრაობა ერთ-
ხელ, ორჯერ და სამჯერაც დამარცხდეს, მაგრამ, როგორც „ის-
ტორიული მიმდინარეობის“ გამოვლინება, იგი, მისი აზრით,
საბოლოოდ მაინც გაიმარჯვებს. რადგან, „...რაც უნდა იქნეს,
რაც ხალხისათვის სასარგებლო და სანუგეშოა, ის იქნება, ის
არასოდეს არ გაქრება; იმას ვერაფერი დაამხოვს, ვერავინ
მოსპობს“².

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ისტორიაში ცნობილი სოცია-
ლური და პოლიტიკური მოძრაობანი და აჯანყებები მხოლოდ იმ
შემთხვევაში ატარებდნენ სერიოზულ ხასიათს, როდესაც ისა-
ნი სახალხოვნი იყვნენ. „...რაზინის აჯანყების წარმატების ერთ-
ერთი უმთავრესი მიზეზი,—წერდა ნ. ნიკოლაძე,—ეს იყო ხალ-
ხის საძულვილი ბატონყმობისადმი. სტენკა რაზინის ამბოხება
ხალხს აქამდე კარგად ახსოვს მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი საე-
სებით ხალხური იყო. რუსის ხალხს სტენკა ახლაც ცოცხალი
რომ ჰგონია, ეს იმას ნიშნავს, რომ მას ღრმად სწამს მომავალ-
ში ყოველგვარი ბატონყმობისაგან განთავისუფლება (ხაზი ჩვე-
ნია — გ. ზ.). რაც უნდათ სწერონ რუსეთის მთავრობის ოფი-
ციალურმა ისტორიკოსებმა, ეს ამბოხება და მისი გამარჯვება
რაგინდ დიდხანს „კაბაცკაია გოლს“ მიაწერონ, მაინც უეჭვე-
ლია, რომ რაზინის საქმით დაინტერესებული იყო მთელი გლე-
ხოზა და დაბალი ხალხი, ერთი სიტყვით, ყველა ის, ვისაც ბო-
იარების, მემამულეების და „პრიკაზნების“ უღელქვეშ აღარ
ეცხოვრებოდა. მარტოოდენ ეს დაინტერესებულობა აძლევს
რაზინის და მისი ამხანაგების პიროვნებას ისტორიულ აზრსა
და ხასიათს, რამდენი „ორმოცასრიანებიც გნებავთ, ესეათ“
მათ. იგივე უნდა ითქვას პუგაჩოვის საქმეზე. მიუხედავად იმი-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ჩვენი მწერლობა (კრიტიკული მი-
მოხილვა), ჟურ. „კრებულო“, 1872 წ., № 10—11—12, გვ. 147—148.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], გაკვრა-გამოკვრა, გაზ. „დროება“,
1873 წ., № 36.

სა, რომ პუგაჩოველები ცდილობდნენ სულ მთლად ამოეწყვიტათ მემამულეები და მათთან ერთად — მოესპოთ ბატონყმობა, ჩვენებური ისტორიკოსები ამ საქმეს კვლავ ისე უყურებენ, როგორც ვიღაც თავზნეულაღებული ადამიანის ბოროტ ლაშქრობას. ბოლოს და ბოლოს ხომ უნდა მივხვდეთ, რომ ცალკე პიროვნებათა ვერაფერითა თვალდებულობა, ვერაფერითა მათი სიმამაცე და ვერც ვერაფერითა მათი მოხერხებულობა, თუ ეშ. მაკობა, ვერ გამოიწვევს ხალხის მოძრაობას, თუ ხალხის მასაში, ან, ყოველ შემთხვევაში, მის უმრავლესობაში, არ სუფევს იმ უკმაყოფილების ელემენტები, რომელსაც უკვე აღუვსია ხალხის სახელგანთქმული მოთმინების ფიალა. ცალკე პიროვნებათა და კასტების ყოველი მოქმედება, ყოველი მათი აზრები, რაგინდ კეთილშობილი და წმინდა იყოს ეს აზრები — მასებისათვის სრულიად უცხო რჩება, იგი მომაცდინებელი გულგრილობით ხედება მათ, ვიდრე არ იგრძნობს, რომ მის უკმაყოფილებასა და ზემოხსენებულ ადამიანთა მეცადინეობას შორის ძირეული და განუყრელი კავშირი არსებობს. ამნაირ შემთხვევაში... მასა ერევა საქმეში და ცალკე პიროვნებათა ცდა თავის საკუთარ საქმედ მიიჩნევს, თავის საკუთარ ხასიათსა და სახეს მისცემს ხოლმე მას.

...ხალხის მასათა ისეთი მძლავრი მოძრაობანი, როგორიც რაზინისა და პუგაჩოვის ამბოხებები იყო, შეუძლებელია სახალხო საქმე არ ყოფილიყო, არ ყოფილიყო საძულველი ბატონყმობის საწინააღმდეგო საყოველთაო პროტესტაცია; ამაზე არა ნაკლებ შექცევლია ისიც, რომ შეუძლებელი იყო ამ მოძრაობას ამაოდ და უკვალოდ ჩაეეცო, რომ მას მომავალი მოძრაობის ელემენტები არ დაეტოვნა ხალხში¹.

ხალხის მასებთან ასეთი კავშირის უქონლობა წარმოადგენდა, ნ. ნიკოლაძის აზრით, რუსეთის დეკაბრისტული მოძრაობის სუსტ მხარეს. იგი ამტკიცებდა, რომ ხალხს არ შერჩენია ისეთივე ხსოვნა დეკაბრისტებზე, როგორიც სტენკა რაზინის ამბოხებაზეო. ეხებოდა რა ამის მიზეზებს, ნ. ნიკოლაძე წერდა:

¹ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 215—216.

„1825 წლის შესახებ“ ხსოვნა სტოცხლობს და კვლავ დიდხანა იტოცხლებს, მაგრამ არა ხალხის მესხიერებაში, არამედ განათლებული საზოგადოების მცირეოდენ ჯგუფში. ამის მიზეზი ისაა—შენიშნავდა ნ. ნიკოლაძე,—რომ ხალხს ხსენებული შეთქმულების საქმე საკუთარ საქმედ არ მიუჩნევია. რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში ხალხი შემცდარი იყო, მაგრამ ეს შეცდომა მისი ბრალი როდი იყო. 14 დეკემბრის შეთქმულება იდუმალად ეწყობოდა, როგორც ეწყობა საერთოდ ყოველი შეთქმულება. მაგრამ ის, რაც კარგია საქმის ფორმალური მხარისათვის, ყოველთვის ასევე სასარგებლო როდიღაა მისი არსის მიმართ. თუ სახელმწიფოებრივი წყობილების პირობები მოითხოვს სასტიკი საიდუმლოების დაცვას აჯანყების ადგილის და დროის შესახებ, ანა და შეთქმულთა რიცხვისა და ადგილმყოფობის შესახებ, ხალხის ცხოვრების პირობები ასევე მოითხოვს, რაც შეიძლება მეტად გახმაურებას იმ მიზნისას, რომლისაკენაც შეთქმულნი მიილტვიან. დეკაბრისტებმა ერთმანეთში აურიეს თავისი საქმის არსი და მისი ფორმალური მხარე. იდუმალად ინახავდნენ რა თავის ორგანიზაციას, ამასთან ერთად იდუმალად რჩებოდნენ თავისი სურვილები და ის კავშირი, რომელიც შეიძლებოდა გაბმულიყო მათსა და ხალხის საქმეს შორის. ესაა მათი უმთავრესი შეცდომა, რამაც, სხვათა შორის, ის სარგებლობა მაინც მოგვიტანა, რომ ახალი გზის აუცილებლობაზე მიგვიითითა და ამით საშუალება მოგვცა ამ გზაზე სიარულისა“¹.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ეს „ახალი გზა“ იყო ის, რომელიც მოწინავე საზოგადოებრივი იდეალების განხორციელებას არა „ორი-სამი კაცის“, გმირების, არამედ ხალხის, მასების მოძრაობას უკავშირებდა და მთელ იმედებს მათ შეგნებულ აქტივობაზე ამყარებდა.

როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, ნ. ნიკოლაძე პრინციპულად არ უარყოფდა დიდი ადამიანების მნიშვნელობას ისტორიაში, მაგრამ, რადგან „პირობები იძულებულს ჰყოფენ ალა-

¹ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 217.

მიანს მოიქცეს ასე და არა ისე“¹, ამიტომ დიდი ხანია დროა გავივით, — წერდა იგი, — რომ „დიდ ადამიანთა“ როლი მათი სამშობლოს ცხოვრებაში განისაზღვრება არა მარტო ამ პიროვნების ნიჭით, არამედ იმ პირობებით, რომელშიაც იგია ჩაყენებული და იმ ვითარებით, რომელსაც მას თანამდეროვე საზოგადოება უქმნის“².

ამ შეხედულების დასაბუთებას ეპოულობთ ნ. ნიკოლაძის შესანიშნავ სტატიაში „ლუი ბლანი და გამბეტა“, რომელშიაც პრავალ გაბედულ დებულებათა შორის წამოყენებული იყო საფრანგეთის „მუშათა წოდების, როგორც რესპუბლიკის სიმტკიცის გულის“ არა მარტო პოლიტიკური, არამედ ეკონომიური განთავისუფლების იდეა.

ეხებოდა რა ამ სტატიაში გამბეტას, როგორც იმდროინდელი საფრანგეთის გამოჩენილ პიროვნებას, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „გამბეტა, ისე როგორც ყველა დიდი მოღვაწე, დიდი იყო მხოლოდ იმით და მანამ, ვიდრე იგი მხარს უჭერდა პროგრესის დიად საქმეს. მაგრამ გამბეტა მილიონჯერ უფრო გენიალურიც რომ ყოფილიყო იგი უეჭველად ისეთივე პოლიტიკური არაარაობა იქნებოდა, როგორც არა მასზე ნაკლებ ნიჭიერი, ნუმა ბარანიონი (ფრანგი კლერიკალ-ლეგიტიმისტების ბელადი — ვ. ზ.) იყო, თუ კი თავის ძალას, რეგრესის საქმეს მოახმარდა“³.

გასული საუკუნის 80-იანი წლების სუსხიანი რეაქციის პირობებში ნ. ნიკოლაძე გაბედულად და ოპტიმისტურად შენიშნავდა, რომ „დროება შეიცვალა და თუ წინად საზოგადოებას ნაცვლად მისი წარმომადგენლები მოქმედებდნენ... ახლა საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოჩნდნენ მასები... რომლის წევრთა სიმრავლე და მასთან სურვილი მკიდრო დარაზმულობისა, საერთო ენის გამონახვისა, სანუგეშო მოვლენას წარმოადგენს. იზრდება ახალი ძალა, „გოლიათი იღვიძებსო“, — ვიტყვოდი მე, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — იგი რომ ჩემზე ადრე და დროულად

¹ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 237.

² [Н. Николадзе], Роль и положение Пушкина, Газ. «Обзор», 1880 г., № 520.

³ Н. Николадзе, Луи Блан и Гамбетта, Журн. «Отечественные Замески», 1883, № 1, стр. 80.

არ თქმულიყო უფრო ძლიერი და ავტორიტეტული ხმით¹ (იგულისხმება გერცენი, რომელმაც, რუსეთში რევოლუციურა მოძრაობის გაძლიერების გამო, 1861 წელს „კოლოკოლის“ № 110-ში „ისკანდერის“ ხელმოწერით მოათავსა წერილი — „Исполни просыпается“).

ნ. ნიკოლაძეს მტკიცედ სწამდა, რომ „ჩვენი წინაპრებს (იგულისხმება სამოციანი წლების რევოლუციონერ-დემოკრატები — ვ. ზ.) ბარაქიანი ხელით, ახალგაზრდა, ნოყიერ ნიადაგზე მიმოხვეული თესლი არ დაიღუპება. და უნე მოსაგელს მოიყვანს“²; მას ახარებდა, რომ „აზრი, რომელიც სულ ხუთმეტოდე წლის წინათ ნიჭით დაჯილდოებულ პირთა საკუთრებას შეადგენდა, უკვე შეიჭრა მასების ცნობიერებაში და მოძრაობაში მოჰყავს იგი“³.

ამის შედეგია, ამბობდა ნ. ნიკოლაძე, რომ „მასებმა უკვე იჩინეს თავი და გასაქანსა და თავისუფლებას ეძიებენ თავისუფლიდარი, დიდი ხნით მთვლემარე ძალებისათვის და იყენებენ ყოველ საბაბს, თავისი, აქობამდე შებოჭილი ნება-სურვილის გამოსავლინებლად“⁴.

ამასთან ერთად, ნ. ნიკოლაძე გასული საუკუნის 80-იანი წლების ისტორიულ ვითარებასთან დაკავშირებით სწორად მიუთითებდა იმაზე, რომ თუმც მასების მოძრაობა დაწყებულია, მაგრამ თავისი ძალების „განმტკიცება და ორგანიზება მან ჯერ კიდევ ვერ მოასწრო“⁵. ნ. ნიკოლაძე შენიშნავდა, რომ საჭიროა დრო, „ვიდრე ეს ძალები იმ დისციპლინიზებულ მთლიანობად იქცეოდეს, რომელიც, როგორც ერთი კაცი გასწევს წინ, გარკვეული მიზნისაკენ... მე არ მეეჭვება, — განაგრძობდა ნ. ნიკოლაძე, — რომ ეს დრო არც ისე შორსაა. უკაცრიელობა, რომელსაც ახლა რუსეთი განიცდის (მე აქ ვგულისხმობ იმ წარმომადგენელთა უყოლობას, რომლებიც მთელი თაობის მა-

¹ Н. Николадзе, Воскресные беседы, Газ. «Обзор», 1880 г., № 534

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე.

გიერობას ეწევიან), უსასრულოდ ვერ გაგრძელდება. ამ მოვლენის მიზეზი უმთავრესად პირობები, დროა (იგულისხმება ცარიზმი — ვ. ზ.), რომელსაც არც თუ მაინცდამაინც უყვარს ახალგაზრდა ძალები... მაგრამ ჩვენი ქვეყანა დიდი და უხვია, და ამიტომ მრავალრიცხოვან სახალხო მოღვაწეთა შორის გამოჩნდებიან ადამიანები, რომლებიც ღირსნი არიან უხელმძღვანელონ საერთო საქმეს და რომელთაც საყოველთაო მისწრაფებათა სინთეზის უნარი შესწევთ¹.

ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად მიუთითებდა, რომ „ამისთანა იშვიათი პირები რუსეთს ჰყოლია ხოლმე, მაგალითად — ნოვიკოვი, ბელინსკი, დობროლუბოვი და სხვები უკეთესებიც (იგულისხმება გადასახლებაში მყოფი ნ. გ. ჩერნიშევსკი, რომლის სახელის ხსენება ცენზურის მიერ იმ დროს აკრძალული იყო — ვ. ზ.) და თუმცა ეხლანდელ დროში, ამჟამად რუსეთს ამისთანა მოთავე აკლია, ამისგან სრულიადაც ის დასკვნა არ უნდა გამოგვყავდეს, ვითომ შემდეგშიაც შეუძლებელი იყოს მისი გამოჩენა და მოქმედება. იმედი ვიქონიოთ, რომ ეს არც შეუძლებელი, არც ნამეტნად შორეული საქმეა.

როცა ეს იმედი ასრულდება, რუსეთის გონებით მოძრაობას იმ ერთობის და ერთკილოიანი მოქმედებისგზა დაენიშნება (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.), რომელიც საზოგადოებას წარმატებას ანიჭებს².

ამრიგად, აკუთვნებდა რა გადამწყვეტ მნიშვნელობას ისტორიაში ხალხს, ნ. ნიკოლაძე დამსახურებულს მიუზღავდა ხალხიდან გამოსულ იმ დიდ პიროვნებათა ღვაწლს, რომლებიც, მისი აზრით, თავისი დროისა და საზოგადოების მოთხოვნათა გამომხატველნი იყვნენ.

სცნობდა რა ხალხს ისტორიის შემოქმედ ძალად, ნ. ნიკოლაძე პრინციპულად გმობდა პიროვნების კულტს, ემიჯნებოდა და უპირისპირდებოდა ნაროდნიკების სუბიექტივისტურ-ინდი-

¹ Н. Николაძე, Воскресные беседы, Газ. «Обзор», 1880 г., № 534.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], რუსეთის ცხოვრება, ჟურ. «კრებული», 1873 წ., № 5—6, გვ. 396.

ვიდუალისტურ სოციოლოგიურ კონცეფციას და მისგან გამომდინარე ბრძოლის ტერორისტულ ტაქტიკას.

საერთოდ ტერორისტული ტაქტიკის საწინააღმდეგოდ წერდა ნ. ნიკოლაძე, რომ „თანამედროვე ახალგაზრდობის მართულება და რწმენა სავსებით უარპყოფს... ყოველგვარი მოკვლის განზრახვისა და სხვა მსგავს საქციელთა ყოველგვარ აზრს“¹.

გმობდა რა ანარქისტების ტერორისტულ ტაქტიკას, როგორც პოლიტიკურად უაზროსა და უნაყოფოს მასების საბოლოო ინტერესების ჩეალიზაციის თვალსაზრისით, ნ. ნიკოლაძე სავსებით სამართლიანად აყენებდა კითხვას, თუ „რა უნდა შესცვალოს ერთი, ან ორი, ან ოცი, თუნდა ასი და ორასი კაცის სიკვდილმა?“².

აღსანიშნავია, რომ ნ. ნიკოლაძე გმობდა ანარქისტების არა მარტო ტერორისტულ ტაქტიკას; იგი პრინციპული მოწინააღმდეგე იყო საერთოდ ამ „მოძღვრებისა“, რომელიც, პუბლიცისტის გამოთქმით, „უკანასკნელი სიტყვაა ბურჟუაზიული წესისა, მისი ნამდვილი სინთეზია“³.

ნ. ნიკოლაძის განმარტებით, „ანარქიზმი... უკანასკნელი შეცდომა უნდა იყოს ადამიანის მოაზრებისა და უკანასკნელი მოლიკანი იმ მეტაფიზიკური შეხედულებისა, ვითომ ბუნება თავის უცვლელ კანონებს კი არა, ჩვენს ლოგიკას ემორჩილებოდეს“⁴.

სამართლიანად შენიშნავდა რა, რომ „ანარქიზმი ბუნებითი, შეუირიგებელი, არსებითი მტერია სოციალიზმისა, როგორც სოციალიზმი-ანარქიზმისა“⁵, ნ. ნიკოლაძე სასტიკად აკრიტიკებდა ანარქისტების მტრულ დამოკიდებულებას სახელმწიფო ძალაუფლებისადმი და საერთოდ პოლიტიკური ძალაუფლებისადმი ყოველგვარ ისტორიულ პირობებში.

ამ კრიტიკასთან ერთად, ნ. ნიკოლაძე იმასაც აღნიშნავდა,

¹ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 250.

² ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა. საფრანგეთის საქმიეზილ. ჟურ. „მომბე“, 1894 წ., № 8, გვ. 141.

³ იქვე, გვ. 152.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე, გვ. 151.

რომ თავდაპირველად ანარქიზმი ცოტა ხნით მაინც სარგებლობდა ერთგვარი პოპულარობით საზოგადოების გარკვეულ ნაწილში. ამის ახსნას იგი იმაში ხედავდა, რომ „იმ დროს, 1846-ში (ე. ი. პრუდონის მთავარი თხზულების — „სილატაჟის ფილოსოფიის“ — გამოსვლის დროს — ვ. ზ.), კაცობრიობას ჯერ კიდევ გაუცნობელი ჰქონდა ბევრი ისეთი დაწესებულება თუ გაწყობილება, რომლის მეოხებითაც, მას შემდეგ, ერთიანად შეიცვალა ცხოვრების ხასიათი და ისტორიის მსვლელობა“¹. ამასთან ერთად, ნ. ნიკოლაძის აზრით, „იმ დროს, 1846-ში, კიდევ შესაძლებელი, მოსაფიქრებელი თუ არა, გასაგები იყო ამგვარი შეცდომა“² (ე. ი. ანარქიზმის არსებობა და მისი ერთგვარი პოპულარობა — ვ. ზ.), იმის გამოც, რომ „მაშინ სრულებით ახლად-დაბადებული იყო ის ფილოსოფიური მიმართულება (იგულისხმება მარქსიზმი — ვ. ზ.), რომელმაც მას შემდეგ ერთიანად შესცვალა მეცნიერების ხასიათი და რომელმაც ისეთი ძლიერი და აღუზოცველი დავი დაასო ჩვენა საუკუნის მეორე ნაწილის გონებითს შრომას. მაშინ ცოტას ესმოდა ვისმე, რომ ეკონომიური ცხოვრება კაცობრიობისა იმავე ნაირად უნდა გამოიკვლიოს მეცნიერმა, როგორც დღეს ექიმი ავადმყოფობას აკვირდება, ფიზიოლოგი ცხოვრების კანონებს, ბოტანიკოსი მცენარეების ზრდას და სხვ.“³

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ანარქიზმი, როგორც „ძველი, შემცდარი, უმომავლო მიმართულება ბევრს შეუწყნარებელ დანაშაულებას სჩადიოდა და „საზოგადოებრივ“ (ე. ი. სოციალისტურ — ვ. ზ.) მიმართულებას, ახალი შეხედულების მქონეს, ახალი წესის მაძიებელს, ხელს სჭრიდა“⁴. ანარქისტების ერთი ასეთი დანაშაულთაგანი, ნ. ნიკოლაძის აზრით, ის „გაცხარებული ბრძოლა იყო, რომელიც ბაკუნინმა... მუშათა საერთაშორისო ასოციაციის მთავარ ბელადს, კარლ მარქსს გაუმართა. ბაკუნინს საჭიროდ მიაჩნდა, — წერდა ნ. ნიკოლაძე. — ამ ასოციაციაში ფედერატული პრინციპის ქადაგება,

¹ ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთის საქმეებზედ, ჟურ. — მოამბე, 1894 წ., № 8, გვ. 153—154.

² იქვე, გვ. 153.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 155.

ე. ი. ასოციაციების დაყოფა დამოუკიდებელ ნაწილებად ცალკეულ სახელმწიფოთა მიხედვით. ეს დაყოფა დიამეტრალურად ეწინააღმდეგებოდა ასოციაციის აზრსა და დანიშნულებას... იგი (ე. ი. მარქსი — ვ. ზ.) ს რ უ ლ ი ა დ მ ა რ თ ა ლ ი ი ყო (საზი ჩენია — ვ. ზ.), როდესაც ასოციაციების მიმართ ფედერატული პრინციპის მიყენების სიველურეს ასაბუთებდა, რადგან ცალკეულ ფედერაციებად დანაწილების შემთხვევაში თათოველი ქვეყნის მუშათა წოდება განაგრძობდა დამოკიდებულა ყოფილიყო სხვა წოდებებისა და თავისივე სახელმწიფო ხელისუფლებისაგან. ბაკუნინმა შორს შესტოპა და ვერ შენიშნა, რომ ამით სარგებლობა მოჰქონდა ბურჟუაზიისა და არა მუშათა წოდებისათვის. მისი მარცხის მიზეზიც ეს იყო¹, — ასევენის ნ. ნიკოლაძე.

ჩვენ ვიცით, რომ არსებითად ეს იყო მარცხი არა მარტო პირადად ბაკუნინისა, არამედ საერთოდ ანარქისტებისა, რომლებიც სამკედრო-სასიცოცხლოდ ებრძოდნენ მეცნიერულ სოციალიზმს, მუშათა საერთაშორისო გაერთიანების ცენტრალისტურ პრინციპს და ამით, საბოლოოდ, ხელს უწყობდნენ, პროლეტარიატის, როგორც კლასის, ძლიერების შესუსტებას.

ყოველივე ზემოთქმული ნათელყოფს ობიექტურად რეაქციულ როლს, რომელსაც ანარქიზმი და, კერძოდ, მისი ბელადი ბაკუნინი ასრულებდა ხახლთა, მშრომელთა განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. ამიტომაც წერდა ნ. ნიკოლაძე: „გერცენს არა ერთხელ უთქვამს, რომ ის (ე. ი. ბაკუნინი — ვ. ზ.) დაუფასებელია ბარიკადების აგებასა და საბარიკადო ბრძოლების გაჩაღებაში, მაგრამ გამარჯვების მოპოვებისა და ბარიკადებიდან ჩამოსვლისთანავე იგი დაუყოვნებლივ უნდა დაიხვრიტოს იქვე, თბრილთან, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი სახელს გაუტეხს და დაღუპავს მისივე მონაწილეობით მოპოვებულ თავისუფლებას“².

ასეთი იყო ნ. ნიკოლაძის დამოკიდებულება ანარქისტებისა-

¹ [Н. Николадзе], М. А. Бакунин, Газ. «Тифл. Вестник», 1876 г., № 143.

² [Н. Николадзе], Капризы пера, Газ. «Тифл. Вестник», 1876 г., № 89.

დმი. მაგრამ ეს სრულებითაც იმას არ ნიშნავს, რომ, თითქოს, ანტიომ იგი მეცნიერული სოციალიზმის ნიადაგზე მდგარიყოს. არა. მიუხედავად თავისი ზოგიერთი სწორი მიხედვრისა, ნ. ნიკოლაძე ისტორიული პროცესის მეცნიერულ გაგებამდე არ ამაღლებულა. ამ საკითხში იგი, მიუხედავად თავისი ცალკეული სწორი გამოთქმებისა, ძირითადად მაინც უტოპისტურ პოზიციანზე დარჩა.

როგორც სოციალ-უტოპისტი, ნ. ნიკოლაძე საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების მშვიდობიანი გზის მომხრე იყო. ამიტომ ამტკიცებდა იგი, რომ, რაც სხვადასხვა ქვეყნის რევოლუციური მოძრაობის დროს „მოხდა ძალდატანებითი წესით... ზესაძლო იყო მომხდარიყო, თუმცა უფრო გვიან, სრულიად მშვიდობიანი გზით“¹. ამის აღიარებით ნ. ნიკოლაძე გამოდიოდა თანამოაზრედ საერთოდ ყველა სოციალ-უტოპისტისა, რომლებიც, კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის განმარტებით „...უარყოფენ... ყოველ რევოლუციურ მოქმედებას, უნდათ თავიანთ მიზანს მშვიდობიანი გზით მიაღწიონ და ცდილობენ პატარ-პატარა, აშკარა უძლეური ექსპერიმენტებით, მაგალითის ძალით გზა გაუყაფონ ახალ საზოგადოებრივ სახარებას“².

ნ. ნიკოლაძე თუმცა ქადაგებდა, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ერთ-ერთ კანონს ბრძოლა წარმოადგენს, რომ „მუდმივი და უცვლელი“ ამ ქვეყნად არაფერიყო, მაგრამ თვით ამ ბრძოლისა და მის მიერ გამოწვეული ცვლილებების ხასიათის გაგებაში იგი ჭეშმარიტად მეცნიერულ სიმალლეზე არასოდეს არ ასულა.

ნ. ნიკოლაძე კიცხავდა, წყევლიდა, აკრიტიკებდა ცარიზმს, ბატონყმობას, ადამიანის ნიერ ადამიანის ექსპლოატაციას, ერთხანს ოცნებობდა კაპიტალიზმის მოსპობაზეც, მაგრამ ამ მდგომარეობიდან ნამდვილ გამოსავალზე მითითება მას, როგორც სოციალ-უტოპისტს, არ შეეძლო, ვინაიდან, ლენინის განმარტებით, „...უტოპიურ სოციალიზმს არ შეეძლო ნამდვილი გამოსავალი ეჩვენებინა. მას არ შეეძლო არც ის, რომ განე-

¹ ნ. ნიკოლაძე, სოციალური მოძრაობანი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 123.

² კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, კომუნისტური პარტიის მანიფესტი. 1952 წ., გვ. 82.

ზიარტა დედაარსი დაქირავებული მონობისა და კაპიტალიზმის დროს, არც მისი განვითარების კანონების აღმოჩენა, არც იმ საზოგადოებრივი ძალის გამოჩენა, რომელსაც უნარი შესწევს ახალი საზოგადოების შემოქმედი გახდეს¹.

ამიტომაც ნ. ნიკოლაძე საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენათა ახსნაშუ, ყველა სოციალ-უტოპისტის მსგავსად, ამტკიცებდა, რომ საზოგადოებრივი პროგრესის თვალსაზრისით მთავარია „ისეთი წყობილებისა და დაწესებულებების გამოგონება, რომელთაც წარმატებით შეუძლიან შესცვალონ არსებული მდგომარეობა. თვით ლონისძიებანი ამ „შეცვლისა“, გზები გარდაქმნისა და გაუმჯობესებისა... წარმოადგენენ მხოლოდ მესამეხარისხოვან დეტალებს“².

როგორც ცნობილია, მეცნიერული სოციალიზმის ფუძემდებელნი სოციალ-უტოპისტების ერთ-ერთ სუბტ მხარედ სწორედ იმას თვლიდნენ, რომ, უკანასკნელთა აზრით „...საზოგადოებრივი საქმიანობის ადგილი უნდა დაიჭიროს მათმა პირადმა საგამომგონებლო საქმიანობამ, განთავისუფლების ისტორიული პირობების ადგილი — ფანტასტიკურმა პირობებმა, პროლეტარიატის თანდათან კლასად ორგანიზების ადგილი — მათ მიერ გამოგონებულმა საზოგადოებრივმა ორგანიზაციამ. მომავალი მსოფლიო ისტორია მათთვის ბოლოს და ბოლოს წარმოადგენს მათი საზოგადოებრივი გეგმების პროპაგანდას და პრაქტიკულ განხორციელებას“³.

უტოპიური სოციალიზმის ამ კონცეფციის შესაბამისად წერდა ახალგაზრდა ნ. ნიკოლაძე: „... იმისათვის, რომ სახელმწიფოს ცხოვრებაში განვახორციელოთ საზოგადოებრივი ცხოვრების ახალი საწყისები, საჭიროა გარდაექმნათ თანამედროვე საზოგადოების ცნებები (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.), დავიწყოთ მისი გონებრივი განვითარება, ჩავკლათ მასში სხვის

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 19, გვ. 9.

² ნ. ნიკოლაძე, სოციალური მოძრაობანი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 121.

³ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, კომუნისტური პარტიის მანიფესტი, 1952 წ., გვ. 81.

ხარჯზე ცხოვრების სურვილი და პატიოსანი შრომისადმი სიმ-
პატიები აღვუძრათ“¹.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ ეს გზა მიაჩნდა ნ. ნიკოლაძეს სი-
ლარიბისა და საერთოდ სოციალური უსამართლობის წინააღმ-
დეგ ბრძოლის ერთ-ერთ მთავარ საშუალებად.

როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა, ახალგაზრდობას იმდროინ-
დელი „საზოგადოებრივი წყობილების პირველ ბოროტებად
მიაჩნდა „ბნელეთს ორი ძალა: უვიცობა და სილატაკე“² და
ამიტომ, „ხალხის განვითარება, მისთვის აღამიან ურ-
ცნებათა მიწოდება, რამდენადაც შესაძლებელია მისი გან-
თავისუფლება სილატაკისაგან“³, მის პროგრამას შეადგენდაო
(ხაზი ჩვენია — გ. ზ.).

ვინაიდან, ნ. ნიკოლაძის აზრით, „სილარიბე უმეცრების
შედგენია“, ამიტომ ამ „სილარიბის“ მოსპობისათვის უმთავრესად
საჭიროდ მიაჩნდა ხალხის გათვითცნობიერება, მასში ნამდვილი
განათლების სხბვის შეტანა, მისი გონების შეიარაღება იმ
მოძღვრებით, რომელიც „აარსებს საზოგადოებრივ გარმონიას,
გონიერ ერთმანეთობას, შეერთებულ შრომას და ძმურ ცხოვ-
რებას“⁴.

როგორც ვხედავთ, ნ. ნიკოლაძის მსოფლმხედველობაში სა-
კმაოდ ძლიერი იყო წმინდა განმანათლებლური ტენდენციები.
ამის გამო არ შეეძლო მას, მთელი სიღრმით ჩაწვდომოდა „იმ
წყობილების წინააღმდეგობებს, რომელიც ბატონყმური წყო-
ბილებიდან იზრდებოდა“⁵, და არ ექადაგნა „გულწრფელად...
საყოველთაო კეთილდღეობა“⁶.

მართლაც, ნ. ნიკოლაძის იდეალს „საერთო კე-
თილდღეობა, მთელი ხალხის სიკეთე“⁷ წარმოადგენდა. მი-
სი რწმუნებით, ეს სიკეთე ერთნაირად უნდა მოვლინებოდა

1 ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 251.

2 იქვე.

3 იქვე.

4 ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 64.

5 ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. II, გვ. 628.

6 იქვე.

7 ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 236.

მთელ საზოგადოებას, ყველა მის ფენას და წრეს¹. ამიტომ ღარჩა ნ. ნიკოლაძისათვის გაუგებარი კლასობრივი ბრძოლის როლი ისტორიის განვითარებაში, ამიტომ ცდილობდა იგი კლასობრივ წინააღმდეგობებზე. მაღლა მდგარიყო.

ცხადია, ამ თვალსაზრისის იზიარებდა არა მარტო ნ. ნიკოლაძე. როგორც კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი ამბობენ, იგი დამახასიათებელია ყველა სოციალ-უტოპისტისათვის, რომლებსაც „თავიანთი თავი ჰყავთ წარმოდგენილი... კლასობრივ წინააღმდეგობაზე მაღლა მდგომად... [და] სურთ საზოგადოების ყველა წევრის საარსებო მდგომარეობის გაუმჯობესება, იმათივე კი, ვინც საუკეთესო მდგომარეობაში იმყოფებიან“².

ადვილი გასაგებია, რომ ნ. ნიკოლაძისათვის ამ პოზიციიდან მისვლა კლასთა შერიგების ლიბერალურ-ბურჟუაზიული პრინციპის აღიარებამდე ძნელი არ უნდა ყოფილიყო და ეს ევოლუცია მართლაც მოხდა მის აზროვნებაში, ამის შედეგად კი იგი გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან იწყებს მტკიცებას, რომ „ჩვენი წარმატება თბოულობა, რაც შეიძლება მაღე, რაც შეიძლება ბლომად იზრდებოდეს ჩვენში ე. წ. შუათანა დასი“³ (ე. ი. ბურჟუაზია — ვ. ზ.).

მართალია, ნ. ნიკოლაძე იმასაც აღიარებდა, რომ ამ „დასს“ (ე. ი. ბურჟუაზიას — ვ. ზ.) იგი საჭიროდ თვლიდა საქართველოსა და არა ევროპისათვის, სადაც, მისი სიტყვით, უკვე გაჩენილი იყო და ნელ-ნელა იზრდებოდა „ახალი ძალა, უფრო სამართლიანი, უფრო სახეირო, ვიდრე ბურჟუაზია, ამიტომაც იქ ყველა, ვისიც გული კი მარჯვედ ჰფეთქს სიმართლის და სამართლისათვის, ამ ახალს ძალას (ე. ი. სოციალისტურს — ვ. ზ.) ექმნაგება: შეერთებული, თანასწორად შეერთებული შრომის ძალას“⁴, მაგრამ ამ სენტენციებს მაინც არ შეეძლო დაეფარა

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], რისთვის ვჩხუბობთ? გაზ. „დროება“, 1873 წ., № 20.

² კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი, კომუნისტური პარტიის მანიფესტი, 1952 წ., გვ. 81—82.

³ ნ. ნიკოლაძე, შინაური მიმოხილვა. საჭირო ძალა. ეურ. „მოამბე“, 1894 წ., № 8, გვ. 136.

⁴ იქვე, გვ. 136—137.

ის ცვლილება, რომელიც ნ. ნიკოლაძის შეხედულებებში მოხდა ამ დროს.

ხსენებულ პერიოდში ჩვენი ქვეყნის წინსვლის, პროგრესის მთავარ ძალად ნ. ნიკოლაძეს მრეწველობა, მრეწველთა კლასი და ზუსტ მეცნიერებებს დაუფლებული „ნასწავლი ახალგაზრდობა“ მიაჩნდა. იგი წერდა, რომ „ახლანდელ მრეწველობას... არ შეუძლია ზუსტ მეცნიერებათა დახმარების გარეშე იარსებოს“¹. ამიტომ იყო, რომ თავისივე მოღვაწეობის მეორე პერიოდში ნ. ნიკოლაძე განსაკუთრებული ყურადღებითა და მზრუნველობით ეკიდებოდა ჩვენში სპეციალური განათლების ფართოდ დანერგვის საქმეს და დიდი იმედის თვალით შესცქეროდა ტექნიკურ ინტელიგენციას.

ჩვენი ქვეყნის მრეწველობის განვითარების საკითხებისადმი ნ. ნიკოლაძის ესოდენ სერიოზული ყურადღება თავისთავად საძრახისი არ იყო, მაგრამ, ცუდი ის იყო, რომ იგი ვერ ახერხებდა სწორად გარკვეულიყო იმ სოციალურ პროცესებში, რომლებიც მრეწველობის განვითარებას მოსდევდა ჩვენში თავისთავად.

მსოფლმხედველობრივი შეზღუდულობის გამო ნ. ნიკოლაძემ ვერ შეძლო იმის დანახვა, რომ კაპიტალიზმის განვითარებასთან ერთად სწრაფად იზრდებოდა სამრეწველო პროლეტარიატის რიცხვი და საბოლოოდ კაპიტალიზმის დაცემა და პროლეტარიატის გამარჯვება ისტორიულ აუცილებლობას წარმოადგენდა.

ვიმეორებთ. ამის გაგებამდე ნ. ნიკოლაძე არ ამაღლებულა და, ამიტომ, გასული საუკუნის მიწურულსა და ჩვენი საუკუნის დასაწყისში მომხდარი ისტორიული ფაქტებიდან შესაფერისი დასკვნები მას არ გაუკეთებია.

მაგრამ ამასთან არც იმის დავიწყება შეიძლება, რომ ნ. ნიკოლაძე ცარიზმის და საერთოდ ძველი პოლიტიკური წყობილების შეურთიგებელი მტერი იყო. მას მუდამ სწამდა, რომ ძალმომრეობაზე აგებულ ძველ წყობილებას ხალხი დაამხობ-

¹ Н. Николадзе, Мечта и жизнь, Доклады и статьи, 1908 г., стр. XII.

და და დესპოტიის ნაცვლად თავის ბატონობას დაამყარებდა. ამიტომ ამბობდა იგი, რომ ხალხის ბრძოლა და შრომა „უშედეგოდ არ ჩაივლის და გაზაფხული დადგებაო“¹.

ნ. ნიკოლაძე უკეთესი მომავლისადმი რწმენით აღსაქმე ოპტიმისტი იყო. ამიტომ იგი, საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენათა ობიექტური შესწავლის საფუძველზე, წინასწარმეტყველებდა 1917 წ. 4 (17) იანვრით დათარიღებულ, დასაბუთებულ, გამზადებულ, მაგრამ ცენზურის მიერ საბოლოოდ აკრძალულ ერთ მეტად საინტერესო წერილში: „... რაკი ცხოვრება მკვდარი წერტილიდან დაიძრა და წარმოშვა საჭიროებანი, რომელნიც მოითხოვენ რეალური ძალების, ცოდნის, სიმდიდრის გამოყენებას, — ზიზილ-პიპილებისა და რუტინის სამეფოს აღსასრული დგება.

...ჩვენი დღეების დირექტაჟები შეეხო მეომრის, ობივატელის, მუშის, სოფლელი დედაკაცის სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხებს. პოლიტიკამ სისხლი და ხორცი შეისხა, ადამიანური გახდა და თამამად შეუძლია ხელი აიღოს რიტორიკაზე. და ხალხიც შორს გასცდა „ზემოდან რეფორმის“ დაწყების, „გლეხთა განთავისუფლების“ დღეებს, როცა პოეტი ნაღვლიანად შენიშნავდა:

ჩვენს სატახტო ქალაქებში ხმაურია,
ენამკვერნი გაჰყვირიან, კამათობენ ცხარედ,
იქ კი, სადღაც ღრმა რუსეთში, სიწყნარეა,
დუმის, რაღაც საუკუნოს, შეუპყრია მხარე.

ახლა კი უმაღ პირიქით არის. სატახტო ქალაქებში შეიძლება სამარისებური სიჩუმე ჩამოაგდო, პრესა შეიძლება დაბუნჯდეს, პარლამენტი — დადუმდეს. და ყოველივე ეს ადამიანებს ხელს არ შეუშლის იმაში, რომ იყინებოდნენ და შიმშილობდნენ. ძველი წყობილება თავისთავად დაეცემა, თავისი აუტანელი ტვირთის სიმძიმით... ვერავითარი „მოგვევლინე წი-

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1845.

ნასწარმეტყველო“ მას ვერ უშველის... რაც მოსახდენია, უნდა მოხდეს“¹.

ცნობილია, რომ ნ. ნიკოლაძის ეს წინასწარმეტყველება სულ მალე ახდა. 1917 წლის თებერვალში რევოლუციამ გაიმარჯვა და პეფის დესპოტია დაეცა, მაგრამ არა „თავისთავად“, როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა იმავე 1917 წლის იანვარში. არა, იგი დასცა მუშათა კლასმა, რომელიც იყო რევოლუციის წამომწყები და სათავეში ედგა ჯარისკაცების ფარაჯებში გადაცემულ გლეხთა მილიონიანი მასების მოძრაობას „ზავისათვის, პურისათვის, თავისუფლებისათვის“

იმავე 1917 წ. ოქტომბერში რუსეთის მშრომელებმა კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით დაამხეს ბურჟუაზიის დიქტატურა და დაამყარეს პროლეტარული დიქტატურა. ამით დაიწყო ახალი, დიადი ერა კაცობრიობის ისტორიაში.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ნ. ნიკოლაძე, როგორც ზემოთ ვთქვით, მისთვის ჩვეული ენერგიით ჩაება ჩვენი ქვეყნის მშენებლობის დიად საქმეში.

თავის ასეთ პატრიოტულ მოქმედებასთან ერთად, დიდი ქართველი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე მუდამ მოუწოდებდა ჩვენი ქვეყნის „ყველა ცოცხალ, პროგრესულ ძალებს“, რომ გულწრფელი შრომით, საერთო საქმისათვის თავდადებათ ებრძოლათ საბჭოთა სამშობლოს კეთილდღეობისათვის, სამშობლოსი, რომლის „მომავალი, — შენიშნავდა ნ. ნიკოლაძე, — ბევრჯერ უმეტეს შრომას მოითხოვს“².

¹ Н. Николაძე, В наши дни, 1917 წ., 4. 1. საგაზეთო წერილის ანაბეჭდი. ნ. ნიკოლაძის პირადი არქივი, № 5/21, საქ. სსრ სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკა.

² ნ. ნიკოლაძე, სიტყვა ქართველი ინტელიგენციის კრებაზე, გაზ. „კომუნისტი“, 1927 წ., № 178 (1928).

2. ფილოსოფიური შეხედულებანი

ბიოგრაფული ცნობებით, ფილოსოფიისადმი ინტერესი ნ. ნიკოლაძეს ჯერ კიდევ მოწაფეობისას აღძვრია. ამის ერთ-ერთი მიზეზი, როგორც ჩანს, იმ დროს უნდა ყოფილიყო ეურნალი „სოვრემენიკი“, რომლის „ახალ-ახალ წიგნებს გატაცებით ვკითხულობდი პირველი ფურცლიდან უკანასკნელამდე“, — მოგვითხრობს იგი თავის „მოგონებებში“¹.

უფრო ღრმად და საფუძვლიანად ნ. ნიკოლაძემ ფილოსოფიის საკითხები სტუდენტობის წლებში შეისწავლა, როდესაც იგი პეტერბურგში ხარბად დაეწაფა ა. გერცენის, ნ. ჩერნიშევის, ნ. დობროლუბოვის ნაწერებს, აგრეთვე ლითოგრაფიულად დაბეჭდილ და ფარულად გამოცემულ ბიუხნერისა და ფეიერბახის შრომებს, რომლებსაც არათუ სწავლობდა, არამედ არალეგალურად ავრცელებდა კიდევ ქართულ სტუდენტთა შორის.

თვით ნ. ნიკოლაძეც, ამ ლიტერატურას ლებულობდა არალეგალურად მოქმედი ამხანაგებისაგან. როგორც იგი მოგვითხრობს, ეს ამხანაგები „დადიოდნენ ყოველთვის ცალ-ცალკე, და ყოველთვის ერთი და იგივე ჩემოდანით, რომელიც გატენილი იყო ახლად დაბეჭდილი ლითოგრაფიული რეველუციით, ბიუხნერისა და ფეიერბახის მატერიალისტური თხზულებებით, რომლებსაც საიდუმლოდ სცემდა ეს წრე („ძალა და მატერია“, „რელიგიის არსი“ და სხვ.)... მათ მოიტანეს ახალი გამოცემის დასაწყისი — „ქრისტიანობის არსი“, რომელიც მეც ავიღე გასავრცელებლად ქართულ წრეებში“².

1862 წლის ზაფხულში სტუდენტი ნ. ნიკოლაძე საფუძვლიანად გაეცნო გერცენის ცნობილ შრომას — „წერილებს ბუნების შესწავლის შესახებ“, რომლის გამოც. ი. ლენინი წერ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, მოგონებანი საბოცნიერ წლებზე. რჩ. ნაწ., ტ. I,

- გვ. 89.

² იქვე, გვ. 130.

და: „პირველი წერილი „წერილებიდან ბუნების შესწავლის შესახებ“, — „ემპირია და იდეალიზმი“, — რომელიც დაწერილია 1844 წელს, გვიჩვენებს მოაზროვნეს, რომელიც, ახლაც კი, მთელი თავით უფრო მაღლა დგას უამრავ თანამედროვე ბუნებისმეტყველ-ემპირიკოსზე და აურაცხელ ახლანდელ ფილოსოფოსსა, იდეალისტსა და ნახევრადიდეალისტზე. გეტყვინი უშუალოდ მივიდა დიალექტიკურ მატერიალიზმამდე და შეჩერდა — ისტორიული მატერიალიზმის წინაშე“¹.

ა. გერცენის ამ შრომამ, რომელშიც ფილოსოფიის ძირითადი საკითხები მატერიალისტურადაა გადაჭრილი, დიდი გავლენა მოახდინა ნ. ნიკოლაძის გონებრივ განვითარებაზე. მან გაიზიარა გერცენის, ისე როგორც ნ. გ. ჩერნიშევსკის, მატერიალისტური შეხედულებანი და იცავდა მათ გასული საუკუნის არა მარტო 60-იან, არამედ 90-იან წლებშიც, როდესაც ერთ-ერთ პუბლიცისტურ წერილში შენიშნავდა: „ახლა ჩვენს მეცნიერებაში გამარჯვებულია მოძღვრება, რომელმაც ასეთი გამოძახილი ჰპოვა გერცენის „წერილებში ბუნების შესწავლის შესახებო“².

ნ. ნიკოლაძეს თავისი ფილოსოფიური შეხედულებანი მარტო მწიგნობრული გზით არ შეუმუშავებია. მისი იდეურ-ფილოსოფიური ზრდა ორგანულად იყო დაკავშირებული იმ ყოველდღიურ ბრძოლებთან, რომლებსაც იგი იმდროინდელ მოწინავე, ხალხის ინტერესებისათვის თავდადებულ ქართველ ახალგაზრდობასთან ერთად ეწეოდა დახმავებული მონარქიულ-ბატონყმური წყობილებისა და მის იდეურ მებაჯრეთა წინააღმდეგ.

ნ. ნიკოლაძის ფილოსოფიური შეხედულებანი მკიდროდ არის დაკავშირებული მის დემოკრატიულ საზოგადოებრივ იდეალებთან და იმ მატერიალისტურ-ათეისტურ მსოფლმხედველობასთან, რომლის შესაბამისად, იგი გაბედულად წერდა

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 12.

² Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1890 г., № 2218.

70-იან წლებში, რომ „რელიგიური დოგმატები მხოლოდ მოგონებაა“¹.

ნ. ნიკოლაძე შეურიგებელი მოწინააღმდეგე იყო ისეთი ფილოსოფიისა, რომელიც მთელი თავისი არსით ცხოვრებასთან, საზოგადოების ცოცხალ მოთხოვნილებებთან, ხალხის ინტერესებთან არ იქნებოდა დაკავშირებული. მას მტკიცედ სწამდა, რომ ფილოსოფიის თეორიული საკითხები ქვეყნის ყოველდღიურ, პრაქტიკულ ამოცანებთან დაკავშირებით უნდა შექდებოდეს. ამიტომაც, რომ თავისი ფილოსოფიური აზრებიც ნ. ნიკოლაძეს სპეციალურ ტრაქტატებში არ გამოუთქვამს და უხვად აქვს გაბნეული იმ პუბლიცისტურ წერილებში, რომლებშიც ქვეყნის საჭირობოროტო კითხვებზეა პასუხი გაცემული.

მწერალს, პუბლიცისტს უნდა ახსოვდეს, — შენიშნავდა ნ. ნიკოლაძე ერთ კერძო ბარათში, — რომ „საზოგადოება კითხულობს და იმახსოვრებს. არა ფილოსოფიურ ტრაქტატებს, არამედ ცოცხალ, მკვირცხლ სტატიებს. იგი პრესისაგან ბრძოლას მოითხოვს და ვისაც სურს გაგებულ და მოსმენილ იქნას, მან საზოგადოების ინტერესებს უნდა გაუწიოს ანგარიში“².

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ფილოსოფია მტკიცე კავშირში უნდა იყოს პოლიტიკასთან, ვინაიდან ხალხისთვის მხოლოდ ისეთი ფილოსოფიური მოძღვრებაა მისაღები, რომელიც მას მოწინავე საზოგადოებრივი იდეალებისათვის საბრძოლველად შეაიარაღებს და ყოველგვარ ცრურწმენაზე დაფუძნებულ, ძველ, ჩამორჩენილ შეხედულებათა დაძლევაში დაეხმარება.

კაცობრიობის ფილოსოფიური აზრის ერთ-ერთ ასეთ მონაპოვრად ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა სქოლასტიკისა და ღვთისმეტყველების წინააღმდეგ მიმართული ბეკონის მატერიალიზმი, მისი ინდუქციური მეთოდით, რომელმაც, პუბლიცისტის შეხედ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, რუსეთის ემიგრაცია, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 264.

² ნ. ნიკოლაძის ბარათი ოლ. გურამიშვილისადმი, 1874 წ. 17 IX. ბარათი ინახება პროფ. რ. ნიკოლაძესთან.

დულებით, თავის დროზე დიდად შეუწყო ხელი ბუნების მეცნიერების განვითარებასა და აღმავლობას.

ნ. ნიკოლაძეს, როგორც ყველა რუს და ქართველ მესამოციანელს, ბუნებღმეცნიერებისა და ტექნიკური აზრის განვითარება მიაჩნდა ისეთ ფაქტორად, რომელიც „ბევრ ცრუმორწმუნეობას სპობს და მოსპობს ხალხის ტვინში და ღრმად შესცვლის მის აზრსა და მოქმედებას“¹ და, ამასთანავე, ადამიანს „ჩელში ათასნაირ იარაღს აძლევს ცხოვრების გასაუმჯობესებლად“². მაგრამ იმისათვის, რომ, კერძოდ, ბუნებისმეცნიერებამ მისთვის დაკისრებული ამოცანები სწორად გადაჭრას, ნ. ნიკოლაძე მოითხოვდა, რომ იგი დაკავშირებოდა მოწინავე ფილოსოფიურ მოძღვრებას და მისი საშუალებით გაეშუქებინა გზა სინამდვილის სწორი შეგეცნებისაკენ.

ამიტომ წერდა იგი, რომ „სერიოზული ფილოსოფიური განათლების უქონლობა უკანასკნელ როლს არ თამაშობს თანამედროვე „განათლებული“ საზოგადოების სხვა ყოველგვარ ნაკლთა შორის. ეს ნაკლი განსაკუთრებული სიცხადით თავს იჩენს იქ, სადაც... ადამიანები შემთხვევით და გაწურჩევლად შეითვისებენ რა სხვადასხვა ყალბი ფილოსოფიური იდეების მეტად თუ ნაკლებად დამახინჯებულ ნამსხვრევებს, სრულებით არ ზრუნავენ იმაზე, რომ მათი აზრები მწყობრი, მთლიანი და სისტემატური იყოს და ამის გამო არც იმ წინააღმდეგობებსა და აბსურდებს ერიდებიან, რომლებიც მათი ე. წ. „რწმენით“ წაღმა-უკუღმა გამოყენებისას იჩენენ თავს“³.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ამა თუ იმ ნააზრევის უმთავრესი ნაკლი ის არის, როდესაც იგი „ზოგად ხელმძღვანელ იდეას, ფილოსოფიურ განზოგადებასაა მოკლებული“⁴.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ბუნებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენათა შესწავლა ერთიან ფილოსოფიურ თვალსა-

¹ ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 63.

² ნ. ნიკოლაძე, კრებულის დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 42.

³ [Н. Николадзе]. Капризы пера, Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 115.

⁴ [Н. Николадзе]. Капризы пера, Газ. «Обзор», 1878-79, № 160.

ზრისს უნდა ემყარებოდეს. გერცენის, ჩერნიშევსკისა და დობროლობოვის ფილოსოფიურ იდეებზე აღზრდილ ნ. ნიკოლადეს ადამიანის ასეთი თვალსაზრისით შემაიარაღებელ მოძღვრებად მიაჩნდა მატერიალისტური ფილოსოფია, რომელსაც იგი თავის პუბლიცისტურ და ლიტერატურულ-კრიტიკულ წერილებში იცავდა.

* * *

გასული საუკუნის 90-იან წლებში გამოქვეყნებულ ერთ საპოლემიკო წერილში ნ. ნიკოლადე შენიშნავდა: „მას შემდეგ, რაც ორმოც წელზე მეტი ხნის წინად მეცნიერებაში მტკიცედ დამკვიდრდა რეალური ფილოსოფია და რეალური კრიტიკა, დროა გავიგოთ, რომ პატივისცემით უნდა მოვეპყრათ სინამდვილეს და მისი მოვლენების შესწავლას“¹.

მეფის ცენზურით შებოქილი ნ. ნიკოლადე „რეალურ ფილოსოფიას“ და „რეალურ კრიტიკას“ უწოდებს იმ მატერიალისტურ ფილოსოფიასა და კრიტიკას, რომლის განვითარება გასული საუკუნის 40—60-იან წლებში ბელინსკის, გერცენის, ჩერნიშევსკისა და დობროლობოვის სახელებთან არის დაკავშირებული.

XIX საუკუნის რუსული მატერიალისტური ფილოსოფიის სწორედ ეს დიდი წარმომადგენლები მოითხოვდნენ „სინამდვილისა და მისი მოვლენებისადმი“ პატივისცემით მოპყრობას, მის გულდასმით შესწავლას. ამ აზრს ავითარებდა გერცენი „წერილებში ბუნების შესწავლის შესახებ“, ხოლო ნ. ჩერნიშევსკი — ესთეტიკის საკითხებისადმი მიძღვნილ გამოკვლევებში და, განსაკუთრებით, თავის შესანიშნავ შრომაში „ანტროპოლოგიური პრინციპი ფილოსოფიაში“, რომელშიაც იგი ამტკიცებდა, რომ სამყარო ერთიანი მატერიალური სინამდვილეა და რომ იგი საკუთარი, ბუნებრივი კანონების მეხედვით ვითარდება.

თავისი ფილოსოფიური თვალსაზრისის შესაბამისად, ნ. ნი-

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 2032.

კოლაძე ამტკიცებდა, რომ ბუნება ადამიანის ცნობიერებისა-
გან დამოუკიდებელი ობიექტური რეალობაა, რომ იგი „ერთია
[—და] ყოველი მისი მოვლინება ერთ და იმავე უმთავრეს ბუ-
ნების კანონს ემონება“¹.

ბუნებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ერთი ასეთი კა-
ნონთაგანია, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, მოვლენათა შორის
არსებული საყოველთაო კავშირი და ურთიერთმოქმედება. ამი-
ტომ წერდა იგი, რომ „როგორც ბუნებაში ერთ მოვლენას ათა-
სნაირ სხვა მოვლენასთან კავშირი და დამოკიდებულება აქვს,
ისე საზოგადო ცხოვრების მოვლენები ერთმანეთში ჩართულნი
და ერთიმეორეზე დამოკიდებულნი არიან“².

ამ საყოველთაო კანონის რეალობის ნათელსაყოფად ნ. ნი-
კოლაძე წერდა: „ტყის სრულიად ამოკაფვა, რომელიმე ქვეყა-
ნაში, მეტისმეტად ამშრალებს იქაურ პავას და იმ ქვეყნის მდი-
ნარეებს წყალს აკლებს. ეს კანონი შეუნიშნავს ბუნების მეც-
ნიერებას. მაგრამ ეს კანონი ამ შენიშვნით როდი თავდება. პა-
ერის ნამეტანი სიმშრალე და წყლის ნაკლულებანება ქვეყნის
მოსავალს ამცირებს, ხალხს აუძლურებს, უმეცრებას ავრცე-
ლებს და საზოგადოებაში ათასნაირ ავადმყოფობასა და სენს
სთესს. სწორედ ამნაირივე გავლენა აქვს საზოგადოების ცხოვ-
რებაზე ყოველ კერძო მოვლინებას, ამნაირადვე დამოკიდებუ-
ლია ის ბევრ სხვა მოვლენაზე და თავის მხრივ მოქმედებს
ბევრ სხვებზე“³.

ცნობილია, რომ ობიექტური სინამდვილის მოვლენათა
ურთიერთდამოკიდებულების ერთ-ერთ ფორმას მიზეზობრიო-
ბა წარმოადგენს, რომ ბუნებისა და საზოგადოების ერთი მოვ-
ლენა მიზეზობრივ კავშირშია სხვა მოვლენებთან.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებითაც, „არაფერი ხდება უეცრად
და უმიზეზოდ“⁴. ამიტომ მეცნიერების დანიშნულებას იგი სწო-
რედ იმაში ხედავს, რომ „... მარტივად, რელიეფურად და ყო-

¹ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 41.

² იქვე, გვ. 45.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

ველთვის სწორად დაგვიხატოს და გვიჩვენოს არა მარტო ფაქტები... არამედ ამ ფაქტების წარმომშობი მიზეზებიც“¹.

როგორც მოვლენათა ურთიერთდამოკიდებულების ნათელსაყოფად ზემომოყვანილი მაგალითიდან ჩანს, ნ. ნიკოლაძე კარგად ითვალისწინებდა იმასაც, რომ თუმცა გარკვეული მიზეზი წარმოშობს თავის შედეგს, მაგრამ არც ეს უკანასკნელი რჩება მუდმივად პასიურ მდგომარეობაში პირველის მიმართ და თავის მხრივაც მოქმედებს მასზე. ამასთან ნ. ნიკოლაძე ანტიციებდა, რომ ბუნება და საზოგადოება მოძრაობის კანონის მიხედვით არსებობს და ვითარდება, რომ „ცხოვრება ნიადაგი ბრძოლა და მოძრაობაა“².

აქედან გამოჰყავდა ნ. ნიკოლაძეს მუდმივი განახლების ის საყოველთაო კანონი, რომელიც, მისი გამოთქმით, სწორედ იმას არ მოასწავებს, რომ ყოველიფერი შეუცვლელი რჩება“³. ამ კანონს ემყარება, ნ. ნიკოლაძის აზრით, არა მარტო საზოგადოებრივი ცხოვრება, არამედ ბუნებაც, რომელიც „დიდა ხანია დალპებოდა და გაქრებოდა, გამაცხოველებელი და-გამაახლებელი ძალა რომ არ ჰქონდეს“⁴.

აღსანიშნავია, რომ ნ. ნიკოლაძე ზოგჯერ მოძრაობას განიხილავს როგორც დაპირისპირებულ ტენდეციათა ბრძოლას. ერთ პუბლიცისტურ წერილში იგი ამბობდა, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენათა სწორი გაგებისათვის საჭიროა მხედველობაში ვიქონიოთ ის „მაცოცხლებელი შინაგანი ბრძოლა, რომელიც არსებითად, ქვეყნის წარმატების, მისი ცხოველუნარიანობის თავდებს წარმოადგენს“⁵.

მაგრამ ეს იყო მხოლოდ ცალკეული მიხედვრა, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე არ მიუყვანია მოვლენათა დიალექტიკური განვითარების გაგებამდე. ძირითადად იგი იყო და დარჩა ევოლუ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი მომავალი ვეჭილები, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 192.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], მიზანტრობის დიუორიდან, გაზ. „დროება“, 1872 წ., № 11.

³ ნ. ნიკოლაძე, დიდი და პატარა ერები, (ნ. ნიკოლაძის არქივი, 10/24).

⁴ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], საახალწლო, ქურ. „ქრებული“, 1871 წ., № 1, გვ. 162.

⁵ Н. Николадзе, Мир внутри, Газ. «Обзор», 1878 г., № 27.

ციონისტად, რაც უფრო მკაფიოდ გამოამჟღავნა თავისი მოღვაწეობის გვიანდელ პერიოდში, როდესაც გაზეთ „ნოვოე ობოზრენიეს“ ყოფილ რედაქტორს მიხ. უსპენსკის სწერდა, „...მე წმინდა წყლის ევოლუციონისტი ვარო“.¹

ბუნების მოვლენების ევოლუციონისტური თვალსაზრისით ახსნის გასამართლებლად მოტანილ ერთ მაგალითში ღვინის კეთების პროცესის შესახებ ნ. ნიკოლაძე პირდაპირ შენიშნავდა, რომ აქ მთავარია „ის ნელი, ჩუმი, შეუმჩნეველი ხანგრძლივი პროცესი, რომელიც ყურძნის სიტკბოს სპირტად აქცევს“². იმავე თვალსაზრისს იყენებდა იგი საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების მიმართ და ამის საფუძველზე ამტკიცებდა, რომ ცხოვრების გაუმჯობესება შესაძლებელია მხოლოდ თანდათანობით და ამიტომ საბოლოო მიზნისაკენ უნდა მივდიოდეთ „არა გატაცებათა და ნახტომების გზით, არამედ ნელი და მტკიცე ნაბიჯით“³.

მოძრაობის საკითხში ასეთი ევოლუციონისტური თვალსაზრისის დაცვა, ცხადია, ნ. ნიკოლაძის ფილოსოფიური კონცეფციის ნაკლს წარმოადგენდა და მან უარყოფითი გავლენა მოახდინა განსაკუთრებით ნ. ნიკოლაძის პოლიტიკურ მსოფლმხედველობაზე, რომელმაც, როგორც ეს ზემოთ აღინიშნა, გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან ევოლუცია განიცადა მარჯვნივ, ლაბერალურ-ბურჟუაზიული იდეოლოგიისაკენ.

ვინაიდან მოძრაობა მატერიის, ბუნების განუშორებელ თვისებას შეადგენს, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით აუცილებელია ყოველი მოვლენა მოძრაობაში, მის განვითარებაში იყოს შესწავლილი. ამის გამო ნ. ნიკოლაძეს არასრულად მიაჩნდა ისეთი ადამიანის ცოდნა, რომელსაც „შეუძლიან — რომელიმე საკითხის, ან საგნის შესახებ მსჯელობის დროს — დაინახოს მხოლოდ ერთი რომელიმე მხარე, მხოლოდ ერთი ნაწილი, ერთი თვისება ამ საგნისა თუ საკითხის“⁴.

¹ ნ. ნიკოლაძის; ბარათი მიხ. უსპენსკისადმი, 1910 წ., 10 ნოემბერი. ნ. ნიკოლაძის არქივი, № 40/1361.

² ნ. ნიკოლაძე, ჩემ პოლიტიკაზე, 1913 წ., გვ. 54.

³ Н. Никол адзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 2032.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, კალმის კაპრიზი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 115.

საგნის, მოვლენის ყოველმხრივ შესწავლის დროს, ნ. ნიკოლაძის აზრით, საჭიროა იმ პირობების და გარემოებათა გათვალისწინება, რომლებთანაც ამ საგნის, ამ მოვლენის წარმოშობა დაკავშირებული, რადგან, მისი განმარტებით, „საზოგადოების კეჟა-გონებას ამა თუ იმ საგანზე... ეს გარემოებანი ამზადებენ“¹.

ამრიგად, ნ. ნიკოლაძის რწმენით, ყველაფერი დროსა და ადგილზეა დამოკიდებული.

სინამდვილის მოვლენათა შესწავლისადმი ასეთი მიდგომა ნ. ჩერნიშევსკიმ ადრევე შესანიშნავად გამოხატა თავის ცნობილ ფორმულაში „არ არსებობს განყენებული კეშმარიტება, კეშმარიტება კონკრეტულია“: ეს დებულება მან ნათელყო პასუხით კითხვაზე: „სასარგებლო თუ საზიანოა წვიმა?“ პირობების მიხედვით, წერდა იგი, წვიმა ზოგჯერ სასარგებლოა და ზოგჯერ საზიანო.

ნ. ნიკოლაძისთვისაც კეშმარიტება კონკრეტულია. ამ აზრის საილუსტრაციოდ იგი წერდა: „გონიერ ექიმს ჰკითხეთ — ქენა-ქინას უარყოფთ, თუ თავყანს ცემთქო? [იგი] შებრალებით შემოგხედავთ და იმ კილოთი, რომლითაც თოთო ბავშვს რასმე უხსნიან, გიპასუხებთ: ზოგიერთ ავადმყოფობას უხდება ხოლმე, ზოგს სხვას სწყენს, ზოგისათვის საწამლავიც არის“².

ნ. ნიკოლაძის ზემოხსენებული შეხედულებანი აშკარად მეტყველებენ იმაზე, რომ ბუნებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენათა ახსნის საკითხში იგი დეტერმინისტი იყო.

ნ. ნიკოლაძე, როგორც დეტერმინისტი, ებრძოდა ბუნების მიზანდასახულობის იდეალისტურ კონცეფციას, რომელიც ხელს უწყობდა ადამიანთა შეგნებაში რელიგიურ წარმოდგენათა განმტკიცებას. თელეოლოგიზმის საწინააღმდეგოდ, ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებდა, რომ „ბუნება არც მტერია კაცის, არც

¹ ნ. ნიკოლაძე, ევროპის ცხოვრება, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 284.

² ნ. ნიკოლაძე, იმ პოლიტიკაზე, 1913 წ., გვ. 42.

მეგობარი, არც სიკეთე უნდა მისთვის, არც სიამე; ბუნებაში არც ერთი არსება არ მოიპოვება, რომელსაც დანიშნულება ჰქონდეს (ხაზი ჩვენია—ვ. ზ.) კაცის მოყვრობა ან მტრობა“¹.

დეტერმინიზმის პოზიციებიდან აკრიტიკებდა ნ. ნიკოლაძე „ნებისყოფის თავისუფლების“ ყალბ ინდეტერმინისტულ შეხედულებას. „ის მოაზროვნეები, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — რომლებმაც ყურადღება მიაქციეს გარემოებათა ასეთ თუ ისეთ გავლენას ადამიანის ქცევაზე... მიზნად ისახავდნენ დაერღვიათ წინად გაბატონებული ფილოსოფიური მოძღვრება „ნებისყოფის თავისუფლებაზე“, რომლის წარმომადგენლები ამტკიცებდნენ, რომ თითქოს „ადამიანის ყოველ მოქმედებაში დამნაშავეა მხოლოდ მისი თავისუფალი ნებისყოფა, თუმცა ეს უკანასკნელი, [მათივე აზრით], სამუდამოდ განსაზღვრულია ადამიანის კეთილი თუ ბოროტი ბუნებით“².

ეს ვოლუნტარისტული ფილოსოფია და მისი ყალბი შეხედულება ადამიანზე „როგორც სამყაროს ცენტრსა და მიზანზე და მის ნებისყოფაზე, როგორც სამართლის ერთადერთ წყაროზე — ბავშვური წარმოდგენაა“³, — წერდა ნ. ნიკოლაძე.

ასეთივე შეცდომად თვლიდა ნ. ნიკოლაძე იდეალისტურ შეხედულებას სიკეთისა და ბოროტების თანშობილობაზე, საერთოდ „თანდაყოლილი იდეების“ თეორიას, რომლის „წინააღმდეგ, — შენიშნავდა იგი, — აღსდგნენ უახლესი დროის მოაზროვნენი და დიალექტიკური მოსაზრებებით და ზუსტი მეცნიერული დაკვირვებებით (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.) დაამტკიცეს, რომ ადამიანის ბუნებაში არაფერია არც ცუდი და არც კარგი, რომ ხასიათი გარეგანი პირობების ზეგავლენით ყალიბდება რომ ინდივიდუალურ ცხოვრებაში შენიშნულ ცუდ გამოვლინებათა აღმოსაფხვრელად საჭიროა ფიქრი არა იმაზე, თუ როგორ მოვსპოთ „ბოროტი ბუნების“ ადამიანები და ველოდოთ მხოლოდ კეთილ ანგელოზთა გაჩენას, — არამედ ვიზრუნოთ

¹ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 41.

² [Н. Николоадзе], Капризы пера, Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 115.

³ Н. Николоадзе, Армяно-грузинские отношения, Сборник статей, 1920 г., предисловие, стр. II.

ცხოვრების იმ არახელსაყრელ გარემოებათა და პირობების მოსპობაზე, რომლებიც ამ ცუდ გამოვლინებებს წარმოშობენ¹.

როდესაც ნ. ნიკოლაძე „ცხოვრების არა ხელსაყრელი პირობების მოსპობისათვის ზრუნვაზე“ ლაპარაკობს, ცხადია, აქ იმას გულისხმობს, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების შეცვლა, მისი შემდგომი განვითარება მხოლოდ ადამიანთა აქტიური, შეგნებული მოქმედებითაა შესაძლებელი.

ეს აზრი სრულ თანხმობაშია ნ. ნიკოლაძის დეტერმინისტულ შეხედულებებთან, რადგან, როგორც ვ. ი. ლენინი გვასწავლის, „დეტერმინიზმის იდეა ამტკიცებს ადამიანის მოქმედების აუცილებლობას, უარყოფს უაზრო ზღაპარს ნებისყოფის თავისუფლების შესახებ, მაგრამ სრულიადაც არ სპობს არც ადამიანის გონებას, არც სინიდისს, არც მისი მოქმედების შეფასებას“².

ცნობილია, რომ ადამიანის აქტივობის უარყოფელია მხოლოდ მექანიცისტური დეტერმინიზმი, რომელიც იმ ფატალიზმსა და კვიეტიზმში გადადის, რომლის შეურიგებელი მტერი იყო ნ. ნიკოლაძე.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, კაცობრიობის წინსვლის ერთი უბოროტესი დაბრკოლებათაგანი არის ცხოვრებაზე ფატალიზტური შეხედულება, რომლის თანახმად „...ბედნიერების მიღწევა თვითონ კაცს და კაცობრიობას კი არ შეუძლია, — ამ სიკეთეს ის ზეგარდმო უნდა მოელოდეს“³, და რომელიც იმას ქადაგებს, რომ „ასე უნებებია ბედს... მაშ დავემორჩილოთ მის წმინდა განგებასო“⁴.

ნ. ნიკოლაძის სწორი შეხედულებით, ფატალიზმს ადამიანს აუცილებლად იმ პესიმისტურ მსოფლმხედველობამდე მიყავს, რომლის ერთ-ერთ „თეორეტიკოსს“, ფილოსოფოს შოპენჰა-

¹ [Н. Николодзе], Капризы пера, — Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 115.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. I, გვ. 176.

³ ნ. ნიკოლაძე, „ერებულის“ დანიშნულებაზე, ჩრ. ნაწ., ტ. II, გვ. 33.

⁴ აქვე.

უფროს თვით ნ. ნიკოლაძე „საჯოდავსა და ავადმყოფს“¹ უწოდებდა.

თავისი ოპტიმისტური მსოფლმხედველობის შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძეს მტკიცედ სჯეროდა, რომ „ქაცის ბედნიერება ქვეყანაზე შესაძლებელია“. სასოწარკვეთილების ყოველგვარი „ფილოსოფია“ მას მიაჩნდა ავადმყოფურ მოვლენად, რადგან „ქაცის გული, — ამბობდა იგი, — ისეთ რიგად არის გაჩენილი, რომ შიგ, ჩვენდა უნებურად ნიადაგ სიცოცხლის სიყვარული ღვივის“², იმ სიცოცხლისა, რომელზედაც, ნ. ნიკოლაძის გამოთქმით, „ყველა ადამიანს თანაბარი უფლება აქვს, ...რწანაირი გნებათ იყოს მისი ქონებრივი და მემკვიდრეობითი უფლებები“³.

„ბედისწერის“ პესიმისტური ფილოსოფიის დაძლევისა და ადამიანთა შეგნებაში ოპტიმისტური შეხედულების განმტკიცების ერთ-ერთ უძლიერეს საშუალებად ნ. ნიკოლაძე ბუნებასთან, სინამდვილესთან მტკიცე კავშირს თვლიდა, რადგან, მისი აზრით, „ადამიანს არაფერი არ ანიჭებს ისეთ დამოუკიდებლობას, როგორც ბუნებასთან კავშირი“⁴.

თავის ბუნებისმეტყველებით შეხედულებათა შესაბამისად ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებდა, რომ, როდესაც ადამიანი ბუნებას მჭიდროდ დაუკავშირდება, მის ხასიათს, ძალას გაეცნობა⁵, ბუნების ცოდნით შეიარაღდება, იგი მალე დარწმუნდება, რომ „ბედის საქმე არა არის, რა და არც ზეგარდმო ყოფილა დაწესებული მისი (ე. ი. ადამიანის — ვ. ზ.) მდგომარეობა“⁶.

ნ. ნიკოლაძეს სწამდა, რომ ბუნების კანონების ცოდნით შეიარაღებული ადამიანი თავისუფალია. ეს თავისუფლება, მი-

¹ Н. Николодзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1890 г., № 2218.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], სხვათა შორის, უფრ. „კრებული“, 1873 წ., № 4, გვ. 3.

³ ნ. ნიკოლაძე, შთაერობა და ახალი ზოობა. რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 239.

⁴ Н. Николодзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1480.

⁵ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 41.

⁶ იქვე.

სი აზრით, ოდნავადაც არ ნიშნავს იმას, თითქოს ადამიანი ბუნების კანონებისაგან დამოუკიდებელი ხდებოდეს, რადგან თვით ადამიანი და მისი ცხოვრება „ერთი იმნაირი მოვლენებათაგანი არის, რომელიც ყველაფერში ბუნების კანონს მიდევს“¹.

ბუნების კანონთა ცოდნის საფუძველზე ადამიანის მიერ მოპოვებული თავისუფლება, ნ. ნიკოლაძის აზრით, მხოლოდ იმაში მდგომარეობს, რომ საზოგადოებას შეუძლია თავისი მიზნებისათვის გამოიყენოს ამ კანონთა ცოდნა და თვითონ გახდეს ამით „თავისი ბედის გამწყობი“. ამიტომ წერდა იგი, რომ „ჩვენ უნდა შევისწავლოთ სიცოცხლე, მისი მოვლენები, ძალები, რათა ჩავწვდეთ მის კანონებს, რადგან მხოლოდ ამ უკანასკნელთა შესწავლის შემდეგ შეიძლება ზემოქმედება მოვახდინოთ მასზე ან ჩვენთვის გამოვიყენოთ მისი ძალები“².

ნ. ნიკოლაძის რწმენით, ბუნების კანონთა ცოდნით შეიარაღებული ადამიანი ადვილად უპირისპირდება ბუნებას, უფრო ადვილად ებრძვის მას და მეტი წარმატებით ახერხებს მის დამორჩილებას, რათა დაიკმაყოფილოს ის „მოთხოვნილება საზრდოზე, [რომელზედაც] ბრუნავს მისი... სიცოცხლე“³.

მაგრამ, ნ. ნიკოლაძის აზრით, მარტო ბუნების კანონთა ცოდნით ადამიანის შეიარაღება არ კმარა იმისათვის, რომ მან სძლიოს „ცხოვრების უხეირობა, საზრდოს და სადგომის უვარგისობა და ნაკლულევენება“⁴, რომელიც უდიდეს დაბრკოლებად ეღობებოდა კაცობრიობას ბედნიერებისათვის ბრძოლის გზაზე. ამისათვის საჭიროა აგრეთვე ადამიანების შეიარაღება საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების კანონთა ცოდნით, მათი პრაქტიკულად გამოყენების უნარით. ამის გამო შენიშ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, „ქრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 41.

² Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 2032.

³ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ჩემი სამახსოვრო წიგნიდან, გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 13.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, „ქრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 36.

ნავდა ნ. ნიკოლაძე, რომ „...ბუნების მეცნიერების გარდა სა-
ჭიროა... მეორე ცოდნა, ის რომელიც ...ეკუთვნის „საზოგადო-
ების მეცნიერებას“¹

ცნობილია, რომ ისტორიული მატერიალიზმის პოზიციებზე
ნ. ნიკოლაძე არასოდეს არ მდგარა. მის სოციოლოგიურ შეხე-
დულებებში ნათლად ჩანს ორი, ერთიმეორის საწინააღმდეგო
ტენდენცია — იდეალისტური და მატერიალისტური, რომელ-
თაგან იგი უპირატესობას საბოლოოდ პირველს ანიჭებს.

მიუხედავად ამისა, ნ. ნიკოლაძე ზოგჯერ იმასაც აღნიშნავ-
და, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარება, ისე რო-
გორც ბუნებისა, ჩვენს ლოგიკას არ ემორჩილება². და რომ
„საზოგადო ცხოვრება თავის უნებურად... ასრულებს საზოგა-
დოების მეცნიერების კანონებს და უსაყვედუროთ, უცილებ-
ლად მისდევს მის ნებას“³.

ამასთან ერთად ნ. ნიკოლაძე, როგორც ზემოთ ითქვა, ის-
ტორიაში ადამიანთა აქტიური როლის მნიშვნელობას არათუ
უარყოფდა, არამედ მის საჭიროებას ხაზგასმით აღიარებდა.

სუბიექტის ეს აქტივობა, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით,
უპირველეს ყოვლისა ჭედავენდება შრომაში, რომელიც „ადა-
მის ღირსების ერთად-ერთი დამცველია“⁴.

ნ. ნიკოლაძე, ადამიანის შრომის აპოლოგეტი იყო და ამი-
ტომაც წერდა: „რაგინდ დაბრკოლება აიღო კაცის ცხოვრება-
ში, ყველა, თითქმის ისეთნაირი იქნება, რომ კაცის გონებას და
შრომას (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.) მათი დათრგუნვა და მოგერიება
წუხდლია ან შეეძლება“⁵.

ადამიანის კეთილდღეობის ზრდა, ნ. ნიკოლაძის აზრით,

1 ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 42.

2 ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთის საქმეებზედ, ჟურ. „მომამე“, 1894 წ.,
№ 8, გვ. 152.

3 ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ.
II, გვ. 45.

4 ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 235.

5 ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II,
გვ. 35.

შრომაზეა დამოკიდებული, რადგან მისი საშუალებით „იმას (ე. ი. ადამიანს — ვ. ზ.) შეუძლია მთელი მხარის შეცვლა, მისი ბუნებითი მდგომარეობის გადასხვაფერება და თავის სასარგებლოდ მოწყობა“¹.

ერთ პუბლიცისტურ წერილში ნ. ნიკოლაძე შენიშნავდა, რომ შრომა წარმოადგენს ადამიანის არა მარტო არსებობის, არამედ მის გონებრივ, ფიზიკურ და მორალურ მხარეთა განვითარების ერთ-ერთ მთავარ პირობას².

ნ. ნიკოლაძე წერდა, რომ „ტვინი აზრისათვის მუშაობს“³. ამით იგი, ცხადია, მხოლოდ იმაზე მიუთითებდა, რომ ტვინი აზრის ორგანოა, რომ აზრი ტვინის პროდუქტია, მაგრამ ამასთანავე საესეებით სწორად აღნიშნავდა იმასაც, რომ ადამიანის ტვინი, მისი აზრი, ცნობიერება, შრომითი საქმიანობის საფუძველზე ვითარდებოდა ისტორიულად და ვითარდება ამჟამადაც. „ადამიანის ტვინს, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — ბუნებისაგან ის თვლილება აქვს დატანებული, რომ თუ იმას ახალ-ახალი შთაბეჭდილება, მოძრაობა, მღელვარება, შრომა და წვრთნა დააყლდა, ის იძინებს და ზავსიანდება, უძლურდება, სუსტდება და თანდათან უფრო და უფრო ჰქრება. ტვინს მარტო ნიადაგი შრომა აძლიერებს და საკვებს აძლევს“⁴.

ამავე აზრის დასაცავად წერდა ნ. ნიკოლაძე თავის სხვა პუბლიცისტურ სტატიაში, რომ „ამა თუ იმ ძალის სრულად შენახვისა და განვითარებისათვის საჭიროა მისი რეგულარულად ვარჯიში და ცხოვრებაში მუდმივად გამოყენება“⁵.

მაგრამ ადამიანის ფიზიკურ და ფსიქიკურ მხარეთა, კერძოდ მისი ცნობიერების განვითარებაში შრომითი საქმიანობისათვის ასეთი დიდი მნიშვნელობის მინიჭებასთან ერთად,

¹ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 35.

² Н. Николодзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1890 г., № 2103.

³ Н. Николодзе, На праздники, Газ. «Новое обозрение», 1888 г., № 1500.

⁴ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], სხვათა შორის, ჟურ. „კრებული“. 1873 წ., № 4, გვ. 109.

⁵ Н. Николодзе, Капризы пера, Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 103.

ნ. ნიკოლაძე ყურადღებას იმაზედაც ამახვილებდა, რომ შრომის არა ყოველგვარი ორგანიზაცია შეიძლება ჩაითვალოს ადამიანისათვის ასეთი დადებითი შედეგების მომტანად. ასე, მაგალითად, წარმოების კაპიტალისტური წესის პირობებში, როდესაც, მწერლის სიტყვით, „შრომის ნამეტანი განაწილება ხდება“, მას, ე. ი. ასე დანაწილებულ შრომას „იმოდენა სარგებლობა არ მოუტანია, რაც ვნება მიუცია ხალხის გონებისათვის“¹.

ამის საილუსტრაციოდ ნ. ნიკოლაძე სავსებით მართებულად წერდა: „შრომის განაწილებას იმას ეძახიან, რომ ერთი წალის შესაკერად, მაგალითად, ერთი ძაფს გრეხს, მეორე ფისს უსვამს, მესამე ტყავს ალბობს, მეოთხე სჭიმავს, მეხუთე სჭრის, მეექვსე გვირისტს აყოლებს და სხვ. ეხლა წარმოიდგინეთ იმ მუშის მდგომარეობა, რომელიც რამდენიმე წლის განმავლობაში ტყავის წყალში ჩადების და ამოღების მეტს არას შვრება რას, და იფიქრეთ, რა მდგომარეობაში უნდა იყოს მისი გონება, ჰკუა, ტანი და სხეული, ხელების გარდა? დამტკიცებულია, რომ ამნაირ მდგომარეობაში კაცი ძლიერ მალე სრულიად სულელდება და უგონო მაშინად იქცევა“².

კაპიტალისტური წარმოების პირობებში შრომის ასეთი უკიდურესი განაწილებისა და ადამიანისათვის მის მიერ საზიანო შედეგების მოტანის გამო წერდა ფ. ენგელსი „ანტი-დიურინგი“, რომ „შრომის დანაწილებასთან ერთად ადამიანიც ნაწილდება. ერთი რომელიმე საქმიანობის განვითარებას მსხვერპლად ეწირება ყველა დანარჩენი ფიზიკური და სულიერი უნარი“³.

ნ. ნიკოლაძის რწმენით, „უგონო მაშინის“ ხვედრისაგან ადამიანს მხოლოდ ის იხსნიდა, თუ მისი შრომა „სხეულის და გონების ძალთა რაც შეიძლება უფრო სრულად გახსნას შეუწყობდა ხელს“. ეს კი, ამბობდა იგი, მოხდება მაშინ, როდესაც

¹ ნ. ს კ ა ნ დ ე ლ ი [ნ. ნიკოლაძე], მნათობს, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 20.

² იქვე.

³ ფ. ე ნ გ ე ლ ს ი, ანტი-დიურინგი, 1752 წ., გვ. 349.

„იმნაირი დრო... დადგება დედამიწაზე, რომ კაცს შრომის წინ მუხლი და ძალა არ მოეკეთება“¹.

ამ სანეტარო ღონის მოახლოებისათვის ბრძოლას უსახავდა ნ. ნიკოლაძე მთავარ ამოცანად მაშინდელ მოწინავე ახალგაზრდობას.

* * *

ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით მატერია, ბუნება, სინამდვილე ადამიანის ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი ობიექტური რეალობაა. „რეალური ცხოვრების უარყოფა, მასზე თვალის დახუჭვა, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — ...უწყალობის, სიცარიელის მომასწავებელი იქნებოდა“². სინამდვილე, მისი სიტყვით „არსებული ფაქტია, იგია სიცოცხლე, სამყარო, რომელსაც ჩვენ შევიგრძნობთ ყოველ წუთს“³.

ამრიგად, ნ. ნიკოლაძის გნოსეოლოგიური შეხედულებით, გარესინამდვილესთან შემეცნებელი სუბიექტის დამაკავშირებელი საშუალება მხოლოდ შეგრძნებებია.

ნ. ნიკოლაძისათვის საკვებით ცხადი იყო, რომ, თუ გრძნობათა ორგანოები დამახინჯებულად, არასწორად ასახავდნენ ობიექტურ სინამდვილეს, მაშინ არასწორი, დამახინჯებული აღმოჩნდებოდა შემეცნებაც ადამიანისა, რომელიც ამის გამო ვეღარ შეძლებდა ბიოლოგიური თვალსაზრისით მიზანშეწონილად შეგუებოდა გარემოს.

ვფიქრობთ, ნათქვამი ცხადყოფს, რომ ნ. ნიკოლაძის გნოსეოლოგიური კონცეფცია მატერიალისტურია. მაგრამ რადგანაც ნ. ნიკოლაძე ძირითადად მეტაფიზიკური მატერიალიზმის ნიადაგზე იდგა, ამიტომ ვერ შეძლო საჭირო კრიტიკული დამოკიდებულება გამოეჩინა პოზიტივიზმისადმი, რომელსაც იგი ზოგიერთი რუსი მესამოციანელის მსგავსად ცალკეულ შემთხვევაში აიგივებდა მატერიალიზმთან.

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ჩემი სამახსოვრო წიგნიდან, გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 13.

² Н. Никол адзе, На праздни ки, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 2032.

³ იქვე.

გასული საუკუნის სამოციანი წლების კრიტიკოსა ზაიცევი, რომელიც „კონტის პოზიტივიზმის ძლიერ გავლენას განიცდიდა, მატერიალიზმსა და პოზიტივიზმს შორის არსებულ შეუძლებელ წინააღმდეგობას ვერ ამჩნევდა. ამიტომ ერთ თავის ბროშურაში იგი პირდაპირ აცხადებდა, რომ პოზიტივიზმი წარმოადგენს იმ ერთ-ერთ რეალურ, დადებით კონცეფციას არსებული შესახებ, რომელსაც ნილილიზმი, მატერიალიზმი, ათეიზმი ემთხვევაო“¹.

ცნობილია აგრეთვე, რომ პოზიტივიზმისა და მატერიალიზმის ასეთივე გაიგივებას ახდენდა პისარევი და ზოგიერთი სხვა რუსი მესამოციანელო².

პოზიტივიზმისადმი არაკრიტიკული დამოკიდებულების ანალოგიურ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე ნ. ნიკოლაძის მიერ ანარქისტების წინააღმდეგ მიმართულ ერთ-ერთ წერილში, სათაურით „ნაროდნოე დელო“, რომელიც მან ემიგრაციაში ყოფნისას გამოაქვეყნა თავის საზღვარგარეთულ ჟურნალ „სოვერემენოსტში“³.

ამ ფაქტს, ცხადია, პრინციპული ცვლილებები არ გამოუწვევია ნ. ნიკოლაძის მატერიალისტურ ფილოსოფიურ შეხედულებებში, ისევე როგორც ზემოხსენებული რუსი მესამოციანელების მატერიალისტური მსოფლმხედველობა არ შეუცვლათ მათ მიერ პოზიტივიზმის გაიგივებას მატერიალიზმთან.

ცნობილია, რომ პოზიტივიზმი, როგორც იდეალისტური მეტაფიზიკის ნაირსახეობა, ადამიანის ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი გარესინამდვილის არსებობას და მის შეცნობადობას უარყოფს ნ. ნიკოლაძე კი ამ საკითხში დიამეტრალურად საწინააღმდეგო პოზიციაზე იდგა; იგი გარესინამდვილის ობიექტურ არსებობას და მის შეცნობადობას აღიარებდა.

ცნობილია ისიც, რომ პოზიტივიზმი რელიგიასთან მეცნი-

¹ Б. Козьмин, Анонимная брошюра о Герцене, 1870 г., «Лит. Насл.», 41—42, А. И. Герцен, Изд. АН СССР, М. 1941, стр. 164—165.

² იქვე.

³ ნ. ნიკოლაძე, „ნაროდნოე დელო“, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 295—302.

ერების კავშირის საჭიროებას აღიარებს. ამ აზრს თავგამოდებულად იცავდა, კერძოდ, სპენსერი. მატერიალისტი ნ. ნიკოლაძე კი შეურიგებელი ათეისტი იყო და სპენსერს, როგორც იდეალისტურ-რელიგიური შეხედულებების მომხრეს, მეტაფიზიკოსს უწოდებდა.

ეფიქრობთ, ეს მოსაზრებებიც საკმაო იმისათვის, რომ ნათელყოფილ იქნეს ნ. ნიკოლაძის ანტიპოზიტივისტური პოზიცია ფილოსოფიაში.

ამასთანავე, გერცენის, ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის ფილოსოფიურ მოძღვრებაზე აღზრდილ ნ. ნიკოლაძეს საჭიროების შემთხვევაში ძლიერი იერიშები მიჰქონდა ცულგარული მატერიალიზმის მომხრეთა წინააღმდეგაც. ნ. ნიკოლაძე თუმცა აღნიშნავდა ამ მატერიალიზმის წარმომადგენელთა ერთგვარ დამსახურებას რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლაში, მაგრამ, ამასთანავე, დაუზოგავად ამხილებდა მის მაზინჯ მხარეებსაც. ასე მაგალითად, იხსენიებდა რა სპენსერის გვერდით ბიუხნერს, ნ. ნიკოლაძე შენიშნავდა, რომ ორივენი „მეტაფიზიკოსთა რიცხვს ეკუთვნიან და ფილოსოფიის ისტორიაში მხარს უმშვენიებენ სენსუალიზმის, ვიტალიზმის, სპირიტუალიზმის, ანიმიზმის, მატერიალიზმის და სხვა ცალმხრივ სისტემათა მომხრეებს და დამაარსებლებს“¹.

ადვილი გასაგებია, რომ იდეალისტური ფილოსოფიური სკოლების გვერდით ნ. ნიკოლაძის მიერ მოხსენიებული მატერიალიზმი ეულგარული მატერიალიზმია, რომლის უარყოფითი მხარეების გამო, როგორც ცნობილია, ფეიერბახი ილაშქრებდა სახელწოდების — მატერიალიზმის წინააღმდეგ, ხოლო გერცენი ამავე მიზეზით ერიდებოდა თავისი თავი მატერიალისტად გამოეცხადებინა.

ეულგარული მატერიალიზმის ანტიმეცნიერული შეხედულებების ზოგიერთი მომხრე გასული საუკუნის 60—70-იან წლებში საქართველოშიც აღმოჩნდა. ერთი მათგანი იყო ჟურნალ „მნათობის“ ცნობილი თანამშრომელი, პუბლიცისტი

¹ ნ. ნიკოლაძე, „ნაროდნოე დელო“, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 298.

მოსე ქიქოძე, რომლის „ფილოსოფიას“ თავის დროზე მწა-
რედ დასცინა ნ. ნიკოლაძემ¹.

როგორც ზემოთ ვთქვით, ნ. ნიკოლაძის აზრით, გარესინა-
მდვილეზე ჩვენ ცოდნას ვღებულობთ შეგარძნებების საშუალე-
ბით, მაგრამ, ამასთანავე, მან ისიც კარგად იცოდა, რომ შეგარ-
ძნებები ცოდნის მხოლოდ პირველი საფეხურია, ხოლო მისი
უმალესი საფეხურია აზროვნება, რომელიც ამ შეგარძნებებზე
გადამუშავებს ცნებებად, კატეგორიებად, კანონებად.

ნ. ნიკოლაძემ კარგად იცოდა ფაქტის განსაკუთრებული
ღირებულება მეცნიერებისათვის, მაგრამ ამასთან ერთად სწო-
რად ითვალისწინებდა მეცნიერული შემეცნებისათვის ამ ფაქ-
ტების განზოგადების აუცილებლობასაც. ამიტომ შენიშნავდა
იგი, რომ „...ფრაზები მოსპო და მოკლა მეცნიერებამ, რომე-
ლიც თხოულობს ფაქტს და ამ ფაქტზე დამყარებულ აზრს“².

ეხებოდა რა ფაქტებისა და მათი მეცნიერული განზოგადე-
ბის საკიროებას, კერძოდ ბუნებისმეცნიერებაში, ნ. ნიკოლა-
ძე ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ განზოგადების საშუალებით
აღამიანს შეუძლია მიიღოს ისეთი დასკვნები, „...რომელთა
გამოყენება შესაძლებელია მთელ ბოტანიკაში, ხოლო ზოგჯერ
მთელ ბუნებისმეცნიერებაში“³.

ეს აზრი ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ ნ. ნიკოლაძე მოვ-
ლენათა მეცნიერულ ახსნაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა
თეორიას, რომელიც, მისი ხატოვანი გამოთქმით, „...ელვასავით
გაჰყრავს... ცოდნის ნისლიან ცაზე, ბნელ მხარეებს გაანათებს,
გზას ამოაჩენს, მიზანს უჩვენებს“⁴.

თეორიის სისწორის შემოწმებელ ერთადერთ საშუალე-
ბად ნ. ნიკოლაძეს აღამიანთა საზოგადოებრივი პრაქტიკა მიაჩნ-

¹ ნ. ს კ ა ნ დ ე ლ ი [ნ. ნიკოლაძე], მნათობს, გაზ. „დროება“, 1870 წ.,
№ 20.

² ნ. ნ ი კ ო ლ ა ძ ე, „ივერიის“ პირველი ნომერი, რჩ. ნაწ., ტ. II,
გვ. 191.

³ ნ. ნ ი კ ო ლ ა ძ ე, „ნაროდნოე დელო“, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 296.

⁴ ნ. ს კ ა ნ დ ე ლ ი [ნ. ნიკოლაძე], სხვათა შორის, ეურ. „ქრებულო“,
1873 წ., № 4, გვ. 176.

და. „თეორია კარგია, პრაქტიკით გამახინჯე ახლა მისი ნამდვილი ღირსება“, — წერდა იგი.

თეორიისა და პრაქტიკის ურთიერთობის გაგებაში ნ. ნიკოლაძე ჩერნიშევსკის თვალსაზრისის იცავდა, თვალსაზრისის, რომლის თანახმად, „რაც სადავოა თეორიაში, იმას სუფთად სჭირს ნამდვილი ცხოვრების პრაქტიკა“¹.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, შემეცნების დასაწყისი ადამიანთა პრაქტიკასთანაა დაკავშირებული და შემეცნების ფაქტი განპირობებულია არა მარტო ადამიანის შემეცნებითი უნარით, არამედ შემეცნების საჭიროებითაც. „ასი და ათასი მაგალითი მოხდა ქვეყანაზე იმისა, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — რომ ხალხი, რომელიც ნოტიო, ჭენჭყოიან ადგილებში იდგა და მრავალი საუკუნის განმავლობაში უძღური, ავადმყოფი და ღარიბი იყო, თავისი საკუთარი მოხერხებით და შრომით გამოვიდა ამ უბედურ მდგომარეობიდან... ამ „სასწაულმოქმედებაში“ არც ზეგარდმო მოვლინება გარეულა, არც ბუნების კანონების შეცვლა. მოხდა ეს ცვლილება მარტო იმის გამო, რომ კაცმა გაიგო რა იყო უბედობის ნამდვილი მიზეზი, გაიგო, რა ბუნების კანონების ძალით ხდება ეს უბედობა და რა კანონების ძალას შეუძლია მისი მოსპობა“².

სწორად ითვალისწინებდა რა საერთოდ პრაქტიკის მნიშვნელობას თეორიისათვის, ნ. ნიკოლაძე მართებულად მიუთითებდა იმაზეც, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების გარკვეულ მომენტში თეორია თვით იწყებს უკუმოქმედებას პრაქტიკაზე და მისი შემდგომი განვითარების ძლიერ ფაქტორად იქცევაო. ამიტომ ამბობდა იგი, რომ „საზოგადოების ცხოვრებაში ძლიერ შესანიშნავი გავლენა და ძალა აქვს თვით ამ საზოგადოების აზრს“³.

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], სხვათა შორის, ჟურ. „კრებულში“. 1873 წ., № 4, გვ. 93.

² Н. Г. Чернышевский, Избранные философские сочинения, 1938 г., стр. 391.

³ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 34.

⁴ იქვე, გვ. 44.

როდესაც ნ. ნიკოლაძე ცხოვრებაში საზოგადოების აზრის „შესანიშნავ გავლენაზე“ ლაპარაკობს, ცხადია, მას ამ შემთხვევაში მხოლოდ ისეთი აზრი აქვს მხედველობაში, რომელიც ისტორიულად პროგრესულია და ობიექტური კემპარიტების წვდომის ერთგვარ საფეხურს წარმოადგენს.

მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებაში ნ. ნიკოლაძე ადამიანის გონებას, აზრს ზოგჯერ გადაჭარბებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა, იგი ერთგვარად რაციონალიზმისაკენ იხრებოდა. ეს განსაკუთრებით იგრძნობა მის სოციოლოგიურ შეხედულებებში, რომლებშიც ნათლად ჩანს იდეალიზმი „ზემოდან“, თუმცა ცალკეულ შემთხვევებში ნ. ნიკოლაძის აზროვნების მატერიალისტური ტენდენციები აქაც საკმაოდ მეღავნდება.

ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებდა, რომ ადამიანს არ ძალუძს ერთბაშად მისწვდეს ობიექტურ კემპარიტებს. მას უსასრულოდ მიაჩნდა ადამიანის შემეცნება, რადგან ასევე უსასრულოდ, ამოუწურავად მიაჩნდა თვით ობიექტური სინამდვილე, კაცობრიობის სიცოცხლე, მისი მოძრაობა, განვითარება, პროგრესი. ამიტომ წერდა იგი, რომ „საითაც უნდა გადაავლოს კაცმა თვალი, ყოვლიდგან შეუდარებელ უკეთესობას და უმჯობესობას დაინახავს... ყველაფერში, ყოველგან, რაც კი უნდა ავიღოთ შესადარებლად, დავინახავთ, რომ ახლანდელი მდგომარეობა, ახლანდელი ტვინი და მოხერხება უწინდელზე შეუდარებლად უფრო მაღლა დგას და უფრო სადიდებელია...“

ეს ყველაფერი ითქმის და უნდა მიიღებოდეს მხოლოდ წარსულთან შედარებით... ჩვენ ბედნიერ მდგომარეობაში ვართ, თუ ჩვენ ახლანდელ სიცოცხლეს უწინდელს შევადარებთ და უწინდელ ჩვენ უბედობას თუ გავიხსენებთ. მაგრამ, როგორც კი წარსულს დავივიწყებთ ან მომავლისაკენ თვალს მივაქცევთ, ოჰ, რა ბნელი და ნაკლულევეანი გვეჩვენება ჩვენ მაშინ ახლანდელი მდგომარეობა, რამდენს უხეირობას დავინახავთ ჩვენ შიგ, რამდენს უმსგავსობას, და რამდენი ცელილება გამოგვიჩნდება მაშინ აუცილებელ საჭიროთ“¹.

¹ ნ. ნიკოლაძე, სახალწლო, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 28.

ამგვარად, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, თუმცა ადამიანი თანდათანობით მეტი სისრულით ეუფლება ობიექტურ სინამდვილეს, მაგრამ იგი ვერასოდეს იმ წერტილს ვერ მიაღწევს, როდესაც შეეძლება გადაჭრით განაცხადოს, რომ მან საბოლოოდ და ამომწურავად შეიცნო ბუნება, მატერია, მისი კანონები და ამიტომ ამიერიდან ამ მხრივ საზრუნავი აღარაფერი დარჩენია.

ცნობილია, რომ ფ. ენგელსმა „ანტი-დიურინგში“ მწარედ დასცინა დიურინგის ცრუმეცნიერულ მსჯელობას სამარადისო, უკანასკნელ ქეშმარიტებათა შესახებ¹.

სწორედ დიურინგის მსგავსი ცრუმეცნიერნი ჰყავდა მხედველობაში ნ. ნიკოლაძეს, როდესაც იგი ერთ თავის ბრწყინვალე პუბლიცისტურ წერილში ირონიით შენიშნავდა: „ჩვენ ჯერ ისევ გვჯერა, რომ თითქოს მეცნიერებას შეიძლება მოეპოვებოდეს „უკანასკნელი სიტყვა“, რომ თითქოს ყოველი ეგრეთ წოდებული უკანასკნელი სიტყვა, ორი-სამი წლის შემდეგ წინარეუკანასკნელად არ იქცეოდეს“².

ამრიგად, ნ. ნიკოლაძე, ისე როგორც ჩერნიშევსკი და დობროლუბოვი, ადამიანის ცოდნის შეფარდებითობის მომხრე იყო და სასტიკად ილაშქრებდა დოგმატიზმის წინააღმდეგ მეცნიერებაში. მაგრამ იგი ასევე სასტიკად ილაშქრებდა ყველა იმათ წინააღმდეგ, ვისაც ცოდნის შეფარდებითობის პრინციპი სკეპტიციზმსა და აგნოსტიციზმამდე დაჰყავდა.

სამყაროს შეცნობადობაში დაჯერებული მატერიალისტი ნ. ნიკოლაძისათვის შეუცნობელი, ცხადია, არ ნიშნავდა შეუცნობადს, რადგან „... რაც ჩვენ დღეს შეუძლებლად მიგვაჩნია, — წერდა იგი, — ათი-თხუთმეტი წლის შემდგომ, ნამდვილა და ძლიერ შესაძლებელი საქმე იქნება. ცოტა რამეა განა ახლა ესეთი ასრულებული, რაც ოცი წლის წინათ კაცს მოუფიქრებელი იგონა?“³.

¹ ფ. ენგელსი, ანტი-დიურინგი, 1952 წ., თავი 9, გვ. 99—113.

² [Н. Николадзе], Письма к своему другу. Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 97.

³ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ქვეითად და რკინის გზაში, გაზ. „დროება“, 1869 წ., № 34.

ამ სიტყვებით ნ. ნიკოლაძე გამოთქვამდა თავის ოპტიმისტურ რწმენას ადამიანის ძალებისადმი, მისი შემეცნებითი უნარისადმი, იმ შეხედულების სისწორისადმი, რომ ისტორიული განვითარების პროცესში კაცობრიობა თანდათან უფრო და უფრო მიუახლოვდებოდა ობიექტურ კეშმარიტებას.

ნ. ნიკოლაძის ეს ფილოსოფიური ოპტიმიზმი მტკიცედ დაკავშირებულია მის ოპტიმისტურ საზოგადოებრივ შეხედულებებთან.

III. ნ. ნიკოლაძის ზოგადპედაგოგიური შეხედულებანი

1. აღზრდა-განათლების მიზნები

ნ. ნიკოლაძის პედაგოგიური შეხედულებები მჭიდროდაა დაკავშირებული მის საზოგადოებრივ-ფილოსოფიურ მსოფლმხედველობასთან, ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელი განვითარების იმ ძირითად პოლიტიკურ, სოციალურ, ეკონომიურ და კულტურულ ამოცანებთან, რომელთა განხორციელებისათვის ბრძოლას იგი თავისი ცხოვრების მთავარ დანიშნულებად თვლიდა.

საპროგრამო ხასიათის ერთ-ერთ წერილში ნ. ნიკოლაძე შენიშნავდა: „ყოველი კაცის მოქმედების და მიმართულების ასახსნელად უმთავრესი საგანი — მისი მიზანია... როცა ჩვენ გაცნობილი გვაქვს ვისიმე მიზანი და ის საშუალებები, ის გზა, რომლითაც იგი თავის მიზნისაკენ მიმართვას აპირებს, ჩვენ სრული სჯა შეგვიძლიან შევადგინოთ ამ პირის მიმართულებაზე და მოქმედებაზე“¹.

ნ. ნიკოლაძის მართებული შეხედულებით, მიზნის გაცნობა ჩვენ საშუალებას გვაძლევს სწორად გავერკვეთ როგორც

¹ ნ. ნიკოლაძე, „კრებული“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 32.

ცალკეული პიროვნების, ისე მთელი საზოგადოების მისწრაფებათა შინაარსსა და ხასიათში. ამის შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებდა, რომ სწავლა-აღზრდის შინაარსში, მიმართულება-სა და ხასიათში გასარკვევად საჭიროა სწორი და ნათელი წარმოდგენა გვექონდეს იმ მიზანზე, რომლის განხორციელებასაც ეს აღზრდა და განათლება ისახავსო.

ნ. ნიკოლაძისათვის, როგორც მატერიალისტისათვის, სავსებით ნათელი იყო გავლენა, რომელსაც სოციალური გარემო ბავშვის განვითარებაზე ახდენს. იგი სათანადოდ აფასებდა მნიშვნელობას, რაც გარემოსთან ურთიერთობას აქვს ბავშვის გამოცდილების ჩამოყალიბებისათვის, მასში წარმოდგენებისა და ცნებების შემუშავებისათვის. ნ. ნიკოლაძის აზრით, თუმცა სოციალური გარემოს მნიშვნელობა ბავშვის ჩამოყალიბებაში ძალიან დიდია, მაგრამ ამ ფაქტორის გადაჭარბებით შეფასების მომხრე იგი არ ყოფილა, რადგან კარგად იცოდა, რომ ამ გზით შეძენილი ცოდნა ხშირად შემთხვევითი ხასიათისა და წინააღმდეგობათა შემცველია.

ნ. ნიკოლაძე იმ შეხედულებას იცავდა, რომ მწყობრი ნსოფლმხედველობითა და მეცნიერულ ცოდნათა სისტემით შეიარაღებული, ყოველმხრივ განვითარებული პიროვნების მომზადება მხოლოდ და მხოლოდ სათანადოდ დაყენებული აღზრდისა და განათლების საშუალებით შეიძლებოდა.

ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებდა, როგორიც უნდა იყოს გარეშე პირობების გავლენა ბავშვის განვითარებაზე, გადაწყვეტი მნიშვნელობა მის სოციალურ ჩამოყალიბებაში მაინც აღზრდას ეკუთვნისო.

როგორ განსაზღვრავდა ნ. ნიკოლაძე აღზრდა-განათლების რაობას, მის მიზანსა და დანიშნულებას? „ცხოვრება,—ამბობდა ის,— ეხლანდელ თავის მდგომარეობაში ბრძოლაა. რაგინდ გაუკეთესდეს იგი შემდეგში, რაგინდ გონიერი და ძმური გრძნობით აღესილი გახდეს კაცობრიობა, ყოველთვის და ყველა ხალხებისათვის ცხოვრება ბრძოლა თუ არა, შრომა მაინც იქნება. კაცი ებრძვის და ყოველთვის ბრძოლაში იქნება ბუნებასთან, იმისთვის ყოველთვის საჭირო იქნება ამ ბუნებით სარგებლობა და იმგვარი გაწყობილება მახ-

ლობლებთან, რომ ცალ-ცალკეობის მაგიერ, ერთი, ძმური და გონიერი კაცობრიობის ოჯახი ბუნების სარგებლობას ეწაფებოდეს და გონიერად იყოფდეს მის ნაყოფს.

რადგანაც კაცის მთელი ცხოვრება ამ მიზნისკენ უნდა იყოს მიმართული, ცხადია, რომ მის აღზრდასაც მიზნად ის უნდა ჰქონდეს, რომ ამნაირი ბრძოლისათვის და შრომისათვის დაამზადოს ყმაწვილი, ესე იგი გააცნოს იმას ბუნება მისი ძალეზით, აჩვენოს ამ ბუნებით სარგებლობის გზა და დაწვრილებით დაანახოს ის გაწყობილება და წესი, რომელიც საჭიროა გონიერი და ძმური ცხოვრებისათვის, ერთი სიტყვით გაუნათლოს და დაუიარალოს გონება.

მაშასადამე, ახალგაზრდობის აღზრდას ყველაზე უფრო ის უნდა ჰქონდეს მხედველობაში, რომ აღზრდილ ყმაწვილს ხეირიანად ესმოდეს, რა ბუნება არტყია იმას გარშემო, რა საზოგადოება, რით და როგორ შეიძლება ამ ბუნებით სარგებლობა და ამ საზოგადოების გაუკეთესება (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.). ამას გარდა აღზრდა იმას ამ შრომისათვის საკმაო ღონისძიებას, მოხერხებას და ცოდნას უნდა აძლევდეს¹.

ასე გამოხატავდა ნ. ნიკოლაძე აღზრდისა და განათლების იმ იდეალს, რომელიც გასული საუკუნის 60-იანი წლების რუსეთის რევოლუციურ-დემოკრატიული პედაგოგიკის პრინციპების შესაბამისად ჰქონდა მას შემუშავებული და რომლის განხორციელება მიაჩნდა ყოველმხრივ განვითარებული ახალთაობის აღზრდის ერთ-ერთ მთავარ პირობად.

ზემოთცხიტირებული ტექსტის შინაარსიდან ნათლად ჩანს, რომ ნ. ნიკოლაძე, სავსებით სამართლიანად, აღზრდასა და განათლებას განიხილავდა როგორც ერთიმეორისაგან განუყრელ, ორგანულ ერთიანობაში მოცემულ პროცესს.

იგი ამტკიცებდა, რომ პედაგოგიკის მოწინავე მეცნიერულ მონაპოვართა საფუძველზე აგებულ და თავისი შინაარსით პროგრესულ საზოგადოებრივ მისწრაფებებთან დაკავშირებულ აღზრდასა და განათლებას ქვეყნისათვის უნდა მო-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე] ახალგაზრდობის აღზრდა, „ქრ. კრებული“, 1871 წ., № 3, გვ. 192—193.

ემზადებიან ისეთი მაღალი სოციალური; პატრიოტული და ჰუმანური იდეებით და შესაბამისი ცოდნით, უნარითა და ჩვევებით შეიარაღებული „მხნე, გონიერი, შეურყევლად პატიოსანი და ნიჭიერი პირები, რომელთაც თავის საკუთარი სარგებლობა და მიზანი სრულიადაც არ უნდა ჰქონდეთ, რომელნიც საზოგადო საქმისათვის უნდა ცხოვრობდნენ და საზოგადო მიზნისათვის უნდა კვდებოდნენ“¹.

ამრიგად, ნ. ნიკოლაძის აზრით, აღზრდა სოციალური მოვლენაა, ხოლო პედაგოგიკაც, როგორც მეცნიერება მოზარდი თაობის აღზრდასა, განათლებასა და სწავლებაზე, სოციალური მეცნიერებაა. ამასთან იგი, ნ. ნიკოლაძის აზრით, ისტორიულა მეცნიერებაა; რადგან სხვადასხვა დროს „აღზრდა, როგორც ყოველიფერი ამ ქვეყანაზე სხვადასხვა ფერი და სხვადასხვა გვარია“².

ნ. ნიკოლაძისათვის არც ის შეადგენდა საიდუმლოებას, რომ სხვადასხვა დროს გაბატონებული წოდებანი და საზოგადოებრივი კლასები აღზრდა-განათლებას განიხილავდნენ როგორც მემკვიდრეობით მიღებული პრივილეგიების განმტკიცების იარაღს და ცდილობდნენ ის მხოლოდ თავის საკუთრებად ექციათ. ამის გამო შენიშნავდა ნ. ნიკოლაძე, რომ „თავდაპირველად... აღზრდა და განათლება წარჩინებულ გვარი-შვილთა და მეფის მემკვიდრეებისათვის არსებობდა... და იმ დროს, მთელი პედაგოგიკაც, მათი აღზრდა-განათლების ხელოვნებით იფარგლებოდა“³.

აღზრდა-განათლების ეს წოდებრივი პრინციპი ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა იმ ბოროტებად, რომლის წინააღმდეგ ბრძოლა, მას შემხედულებით, პროგრესული, დემოკრატიული პედაგოგიკის ყველა მომხრის წმინდა მოვალეობას შეადგენდა.

თვით ნ. ნიკოლაძემ აღზრდის წოდებრივი პრინციპის წინააღმდეგ მწვავე კრიტიკით გაილაშქრა ჟურნალ „სოვრემენ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, „ქრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 49.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ჟურნ. „ქრებული“, 1871 წ., № 3, გვ. 191.

³ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение» 1889 г., № 1892.

ნიკის“ (1864 წ. № 8) ფურცლებზე ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს გამოქვეყნებულ მოთხრობაში „პროვინციული სურათები“, ხოლო ამის შემდეგ, სულ მალე (1866 წ.), უფრო საფუძვლიანად შეეხო მას ცნობილ ბროშურაში „მთავრობა და ახალი თაობა“, რომელშიაც ამტკიცებდა, მეფის მთავრობა წოდებრივი სკოლის დამცველად იმიტომ გამოდიოდა, რომ „ხალხი ფრიად აღმაშფოთებელ უვიცობაში, ყოველგვარ ადამიანურ ცნებათა უცოდინარობაში ემყოფებინაო“¹.

ამ ბრძოლას წოდებრივი აღზრდისა და სკოლის წინააღმდეგ ნ. ნიკოლაძე შემდგომშიც განაგრძობდა როგორც ქართულ, ისე რუსულ პრესაში.

აღზრდა-განათლებაში წოდებრიობის დამცველთა წინააღმდეგ ბრძოლასთან ერთად ნ. ნიკოლაძე მწვავედ და დაუზოგავად აკრიტიკებდა იმდროინდელი ოფიციალური „მეცნიერების“ იმ ყალბ შეხედულებას, რომლის თანახმად, არისტოკრატიული და ბურჟუაზიული წრის ბავშვები, თავისი სოციალური წარმოშობის უპირატესობათა გამო, როგორც კანონი, თითქოს ღონებრივადაც უფრო მაღლა უნდა მდგარიყვნენ დემოკრატიული წარმოშობის ბავშვებზე და ამიტომ ცოდნის შეძენაც მათთვის უფრო გაადვილებული ყოფილიყოს.

წინააღმდეგ ამ ყალბი შეხედულებისა, ნ. ნიკოლაძის რწმენით, აღზრდა და განათლება „შესაძლებელია გამოუტლებლივ ყველა ბავშვისა, გარდა კრეტინებისა, რომლებიც ისევე ეშვიათად იბადებიან ქვეყანაზე, როგორც ფენომენები“². ამიტომაც თვლიდა იგი საჭიროდ, რომ „... სამრეწველო, გონებრივი და ყოველგვარი სხვა სახის შრომა... მოეწყოს მშრომელთა სრულ თანასწორობაზე“³.

მაგრამ ბავშვის მაღალ დონეზე აღზრდისა და განათლებისათვის, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, საჭიროა, რომ სათანადო ინტელექტუალურ და ზნეობრივ სიმაღლეზე იმყოფებოდეს გარემომცველი საზოგადოებაც, რადგან, მისი სიტყვებით, ნი-

1 ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 239.

2 Н. Николадзе, Основные изъяны дворянских школ, Газ. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3176.

3 ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 236.

ქიერები და გენიოსები იბადებიან ყველა საზოგადოებაში, ყველა ხალხში, კაცასკამია ველურებს შორისაც, მაგრამ მათი ნიჭის გამოვლინებისა და ზეიშის შესაძლებლობა დამოკიდებულია... თვით ამ საზოგადოების...განვითარებისაგან¹.

ამიტომაც აღზრდა-განათლების იმდროინდელი სისტემის ჩამორჩენილობის ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად ნ. ნიკოლაძეს ის მიაჩნდა, რომ „თვით თანამედროვე საზოგადოება (ლაპარაკია გეფისდროინდელ საზოგადოებაზე — ვ. ზ.) ატარებს თავის თავში სრული უსუსურობისა და არარაობის ელემენტებსო“².

აქედან ნ. ნიკოლაძე ლოგიკურად ასკენიდა: რადგან აღზრდა-განათლების მანკიერებათა მიზეზი უპირველეს ყოვლისა საზოგადოების ჩამორჩენილობაში მარხია, ამიტომ პირველის გასაუმჯობესებლად ჭაჭიროა ზრუნვა თვით საზოგადოების გონებრივ-ზნეობრივი მდგომარეობის გაჯანსაღებისათვისო.

ნ. ნიკოლაძეს გულწრფელად, მაგრამ შეცდომით სჯეროდა, რომ თითქოს აღზრდას, თვით ძველი საზოგადოებრივი წყობილების პირობებში, შეეძლო ადამიანის განთავისუფლება ამ პირობებით გამოწვეული მანკიერებისაგან და საერთოდ გაუმჯობესება საზოგადოების ცხოვრებისა. ამ აზრის უტოპიურობა სავსებით ცხადია. მაგრამ, ამასთანავე, ჩვენ არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ, რომ ნ. ნიკოლაძის იმდროინდელი აზრები ადამიანთა გონებრივი ნიჭის თანასწორობაზე, აღზრდის ყოვლისშემძლეობაზე, გარემოს გავლენაზე პიროვნების ზულიერ ძალთა ჩამოყალიბებაში და სხვ., ისტორიული თვალსაზრისით უაღრესად პროგრესულ და დიდმნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის მოწინავე ქართულ პედაგოგიკური აზროვნების ევოლუციაში.

ცნობილია, რომ თავისთავად ეს იდეები იმ დროისათვის ახალ მოვლენას არ წარმოადგენდა, რადგან ნ. ნიკოლაძეზე ადრე მათ შესახებ ლაპარაკობდნენ ფრანგი მატერიალისტები, ევროპის სოციალ-უტოპისტები, რუსი რევოლუციონერ-დემო-

¹ Н. Никол адзе, Со стороны, Газ. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3214.

² [Н. Никол адзе], [Передовая], Газ. «Тифл. Вестник». 1875 г., № 127.

კრატები, განსაკუთრებით კი ნ. ჩერნიშევსკი და ნ. დობროლუ-
ბოვი, რომელთა აზრების დიდ გავლენას განიცდიდა ნ. ნიკო-
ლაძე. ამ შემთხვევაში ნ. ნიკოლაძის დიდ დამსახურებად მხო-
ლოდ ის უნდა ჩაითვალოს, რომ სამოციანი წლების ქართველ
მოღვაწეთა შორის იგი იყო ერთი პირველთაგანი, ვინც ამ იდე-
ების ჩვენს ნიადაგზე გადმოტანასა და გავრცელებას ემსახუ-
რებოდა დიდი გულწრფელობითა და ენთუზიაზმით.

იმის ნათელსაყოფად, თუ როგორი იყო ხსენებული იდეე-
ბის ისტორიული მნიშვნელობა საერთოდ კაცობრიობის პროგ-
რესის გზაზე, საკმარისია გავიხსენოთ კ. მარქსის სიტყვები,
რომლებიც მან თავის დროზე ამ იდეების მქადაგებელი ფრან-
გი მატერიალისტების, აგრეთვე სოციალ-უტოპისტების მისა-
მართით წარმოთქვა. მეცნიერული სოციალიზმის ფუძემდებე-
ლი წერდა: „... დიდი გონებამახვილობა არ არის საჭირო იმი-
სათვის, რომ შეამჩნიო კავშირი, ერთი მხრივ მატერიალიზმის
მოძღვრებასა — სიკეთისაკენ თანშობილი მიდრეკილების,
ადამიანთა გონებრივი ნიჭის თანასწორობის, გამოცდილების,
ჩვეულების, აღზრდის ყოველგვარი შეზღუდულობის, ადამიანზე
გარეშე გარემოებათა გავლენის, ინდუსტრიის მაღალი მნიშვნე-
ლობის, განცხრომაზე ზნეობრივი უფლების და სხვ. შესახებ.
და, მეორე მხრივ, კომუნიზმსა და სოციალიზმს შორის. უკე-
თუ ადამიანი მთელ თავის ცოდნას, შეგრძნებებს და სხვ.
იღებს გრძნობად სამყაროსა და გამოცდილებისაგან, რომელიც
ამ სამყაროდან წარმოიშობა, მაშინ საჭიროა ისე იქნას მოწყო-
ბილი ჩვენს ირგვლივ არსებული სამყარო, რომ ადამიანმა მას-
ში შეიცნოს ნამდვილ-ადამიანური, რომ იგი შეეჩვიოს აღზარ-
დოს მასში თავისი ადამიანური თვისებები“¹.

ნ. ნიკოლაძეც აღიარებდა გარემოცვის იმგვარად მოწყობის
აუცილებლობას, რომ „ადამიანმა მასში შეიცნოს ნამდვილ-ადამი-
ანური“, მაგრამ ის გზებზე და საშუალებანი, რომელთა შემ-
წეობითაც იგი ამის მიღწევას ლამობდა, ცხადია, გამოუსადე-
გარი და მიუღებელი იყო.

¹ კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი, წმინდა ოქჯი. იხ. კრებული --
„კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი სახალხო განათლების შესახებ“, პროფ. გ. თავ-
ზიშვილის რედაქციით, 1948 წ., გვ. 160.

თავის სოციალურ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობის შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებდა, რომ ხალხის განათლებას, მასში უმეცრებისა და ცრურწმენების აღმოფხვრას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ძველი, ჩამორჩენილი, ხალხისათვის საზიანო საზოგადოებრივი წყობილების მშვიდობიანი გზით შეცვლისა და მის მაგიერ ახალი, მოწინავე, სახალხო წყობილების დამკვიდრებისთვისო.

ასეთი იყო ნ. ნიკოლაძის შეხედულება, რომელიც წინააღმდეგობაში აყენებდა მას თავის თავთან, თუმცა მისთვის ეს შეუმჩნეველი რჩებოდა. წინააღმდეგობა კი იმაში მდგომარეობდა, რომ, ყველა სოციალ-უტოპისტის მსგავსად, ნ. ნიკოლაძისათვის, ერთი მხრივ, ყოველი ადამიანი ხასიათით წარმოადგენდა გარკვეული პირობების ნაყოფს¹ და ამიტომ მისი გარდაქმნისათვის იგი საჭიროდ თვლიდა ამ პირობების შეცვლას, ხოლო, მეორე მხრივ, თვითონვე იმ აზრს იცავდა, რომ აღზრდა ყოველის შემძლეა და ამიტომ სოციალური გარემოს შესაცვლელად საკმარისია აღზრდის საშუალებით ადამიანის შეცვლაო.

ამ ურთიერთგამომრიცხველ მსჯელობათა გამო ნ. ნიკოლაძე, ყველა სოციალ-უტოპისტთა მსგავსად, მოექცა იმ „მოჭადლოებულ წრეში“, საიდანაც სწორ მეცნიერულ გამოსავალზე კაცობრიობას პირველად მხოლოდ მარქსიზმმა მიუთითა.

როგორც კ. მარქსი აღნიშნავდა, „მატერიალისტური მოძღვრება, რომ ადამიანები, გარემოებისა და აღზრდის პროდუქტები არიან, მაშასადამე, შეცვლილი ადამიანები სხვაგვარი გარემოებისა და შეცვლილი აღზრდის პროდუქტები არიან, ივიწყებს, რომ გარემოებას სწორედ ადამიანები სცელიან და რომ აღმზრდელი თვით უნდა აღიზარდოსო“² (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

¹ Н. Николадзе, Капризы пера, Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 115.

² კ. მარქსი, თეზისები ფეიერბახის შესახებ. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, 1950 წ., ტ. II, გვ. 485.

მარქსიზმი გეასწავლის, რომ ადამიანთა ნამდვილი გარდაქმნა მაშინ ხდება, როდესაც ისინი აქტიურად ებმებიან ძველი სამყაროს, დრომოქმული საზოგადოებრივი წყობილების რევოლუციურად შეცვლაში. როგორც კ. მარქსი წერდა, „რევოლუცია აუცილებელია არა მარტო იმისათვის, რომ არავითარი სხვა საშუალებით არ შეიძლება გაბატონებული კლასის ჩამოგდება, არამედ იმისთვისაც, რომ ჩამომგდებ კლასს მხოლოდ - რევოლუციაში შეუძლია ჩამოიშოროს მთელი ძველი სიბილწე და შეიძინოს ახალი საზოგადოების შექმნის უნარი“¹.

ისტორიულ მოვლენათა გაგების ასეთ სიმაღლეზე ნ. ნიკოლაძე არასოდეს არ ასულა, და ამით იყო გამოწვეული ის, რომ გარემოსთან ადამიანის ურთიერთობის საკითხის გარკვევისას იგი ემწყვდებოდა იმ ლოგიკურ ჩიხში, რომლის შესახებაც ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი.

როგორც ეს ზემომოტანილმა მასალამ დაგვანახვა, ბავშვის პიროვნების ჩამოყალიბების პროცესში ნ. ნიკოლაძე უდიდეს მნიშვნელობას ალზრდას ანიჭებდა. მეტიც, მისი პედაგოგიური შეხედულებების განვითარების აღრინდელ ეტაპზე ამ საკითხში იგი ფრანგი მატერიალისტების, აგრეთვე სოციალ-უტოპისტების აზროვნებისათვის დამახასიათებელ იმ უკიდურეს თვალსაზრისს იცავდა, რომლის თანახმად ადამიანის ჩამოყალიბების საქმეში ყველაფერს წარმოადგენს ალზრდა, ხოლო თანშობილ ნიჭს არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს.

ეხებოდა რა თავის ამ აღრინდელ შეხედულებას ალზრდის ყოვლისშემძლეობაზე, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „თანახმად ჟან-ჟაკ რუსოსა და რობერტ ოუენისა, ჩვენ მტკიცედ გვჭეროდა, რომ ადამიანი თიხაა, რომლისგანაც რასაც მოისურვებ, იმას გამოაქანდაკებ.“

[ჩვენ ვფიქრობდით], რომ ყველაფერი მხოლოდ დამხოლოდ ალზრდისა, მომზადებისა და გარემოსაგან იყო დამოკიდებული... ამიტომ, ჩვენ არ გვესმოდა, რომ ჩვენი საუკუნის წმინდა

¹ კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი, გერმანული იდეოლოგია. იხ. კრებული — „კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი სახალხო განათლების შესახებ“, პროფ. გ. თავიშვილის რედაქციით, 1948 წ., გვ. 77.

დოგმატი იმის შესახებ, რომ ყველას აქვს უფლება იყოს ფელდმარშალი, ჯერ კიდევ იმას არ ნიშნავდა, რომ ძალისა და ნიჭის განურჩევლად, თითქოს ყველას შეეძლო გამხდარიყო ფელდმარშალი¹. ამიტომ, შენიშნავდა ნ. ნიკოლაძე ცოტა ქვემოთ, „ერთია ადამიანთა თანასწორუფლებიანობა და სხვა არის მათი გათანასწორება“², ე. ი. გაიგივებაო.

ამგვარად, აკრიტიკებდა რა თავის ადრინდელ მცდარ შეხედულებას ალზრდის გადაჭარბებულ მნიშვნელობაზე პიროვნების ჩამოყალიბებაში, ნ. ნიკოლაძე მოითხოვდა, რომ პედაგოგიკას მხედველობაში მიეღო და არ უგულებელყო ნიჭი, როგორც ადამიანის ისეთი თანშობილი შესაძლებლობა, რომლის გამოვლინების ერთადერთ საშუალებას, მისი აზრით, სწავლა, აღზრდა და ვარჯიში წარმოადგენს. როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა, თუმცა სათანადოდ დაყენებული აღზრდა-განათლება ავითარებს, სრულქმნილს ხდის და საჭირო ძალით აღჭურავს მოზარდის ბუნებრივ ნიჭს, მაგრამ იმას, ვისთვისაც ბუნებას ამ ნიჭის ნასახიცი არ მიუცია, ვერავითარი პროგრამები და სასწავლებლები ვერ უშველისო³.

ამით ნ. ნიკოლაძე გარკვევით გამოთქვამდა იმ შეხედულებას, რომ უნარისა და ნიჭის მიხედვით ადამიანები განსხვავდებიან ურთიერთისაგან, და მოითხოვდა, რომ ალზრდისა და განათლების პროცესში მოსწავლეების ინდივიდუალურ თავისებურებათა გათვალისწინებისას ამ მხარესაც მიქცეოდა საჭირო ყურადღება.

ამრიგად, ჩვენ მივედით იმ დასკვნამდე, რომ, თუმცა ნ. ნიკოლაძეს ალზრდა მიაჩნდა ადამიანის პიროვნების ჩამოყალიბების უდიდეს ფაქტორად, მაგრამ ამასთანავე იგი იმ აზრსაც იცავდა, რომ მარტო ალზრდას ყველაფრის მოცემა არ შეუძლიაო.

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1427.

² იქვე.

³ [Н. Николадзе], На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1494.

ცხადია, ამ შეხედულების წამოყენებით ნ. ნიკოლაძეს არასოდეს აღზრდის მნიშვნელობის დამცირება არ უფიქრია. პირაქით, იგი ყოველთვის იმას ქადაგებდა, რომ ადამიანში ემოციების, შეხედულებების, მორალის, მსოფლმხედველობის, მრწამსისა და სხვ. ჩამოყალიბების მთავარი საშუალება აღზრდა არისო.

ამიტომ ბავშვისაგან, მოზარდისაგან „ხეირიანი მამული-შვილის გამოზრდა, მისი გონიერი და მარჯვე მშრომელ კაცად გამოყვანა“¹, მასში „სიმართლისადმი სიყვარულის, მოვალეობისა და ქვეყნისათვის თავდადების იმ შეგნების დანერგვა, რომელიც ასე სავალდებულოა სამშობლოს ყოველი ღირსეული მოქალაქისა და საზოგადოების სასარგებლო წევრისათვის“², მისი „დამზადება იმნაირი ბრძოლისა და შრომისათვის, ...რომელიც საჭიროა გონიერი და ძმური ცხოვრებისათვის“³, — აი, როგორ ჰქონდა წარმოდგენილი ნ. ნიკოლაძეს ყოველმხრივ განვითარებული ახალგაზრდობის ჩამოყალიბების ის მიზანი, რომლის განხორციელებისათვის ბრძოლას იგა თითოეული, ნამდვილად ღირსეული სკოლისა და მასწავლებლის საპატიო ამოცანად თვლიდა.

აღზრდა-განათლების მიზნების ასეთი გაგება ბუნებრივად გამომდინარეობდა ხალხურობის იმ პრინციპიდან, რომლითაც გამსჭვალულია არა მარტო ნ. ნიკოლაძის, არამედ ყველა ქართველი მესამოციანელის, განსაკუთრებით კი ილია ჭავჭავაძისა და იაკობ გოგებაშვილის პედაგოგიკური შეხედულებანი.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ამგვარად უნდა ყოფილიყვნენ აღზრდილნი არა მარტო ვაჟები, არამედ ქალებიც, რომელთა მიმართ იგი მოითხოვდა ყველა იმ უფლების განხორციელებას, რითაც საზოგადოებაში მამაკაცები სარგებლობდნენ.

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], რუსეთის ცხოვრება, ჟურ. „კრებული“, 1873 წ., № 5—6, გვ. 389.

² [Н. Никол адзе], [Передовая], Газ. «Тифл. Вестник», 1875 წ., № 127.

³ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ჟურ. „კრებული“, 1871 წ., № 3, გვ. 193.

როგორც კეშმარიტი მესამოციანელი, ნ. ნიკოლაძე ქალთა სრული თანასწორუფლებიანობის დამცველი იყო.

გასულ საუკუნის 60-70-იან წლებში ჯერ რუსეთში, შემდეგ კი ჩვენში დაწყებული ქალთა საემანსიპაციო მოძრაობა ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა ორგანულ ნაწილად იმ დროს წამოჭრილ სახალხო-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა, რომლის აქტიური მონაწილე, მისი შეხედულებით, მამაკაცებთან ერთად უნდა გამხდარიყო საზოგადოების ქალთა ნაწილიც. სწორედ ეს მომენტი ჰქონდა მხედველობაში ნ. ნიკოლაძეს, როდესაც იგი ერთ თავის ნარკვევში პირდაპირ მიმართავდა ქალებს, „თქვენი შველა თქვენზევეა დამოკიდებული“¹.

აღნიშნავდა რა იმ დიდ მნიშვნელობას, რომელიც ემანსიპაციის საერთო მიზნის განხორციელებისათვის ჰქონდა, კერძოდ, ქალთა გათანასწორებას მამაკაცებთან გონებრივ და ზნეობრივ აღზრდაში, ნ. ნიკოლაძე ულმობლად ესხმოდა თავს და ამხილებდა უუფლებო მდგომარეობას, რომელშიაც ქალი იმყოფებოდა ექსპლუატატორულ საზოგადოებაში, დღის სინათლეზე გამოჰქონდა ყველა სიმამხინჯე, რაც კი იმდროინდელ ქალთა სასკოლო და საოჯახო აღზრდას ახასიათებდა.

ნ. ნიკოლაძე გააფთრებით იბრძოდა ქალთა თანასწორუფლებიანობისა და განათლების იმ მტრების წინააღმდეგ, რომლებიც, მისივე სიტყვებით, დაუღალავად გაჰყვიროდნენ, რომ „... დროა ლაგამი და აღვირი აედვას ამ (ე. ი. განათლების მოსურნე — ვ. ზ.) ქალბატონებს. აუშვიათ, ბატონო, თავი და დაგლიჯინობენ, სწავლა, განათლება გვინდაო, საზოგადოებაში გამოსვლა, ლაპარაკი, სჯაო, აქაოდა ღვთის გაჩენილები ვართო, ჩვენც ადამიანები ვბრძანდებითო. ვინ ქალი, შენი ჭირიმე, და ვინ განათლება, საზოგადოება!.. ქალისათვის ღმერთს სამზარეულო გაუჩენია და იქ უნდა ეგდოს. დაბადებაშიაც, კარგად რომ სცოდნოდათ ებრაული მის გადმომთარგმნელებს, მოძებნიდენ, რომ ღმერთს ევის გაჩენისთანავე ტათა და შამფური დაუყო-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ქვეითად და რკინის გზაში, „დროება“, 1869 წ., № 33.

ლებია და ხელში მიუცია ქალისათვის, შენი საქმე აი.ეს უნდა იყოსო“¹.

ასეთი იყო ქალის მდგომარეობა, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ბატონყმური საზოგადოებრივი ურთიერთობის პირობებში და ასეთივე რჩებოდა ის ბურჟუაზიული წყობილების დროს, როდესაც, „კომუნისტური მანიფესტის“ სიტყვები რომ გავიმეოროთ, „ბურჟუა თავის ცოლს უცქერის როგორც წარმოების იარაღს“².

ნ. ნიკოლაძე მოუხრიდებლად აშიშვლებდა იმ ვაჟრულ მორალს, რომელიც ბურჟუაზიულ ოჯახს ედო საფუძვლად. თავის პუბლიცისტურ-ლიტერატურულ წერილებში იგი მიწასთან ასწორებდა ბურჟუაზიულ საზოგადოებას, სადაც, ფ. ენგელსას სიტყვით, „თვით ქორწინება... პროსტიტუციის კანონიერად აღიარებულ ფორმად, მის ოფიციალურ საბურჟუაზო დარჩა“³.

ნ. ნიკოლაძე სწორად ითვალისწინებდა ბურჟუაზიული საზოგადოებისა და მისი ზნეობისათვის დამახასიათებელ იმ ფაქტს, რომ კაპიტალზე, კერძო შეძენაზე დამყარებული თანამედროვე, ბურჟუაზიული ოჯახი⁴ გამოირიცხავს ცოლს და ქმარს შორის აზრებისა და ხასიათის ერთობას, საერთო მიზნის არსებობას, ურთიერთ სიყვარულსა და ნდობას⁵, რადგან, როგორც იგი წერდა, „საცოლო კაცი, ჩვენში, როგორც სხვაგანაც, მდიდარ და შემძლე ქალს ეძებს. ქალის ამორჩევის დროს, იზინას კი არ კითხულობს, თუ რანაირი ხასიათისაა ქალი, ან რა ჩვეულებები აქვს, ან რა და რა იცის, რისი მომხერხებელია. არა. ის კითხულობს — მზითვად რა მოსდევსო, მის დედამამს

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], გაკერა-გამოყვრა, გაზ. „დროება“, 1873 წ., № 31.

² კ. ზარქსი და ფრ. ენგელსი, კომუნისტური პარტიის მანიფესტი, 1952 წ., გვ. 63.

³ ფრ. ენგელსი, სოციალიზმის განვითარება უტოპიიდან მეცნიერებისაკენ, 1953 წ., გვ. 44.

⁴ კ. ზარქსი და ფრ. ენგელსი, კომუნისტური პარტიის მანიფესტი, 1952 წ., გვ. 62.

⁵ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ქვეითად და რკინის გზაში, გაზ. „დროება“, 1869 წ., № 34.

ვინა ყავს ნათესავი და მეგობრებიო, რანაირ შევლას და დახმარებას უნდა ველოდე მე ამ ნათესავეთაგანო. ქალის ხასიათი, შნო, სილამაზე, სწავლა, გონება-ეს საგნები ვის აგონდება“¹.

ნ. ნიკოლაძე ამბობდა, რომ ბატონყმურ-მემამულურ და ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში, სადაც თაყვანს სცემენ ადამიანის გარეგან თვისებას და არა მის შინაგან ღირსებას², ქალი მამაკაცის გასართობ სათამაშოს წარმოადგენს და ამიტომ იქ არათუ ხელს არ უწყობენ მის სულიერ ძალთა გაშლას, არამედ, პირიქით, „ქალს გონებრივი მუშაობის ყოველგვარ ნიქს უხშობენო“³. ამის საილუსტრაციო მრავალ საინტერესო ფაქტს, აღებულს ბურჟუაზიული ევროპის სინამდვილიდან, ჩვენ ვეცნობით განსაკუთრებით იმ მიწერ-მოწერიდან, რომელიც 1873—1875 წლებში ევროპაში ყოფნისას ჰქონდათ ურთიერშორის ოლდა გურამიშვილს (ნ. ნიკოლაძის მომავალ მეუღლეს) და ნ. ნიკოლაძეს⁴.

მემამულურ-ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში. არსებულმა ქალთა სოციალურ-უფლებრივმა და ზნეობრივმა მდგომარეობამ ჯერ კიდევ ქაბუკობის ხანაში მიიქცია ნ. ნიკოლაძის ყურადღება და მან ეურნალ „სოვრემენნიკში“ 1864 წლის აგვისტოში (№ 8) დაბეჭდილი თავისი პირველი მოთხრობა („პროვინციული სურათები“) სწორედ ამ საკითხს მიუძღვნა.

ამ მოთხრობაში, რომელიც ნ. ჩერნიშევსკის სახელგანთქმული რომანის („რა ვაკეთოთ?“) გავლენით არის დაწერილი, ნ. ნიკოლაძე სასტიკად ილაშქრებდა ე. წ. „დახურული სასწავლებლების“, საერთოდ იმდროინდელი საოჯახო და სასკოლო აღზრდის მახინჯი პრაქტიკის, არისტოკრატიული საზოგადოების იმ ზნედაცემულობისა და სიველურის წინააღმდეგ, რომლის მსხვერპლი გახდა ამ მოთხრობის მთავარი გმირი, ელენე ლეკმოვა.

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე]. რასაც დასთეს-იმას მოიძი (ფელეტონი), გაზ. „ღროება“, 1870 წ., № 15.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ვასა ბრალია? (ფელეტონი), გაზ. „ღროება“, 1871 წ., № 17.

³ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 253.

⁴ ო. გუგრაშვილისა და ნ. ნიკოლაძის მიწერ-მოწერა. ინახება პროფ. რ. ნიკოლაძესთან.

მოთხრობაში ნ. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ადამიანის ხასიათი და მოქმედება სოციალურად განპირობებულია, რომ ლეკიმოვას და მის მსგავსთა ზნეობრივ დამახინჯებაში უპირველეს ყოვლისა ბრალი მიუძღოდა იმდროინდელ პირობებს, გარემოს, საზოგადოებრივ ნიადაგს. აქედან კი ლოგიკურად გამომდინარეობდა დასკვნა ამ ნიადაგის, ბატონყმურ-მემამულური წყობილების წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ, რომელშიაც, როგორც ვიცით, აქტიურად იყო ჩაბმული თვით ნ. ნიკოლაძე.

როგორც ზემოთ ვთქვით, ნ. ნიკოლაძე ამ ბრძოლაში აქტიურად ჩაბმას მოითხოვდა ქალებისგანაც. რისთვისაც აუცილებლივ საჭიროდ თელიდა მათ საფუძვლიან განათლებას და მოწინავე იდეური შეხედულებებით შეიარაღებას.

ნ. ნიკოლაძე მარტო სიტყვიერ პროპაგანდას როდი ეწეოდა ან მიმართულებით. იგი პრაქტიკულადაც ბევრს იღწეოდა ამ მეტად საჭირო საქმისათვის. ცნობილია, რომ გასული საუკუნის სამოცდაათიან წლებში საზღვარგარეთ სწავლის მისაღებად გამგზავრებული ქართველი ქალები (პ. ნაცვლიშვილი, ოლ. გურამიშვილი, ეკ. მელიქიშვილი, ნ. ნიკოლაძის დები — ოლიმპიდა და ეკატერინე ნიკოლაძეები) დიდ მორალურ და მატერიალურ დახმარებას ღებულობდნენ თვით ნ. ნიკოლაძისაგან.

ცნობილია ისიც, რომ ზემოხსენებული ქართველი ქალები, რომლებიც ციურისში ცხოვრობდნენ და სწავლობდნენ, ქართველი ახალგაზრდობის მიერ იქ შექმნილი საზოგადოების „უღელის“ წევრები გახდნენ. ნ. ნიკოლაძე, რომელიც ამ საზოგადოების ერთ-ერთი იდეური სულისჩამდგმელი იყო, დიდ დახმარებას უწევდა საერთოდ „საზოგადოებას“ და, კერძოდ, მის წევრს ქალებს მათი გონებრივ-იდეური დონის ამაღლების საქმეში, რათა ისინი, მომავალში, ჩვენი ქვეყნის საზოგადოებრივი ცხოვრების პროგრესის, ქალთა უფლებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის ბრძოლის შეგნებული მონაწილენი გამხდარიყვნენ.

ქალთა განათლების საქმისათვის ხელშეწყობაზე ზრუნავდა ნ. ნიკოლაძე არა მარტო გასული საუკუნის 70-იან წლებში,

არამედ შემდგომშიც. პრაქტიკულად, ამ საქმის წარმატებისათვის, იგი ბევრს აკეთებდა თავისი მუნიციპალური მოღვაწეობის წლებში, რის საილუსტრაციოდ, ამ შემთხვევაში, საკმარისი იქნება თუნდაც იმ ფაქტის დასახელება, რომ ქ. ფოთში ქალთა პროფესიული სასწავლებლის, ქალთა გიმნაზიის დაარსება და სხვ. მთლიანად ნ. ნიკოლაძის ინიციატივის შედეგად იყო.

მეცნიერულად განათლებული და მოწინავე სოციალურ-პოლიტიკურ იდეებზე აღზრდილი ქალთა თაობა ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა ერთ-ერთ ისეთ საზოგადოებრივ ძალად, რომელსაც თავის მხრივ ხელი უნდა შეეწყო ჩვენი ქვეყნის წინსვლისათვის, ხალხის გონებრივი და ზნეობრივი ცხოვრების დონის შემდგომი ამაღლებისათვის.

ამიტომ იყო, რომ იგი ყოველთვის უდიდესი სიმპათიით ეკებებოდა ქალთა საზოგადოებრივ თაოსნობას, მათ გონებრივ გამოფხიზლებას, კულტურისა და შემოქმედების სარბიელზე მათი გამოჩენის თითოეულ ფაქტს და ყოველნაირად ხელს უწყობდა, ზნეობრივად ამხნეებდა და აქეზებდა მათ ამ საქმეში.

დიდი სიხარულით შეეგება ნ. ნიკოლაძე ქართველი ქალების მიერ გასული საუკუნის 70-იან წლებში „თარგმანთა კრების“ გამოცემას, რომლის შესახებ იგი წერდა: „ქართველ ქალების შრომა სწორედ საამო და ბედნიერი მოვლენაა ჩვენ ზედ-შავ მწერლობაში“¹. მიუთითებდა რა იმ დიდ საზოგადოებრივ მნიშვნელობაზე, რომელიც ქართველ ქალთა მიერ ამ კრების გამოცემას ჰქონდა ჩვენში, განსაკუთრებით იმ დროს, ნ. ნიკოლაძე მოხდენილად შენიშნავდა: „ყველაზე უფრო შესანიშნავი და საამო მხარე იმ საქმისა, რომელიც „ქართველ ქალებს“ უკისრიათ, ჩვენის აზრით იმაში მდგომარეობს, რომ ან ქალებს ახალი საქმე დაუწყიათ... საქმე იმაშია, რომ იმათ საზოგადოებას თავიანთი სიამოვნება შესწირეს, თავიანთ თავს

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე]. ჩვენი მწერლობა (კრიტიკული მიმოხილვა). თარგმანნი საამო საკითხავთა თხზულებათა, გამოცემული ქართველი ქალებისაგან (წიგნი პირველი, 1872), ჟურ. „კრებული“, 1872 წ., № 10—11—12, გვ. 91.

დააკლეს, თავიანთ სინილისში ჩაიხედეს, და ცხოველი მაგალითით აჩვენეს ჩვენ ქალებს — და უფრო კაცებს, — რომ დროა ჩვენ მადას და კოპწიობას ლაგამი აუდვით, დროა მცირედი რამე მაინც გადავდეთ საზოგადო საქმისათვის იმ საუნჯისაგან, რომელიც ჩვენ დაუმსახურებლად გერგებია და რომელსაც ჩვენ დაუზოგველად და წინდაუხედავად ვფანტავთ¹

ნ. ნიკოლაძე სწორად ითვალისწინებდა იმ დიდ გავლენას, რომელიც ქალთა საზოგადოებრივი მდგრადობის გაუმჯობესებას უნდა მოეხდინა ოჯახურ ურთიერთობაზე.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ხედავდა ყველა სიმახინჯეს, რომელიც ბატონყმურ-მემამულურ და ბურჟუაზიულ ოჯახს ახასიათებდა. მას უსაზღვროდ აღშფოთებდა ის პლანტატორული მორალი, რომელიც ქალის მიმართ იყო დამკვიდრებული ძველ ოჯახში, აღშფოთებდა ისიც, რომ ამ ოჯახში მამაკაცსა და ქალს შორის არსებული ურთიერთობა, უმეტესად, ცხოვრების მხოლოდ ფიზიკურ მხარეს ემყარებოდა, ხოლო ზნეობრივ და გონებრივ კავშირზე აქ ლაპარაკიც კი ზედმეტი იყო².

ნ. ნიკოლაძე თავის წერილებში მართებულად მიუთითებდა იმ კრიზისზე, რომელსაც ძველი, ბურჟუაზიული ოჯახი განიცდიდა³.

იგი სწორად ამტკიცებდა, რომ ოჯახი ისტორიულად ცვალებადი ფორმაა ორივე სქესის ადამიანთა თანაცხოვრების ორგანიზაციისათვის. ამიტომ მიუთითებდა ნ. ნიკოლაძე იმ კავშირზე, რომელიც ოჯახის ხასიათსა და ადამიანთა საზოგადოებრივ ცხოვრებას შორის არსებობს, და აღნიშნავდა; რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების და კულტურის შეცვლასთან ერთად იცვლება ოჯახის ხასიათიც⁴.

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ჩვენი მწერლობა (კრიტიკული მიმოხილვა), თარგმანი საამო საკითხავთა თხზულებათა, გამოცემული ქართული ქალებისაგან (წიგნი პირველი, 1872), ქუთ. „ქრებულო“ 1872 წ., №10—11—12—გვ. 94—96.

² Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1799.

³ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1890 г., № 2225.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე.

ამით ნ. ნიკოლაძე ერთხელ კიდევ მიუთითებდა, რომ ადამიანთა ოჯახური ურთიერთობის გაუმჯობესება დამოკიდებულია თვით საზოგადოებრივი ურთიერთობის წინსვლასა და პროგრესზე, რისთვისაც, ნ. ნიკოლაძის აზრით, მამაკაცის მხარდამხარ უნდა ებრძოლა ქალსაც.

ამ ბრძოლაში ქალთა მონაწილეობა რომ უფრო ნაყოფიერა ყოფილიყო. ნ. ნიკოლაძე, როგორც ზემოთ ვთქვით, სხვა ღონისძიებებთან ერთად საჭიროდ თვლიდა მათ სრულ განათლებას მამაკაცთა თანაბრად. „არასოდეს, ჩემი სიკბაბუკის წლებშიაც, მე არ მიფიქრია... ქალების გარდაქმნა მამაკაცებად... მაგრამ, სამაგიეროდ, მე არასოდეს არაფერი მესმოდა იმათი, ვინც იბრძოდა იმ მოთხოვნის წინააღმდეგ, რომ ქალებისათვისაც საჭიროა ის სრული „უმადლესი განათლება“, რომელსაც მამაკაცები ღებულობენ... ქალთა ეს „უმადლესი განათლება“ ჩვენ დროის თანაცხოვრების არსებითი მოთხოვნას წარმოადგენს“¹, — წერდა იგი.

იღვწოდა რა კალმითა და საქმით იმისათვის, რომ ქალა ჯაყთან ერთად მიეღო ყოველმხრივი აღზრდა-განათლება, რომელიც მას საშუალებას მისცემდა გამხდარიყო თავისი ქვეყნისა და საზოგადოების უფრო სასარგებლო წევრი, ნ. ნიკოლაძემ ისიც კარგად იცოდა, რომ ძველ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პირობებში ამის განხორციელება შეუძლებელი იყო.

მაგრამ ისტორიის განვითარების ობიექტური კანონების სწორად გათვალისწინების საფუძველზე ნ. ნიკოლაძე იმასაც კარგად ხედავდა და სჯეროდა, რომ „კაცობრიობის საბედნიეროთ ქალის განვითარებას, მისი გავლენის სფეროს გაფართოებას, ერთი სიტყვით. მის განთავისუფლებას ევლარაფერი ვერ შეაჩერებდა მსოფლიოში“².

¹ Н. Никол адзе, На праздни ки, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1799.

² Н. Никол адзе, На праздни ки, Газ. «Новое Обозрение», 1890 г., № 2245.

სახელოვანი ქართველი მესამოციანელის ამ რწმენას პირველად ხორცი შეესხა ჩვენს დიად სამშობლოში, სადაც უფლებრივად მამაკაცთან გათანასწორებული ქალი უდიდესი ენთუზიაზმით იბრძვის კომუნისტური საზოგადოების აშენებისათვის.

2. გონებრივი განათლების საკითხები

ნ. ნიკოლაძე აღზრდა-განათლების შინაარსს მისი მიზნების მიხედვით განსაზღვრავდა.

მისი შეხედულებით, აღზრდისა და განათლების მიზანია მოწინავე საზოგადოებრივი იდეალებით შეიარაღებული, ყოველმხრივ განვითარებული ახალგაზრდობის ჩამოყალიბება. ამის შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე თავის წერილებში ეხება და არკვევს აღზრდის ძირითად ნაწილებს — გონებრივ, ზნეობრივ, ესთეტიკურ, შრომითსა და ფიზიკურ აღზრდას.

ახალთაობის აღზრდის ამ მხარეებს ნ. ნიკოლაძე ხშირად ეხებოდა პუბლიცისტურ და ლიტერატურულ სტატიებში, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, იგი მათ უფრო საფუძვლიანად განიხილავდა აღზრდა-განათლების საკითხებისადმი მიძღვნილ საგანგებო წერილებში, რომლებიც სხვადასხვა დროს გამოაქვეყნა ქართულსა და რუსულ პრესაში (ეურნალ „სოფრემენნიკში“, „კრებულში“, გაზეთ „დროებაში“, „ტიფლისკი ვესტნიკში“, „ობზორში“, „ნოვოე ობოზრენიეში“, „სანკტ-პეტერბურგსკიე ვედომოსტში“ და სხვ.).

ნ. ნიკოლაძის მიერ ახალთაობის გონებრივი, ზნეობრივი, შრომითი და ფიზიკური აღზრდის შესახებ სხვადასხვა დროს გამოთქმულ შეხედულებებს განვიხილავთ ჩვენ შრომის ამ თავში.

მოზარდი თაობის ყოველმხრივი განვითარების ერთ-ერთ ძირითად ნაწილად ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა მოწინავე იდეურ-მეცნიერულ საფუძველზე აგებული გონებრივი აღზრდა.

თავის საპროგრამო წერილში სათაურით — „კრებულის“ დანიშნულებაზე¹ ნ. ნიკოლაძე წერდა: „კრებულს“ ისევე მიზანი აქვს, როგორც უნდა ჰქონდეს თავის სიცოცხლეში ყოველ პატიოსან და ხეირიან კაცს, ესე იგი, თავისი საზოგადოებას ბედნიერება. როგორც ყოველ გონიერ კაცს, ამნაირ ბედნიერებად მთელი საზოგადოებისათვის „კრებულს“ ის მიაჩნია, რომ ყოველ კერძო პირს, საზოგადოების წევრს, მისი სხეულის და გონების ძალა რაც შეიძლება უფრო სრულად გაეხსნას და ცხოვრებაში ამ ძალას რაც შეიძლება უფრო სრული დაკმაყოფილება მიეცეს. ამნაირი ბედნიერება ის მიზანია, რომელსაც მისდევს მთელი კაცობრიობა“².

ნ. ნიკოლაძის აზრით, მოზარდი თაობის „გონების ძალის რაც შეიძლება უფრო სრულად გაეხსნას“ უნდა ემსახურებოდეს განათლებას, რაც, მისი სიტყვით, მარტო წერა-კითხვის დაუფლებით არ იფარგლება და არც შეიძლება იფარგლებოდეს. „ვინ იტყვის, მაგალითად — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — რომ წერა-კითხვის და თვლის ცოდნა კარგი ან სასარგებლო არ იყოს? მაგრამ საკმაოა განა, მარტო წერა-კითხვის ცოდნა კაცის ბედნიერებისათვის? რამდენი იმისთანა კაცი გვანახავს, რომ წერა-კითხვა კი არა, ისტორიაცა და გეოგრაფიაც ცოდნოდეს, მაგრამ მაინც უძლური და უბედური დარჩენილიყოს“². მაშ, რა მიაჩნდა ნ. ნიკოლაძეს ნამდვილ განათლებად?

როგორც ზემოთ ვთქვით, თავის სოციალურ-ფილოსოფიურ შეხედულებათა შესაბამისად, აღზრდა-განათლების დანიშნულებად ნ. ნიკოლაძეს ის მიაჩნდა, რომ მოზარდ თაობას „გააცნოს... ბუნება მისი ძალებით, აჩვენოს ამ ბუნებით სარგებლო-

¹ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 32—33.

² ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება, 1914 წ., გვ. 71.

ბის გზა და დაწვრილებით დაანახოს ის გაწყობილება და წესი, რომელიც საჭიროა გონიერი და ძმური ცხოვრებისათვის... საზოგადოების გაუკეთესებისათვის“¹.

ამასთან ერთად, აღზრდასთან მჭიდრო კავშირში განათლებამ, ახალთაობა, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, უნდა მოამზადოს „ბრძოლისა და შრომისათვის. ხოლო იმისათვის, რომ „ბრძოლითა და შრომით“ აღამიანი „საზოგადოების გაუკეთესებას“ ემსახუროს, ნ. ნიკოლაძე აუცილებლად თვლიდა, რომ განათლებას ალექსურვა იგი იმის ცოდნითაც, „თუ რა მიზეზით, როგორ და რისთვის არსებობს... ყოველივე, რაც იმას (ე. ი. მოზარდს — ვ. ზ.) გარშემო არტყია“² და, ამრიგად, შეექმნა მასში „ნათელი აზრი... ქვეყნიერებაზე, ... ნამდვილი გაგება კაცობრიობის ცხოვრებისა“³ და თანაც დახმარებოდა მას „საკუთარი მოქმედების გამოკვლეული მიზნის“⁴ შემუშავებაში.

ასე ჰქონდა ნ. ნიკოლაძეს წარმოდგენილი შინაარსი „ნამდვილი განათლებისა“ (როგორც ის ამბობდა), რომელსაც ქვემარტივ მცენიერული ცოდნითა და მაღალი სოციალური იდეალებით უნდა შეეიარაღებინა უკეთესი მერმისისთვის მებრძოლი ახალთაობა.

განათლების შინაარსისა და დანიშნულების ეს გაგება, ცხადია, პრინციპულად უპირისპირდებოდა ბატონყმური აღზრდის იმ „იდეალს“, რომელიც ნ. ნიკოლაძემ, ძველი სკოლის წინააღმდეგ მიმართულ ერთ თვის ალეგორიულ პედაგოგიურ ფელეტონში ასე გამოხატა: „თუ მომვლელი ხეირიანი გოტენტოტია (ასე უწოდებდა იგი ალეგორიულად ბატონყმური აღზრდის წარმომადგენლებს — ვ. ზ.), ის ძლიერ მალე იქამდინაც მია-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ჟურნ. „ერებული“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 192—193.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], მელაღუმე, ჟურნ. „ერებული“, 1871 წ., წიგნი IV, გვ. 27.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

წევს, რომ მის ბავშვებს არც აზრი მოსდიოდათ თავში (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.), არც გრძნობა ენთებოდეთ გულში¹.

არგორც დავინახეთ, ნ. ნიკოლაძე აღზრდისა და განათლების ძირითად ამოცანად სახავდა „შინაგანი აღამიანის“, ე. ი. ისეთი პიროვნების ჩამოყალიბებას, რომელიც შეიარაღებული იქნებოდა მოწინავე მსოფლმხედველობით, მტკიცე რწმენაზე და დუძნებული ზნეობით. ნებისყოფითა და ხასიათით. ამით ნ. ნიკოლაძე თავის შეხედულებებს უპირისპირებდა განათლებას იმ ძველ, რეაქციულ პრინციპებს, რომელთა მიხედვით სკოლას „ყურმოჭრილი მონა... მბრძანებლის სურვილის ბრმად და უგუნურად ამსრულებელი“² უნდა მიეცა ქვეყნისათვის.

ნ. ნიკოლაძის სიტყვით, ასეთი „ყურმოჭრილი მონებას“ შექმნას ემსახურებოდა იმდროინდელი „გამომაყეყჩებელი სისტემა სასწავლებლებში გამეფებული აღზრდისა ...[რომელიც] ძალიან ადრე, ჩანასახშივე ჰკლავდა თავისუფალი აზროვნების ყოველგვარ გამოსახულებას“³.

ნ. ნიკოლაძე კი, სწორედ თავისუფალი აზროვნების საფუძველზე აგებულ გონებრივ აღზრდას თვლიდა „საზოგადოებრივი ცხოვრების ახალი საწყისების განხორციელების“⁴ ერთ-ერთ პირობად და ამასთან დაკავშირებით ხაზს უსვამდა იმ დიდ მნიშვნელობას, რომელიც საერთოდ მოწინავე მეცნიერებას და ყოველ მის ახალ მონაპოვარს, ცოდნას ჰქონდა კაცობრიობის მატერიალური და სულიერი კულტურის განვითარებისათვის. აქი ამიტომაც ამტკიცებდა იგი. რომ აღამიანს „...ცოდნის (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.) და შრომის ფასად შეუძლია დაბრკოლებების

1 ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე, ვაზ. „დროება“, 1870 წ., № 47.

2 ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე, ვაზ. „დროება“, 1870 წ. № 46.

3 ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 211.

4 იქვე, გვ. 251.

მოგერიება და დათრგუნვა“¹ და, ამრიგად, საზოგადოებრივი ცხოვრების შეუფერხებელი წინსვლისათვის საჭირო პირობების შექმნაო.

ნ. ნიკოლაძე ადამიანის აზრის განვითარების, მეცნიერების წარმოშობისა და პროგრესის საკითხს საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებასთან მჭიდრო კავშირში განიხილავდა. ნ. ნიკოლაძე მუდამ მტკიცედ იდგა ამ თვალსაზრისზე, რადგან მან, კარგად იცოდა, რომ მეცნიერება და საერთოდ „ყოველი ეპოქის თეორიული აზროვნება... ისტორიულ პროდუქტს წარმოადგენს, რომელიც სხვადასხვა დროა ძალიან სხვადასხვანაირ ფორმას და ამასთანავე სხვადასხვაგვარ შინაარსს იღებს“².

თავის მრავალ პუბლიცისტურსა და პედაგოგიურ სტატიაში ნ. ნიკოლაძეს, ისტორიულ მაგალითებზე დაყრდნობით, არაერთხელ დიდი სიცხადითა და დამაჯერებლობით აქვს ნათელიყოფილი, თუ როგორ არის დაკავშირებული ადამიანის აზროვნებისა და მეცნიერების განვითარება საზოგადოების არსებობის მატერიალურ პირობებთან, საზოგადოების ბრძოლასთან ცხოვრების ყოველმხრივი განვითარებისა და გაუმჯობესებისათვის.

როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა ერთ თავის ცნობილ სტატიაში, „...თავდაპირველად კაცს ქვისა და კეტის მეტი იარაღი არა ჰქონია რა. მაგრამ შემდგომში, როცა ქვის ხმარების დროს იმან შენიშნა (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.), რომ თხელი და პირბასრი ქვა მრგვალზე უფრო გამოსადეგი იყო ზოგიერთი საგნების კრაში და პობაში, იმან თვითონაც ქვას განგებ გალესვა და გათლა დაუწყო, რომ მჭრელი, ბასრი ქვა გაეკეთებინა. მერმე, რაკ ქვა ძლიერ ადვილად ტყდებოდა და ფუჭდებოდა, გამოძივნეს სპილენძი და დიდხანს, მთელი საუკუნეების განმავლობაში, კაცს მეტი იარაღი არა ჰქონია“³.

1 ნ. ნიკოლაძე. „ერებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 40.

2 ფ. ენგელსი, ანტი-დიურიჩი, 1952 წ., გვ. 394.

3 ნ. ნიკოლაძე, საახალწლო, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 22.

ეს მაგალითი, რომლის მსგავსი ნ. ნიკოლაძეს მრავლად მოჰყავს სხვადასხვა წერილებში, ვფიქრობთ, საკმაო მეცნიერული ობიექტურობით გადმოგვცემს იმ აზრს, თუ როგორ განაპირობებდა ადამიანის ცხოვრების, მასი შრომის ხასიათი, საერთოდ საზოგადოებრივი პრაქტიკა ადამიანის აზრის წინსვლას და ამ საფუძველზე — შრომის იარაღების იმ გაუმჯობესებას, რომელიც შრომის ნაყოფიერების გაზრდისა და, ამრიგად, ცხოვრების განვითარების ერთ-ერთ საშუალებას წარმოადგენდა.

ნ. ნიკოლაძე თავის ლიტერატურულ-პუბლიცისტურ წერილებში ხაზს უსვამს იმ მნიშვნელობასაც, რომელიც კაცობრიობის პროგრესისათვის აქვს ცხოვრების „გაუმჯობესების სურვილს და ახლის წადილს“, რაც, მისი გამოთქმით, „უსაფუძვლო მიზეზობად როდენ უნდა ჩაითვალოს... [რადგან] მას ბუნების კანონებზე დამყარებული მტკიცე და შეუერყეველი საფუძველი აქვს“¹.

ამ დებულების ნათელსაყოფად წერდა ნ. ნიკოლაძე. „...თავდაპირველში კაცი საშინელ ცუდ მდგომარეობაში ყოფილა, რომლისგან ის გაუმჯობესების სურვილს და ახლის წადილს ამოუყვანია. უწინდელი მისი მდგომარეობა და აზრი თანდათან ნელ-ნელა შეცვლილა (ხაზი ჩენია — ვ. ზ.), გაუმჯობესებულა და დღევანდელი მისი მდგომარეობა ერთიანთადად სჯობია უწინდელს“².

მოტანილი ციტატიდან საკვებით ნათლად ჩანს, რომ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ადამიანის აზრის ცვალებადობა მისი მდგომარეობის შეცვლასთანაა დაკავშირებული. სწორედ ამის საილუსტრაციოდ აღნიშნავდა იგი: „თავდაპირველად კაცი თითქმის სრულიადაც არ ფიქრობს, ის პირდაღებული გარშემო იხედება და უბრალო ცხოველსავით ხელს ავლებს ყველაფერს, რასაც კი მისი მუცლის გაძღომა შეუძლია. თანდათან მისი ტვინი მუშაობას იწყებს, კაცი აკვირდება იმას, რაც მის გარშემო ხდება და ცოტაოტად მოაზრებას, ფიქრს ეჩვევა“³.

¹ ნ. ნიკოლაძე, საახალწლო, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 20.

² იქვე, გვ. 26.

³ ნ. ნიკოლაძე, საახალწლო, რჩ. ნაწ., II, გვ. 24—25.

ამრიგად, ნ. ნიკოლაძე სწორედ მიუთითებდა იმაზე, თუ როგორ განაპირობებს ადამიანის ბრძოლა არსებობისათვის და ამასთან დაკავშირებული მისი შრომა „ტვინის მუშაობის დაწყებას“, მის განვითარებას და, ამასთანავე, დაკვირვების იმ უნარის გაძლიერებას, რომელიც, როგორც ცნობილია, მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ადამიანის გონებრივი ძალის ამაღლებაში.

განვითარების კანონის მუდმივობის მომხრე ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებდა, რომ „კაცობრიობას არც ერთი გაწყობილება, არც ერთი ჩვეულება არ ჰქონია და არც ეხლა აქვს ისეთი, რომ სამუდამოდ კეთილი და შეუცვლელად გამოსადეგი ყოფილიყოს. ყოველიფერს ნიადაგის გაუმჯობესება ეჭირვებოდა, ყოველიფერი ნიადაგ უნდა იცვლებოდეს, ახლდებოდეს და უმჯობესდებოდეს“¹. ნ. ნიკოლაძის რწმენით, ასევე უნდა „ახლდებოდეს და უმჯობესდებოდეს“ მეცნიერებაც, რომელიც მისი მტკიცებით, მკიდროდ უნდა იყოს. დაკავშირებული ცხოვრებასთან.

ამიტომ იყო, რომ ნ. ნიკოლაძე, რომელსაც შესანიშნავად ჰქონდა შესწავლილი მეცნიერული აზრის განვითარების ისტორიული გზა და რომელიც წარსულის მემკვიდრეობისადმი ხელაღებით ნაპილისტურ დამოკიდებულებას ყოველნაირად სდევნიდა და მოითხოვდა ამ მემკვიდრეობისადმი სათანადო პატივისცემით მოპყრობას, სასტიკად ებრძოდა მეცნიერული აზრის კონსერვატიზმს და ამტკიცებდა: მეცნიერებას ინიტომ ეწოდება მეცნიერება, რომ იგი არ ცნობს არავითარ ფეტიშებს, გაბედულად თავს ესხმის ძველსა და მომავლადეს, თუმცა ამასთანავე ყურადღებით ეკიდება ძველ გამოცდილებას და პრაქტიკასაო. წინაპართა დამსახურებისადმი პატივისცემით მოპყრობის დასაცავად და იმავე დროს მეცნიერული კონსერვატიზმისა და ფეტიშისა საწინააღმდეგოდ წერდა ნ. ნიკოლაძე: „პატივისცემით მოვიხსენიოთ ჩვენი ძველების გმირობა, მათი თავგანწირული სიყვარული საზოგადო საქმისადმი, მათი მხურვალე და პატიოსანი გული... მაგრამ ნუ დავივიწყ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, საახალწლო, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 31.

ყვბთ, რომ კაცის გონების გახსნა თანდათან მატობდა და ჩვენი ძველების ჭკუა, მათი ანდაზები და ჩვეულებები იმნაირათვე გამოუსადეგარნი არიან ჩვენთვის, როგორც ჩვენი შვილებისათვის და შვილისშვილებისათვის ჩვენი საკუთარი სწავლა და გონება იქნება“¹.

სწორედ „ძველების ჭკუის გამოუსადეგრობის“ ნათელსაყოფად, მეცნიერების ძველი, დრომოჭმული შეხედულებისა, ახალ ისტორიულ ვითარებაში უვარგისობის დასამტკიცებლად შენიშნავდა ნ. ნიკოლაძე მეცნიერების ყველა ჯურის რუთინი-ორთა წინააღმდეგ: „... ვინ იხსენებს დღეს ანტონ კათალიკოსს და მის მსგავს კერპებს? ვინ გაბედავს მისი სახელით თანამედროვე მეცნიერების შეურაცხყოფას? ვის არ ჩაუკვნეტს ენას ერთი უბრალო შენიშვნა: თუ ჩვენი ანტონ კათალიკოსი იმისთანა ღვთისაგან ჩაგონებული გმირი იყო, რომლის სიტყვა მთელ ეხლანდელ მეცნიერებაზე უფრო მაღლა უნდა იდგეს, რათ ვერ მოიგონა მან რკინის გზა, ან ტელეგრაფი, რათ იქლავდა თავს ჯორზე ჩანჩაღით, რათ ჰკლავდა შიკრიკებს თავისი ბარათების გზავნით. დაიმაღეთ თქვენ ხეპრებო, თქვენი ანტონ კათალიკოსით“².

მეცნიერების ყოველგვარი ფეტიშების წინააღმდეგ ბრძოლაში ნ. ნიკოლაძე სათანადოს მიუზღავდა აზრის იმ გამბედაობასაც, რომელიც, მისი სიტყვით, „გონიერ და ღრმა გონების კაცებს უქმნიათ“ ცხოვრების განვითარების ობიექტური კანონების შეცნობისა და სწორად გამოყენების საფუძველზე.

გონებისა და მეცნიერული აზრის ასეთი გამბედაობა მიაჩნდა ნ. ნიკოლაძეს ხალხის იდეურ-მორალური ჩამორჩენილობის, რუთინისა და კონსერვატიზმის წინააღმდეგ ბრძოლას ერთ-ერთ ძლიერ საშუალებად და ამიტომ წერდა იგი: „კაცობრიობის ისტორიაში ამნაირი გამბედაობა გონიერ და ღრმა გონების კაცებს უქმნიათ“³, თუმცა აზრის ამ ნოვატორთაგან, მწერლის სიტყვით „...ბევრი... ქვით ჩაუქოლავთ, ბევრისთვის თავი წაუწყვეტიათ, ბევრი დაუღრჩვიათ, უფრო მეტი საზო-

¹ ნ. ნიკოლაძე, საახალწლო, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 31.

² ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 62.

³ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 7.

გადოებიდან გაუქცევიათ და მასხარად აუგდიათ... მაგრამ... იმათ მაინც გაუგრძელებიათ თავიანთი ღვაწლი და ერთიმეორეს შემდეგ გადაუდგმევინებიათ ფეხი კაცობრიობისათვის, გაუმჯობესებისა და განათლების გზაზე“¹.

მეცნიერების იმ მრავალ მოწინავე წარმომადგენელთა შორის, რომლებიც თავისი სიცოცხლის მთავარ დანიშნულებად ხალხის ცხოვრების გაუმჯობესებისა და წინსვლისათვის ბრძოლას თვლიდნენ, ნ. ნიკოლაძის რწმენით, ერთი პირველთაგანი იყვნენ ჩერნიშევსკი და დობროლუბოვი, რომლებიც იმას ემსახურებოდნენ, რომ აღექურვათ „ახალი თაობა თანამედროვე ცოდნის ყველა დებულებით, მეცნიერების უკანასკნელი მიღწევით, — და განსაკუთრებით იმ მეცნიერებით, რომელიც... თავისუფლების მქადაგებელი“² იყო.

ნ. ნიკოლაძის სიტყვით „...გონების გმირების (ასე უწოდებს იგი მოწინავე, პროგრესული საზოგადოებრივი იდეების დიდ წარმომადგენლებს — ვ. ზ.) თხზულებებში განხილულაა კაცის ყოველნაირი აზრები, მოქმედებები, რწმუნება, ჩვეულება, და გაწყობილება და ამ განხილვასთან, მისივე გვერდით, აწერილია ყოველათფერი, რაც კი უსაზღვრო, გამბედავ გონიერებას შეეძლო წარმოედგინა უკეთესი, აზრში ვარ, თუ მოქმედებაში, თუ რწმენაში და ჩვეულებაში, თუ საზოგადო გაწყობილებაში...“

კაცი რომ ამ თხზულებებში გაერთეება, მათი აზრით აღიქმება და მათ მიზანს შეუდგება, მისი გრძნობა და ხასიათი ისეა: რიგად მალღდება და უმჯობესდება, რომ ვერაფერი დევნა, კაცის უსამართლობა, დაბრკოლება და მარტვილობა ამისთანა კაცს ვერაფერს უზამს და მის მაღალ მიზანს ვერ დაავიწყებინებს. მის მოქმედებას ისეთი სწორი, მარჯვე და საფუძვლიანი ხასიათი ეძლევა, მის სჯას და ყოფაქცევას ისეთი მშვიდი, პირდაპირი გამჭვირახობა და აუჩქარებელი გაბედულება, რომ ამისთანა კაცების ცხოვრება ზევს და თვითონ იმათაც ნეტა-

1 ნ. ნიკოლაძე, ჩენი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 8.

2 ნ. ნიკოლაძე, მოგონებანი სამოციან წლებზე, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 113.

რებად მიაჩნიათ, თუმც ძლიერ ხშირად ეს ცხოვრება ბევრი ბნელი ღრუბლებითაა დაბნელებული“¹.

ამის შესაბამისად ამტკიცებდა ნ. ნიკოლაძე, რომ „ძალა და გავლენა იმ მიმართულებას და იმ თაობას ეძლევა, რომლის აზრი უფრო ნათლად სცნობს ცხოვრების გარემოებებს და რომლის წევრები უფრო მტკიცედ დამარაგებული არიან ამ გარემოებების გასაგებად, მოსაგლეხად და შესაცვლელად“².

ნ. ნიკოლაძის აზრით, მოწინავე მეცნიერების ნაყოფის გონიერი მოხმარებით უნდა მოხდეს ხალხის „ფეხზე წარმოდგომა და უმჯობესი მომავლის დამზადება და მოპოვება“³. ამისათვის იგი, უპირველეს ყოვლისა, საჭიროდ თვლიდა ახალთაობის შეიარაღებას ბუნებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ობიექტური კანონების ცოდნით.

წინააღმდეგ მცოცავი ემპირისტებისა, რომლებიც ფაქტების უბრალო დაგროვებითა და განლაგებით კმაყოფილდებიან და მხედველობაში არ ღებულობენ მათი განზოგადების საჭიროებას, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „მთავარია ამათუიშ მეცნიერების კანონთა და არა მარტო ფაქტების ცოდნა; ფაქტები საჭიროა მხოლოდ და მხოლოდ ამ კანონთა დახასიათებისა და ილუსტრირებისათვის“⁴.

ამასთან, ნ. ნიკოლაძის აზრით, „...ფაქტები, რა რიგ მეცნიერულნი და ნათელნიც არ უნდა იყვნენ ისინი თავისთავად, დიდხანს ვერ იარსებებენ ადამიანის თავში, თუ ასევე მეცნიერული და ნათელი არ იქნა ამ ფაქტების საფუძველზე მიღებული დასკვნები... [რომელთა] გამოყვანას ჩვენ ასე ვერიდებით“⁵.

ძველი აღზრდა-განათლება კი, რომლის წინააღმდეგაც იყო მიმართული ზემოთ ციტირებული ტექსტის უკანასკნელი სტრიქონი, „დასკვნების გამოყვანას ერიდებოდა“ უპირველეს

¹ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 8—9.

² ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 58.

³ იქვე, გვ. 64.

⁴ Н. Никол адзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1494.

⁵ [Н. Никол адзе], [Передовая], Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 127.

ყოველისა იმიტომ, რომ ამით როგორმე ხელი შეეშალა ახალ-თაობისათვის საღი მსჯელობის უნარის შემუშავებაში, აღეზარდა იგი დოგმატიზმის სულისკვეთებით და, ამრიგად, არ აღეკურვა მისი გონება იმდროინდელი სინამდვილისა და მისი იდეური დამცველებისადმი კრიტიკული დამოკიდებულების უნარით.

ამიტომ იყო, რომ ნ. ნიკოლაძე ახალთაობის გონებრივი აღზრდის საქმეში ზემოთქმულზეც შორს მიდიოდა და ამის შესაბამისად ყოველი განათლებული, მეცნიერებას დაუფლებულა აღამიანისაგან მოითხოვდა, რომ მას ეჩვენებინა „არა მარტო ფაქტები, არა მარტო ამა თუ იმ მდგომარეობიდან გამოყვანილი დასკვნები, არამედ ამ ფაქტების წარმომშობი მიზეზებიც, ამ დასკვნების გამოყვანის გზებიც“¹.

აღამიანის ამ უნარით შეიარაღების მთავარ საშუალებად ნ. ნიკოლაძე თვლიდა ზოგად განათლებას, რომელიც, მისი აზრით, საფუძვლად უნდა დაედოდა სპეციალურ ცოდნას.

სწორედ ამის შესახებ სწერდა 1873 წელს ნ. ნიკოლაძე პარიზიდან ციურიხში საზოგადოება „უღელის“ წევრს, თავის მომავალ მეუღლეს ოლდა გურამიშვილს: „...იცოდე, რომ, ახლანდელი შენი ამოცანის მთავარი, არსებითი ნაწილია ზოგადი (ხაზი ნ. ნიკოლაძისაა — ვ. ზ.) მეცნიერული განათლების მიღება გიმნაზიის კურსის ფარგლებში ან ცოტა მეტი მოცულობითაც...

...მე დარწმუნებული ვარ, რომ ამა თუ იმ სპეციალობით გატაცებამდე და მის სფეროში მუშაობის დაწყებამდე, აუცილებელია ზოგადი (ხაზი ნ. ნიკოლაძისაა — ვ. ზ.) მეცნიერული განათლების შეძენა. მეცნიერებისათვის სარგებლობა მოაქვთ არა იმ პირთ, რომლებიც სპეციალობის მოჯადოებულ წრეში მოამწყვდევენ ხოლმე თავის მეცადინეობას, არამედ იმ აღამიანებს, რომლებიც, გაეცნობიან რა მეცნიერებათა საერთო მდგომარეობას, გაიცნობენ რა მათ ფილოსოფიურ მხარეს (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.), შეძლებენ ზოგიერთ დასკვნებში არსებული ხარვეზების შემჩნევას და მხოლოდ ამის შემდეგ იწყებენ

¹ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი მომავალი ვეჟილები, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 192.

მუშაობას ასე თუ ისე ვიწრო სპეციალობის სფეროში. მათი მეცადინეობა ღირებულების მქონე და სასარგებლოა სწორედ იმის გამო, რომ მათ დასკვნებში ყოველთვის ჩანს კავშირი მეცნიერების საერთო საკითხებთან და, სადავო და ბუნდოვანი საკითხების გადაჭრით, ისინი წინ სწევენ მეცნიერებას.

მეცნიერების საკითხების მნიშვნელობასა და სიცხადეს კი შეიძლება ჩავწვდეთ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ვიცნობთ მას მდგომარეობას, ისტორიასა და პრაგმატს¹ (ნაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ამ გზით უნდა მიდიოდეს ახალთაობის გონებრივი განათლება ყველა შემთხვევაში, სკოლასთან იქნება ის დაკავშირებული, თუ თვითგანათლებასთან. უნდა გვახსოვდეს, რომ ნ. ნიკოლაძე, ამ უკანასკნელს, ე. ი. თვითგანათლებას, ცოდნის დაუფლების საქმეში მცირე ადგილს როდი უთმობდა და გაძლიერებული ყურადღების ღირსადაც სთვლიდა მას. ამიტომ ამბობდა იგი, რომ „თავის თავის განვითარებაზე მუშაობა არასოდეს დაგვიანებული არ არის“² და მეც ჩემს ერთ-ერთ მოვალეობად ყოველთვის ვთვლიდა, „ჩვენი ახალგაზრდობისათვის ჩამენერგა ნდობა და პატივისცემა შრომისადმი, მეცნიერებასა და თვითგანვითარებასადმიო“³.

მაინც, რომელია მეცნიერებათა ის დარგები, რომლებიც, ნ. ნიკოლაძის აზრით, საფუძვლად უნდა დადებოდა ახალთაობისათვის აუცილებელ ზოგად განათლებას?

ნ. ნიკოლაძეს ასეთებად მიაჩნდა ბუნებისმეცნიერება და საზოგადო მეცნიერება. „რადგან ცხოვრება კაცისაგან განსაკუთრებით ბუნების და ცხოვრების ცოდნას თხოულობს, ამიტომ... ამ ორ მეცნიერებას (ე. ი. მეცნიერებას ბუნებისა და საზოგადოების შესახებ — ვ. ზ.) უმთავრესი ადგილი უნდა ეკავოს და ყველაზე უფრო მეტი ყურადღება უნდა ჰქონდეს მიქცეული“⁴, — წერდა იგი.

¹ ნ. ნიკოლაძის ბარათი ოლა გურამიშვილისადმი, 1873 წ., 7/IV ინახება პროფ. რ. ნიკოლაძესთან.

² Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1865.

³ იგივე წყარო, 1889 წ., № 1885.

⁴ ნ. სკანდელი, [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ჟურ. „ერებულა“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 197—198.

მატერიალისტი ნ. ნიკოლაძე მუდამ იმ აზრისა იყო, რომ „არც ერთი ცოდნა არ აძლიერებს კაცის გონებას ისე, როგორც ბუნების ცოდნა“¹.

ნ. ნიკოლაძის სწორი შეხედულებით, ბუნებისმეცნიერების მონაპოვართა დაუფლება აიარაღებს ახალთაობა² სიცოცხლის განვითარების ობიექტური კანონების ცოდნით და, წინააღმდეგ ყველა ჭურის შენიღბული თუ აშკარა იდეალისტებისა, საბოლოოდ არწმუნებს მას, როგორც ჩვენ ერთხელ აღვნიშნეთ, რომ „ბედის საქმე არა არის რა, არც ზეგარდმო ყოფალა დაწესებული მისა (ე. ი. ადამიანის — ვ. ზ.) მდგომარეობა“².

ნ. ნიკოლაძის აზრით, საფუძვლიანად შეთვისებულმა ბუნებისმეცნიერულმა ცოდნამ უნდა ნათელყოფს ახალთაობისათვის, თუ როგორ თანდათან თავისუფლდებოდა კაცობრიობა ყალბი ანტროპოცენტრისტული, ანტოპრომორფისტული და თელეოლოგისტურ-რელიგიური ცრურწმენისაგან და დგებოდა იმ საღ, მეცნიერულ, მატერიალისტურ შეხედულებათა ნიადაგზე, რომელთა თანახმად, ბუნების ყოველი მოვლენა განიხილება არა როგორც ზეემპირულ, უხილავ ძალთა „თავისუფალი შემოქმედების“ ნაყოფი, არამედ, როგორც რეალური შედეგი, სავსებით რეალური, ობიექტური მიზეზებისა. ამასთან, მისი შეხედულებით, ბუნების კანონთა ცოდნით შეიარაღებამ ადამიანს უნდა გაუადვილოს ბრძოლა ბუნების დასამორჩილებლად იმ მიზნით, რომ „დაიკმაყოფილოს მოთხოვნილება საზრდოზე“.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, სრული გონებრივი განათლების უზრუნველსაყოფად, ბუნებისმეცნიერების გარდა, ახალგაზრდობისათვის საჭიროა აგრეთვე მეორე ცოდნა, რომელსაც იგი საზოგადოების მეცნიერებაა უწოდებს.

ნ. ნიკოლაძის განმარტებით, „საზოგადოების მეცნიერებაში“ უნდა ვეძებოთ ჩვენ იმ კითხვის ახსნა, თუ რანაირი, რო-

¹ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ. ტ. II, გვ. 41.

² იქვე.

გორი და რა მიზნის გაწყობილება... უფრო გამოსადეგი და სასარგებლოა საზოგადოებისათვის, რომელს რა და რა შედეგა მოსდევს, რა და რა სარგებლობა და ვნება. „საზოგადოების მეცნიერებას“ უნდა მოვთხოვოთ ჩვენ ამ საქმის ახსნაც, თუ რა და რა ნაირ მდგომარეობაში, რა და რა ნიადაგზე ხარობს და ძლიერდება სხვადასხვა გაწყობილება, და რა ჰავე სწყენს იმას, თუ რა ჰავე არგებს (ჰავე — აქ პოლიტიკურ წყობილებას ნიშნავს — ვ. ზ.) და სხვ.1.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, გონებრივი განათლების ერთ-ერთი ამოცანაა შესძინოს ახალთაობას იმის ცოდნა, რომ არსებობენ „...კანონები... რომელთაც ყოველთვის და ყოველგან ემონება კაცობრივი საზოგადოება“, ...[რომ] „ეს კანონები ერთ, საქვეყნო, ბუნების კანონს ჩამოაგავენ და როგორც ბუნებაში ყოველივე ბუნების კანონს ემონება და მისგან იღებს თავის ძალას და სიცხოველეს, ისე საზოგადო ცხოვრება თავის უნებურად და უცოდნელად ასრულებს საზოგადოების მეცნიერების კანონებს და უსაყვედუროთ, უცილებლად მისდევს მის ნებას“2. ასევე უნდა შეიძინოს ახალგაზრდობამ იმის ცოდნაც, ამბობს ნ. ნიკოლაძე, რომ „საზოგადო ცხოვრებაში არაფერი ხდება უეცრად და უმიზეზოდ, ისე რომ საზოგადო ცხოვრების ნიადაგ და შეუცვლელ კანონებს არ ემონებოდეს. და როგორც ბუნებაში ერთ მოვლენას ათასნაირ სხვა მოვლენასთან კავშირი და დამოკიდებულება აქვს, ისე საზოგადო ცხოვრების მოვლენები ერთმანეთში ჩართული და ერთი მეორეზე დამოკიდებული არიან“3.

ნ. ნიკოლაძის ფილოსოფიური და სოციოლოგიური კონცეფციით, „საზოგადოების მეცნიერებას ერთნაირ კითხვაზე კიდე უნდა მოვთხოვოთ ჩვენ პასუხი: იმაზე, თუ რა მნიშვნელობა აქვს საზოგადოების წევრების ხასიათს, ზნეს და პატიოსნებას“4.

1 ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 47.

2 იქვე, გვ. 45.

3 იქვე.

4 იქვე, გვ. 48.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, სინამდვილის შესახებ ზემო-
ხსენებულ ცოდნათა სწორ მეცნიერულ მიწოდებასა და დაუფ-
ლებაში უნდა ვეძიოთ ჩვენ ერთ-ერთი ძირითადი დანიშნულე-
ბა ნამდვილი სწავლება-განათლება, რომელიც ყოველმხრივ
განვითარებული ახალთაობის აღზრდას შეუწყობდა ხელს და,
ამრიგად, თავისთავად მოახდენდა გავლენას მისი „ხასიათის,
ზნისა და პათოსების“ სასურველი მიმართულებით ჩამოყა-
ლიბებაზე.

ნ. ნიკოლაძის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის გან-
ხილვისას ჩვენ დავინახეთ, რომ ის ნატურფილოსოფიასა და
გნოსეოლოგიაში ძირითადად მატერიალისტია; აღვნიშნეთ
ისიც, რომ, მიუხედავად მატერიალისტური ტენდენციებისა,
რომლებიც ისტორიის ფილოსოფიის საკითხების გარკვევი-
სას ნ. ნიკოლაძის მიერ გამოთქმულ ზოგიერთ დებულებაში იგ-
რძნობა, ზგი, როგორც XIX საუკუნის „მესამოციანელი“
სხვებთან ერთად „ზემოდან“ მაინც იდეალისტად რჩებოდა.

ამ სოციოლოგიური იდეალიზმის ნათელ გამოხატულებას
წარმოადგენდა, მაგალითად, ნ. ნიკოლაძის მტკიცება იმის შე-
სახებ, რომ „... აზრის (იგულისხმება მეცნიერული აზრი —
ვ. ზ.) შეცვლა, რასაკვირველია, კაცის ცხოვრების წესსაც შეც-
ვლიდა და გააუმჯობესებდაო“¹.

საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებაში ადამიანის
მეცნიერული აზრისათვის ასეთი გაზვიადებული მნიშვნელო-
ბის მინიჭება ბუნებრივად აყენებს ჩვენს წინაშე კითხვას, თუ
როგორი იყო ნ. ნიკოლაძის შეხედულება ამ აზრის შემოქმედ
ძალაზე, ქვეყნის ინტელიგენციაზე.

თავისი სუბიექტივისტური სოციოლოგიური კონცეფციის
შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე ინტელიგენციის ისტორიულ როლს
მეტისმეტად გაზვიადებულად წარმოიდგენდა და წერდა:
„...გონება გახსნილი, დაწინაურებული კაცის უმთავრესი ვალია
თავისი ხალხის და საზოგადოების დახმარება და ბედის გაუმ-
ჯობესება“² (ხაზი ჩვენი — ვ. ზ.).

¹ ნ. ნიკოლაძე, საახალწლო რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 25.

² ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 56.

ცხადია, რომ სოციალური პროგრესის ასეთ გადამწყვეტ ფაქტორებად მეცნიერული აზრისა და მისი შემოქმედის, ინტელიგენციის აღიარება ნ. ნიკოლაძის შეცდომა იყო, მაგრამ სოციოლოგიის საკითხებში მატერიალიზმსა და იდეალიზმს შორის მოქანავე (საბოლოოდ კი იდეალისტურ პოზიციებზე დარჩენილი) ნ. ნიკოლაძე, ამასთან ერთად, ზოგჯერ ისეთ მოსაზრებებსაც აყენებდა, რომლებიც ერთგვარად სწორად სჭრიდნენ საკითხს, მაგალითად, ადამიანის აზრის განვითარებისა და ინტელიგენციის მოქმედების დამოკიდებულების შესახებ ცხოვრების ობიექტური პირობებისაგან, გარკვეული სოციალური ფაქტორებისაგან და სხვ.

ამის შესაბამისად წერდა ნ. ნიკოლაძე, რომ „...ნასწავლ ყმაწვილს ცხოვრებაში სხვებზე გავლენა, სხვების მდგომარეობის გაუმჯობესება შეუძლია. მაგრამ თუ ყმაწვილი უხეიროდ იყო გაზრდილი, თუ ის საზოგადოება, რომლიდანაც ის გამოდის და რომელშიაც ის ბრუნდება, მეტის მეტად ცუდ გზაზე და ზნეზე დგას, ყმაწვილის სწავლაც ბევრს ვერას გაარიგებს“¹ (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

ასეთ საზოგადოებაში, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ნასწავლი კაცი არათუ „ბევრს ვერას გაარიგებს“, არამედ, პირიქით, გარემოს ზეგავლენით შესაძლებელია მას გონებრივი და ზნეობრივი განვითარების დონე დაუქვეითდეს და ამის შესაბამისად საზოგადოებრივი ინტერესებიც შეუწინაღდეს.

როგორც ნ. ნიკოლაძე შენიშნავდა, ადამიანის „ტეინს სწორედ ისევე სჭირდება კვება და მოქმედება, როგორც ყველა ჩვენს დანარჩენ ორგანოს. მას სჭირდება შთაბეჭდილებანა, სჭირდება მუშაობა, სჭირდება ასპარეზი, მაგრამ ჩვენი ცხოვრების სიწვრილე (ლაპარაკია იმ ბურჟუაზიულ-მეშჩანურ საზოგადოებრივ სინამდვილეზე, რომლის წინააღმდეგაც არის მიმართული ნ. ნიკოლაძის ეს წერილი — ვ. ზ.), ჩვენი ინტერესების დაკნინება და ის, რომ სრულიად მოკლებულნი ვართ მიზნს, მოქმედებისა და ბრძოლის სურვილს და ამისათვის საჭი-

¹ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 48. -

რო მაგალითებსა და იდეალებს, — ყოველივე ეს [ისე] აქ-
ნობს ჩვენს ტვინს, გონებას, ...[რომ] ადამიანის ინტელექტუა-
ლური პორიზონტი თანდათან ვიწროვდება და იგი ჰკარგავს
განზოგადების უნარს”¹.

ახალთაობის ასეთი გონებრივი დაქვეითების ხელშემწყობ-
ნი იყვნენ ძველი სკოლა და მისი „აღზრდელები“, რომლე-
ბიც, ნ. ნიკოლაძის გამოთქმით, „...ბავშვობიდანვე სისტემა-
ტურად არ გვაცნობდნენ იმ ინტერესებს, რომლებიც გვაკავ-
შირებს გარე სამყაროსთან, [არ გვაცნობდნენ] იმ მოვალეო-
ბებს, რომლებსაც ჩვენ გვაკისრებს საზოგადოებაში ცხოვრე-
ბის ფაქტი და, რაც მთავარია, არაფერს გვეუბნებოდნენ იმ
დაბრკოლებათა და ბრძოლის შესახებ, რომელიც ცხოვრებაში
მოგველის. ამის გამო ცხოვრებაში ჩვენ შევდიოდით როგორც
ინსტიტუტები, „ფაქტებით“ დატვირთულნი, მაგრამ ბრძოლი-
სათვის მოუმზადებელნი, მიზანსა და სახელმძღვანელო აზრს
მოკლებულნი. შემდეგ კი, ყოველდღიური ცხოვრების ქაობ-
ში ჩაფლულნი, ჩვენ სულ მალე ვივიწყებდით იმ ფაქტებს,
რომლებიც უდიდესი შრომის შედეგად გვქონდა ჩაქედილი გო-
ნებაში... და ვრჩებოდით ჩვენი გამოუწრთობელი პატარა ბუ-
ნების ამბარა, რომლისთვისაც მხოლოდ პრიმიტიული ხასიათის
შეგრძნებები რჩებოდა მისაწვდომი“².

გონებრივად ასე აღზრდილ ახალთაობას, ნ. ნიკოლაძის შე-
ხედულებით, ქვეყნის საზოგადოებრივი პროგრესისათვის რაი-
მეს შემატება, ცხადია, არ შეეძლო, რადგან, „იმისათვის, რომ
განათლება სახელმწიფოსათვის სასარგებლო გზით წარიმარ-
თოს, იმისათვის, რომ მოსწავლეებს განუუვითაროთ შეგნებუ-
ლი და უსაზღვრო ერთგულება სამშობლოსადმი, აღეზარდოთ
მათში სუფთა და უანგარო პატრიოტიზმი, — ამისათვის სრუ-
ლებით არ კმარა, რომ მათ ვაზუთხვინოთ ჩვენი დროის ტრი-

¹ П. Ботни, [Н. Николадзе], Чувствительные письма, Газ. «Тифл. Вестник», 1874 г., № 19.

² [Н. Николадзе], [Передовая], Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 127.

ფონ კორობეინიკოვების სახელმძღვანელოები“¹ და ამით გამო-
ეულაყოთ ტენიო.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, იმისათვის, რომ განათლების საქმე
ხალხის საერთო კეთილდღეობის ამაღლებას ემსახუროს, საჭი-
როა მოსწავლე ახალთაობის გონების, მისი თვალისა და ყუ-
რის თავიდანვე მიჰყრობა ხალხის სასიცოცხლო ინტერესებ-
ზე².

გონებრივ აღზრდას, ისე როგორც ზნეობრივს, ნ. ნიკოლაძე
ერთ-ერთ მთავარ ამოცანად იმას უსახავდა, რომ განათლების
გზით ახალთაობაში დაენერგა „რწმენა მოვალეობის სიწმინ-
დისადმი და ერთგულება საერთო საქმისადმი, სა ე რ თ ო
ი დ ე ის ა დ მ ი — რომელიც მისი გამოთქმით, — ახლა ომშიაყ
კი ითვლება წარმატების უპირველეს პირობად“³.

უფრო კონკრეტულად, ნ. ნიკოლაძის აზრით, ეს იმას ნიშ-
ნავდა, რომ სწორად დაყენებული გონებრივი აღზრდის სა-
შუალებით ხალხს შესძენოდა „სამშობლოსათვის სასარგებლო
და ღირსეული შვილები“.

ამ რწმენით გამსჭვალული ნ. ნიკოლაძე მწუხარებით
შენიშნავდა, რომ ხშირად, ქვეყნის, ხალხის ინტერესებისათვის
გამოყენების ნაცვლად, „ჩვენ „მეცნიერების“ კარებში შეე-
დივართ იმ აზრით, რომ მან შეგვიძინოს დოვლათი, კომფორტი,
სიმდიდრე და წონა“⁴.

თავს ესხმოდა რა უღმობელი კრიტიკით განათლების დანი-
შნულებისადმი ასეთ მერკანტილურ დამოკიდებულებას, ნ. ნი-
კოლაძე მოითხოვდა სკოლისაგან, აღზრდისა და განათლებისა-
გან, რომ მათ ახალთაობაში „აღმოეფხვრათ ვიწრო ეგოიზმი,
მისი წვრილი ინტერესებით და ამის ნაცვლად დაენერგათ სიყ-
ვარული სიმართლისა, მოვალეობისა და თავდადებისადმი, რო-

¹ [Н. Ник о л а д з е], [Передовая], Газ. „Тифл. Вестник“, 1875 г., № 127.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

გორც სამშობლოს ღირსეულ მოქალაქეებად და საზოგადოების სასარგებლო წევრებად გახდომის საშუალებისადმი¹.

ამ მაღალი ამოცანის განსახორციელებლად ნ. ნიკოლაძე² საჭიროდ მიაჩნდა ახალთაობის გონებრივი განათლების მტკიცედ დაკავშირება მის ზნეობრივ განათლებასთან³.

მისი აზრით, გონებრივი და ზნეობრივი განათლების ამ კავშირის საფუძველზეა შესაძლებელი ახალთაობის შეიარაღება მოწინავე საზოგადოებრივი იდეალების განხორციელებისათვის ბრძოლის იმ მაღალი შეგნებითა და მრწამსით, რომლის „გამოსათქმელად უნდა იხმარებოდეს სიტყვა და აზრი... და რომელიც მთელი ცხოვრების მმართველი და გამნათლებელი უნდა იყოს“⁴.

ნ. ნიკოლაძემ კარგად იცოდა, რომ ცარიზმის პირობებში ახალთაობის ამგვარად აღზრდაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტი იყო და ამიტომ თვლიდა საჭიროდ „საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ისე მოწყობას, რომლის დროსაც საზოგადოების ცალკე წევრები სავსებით დაიკმაყოფილებდნენ თავის ფიზიკურსა და გონებრივ მოთხოვნილებებს... [და] განვითარების სრულ თავისუფლებასთან ერთად — გონებრივ უნარს ფართო გზა მიენიჭებოდა“⁵.

ნ. ნიკოლაძის მიერ საკითხის ამგვარად დაყენება სავსებით სწორი იყო, მაგრამ ასევე სწორი არ იყო მისი შეხედულებანი იმ გზებსა და მეთოდებზე, რომელთა საშუალებითაც ეს საკითხი უნდა გადაჭრილიყო პრაქტიკულად. როგორც სოციალ-უტოპისტი, ნ. ნიკოლაძე დარწმუნებული იყო, რომ ზემოხსენებული მიზნის მისაღწევად სავსებით საკმარისი იქნებოდა მხოლოდ და მხოლოდ „გარდაქმნა თანამედროვე საზოგადოების ცნებებისა“⁶, როგორც ჩვენ ეს ერთხელ უკვე აღვნიშნეთ.

ნ. ნიკოლაძის ამ აზრის უტოპიურობა, მისი მცდარობა დიდ

¹ [Н. Ник о л а д з е], [Передовая], Газ. „Тифл. Вестник“ 1875 г., № 127.

² იქვე.

³ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], მეღალუმე, ებრ. „კრებულო“, 1871 წ., წიგნი IV, გვ. 28.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ. ტ. I, გვ. 246.

⁵ იქვე, გვ. 251.

მტკიცებას არ მოითხოვს. აქ ჩვენ განმეორებით შევნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ ეს იყო არა მარტო ნ. ნიკოლაძის, არამედ ყველა განმანათლებელ-უტოპისტის დამახასიათებელი საერთო შეცდომა, რომელმაც სავსებით ბუნებრივად და კანონზომიერად იჩინა თავი ნ. ნიკოლაძის შეხედულებებშიაც.

მაგრამ, ამასთან ერთად, ჩვენ არ შეგვიძლია არ დავადასტუროთ სისწორე ნ. ნიკოლაძის იმ მტკიცებისა, რომლის თანახმად, მოწინავე პედაგოგიკურ პრინციპებზე აგებულ გონებრივ აღწრდას თავისთავად უდიდესი მნიშვნელობა აქვს უკეთესი მერმისისათვის შეგნებულად მებრძოლი ახალთაობის მომზადების საქმეში.

ჩვენ მიერ აღნიშნული ზოგიერთი შეცდომის მიუხედავად, ყოველივე ზემოთქმული სავსებით გარკვეულად ნათელყოფს ნ. ნიკოლაძის იმ რწმენას, რომ ახალგაზრდობისათვის განათლება, ცოდნა უნდა წარმოადგენდეს არა სამკაულს, არამედ იარაღს, რომელსაც იგი ქვეყნისა და ხალხის საკეთილდღეოდ გამოიყენებს.

ამ შემთხვევაში ნ. ნიკოლაძის აზრი სავსებით ეთანხმება ილია ჭავჭავაძის იმ შეხედულებას, რომლის მიხედვით, „მიხედრილს კაცს ცოდნა და სწავლა-განათლება სამკაულად კი არა აქვს მიჩნეული, როგორც ბუზმენტი ჩოხისათვის, ან ძეწკეი გულმკერდისათვის“¹, არამედ ქვეყნისათვის, ხალხისათვის გამოსაყენებელ პრაქტიკულ ძალად.

ზემოთქმულის თანახმად წერდა ნ. ნიკოლაძე, რომ „...ხეირიანი კაცი თავის მახლობლის დამხმარე და ფეხზე დამყენებელი უნდა იყოსო“² და, ამიტომ „...იმისთანა რამ უნდა ისწავლოს, რაც ცხოვრებაში იმას, ან მის მახლობელს გამოადგება“³.

შეძენილი ცოდნის ცხოვრებაში ნაყოფიერად გამოყენებისათვის კი, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, საჭიროა, რომ ახალგაზრდობის გონებრივი განათლება თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობას ემყარებოდეს. ნ. ნიკოლაძის აზრით, ეს აუცილე-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. VII, 1928 წ., გვ. 260.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ქვეითად და რკინის გზაში. გაზ. „დროება“, 1869 წ., № 34.

³ იქვე.

ბელია თუნდაც იმიტომ, რომ „... ყოველ ცოდნას და სწავლას, საზოგადო თეორიულ მხარეს გარდა, აქვს კიდევ პრაქტიკული მხარე“¹.

აქედან გამომდინარე ამტკიცებდა ნ. ნიკოლაძე, რომ „...თანამედროვე ადამიანისათვის საჭიროა... ზოგადი განათლება, სამიწადმოქმედო და სამრეწველო ტექნიკის ელემენტარული საფუძვლების გა მო ყ ე ნ ე ბ ი თ ი ცოდნასთან ერთად“².

ცოდნის როგორც თეორიულ, ისე პრაქტიკულ მხარეს თანაბრად დაუფლებული ახალგაზრდობა წიაჩნდა ნ. ნიკოლაძეს ქვეყნის ისეთ ძალად, „...რომელიც ხმას ადვილად ჩააკმეტიანებს ჩვენს ძველს თაობას... და როგორც ამ ხმის ჩაკმეტიანებით, ისე იმ სარგებლობით, რომელსაც ის პირდაპირ ჩვენს საზოგადოებას მოუტანს, ...ადვილად დაიკავებს ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში იმ ბედნიერ ადგილს, რომელიც ხეირიან და ნამდვილად განათლებულ და პატიოსან ახალგაზრდობას უნდა ეკუთვნოდეს“³.

ამით იყო გამოწვეული ნ. ნიკოლაძის მქალაქი იერიშები ცხოვრებისაგან, სინამდვილისაგან, ხალხის ინტერესებისაგან შორს მდგომი და მოწყვეტილი მეცნიერებისა და მისი იმ წარმომადგენლების წინააღმდეგ, რომლებიც, ნ. ნიკოლაძის მახვილი გამოთქმით, „...დაავადებულნი არიან ცოდნის მეტისმეტა, განსაკუთრებული კაბინეტურობით“⁴. ამიტომ წერდა იგი: „...ჩვენი მეცნიერნი და ჩვენი მეცნიერება მხოლოდ მაშინ მოიპოვებენ სერიოზულ მნიშვნელობას ხალხის ცხოვრებაში, როდესაც თავს დაანებებენ ფანტაზიებისა და ცდების სფეროში ფრენას. უდავოა, რომ ეს სფეროც სასარგებლოა, მაგრამ არა დაუყოვნებლივი და უშუ-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ეურ. „კრებული“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 195.

² Н. Николадзе, Основные изъяны дворянских школ, Газ. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3186.

³ ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 66.

⁴ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1434.

აღო ზემოქმედებისათვის სახალხო მეურნეობაზე, არამედ მხოლოდ თვით მეცნიერების წინსვლისათვის. ხალხთან, მის შრომასთან, მის მეურნეობასთან ეს მეცნიერება უნდა მიდიოდეს არა საცდელად, არა მერყევი და შეუმოწმებელი ჰიპოთეზებითა და ფანტაზიებით, არამედ მხოლოდ რეალური, ხელშესახებად ნაყოფიერი და თვით ცხოვრების გამოცდილებით გამართლებული ხერხებით შეიარაღებული¹.

სწორედ ყოველივე ამის შეუფასებლობა იწვევდა ძველად, ნ. ნიკოლაძის სწორი შეხედულებით, „გათიშულობას მეცნიერებისა და შრომის წარმომადგენელთა შორის“², მაშინ როდესაც, მისივე ღრმა და სწორი შენიშვნით, „... ჩვენი სოფლის მეურნეობის, ჩვენი მრეწველობის და მთელი ჩვენი ცხოვრების პროგრესი შეიძლება მიღწეულ იქნეს თანამედროვე სამყაროს ამ ორი უდიდესი ძალის (ე. ი. შრომისა და მეცნიერების — ვ. ზ.) წარმომადგენელთა არა გათიშვის, არამედ ერთიანობის საფუძველზე“³ (ხაზი ჩვენი — ვ. ზ.).

როგორც ვხედავთ, მეცნიერების, თეორიის კავშირი ცხოვრებასთან, პრაქტიკასთან, უდიდესი ყურადღების საგანს შეადგენდა ნ. ნიკოლაძისათვის. ამ ასპექტში აქვს გამოთქმული მას კლასიკურ და რეალურ განათლებაზე საინტერესო შეხედულებები, რომელთა გარჩევას ჩვენ შევეცდებით ქვემოთ.

* * *

ღადი მეცნიერული სიღრმითა და გასაოცარი ტემპერამენტით დაწერილ ერთ სტატიაში, რომელიც ნ. პიროგოვის პედაგოგიურ თხზულებათა გამოცემას მიეძღვნა, კ. დ. უშინსკი შენიშნავდა: „ჩვენში ნ. ი. პიროგოვმა პირველმა შეხედა აღზრდის საქმეს ფილოსოფიური თვალსაზრისით და დაინახა მასში არა სასკოლო დისციპლინის, არა დიდაქტიკის ან ფიზიკურა

¹ Н. Никол адзе, На праздни ки, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1434.

² იქვე.

³ იქვე.

აღზრდის წესების საკითხი, არამედ ადამიანის სულის უღრმესი საკითხი, — „ცხოვრების საკითხი“¹.

ეს შესანიშნავი სიტყვები მთლიანად შეიძლება განმეორებული იქნეს ჩვენი სახელოვანი მესამოციანელის ნ. ნიკოლაძის მიმართ, რადგან იგი სწორედ ასეთ ასპექტში განიხილავდა ახალგაზრდობის აღზრდისა და განათლების ყველა პრობლემას და, კერძოდ, საკითხს კლასიკური და რეალური განათლების შესახებ, რომელიც, მისი დახასიათებით, „აღზრდის ორნაირ სისტემას“² წარმოადგენს.

ამთავითვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ნ. ნიკოლაძის აზრი რეალურ და კლასიკურ განათლებაზე ორგანულ კავშირშია მის საერთო შეხედულებასთან აღზრდაზე, რომელიც ადამიანის პიროვნების გონებრივ, ზნეობრივ და ფიზიკურ მხარეთა ჩამოყალიბების ერთიან, ორგანიზებულ და მიზანმსწრაფ პროცესს უნდა წარმოადგენდესო. ეს აზრი მკიდრო კონტაქტშია ნ. ნიკოლაძის ფილოსოფიურ და სოციალურ-პოლიტიკურ მსოფლმხედველობასთან, ჩვენი ქვეყნის საზოგადოებრივი და სამრეწველო-ეკონომიური ცხოვრების იმდროინდელ მოწინავე ამოცანებთან, რომელთა რეალიზაცია მას მიაჩნდა საქართველოს როგორც მატერიალური, ისე კულტურული აღმავლობისა და წინსვლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პირობად.

სწორედ ამის გამო თვლიდა ნ. ნიკოლაძე კლასიკური და რეალური განათლების საკითხს ერთ-ერთ ყველაზე აქტუალურ საკითხად რუსეთის იმდროინდელ საზოგადოებრივ საკითხთა შორის, საკითხად, — რომელიც, მისი გამოთქმით, „ფრჩხილისძირამდე იყო განხილული... პრესის მიერ“³.

ამასთან დაკავშირებით, ნ. ნიკოლაძე კატეგორიულად შენიშნავდა, რომ დავა კლასიკური თუ რეალური განათლების უპირატესობის შესახებ „წმინდა აკადემიური ნიადაგიდან... გა-

¹ კ. დ. უშინსკი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. 1, პროფ. დ. ლორთქიფანიძის რედაქციით, საქ. სსრ. პედაგოგიკურ მეცნიერებათა სამეცნიერო-საყვლევო ინსტიტუტის გამომცემლობა, 1954 წ., გვ. 216.

² ნ. ნიკოლაძე, ახალგაზრდობის აღზრდა, ეურ. „კრებული“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 200.

³ [Н. Никол адзе], [Передовая], Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 127

დატანილ უნდა იქნას გარემომცველი ცხოვრების რეალობათა ნიადაგზე¹ და განიხილებოდეს იმ თვალსაზრისით, თუ „რა არის ჩვენთვის... აუცილებელი“².

ნ. ნიკოლაძის ფილოსოფიურ შეხედულებათა ძირითადი დებულებები, მისი აზრები ბუნებისმეტყველებითი ცოდნის მნიშვნელობაზე პიროვნების ინტელექტუალურ ჩამოყალიბებაში, ხალხის გონების ყოველგვარი ცრურწმენისაგან განთავისუფლებასა და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებაში, — ყოველივე ეს თავისთავად მიუთითებდა იმაზე, რომ ნ. ნიკოლაძე „აღზრდის ორ სისტემას“ შორის გაჩაღებულ ბრძოლაში, ი. ჭავჭავაძესა და ი. გოგებაშვილთან ერთად, რეალური განათლების მომხრე უნდა ყოფილიყო აუცილებლად, და ეს მართლაც ასე იყო.

მაგრამ წინასწარვე უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ ამ პოზიციას ნ. ნიკოლაძე ცალმხრიობაში არ გადაუჩენია და ამიტომ მას ახალთაობის ჰუმანიტარული განათლების საჭიროება არასოდეს პრინციპულად არ უარუყვია.

ნ. ჩერნიშევსკის მსგავსად, ნ. ნიკოლაძე ფიქრობდა, რომ ახალთაობის გონებრივი აღზრდის მაღალ დონეზე განხორციელება შესაძლებელია კლასიკური და რეალური განათლების სწორი შერწყმის პირობებში, და მის შესაბამისად წერდა: „...არც მარტო „გონება გამხსნელი“ მეცნიერება ვარგა, თუ კაცს მასთანვე ისეთი ცოდნა არა აქვს, რომელსაც ცხოვრებაში პრაქტიკულად გამოდგომა შეუძლია, და არც მარტო ტექნიკური მეცნიერება, თუ კაცი გონება გაუხსნელია და ვერც ცხოვრებას იცნობს, ვერც მის კანონებს, ვერც მის მოვლენებს, და ამრიგად, თვითონ იმ მაშინას ემსგავსება, რომლის მოვლა იმას მაშინაულურად ასწავლეს“³.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძის ამ სიტყვებში არსებითად გამოხატული იყო ის თვალსაზრისი, რომელსაც რეალური და კლასიკური განათლების ურთიერთკავშირის შესახებ

¹ Н. Ник о л а д з е. Основные изъяны дворянских школ. Газ. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3176.

² იქვე.

³ ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, რწ. ნაწ., ტ. II, გვ. 69.

თავის დროზე რევოლუციურ-დემოკრატიული ჟურნალი „სოვერემენნიკი“ გამოთქვამდა.

როგორც ცნობილია, „სოვერემენნიკი“ რეალური განათლებ-ს მომხრედ გამოდიოდა ყოველთვის, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, თითქოს ჟურნალს ნამდვილი კლასიკური განათლების მნიშვნელობა არ ესმოდა. ჟურნალი ებრძოდა მხოლოდ უადრესად ფორმალური ხასიათის იმ „უნაყოფო, მომაკვდინებელ“ კლასიკურ განათლებას, რომელიც მაშინდელ გიმნაზიებში იყო დამკვიდრებული.

„სოვერემენნიკი“ რეალური განათლების საჭიროებას ქა-დაგებდა განსაკუთრებით 1864 წლის სასკოლო რეფორმის წინა ხანებში; ამ დროს კი ნ. ნიკოლაძეს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ჟურნალის რედაქციასთან. ამიტომ შეუძლებელია სა-ხალხო განათლების შესახებ მის ფურცლებზე გამოთქმული მო-წინავე აზრების გავლენა ნ. ნიკოლაძეს არ განეცადა, არ შეე-თვისებინა ისინი და საჭიროების შემთხვევაში არ დაეცვა მო-წინააღმდეგეთა თავდასხმებისაგან.

მოწინააღმდეგენი კი მაშინდელი ოფიციალური ბანაკიდან ჟურნალს ბევრი ჰყავდა. მათ შორის მთავარი იყვნენ ცნობილი შავრაზმელები კატკოვი და ლეონტიევი, რომლებიც რუსულ რეაქციულ პრესაში უღვევლ და საშინელ შხამს ანთხევდნენ რეალური განათლებისა და მის მომხრეთა სამტროდ.

კატკოვს, როგორც ექსპლოატატორული კლასების იდეო-ლოგს, ბუნებრივი შიში ჰქონდა ჭეშმარიტი მეცნიერების მი-მართ. ამიტომ იგი ყოველნაირად აყალბებდა მას და ცდილობ-და, რომ სკოლა და მეცნიერება თავისი პოლიტიკური ინტერე-სებისათვის გამოეყენებინა. კატკოვი ცდილობდა ისეთი სკოლის შექმნას, რომელიც, მისივე გამოთქმით, ამ „მშფოთვარე და მოძრაობებით აღსავსე დროში დაგვიცავს ყოველგვარ ცრუმე-ცნიერებისაგან“.

ასეთ „ცრუმეცნიერებად“ ამ შავრაზმელს, უპირველეს ყოვლისა, ბუნებისმეცნიერება მიაჩნდა, რადგან ის მატერია-ლისტურ შეხედულებათა გავრცელებას უწყობს ხელსო. კატკო-ვ-გააფთრებით იბრძოდა აგრეთვე ისტორიის და მშობლათ-

რ. ლიტერატურის სწავლების შესაფერის დონეზე დაყენების წინააღმდეგ, რადგან ეს დისციპლინები ახალთაობაში ნიჰილიზმის გამავრცელებელიაო. იგი უდიდესი თავგამოდებით იცავდა ოფიციალურ კლასიციზმს, რომელიც ძველი ბერძნულისა და ლათინურის გამომაყეყეჩებელ ზეპირობაზე აფუძნებდა ახალთაობის განათლებისა და აღზრდის საქმეს.

კატკოვის სწორედ ამ ობსკურანტული, რეაქციული შეხედულებების წინააღმდეგ მიმართა თავისი მახვილი რევოლუციურ-დემოკრატიულმა „სოვრემენნიკმა“. საესებით გასაგები მოსაზრებებით, ჟურნალი შეუდრეკლად იცავდა ბუნებისმეცნიერების, მშობლიური ენისა და ლიტერატურის, ისტორიის გაძლიერებული სწავლების აუცილებლობას და მოითხოვდა „ბერძნული ენის უღვლილებათა“ ნაცვლად ახალგაზრდობისათვის ისეთი ცოდნის მიწოდებას, რომელსაც იგი პრაქტიკულად გამოიყენებდა მშობლიური ქვეყნისა და ხალხის მატერიალური და კულტურული დონის ასამაღლებლად.

„სოვრემენნიკი“ განსაკუთრებით ბუნებისმეცნიერული ცოდნის გავრცელების საჭიროებას იცავდა, რადგან ის მიაჩნდა არა მარტო ახალთაობის მოწინავე მსოფლმხედველობით შეიარაღების საშუალებად, არამედ ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარების, მრეწველობის გაძლიერების მნიშვნელოვან ფაქტორადაც. ამიტომ წერდა ჟურნალი: „სწორედ იმ დროს, როდესაც ჩვენ ასე გვჭირდება ქვანახშირის მადაროების დამუშავება და რკინიგზების მშენებლობა, ჩვენში სწყევლიან რეალურ სკოლებს და გვირჩევენ ფუკიდიდეს შესწავლას“¹.

ამრიგად, „სოვრემენნიკი“ მტკიცედ იცავდა სკოლებში რეალური განათლების დამკვიდრების საჭიროებას, მაგრამ იმ სახით, რომ ის თავისუფალი ყოფილიყო ცალმხრიობის ყოველგვარი საშიშროებისაგან. სწორედ ამიტომ მოითხოვდა ჟურნალი, რომ დანარჩენ საგნებთან ერთად ახალგაზრდობისათვის

¹ Классические или реальные гимназии? Жур. «Современник», 1863 г., № 9, стр. 65.

რეალურ სკოლებში ფილოსოფია და საზოგადოებათმეცნიერებაც ესწავლებინათ¹.

ასეთი იყო „სოვრემენნიკის“ პოზიცია რეალური და კლასიკური განათლების გარშემო ატეხილ ცხარე კამათში, რომელიც, როგორც ვთქვით, 1864 წლის სასკოლო წესდების დამტკიცების წინ გაიშალა.

ცნობილია, რომ 1864 წ. 19 ნოემბერს ეს ფარისევლური და ბევრმხრივ ხალხის ინტერესების წინააღმდეგ მიმართული, მაგრამ შედარებით მაინც ლიბერალური ხასიათის წესდება დამტკიცდა და ამასთან ერთად დაკანონდა სამი ტიპის საშუალო სკოლა: 1) კლასიკური გიმნაზია ორი უძველესი ენით. 2) კლასიკური გიმნაზია ერთი, ლათინური ენით; 3) რეალური გიმნაზია, რომელშიც ძველი ენები არ უნდა ესწავლებინათ.

მიუხედავად იმისა, რომ წესდებით რეალურ გიმნაზიას თითქოს შესაფერისი ადგილი მიეკუთვნა, ძველ რუსეთში მაინც „ნამდვილ“ საშუალო სკოლად ისევ კლასიკური გიმნაზია ითვლებოდა და არა რეალური. ამასთან, როგორც ცნობილია, 1864 წლის წესდებამ ბუნებისმეცნიერების, ფიზიკისა და სხვ. საგნების ხარჯზე გაზარდა ძველი ენებისათვის განკუთვნილი საათების რაოდენობა.

ამ წესდების მიღების შემდეგ კატკოვმა, ლეონტიევმა და მათმა მიმდევრებმა კიდევ უფრო გააძლიერეს იერიშები რეალური განათლების დამცველთა წინააღმდეგ. როგორც ამ დროს ჟენევაში, ა. ი. გერცენის სტამბაში გამოცემული ერთი პროკლამაცია იუწყებოდა, „...ოფიციალურმა ლიტერატურამ ხელი მიჰყო რეალური გიმნაზიების თითქმის მოსპობისა და მათ ნაცვლად კლასიკური გიმნაზიებისა და პროგიმნაზიების გამრავლების პროპაგანდას, რათა ამით განედევნათ ის ცოდნა, რომელიც ხალხის ცხოვრებაში გამოდგებოდა“².

¹ Внутреннее обозрение, Жур. «Современник», 1863 г., № 9, стр. 190, 192.

² Революционные прокламации женевской типографии (1869-70). Публикация Е. Кушевой, «Наша повесть» (посвящается русским студентам, 1869), «Литературное наследство», 41—42, А. И. Герцен-II, Изд. АН СССР, Москва, 1941 г., стр. 123.

კავკასიის მხარის სასწავლებელთა 1867 წლის დებულებით, რომელიც 1864 წლის სასკოლო წესდების საფუძველზე შემუშავდა, კავკასიაშიც გაიხსნა რამდენიმე გიმნაზია, რომელთაგან ორი რეალური იყო; მათგან ერთი თბილისში არსებობდა, მეორე კი — ბაქოში¹.

უნდა აღინიშნოს, რომ რეალურ განათლებას ჩვენს ქვეყანაში თავიდანვე საკმაოდ ბევრი მომხრე და ენთუზიასტი აღმოაჩნდა. მის საპირობებაზე ქადაგებდა ქართულ პრესაში გამოქვეყნებული ბევრი წერილი. ამ საკითხს მიუძღვნა, კერძოდ, ქრ. მამაცაშვილმა თავისი შესანიშნავი, ღრმა გონიერებით აღსავსე სტატია სათაურით „სწავლის საპირობებაზე“, რომელიც „ცისკარის“ 1867 წლის თებერვლის ნომერში დაიბეჭდა².

სახალხო განათლების ახლებურად, იმ დროის მოთხოვნილებათა შესაბამისად დაყენებისათვის იბრძოდა გაზეთი „დროება“. 1870 წელს ამ გაზეთის ფურცლებზე გამოქვეყნდა სერიოზ. ნიკოლაძის ბრწყინვალე ფელეტონებისა საერთო სათაურით „ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე“³, რომლებშიც ავტორი გაბედულად ესხმოდა თავს კატკოვური კლასიკური განათლების სიმანძინჯეებს და ფართოდ ეწეოდა გასული საუკუნის სამოციანი წლების მოწინავე პედაგოგიკური პრინციპების პროპაგანდას.

მრავალმხრივ ღირსშესანიშნავ ამ ფელეტონებში ნ. ნიკოლაძე არსებითად განაგრძობდა იმ იდეურ იერიშებს, რომლებიც მან პირველად კარაკოზოვის ცნობილი გასროლის შემდეგ (1866 წ. 4 აპრილს) ა. ი. გერცენის სტამბაში 1866 წელსვე დაბეჭდილ თავის ცნობილ ბროშურაში („მთავრობა და ახალთაობა“) მიიტანა მეფის ბიუროკრატიისა და ყველა ჯურის კატკოვების მიერ იდეური მფარველობის ქვეშ აყვანილი სახალხო განათლების ძველი, დახვსებული სისტემის წინააღმდეგ.

¹ გ. თაყაიშვილი, სახალხო განათლებისა და პედაგოგიკური აღმავლების ისტორია საქართველოში, თბილისი, 1948 წ., გვ. 385—387.

² ქრ. მამაცაშვილი, სწავლის საპირობებაზე, ქურ. „ცისკარი“, 1867 წ., თებერვალი, გვ. 36—59.

³ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 44, 45, 46, 47.

დიდი მგზნებარებითა და პრინციპულობით გამსჭვალულა წერილი მიუძღვნა ნ. ნიკოლაძე სახალხო განათლების იმდროინდელ აქტუალურ პრობლემებს ეურნალ „კრებულშიც“. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს 1871 წელს ამ ეურნალის მესამე წიგნში გამოქვეყნებული სტატია „ახალგაზრდობის აღზრდა“, რომელშიც ნ. ნიკოლაძე „სოვრემენნიკის“, ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის თვალსაზრისის შესაბამისად აშუქებდა ახალთაობის სწავლა-აღზრდის საკითხს, ამ თვალსაზრისის დასაცავად განაგრძობდა ადრე დაწყებულ იერიშებს დიმ. ტოლსტოის, კატკოვებისა და ლეონტიელების წინააღმდეგ და როგორც მეცნიერული, ისე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური არგუმენტებით ასაბუთებდა ჩვენს ქვეყანაში ნამდვილი რეალური განათლების ფართოდ დანერგვის აუცილებლობას.

ნ. ნიკოლაძის ეს წერილი სწორედ იმ ხანებში გამოქვეყნდა, როდესაც რუსეთში კარაკოზოვის გასროლის გამო საშინელი ტერორი მძვინვარებდა და განათლების მინისტრად ახალდანიშნული შავრაზმელი დიმ. ტოლსტოი ხალხის გონებრივი ცხოვრების ჩაკელის მიზნით იმ დამრბევლურ პოლიტიკას ახორციელებდა, რომლის შესახებაც ნ. ნიკოლაძე ჯერ კიდევ უენევაში 1866 წელს გამოცემულ და ჩვენ მიერ უკვე მოხსენიებულ ბროშურაში წერდა: „[მეფის] მთავრობამ... დაჰკეტა საკვირაო სკოლები, გაუძნელა ახალგაზრდებს სასწავლებლებში შესვლა, ხუცური, დამთრგუნველი ელემენტი შეიყვანა სახალხო სკოლებში, ერთი სიტყვით, ყოველგვარი ღონისძიება იხმარა ხალხის განვითარების შესაფერხებლად“¹.

ჩვენ გვერდს ვერ ავუვლით იმ ფაქტს, რომ მეფის მთავრობის საგანმანათლებლო პოლიტიკის წინააღმდეგ მიმართული ნ. ნიკოლაძის ეს საპროტესტო წერილი „კრებულში“ დაიბეჭდა სწორედ მაშინ, როდესაც დიმ. ტოლსტოი 1871 წლის წესდების მეოხებით ფიქრობდა საბოლოოდ განემტკიცებინა საშუალო სკოლაში ოფიციალური კლასიციზმი, რათა ამით ახალგაზრდო-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ეურ. „კრებული“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 187—209.

² ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 239.

ბა პოლიტიკური ცხოვრებისაგან ჩამოეშორებინა და მასში საზოგადოებრივი აქტივობის სული ჩაეკლა. ტყუილად კი არ სწერდა ამ დროს ა. ი. გერცენი თავის მეგობარს ნ. პ. ოგაროვს ერთ კერძო ბარათში: „მინისტრ ტოლსტოის ასე უთქვამს ერთი თავისი მეგობრისათვის: კიდევ ლათინურის სწავლების ექვსი წელი და თქვენ თვითონ დაინახავთ, თუ როგორ დაწყნარდება ახალგაზრდობა“¹.

მხოლოდ ამისათვის ამზადებდა დ. ტოლსტოი, კატკოვის იდეური დახმარებით, 1871 წლის სასკოლო რეფორმას, რომლის რეაქციული არსი ოდნავ გონებაგახსნილი ადამიანისთვისაც კი სავსებით აშკარა იყო იმ დროს.

მართალია, ამ რეფორმას მისი შემუშავების პირველი დღეებიდანვე საზოგადოებაში გაუჩნდნენ მოწინააღმდეგენი და ერთგვარმა „ოპოზიციამ“ თავი იჩინა თვით მეფის მიერ საგანგებოდ შექმნილ კომისიაშიც (მაგალითად, მილიუტინი, გოლოვინი და სხვ.), მაგრამ ამ მდგომარეობამ საბოლოოდ მაინც ვერ შეძლო მეფის მთავრობის მიერ აღებული კურსის შეფერხება ან მისი შეცვლა რეალური განათლების სასარგებლოდ.

რაც შეეხება იმდროინდელ პერიოდულ პრესას, ამ საქმესთან დაკავშირებით „სიტყვის თავისუფლებით“ მხოლოდ კატკოვის გაზეთი „მოსკოვსკიე ვედომოსტი“ და მისი მსგავსი ბეჭდვითი ორგანოები სარგებლობდნენ, რომლებიც გახელეობით იცავდნენ დ. ტოლსტოის ახალი წესდების პროექტს და ცილისწამებით აღსავსე პროვოკაციული წერილებით თავს ესხმოდნენ რეალური განათლების მომხრეებს.

ეს თავდასხმა რეალური განათლების დამცველებზე მაშინ მით უფრო ადვილი იყო, რომ 1866 წ. 4 აპრილის გასროლის შემდეგ „სოვრემენნიკი“ მეფის მთავრობამ დახურა და ამიტომ კატკოვ-ლეონტიევებსაც უშიშრად შეეძლოთ თარეში თავისი პრესის ფურცლებზე.

ლიბერალური მიმართულების ორგანოები, სასტიკი საცენ-

¹ А. И. Герцен, Полное собр. сочинений, под ред. Лемке, 1923 г., т. XXI, стр. 503.

ზურო პირობების გამო, არათუ ბრძოლას, არამედ იმის თქმასაც ვერ ახერხებდნენ, რის უფლებაც მათ ფორმალურად ჰქონდათ მინიჭებული. ამიტომ იყო, რომ იმდროინდელმა მოღიბერალო გაზეთმა „გოლოსმა“ ამ საკითხზე უხეიროდ წაილულულა ორიოდ სიტყვა და ამით თავისი „მისიაც“ შესრულებულად ჩათვალა, ხოლო ლიბერალურ-ბურჟუაზიულმა „სანკტ-პეტერბურგსკიე ვედომოსტიმ“ ერთი შეხედვით თითქოს მეტი გამბედაობა გამოიჩინა და პროექტის წინააღმდეგ „გაილაშქრა“, მაგრამ, საბოლოოდ, ეს „გამბედაობა“ მას ძვირად დაუჯდა, რადგან გაბრაზებულმა დ. ტოლსტოიმ რედაქტორს მეფესთან უჩივლა და სულ მალე, შინაგან საქმეთა მინისტრის განკარგულებით გაზეთს ხმა ჩააწყვეტინეს.

ასეთ მძიმე საცენზურო პირობებში გამოქვეყნდა ჟურნალ „კრებულში“ ნ. ნიკოლაძის ხსენებული წერილი, რომლით პირველ ნაწილშივე, ეხებოდა რა კლასიკური და რეალური განათლების ირგვლივ გაჩაღებული დავის ისტორიას და კატკოვის „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ როლს ამ საქმეში, ავტორი შენიშნავდა: „ამ საგანმა (ე. ი. კლასიკურ და რეალური განათლების საკითხებმა — გ. ზ.) განსაკუთრებით მიიქცია... ყურადღება სამოცდა სამში (1863 წ. — გ. ზ.), როცა მმართველობამ გიმნაზიების წესის შეცვლა მოინდომა და ახალი წესდებულება შეადგენინა გიმნაზიების სამმართველოდ. მაშინ სხვადასხვა გაზეთებმა სხვადასხვანაირად სხვადასხვა თვალთ დაინახეს გიმნაზიის ახალი წესდება, რომელშიაც რეალურ სისტემას ცდტაოდენი მნიშვნელობა და ყურადღება რგებოდა...

...მკითხველს უნდა ახსოვდეს რა ამბავი იყო სამოცდა სამში როცა პოლშის არეულობა ჯერ კიდევ დაუმშვიდებელი იყო... „მოსკოვის უწყებები“ (ე. ი. „მოსკოვსკიე ვედომოსტი“ — გ. ზ.) ...ათასნაირ კილოზე ...ნიადაგ იმას ამბობდა, რომ ახლანდელი არეულობა და აყალმაყალი სულ ბუნებისმეცნიერების საქმეაო, ბუნებისმეცნიერება უღვთოობას და მთავრობის უარყოფას ასწავლისო, რომ ცუდია, როცა ყმაწვილი სჯას და თავის ჭკუით მოქმედებას ეჩვევაო. და თუ ჩვენ... ამ უსიამონო სენის მოშორება გვინდა, აუცილებლად ისე უნდა მოვმართოთ

სასწავლებლების საქმე, რომ შიგ ყმაწვილს არც დრო და არც შეძლება ჰქონდეს სჯისა და თავის ჰკუაზე სიარულისა... მარტო ამ გზით, — ამბობდა მაშინ ეს გაზეთი, — შესაძლებელია ჩვენი საზოგადოების დამშვიდება, მისი გონების მოძრაობის მოსპობა და მისი ნებიერად წაყვან-წამოყვანა, საითქენაც საჭიროთ დაინახებაო“¹.

ამ წერილში ნ. ნიკოლაძე დაუზოგავად ამხელდა კატკოვს და მის პროვოკატორულ აზრებს იმის შესახებ, რომ რეალურა განათლების ყველა მომხრე „სახელმწიფოს მოღალატე და მტერი“აო. ასევე თავს ესხმოდა და ამხელდა იგი ლიბერალურად მერყევე გაზეთ „გოლოსს“, რომელიც რეალური განათლების საჭიროებას, ნ. ნიკოლაძის გამოთქმით, „ახირებული საბუთებით იცავდა“. ნ. ნიკოლაძის სიტყვით, ეს გაზეთი ცდილობდა მეფის მთავრობა ლათინურისა და ბერძნულის სწავლების არასასურველობაში იმით დაერწმუნებინა, რომ „რობესპიერი, სენ-ჟესტი, დემულენი და თითქმის ყველა სხვა გამოჩენილი რევოლუციონერები, რომელნიც ასე განმაცვიფრებლად შეეტაკენ საფრანგეთის მმართველობას და დასცენ ის, — ეს რევოლუციონერები ლათინურ და ბერძნულ წიგნებზე იყვნენ აღზრდილნი და მათი რესპუბლიკის სურვილი, მათი გრძნობა პლუტარქის და ციცერონის თხზულებების კითხვამ დაბადაო... „ხმა“ (ლაპარაკია გაზეთ „გოლოსზე“ — ვ. ზ.) ამტკიცებდა, — განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, — რომ ის მარტო მისთვის იცავს რეალურ აღზრდას, რომ პატრიოტია და მტკიცედ დარწმუნებულია, რომ რეალური განათლება სამუდამოდ მოსპობს რესპუბლიკურ და რევოლუციურ სურვილს, რომელიც იპოვება ლათინურ და ბერძნულ სახელმძღვანელოებშიო“².

როგორც ვხედავთ, ნ. ნიკოლაძის სიტყვებით, ორივე გაზეთს, როგორც „მოსკოვსკიე ვედემოსტის“, ისე „გოლოსს“, ერთი და იგივე პოლიტიკური მიზანი ამოძრავებდა, ორივეს სურდა სახალხო განათლების საქმის ისე დაყენება, რომ ახალ-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ჟურ. „რკებული“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 200—202.

² იქვე, გვ. 203.

გაზრდობაში რევოლუციური და რესპუბლიკური იდეების პროპაგანდა ყოველად შეუძლებელი გამხდარიყო. განსხვავება მათ შორის ის იყო, რომ ამ საერთო მიზნის განხორციელებისათვის ისინი სხვადასხვა გზებსა და საშუალებებს ირჩევდნენ. „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ და მის რედაქტორს კატკოვს დასახული მიზნის მიღწევის საშუალებად დ. ტოლსტოის მიერ პროექტირებული ოფიციალური კლასიკური განათლება მიაჩნდათ, ხოლო „გოლოსს“ — „მისებურად“ გაგებული რეალური განათლება.

ეს მდგომარეობა გასაგებს ხდის იმ იერიშს, რომელიც წამოჭრილ საკითხთან დაკავშირებით მიიტანა ნ. ნიკოლაძემ სხვანებულ ორ გაზეთზე. უკანასკნელთა აზრებს მან დაუპირისპირა „რუსული ლიტერატურის“ (ე. ი. გასული საუკუნის 60-იანი წლების რევოლუციურ-დემოკრატიული ლიტერატურის — ე. წ.) მიერ წამოყენებული ის შეხედულებები, რომელთა დასაცავად ნ. ნიკოლაძე ბევრს შრომობდა არამარტო ქართულ, არამედ რუსულ მწერლობაშიც. იმის დასახასიათებლად, თუ რას წარმოადგენდა ეს შეხედულებები და რას მოითხოვდნენ მათი დამცველნი კატკოვების საწინააღმდეგოდ და მოწინავე სულისკვეთებით ახალთაობის აღზრდიანთვის, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „რუსულმა ლიტერატურამ, რაკი პირველი ნისლი გაქრა, რომელიც მოჰფინა რუსეთის ცხოვრებას სამოცდამესამე წელწადმა (იგულისხმება პოლონეთის აჯანყების შემდეგ მეფის რუსეთში შექმნილი დამახული პოლიტიკური მდგომარეობა — ე. წ.), მაშინვე ხმამაღლა ლაპარაკი დაიწყო, ... რომ სასწავლებელი პატიოსან და გონიერ კაცს [უნდა] უმზადებდეს საზოგადოებას, ისეთს, რომელსაც თავისი საკუთარი გონებით და შრომით თავის თავის რჩენა და თავის მოქმედებით და ხასიათით საზოგადოებისათვის სარგებლობის მოტანა შეეძლოს. მაშასადამე, ამბობდა რუსული ლიტერატურა, აღზრდა ისეთ რიგად უნდა იყოს მიმართული, რომ ყმაწვილში კეთილი და გონიერი თვისებები არ იჩაგრებოდნენ ბრმა მორჩილებით და მის ხასიათს შრომის სიყვარული და სასარგებლო ნაყოფიერი შრომის ცო-

დნა მიემატოსო. ამნაირ ზასიათს ყმაწვილს მარტო ისეთი ცოდ-
ნა მისცემს, რომელიც მის გონებას ხსნის, ზეირიანად, აცნობს
იმას გარშემო მყოფ ბუნებას და ცხოვრებას და ისეთ ხელობას
ან საქმეს ასწავლის, რომელსაც ყოველთვის მისი დარჩენა
შეეძლოს. — ეს აზრი, სხვა სიტყვებით რომ გამოთქვას კაცმა,
რუსული ლიტერატურა ამტკიცებდა რეალური და მასთან
ტექნიკური, სახელოსნო აღზრდის საჭიროებას და სარგებლო-
ბას¹.

როგორც ვხედავთ, „რუსული ლიტერატურის“, ე. ი. რუ-
სეთის რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეური მოძრაობის
მიერ წამოყენებული ეს აზრები საფუძველშივე ეწინააღმდე-
გებოდა ცარიზმის საგანმანათლებლო რეაქციულ პოლიტიკას.
ამიტომ ადვილი გასაგები ხდება, თუ რატომ უნდა ყოფილიყო
იგი მიუღებელი მეფის მთავრობისა და მისი აგენტების —
დიმ. ტოლსტოის, კატკოვის, ლეონტიევისა და სხვებისათვის
და რატომ იყო არსებითად ამ აზრების წინააღმდეგ მიმართუ-
ლი 1871 წლის სასკოლო რეფორმაც, რომელიც „რუსეთის სკო-
ლის ისტორიაში წარმოადგენდა უდიდეს ბოროტებას, მის
ერთ-ერთ ყველაზე ბნელსა და სამარცხვინო ფურცელს“² და
რომლის გატარებას ასე გაბედულად ებრძოდა ჩვენში ნ. ნი-
კოლაძე.

ნ. ნიკოლაძის ზემოდასახელებული წერილიდან ჩვენ მიერ
ციტირებული ადგილები ცხადად გვიჩვენებენ, რომ კატკოვუ-
რი კლასიკური განათლების ნეგატურ კრიტიკასთან ერთად აე-
ტორი ცდილა, მიუხედავად სასტიკი საცენზურო პირობებისა,
იქვე გადმოეცა 60-ანი წლების მოწინავე პედაგოგიკის
ძირითადი პრინციპები და, ამგვარად, ხელი შეეწყო მათი პრო-
პაგანდისათვის ჩვენი ქვეყნის ფართო წრეებში.

ქართულ მწერლობაში ნ. გ. ჩერნიშევსკისა და ნ. ა. დობრო-
ლუბოვის პედაგოგიკური იდეების პროპაგანდის ამ ხერხს ნ. ნი-

¹ ნ. ს. კ ა ნ დ ე ლ ი [ნ. ნიკოლაძე]. ახალგაზრდობის აღზრდა, ეურ „კრებუ-
ლი“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 204—205.

² Ш. И. Г а н е л и н, Очерки из истории средней школы в Рос-
сии второй половины XIX века, 1954 г., стр. 69.

კოლაძე იყენებდა ყოველ ხელსაყრელ შემთხვევაში. ამასთან საჭიროა არც ის დავივიწყოთ, რომ, როგორც ერთხელ აღვნიშნეთ, ნ. ნიკოლაძეს მექანიკურად კი არ გადმოჰქონდა ეს შეხედულებები ჩვენი, არამედ უფარდებდა მათ ჩვენი ქვეყნის კონკრეტულ ისტორიულ პირობებს, ქართველი ხალხის ცხოვრების თავისებურებებს.

სხვაგვარად არც შეიძლებოდა მომხდარიყო, ვინაიდან ნ. ნიკოლაძე და მასთან ერთად სხვა ქართველი მესამოციანელები რუსეთის დიდ მესამოციანელთა შეხედულებების უბრალო „გადმომქართულებელნი“ კი არ იყვნენ, არამედ, შემოქმედებითად ეუფლებოდნენ რა ამ მოძღვრებას, ასევე შემოქმედებითად იყენებდნენ მას ჩვენი ქვეყნის წინაშე ისტორიის მიერ დასმულ ამოცანათა გადასაჭრელად. ასე ხდებოდა როგორც სოციალურ-ფილოსოფიურ და ლიტერატურულ-კრიტიკულ, ისე, როგორც ზემოთ ვთქვით, პედაგოგიკურ შეხედულებათა სფეროში. ასე ხდებოდა, კერძოდ, რეალური განათლების იდეების პროპაგანდის სფეროშიც. იმ განათლებისა, რომელიც, ქართველი მესამოციანელებისა და, კერძოდ, ნ. ნიკოლაძის აზრით, ახალთაობას აიარაღებდა არა მარტო ბუნების კანონთა ცოდნით, არამედ იმ საერთო მოწინავე შეხედულებებით, რომლებსაც ეს ახალთაობა ჩვენი ქვეყნის სოციალურ და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გასამარჯვებლად გამოიყენებდა.

ერთ თავის წერილში, რომელიც გასული საუკუნის 90-იან წლებში გამოქვეყნდა, ნ. ნიკოლაძე სავსებით მართებულად შენიშნავდა: „ხალხის გულისაჲენ მხოლოდ იმას აქვს გახსნედი გზა, ვისაც შეუძლია უფრაზებოთ, საქმით იყოს საჭირო და სასარგებლო ხალხისათვის, მწუხარებით აღსავსე მის ყოველდღიურ ცხოვრებაში“¹.

აფორიზმის სიმკვეთრითა და ლაკონურობით გამოთქმული ეს შესანიშნავი აზრი, ცხადია, თვით ნ. ნიკოლაძისათვის არავითარ შემთხვევაში არ წარმოადგენდა იმ თვითმიზნურ,

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1892.

ლამაზ ფრაზას, რომელიც ზოგიერთ ავტორს წარმოთქმის უმაღლეს ავიწყდება და მოქმედების ფორმულად არასოდეს არ აქცევს. არა. ამ სიტყვებით მან სავსებით კონკრეტულად გამოხატა ნამდვილი სახალხო მოღვაწის მაღალი დანიშნულება, რომელსაც თვით ნ. ნიკოლაძე უმწიკვლოდ ემსახურებოდა ათეული წლების მანძილზე და ამით, როგორც ქვეყნის ნამდვილმა მოქირნახულემ, გაიკათა გზა ხალხის გულისაკენ.

ამიტომ მოუწოდებდა იგი ჩვენს ახალგაზრდობას ზემოცობიერებულა სიტყვების წარმოთქმამდე ჯერ კიდევ ოცი წლით ადრე, რომ მას ხალხის სამსახური გაეხადა თავისი ცხოვრების მთავარ დანიშნულებად, და ამასთან დაკავშირებით დაუღალავად ქადაგებდა, რომ ნამდვილი განათლება ისაა, რომელსაც ქვეყნის საკეთილდღეოდ „ცხოვრებაში გამოდგომა“ შეუძლია, ე. ი. რეალურიო.

როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა, „ცხოვრებაში გამოდგომა ისეთი მოთხოვნილებაა, რომელსაც ნიადაგ უდებს კაცი ყოველ ცოდნას და სწავლას“¹, რადგან მხოლოდ ცხოვრებაში გამოსადეგი ცოდნაა, მისი აზრით, ერთ-ერთი იარაღი, რომელსაც შეუძლია ადამიანისათვის „შრომის გაადვილება და მისი მდგომარეობის გაუმჯობესება“².

„ცხოვრებაში გამოსადეგ“ ცოდნათა ჯგუფს ეკუთვნის, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, უპირველეს ყოვლისა, ბუნებისმეტყველება, რომლის დაუფლებაში უნდა დაეხმაროს ახალგაზრდობას რეალური განათლებათ. მისი რწმენით, ბუნებისმეტყველებით ცოდნით ახალთაობის შეიარაღება აუცილებელია იმ გარდუეალი ფაქტის გამო, რომ „კაცი ებრძვის და ყოველთვის ბრძოლაში იქნება ბუნებასთან [და] ამისათვის ყოველთვის საჭირო იქნება ამ ბუნებით სარგებლობა“³.

როგორც ვხედავთ, ნ. ნიკოლაძე ახალგაზრდობის მიერ ბუნ-

¹ ნ. ს. კანდელი [ნ. ნიკოლაძე]. ახალგაზრდობის აღზრდა, ეურ. „ერებული“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 191.

² იქვე.

³ იქვე.

ნებისმეცნიერული ცოდნის დაუფლების საჭიროებას განიხილავდა არა ახალგაზრდობის განყენებული თეორიული ინტერესების დაკმაყოფილების თვალსაზრისით, არამედ იმ კავშირში, რომელიც, მისი აზრით, ამ მეცნიერებას ადამიანთა ცხოვრებასთან, მათ ყოველდღიურ საარსებო ამოცანებთან აქვს.

ჩვენს ქვეყანაში რეალური განათლებისა და მასთან დაკავშირებული ბუნებისმეცნიერული ცოდნის სუსტად გავრცელების გამო, მრეწველობის განვითარებისათვის ამ ცოდნით შეიარაღებული ესოდენ საჭირო ახალგაზრდობის სიმცირის გამო წერდა ნ. ნიკოლაძე ერთ თავის ცნობილ სტატიაში... „...ჩვენში ღვთის მადლით, ყველაფერში სიუხვეა, მცოდნე კაცების და მოხერხების გარდა... [და ამის გამო]... მეცხრამეტე საუკუნეში, ჩვენ სწორედ იმ იარაღს ვხმარობთ მეურნეობაში, რომელიც ნოეს წარღვნის დროს თავის კიდობანში გადაურჩენია“¹.

ჩვენ აქ არ შევუდგებით ნ. ნიკოლაძის იმ მცდარი შეხედულების კრიტიკას, რომლის თანახმად, ქვეყნის სამეურნეო ჩამორჩენის ერთადერთი მიზეზი თითქოს „მცოდნე კაცების“ სიმცირე და „მოხერხების“ უქონლობა იყოს. ამ დებულების მეცნიერული სისუსტე იმდენად აშკარაა, რომ მასზე ხანგრძლივად შეჩერება არც არის საჭირო, მით უმეტეს, რომ იგი, ამ შემთხვევაში, ჩვენი კვლევის საგანს არც შეადგენს. აქ ჩვენ საჭიროდ ვთვლით მითითებას მხოლოდ იმ დიდ მნიშვნელობაზე, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე ქვეყნის ყოველმხრივი წინსვლის საჭმეში მრეწველობის განვითარებას და ამისათვის საჭირო ცოდნით შეიარაღებული ახალგაზრდობის მომზადებას ანიჭებდა.

ქვეყნის როგორც მატერიალურ, ისე კულტურულ წინსვლაზე და აღმავლობაში მრეწველობის განვითარების უდიდესი მნიშვნელობის გამო წერდა ნ. ნიკოლაძე, როგორც ეს ადრეც აღვნიშნეთ, რომ „მრეწველობის უქონლობა, ცხადი, უდიდესი ნაშანია ქვეყნის ჩამოქვეითების და უკან ჩამორჩენისა“², რაც,

1 ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 15—16.

2 ნ. ნიკოლაძე, საჭირო ძალა. ჟურ. „მოამბე“, 1894 წ., № 8, გვ. 128.

მისი აზრით, დიდ გავლენას ახდენს ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და გონებრივ ცხოვრებაზეც.

ამიტომ იყო, რომ ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს, მრეწველობაში ელექტროენერგიის გამოყენების პირველი ნაბიჯებით გახარებული, ნ. ნიკოლაძე ოპტიმისტურად გაიძახოდა: „დღესასწაული მოელის ჩვენს მთებსაც! რამდენი მთის მდინარე, რამდენი წყალგარდნილი, რამდენი მამოძრავებელი ძალაა ჩვენს ქვეყანაში! რამდენი სხვადასხვა ზომისა და სიდიდის ტურბინები აშენდება აქ“¹.

ცხადია, რომ ამ ოცნების განხორციელების შესაძლებლობას ნ. ნიკოლაძე, სხვა ფაქტორებთან ერთად, რეალური განათლებით შეიარაღებული ახალგაზრდობის მომზადებასაც უკავშირებდა. ამის გამო იგი ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 60—70-იანი წლებიდან დიდი ენთუზიაზმით ეწეოდა პროპაგანდას ჩვენს ქვეყანაში რეალური განათლების დასანერგავად, ხოლო უფრო გვიან აღფრთოვანებით შეეგება გ. ორბელიანის მიერ გამოთქმულ აზრს საქართველოში პოლიტექნიკური სასწავლებლის დაარსების საჭიროებაზე².

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რეალური განათლება, ნ. ნიკოლაძის გაგებით, ის განათლებაა, რომელიც ახალთაობას არა მარტო ბუნების, არამედ საზოგადოებამეცნიერების საფუძვლების ცოდნითაც აიარაღებს. ამიტომ რეალური გიმნაზიებიც ისეთნაირად უნდა იყოს გამართული, რომ ყმაწვილი მასში პრაქტიკულ ცხოვრებაში გამოსაღებ ცოდნას იძენდეს, ბუნების მეცნიერების პირველდაწყებითი კანონებს სწავლობდეს და თან უმაღლესი განათლების „თავდაპირველ საფუძველსაც“ ეუფლებოდეს³.

ეს ამოცანები, ნ. ნიკოლაძის განმარტებით, ძირეულად განსხვავებს რეალურ გიმნაზიებს უბრალო სახელოსნო სასწავ-

¹ Н. Николадзе, В мире грез, Газ. «Новое Обозрение», 1887 г., № 1328.

² Н. Николадзе, Гр. Орбелиани о характере образования, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1467.

³ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ჟურ. „ერებული“, 1871 წ., წიგნი I:1, გვ. 199, 197.

ლებლებისაგან, რომელთა სათანადო მნიშვნელობას ქვეყნის ცხოვრებაში ნ. ნიკოლაძე თუმცა არასოდეს არ ამცირებდა, მაგრამ მათ მთავარ დანიშნულებად მაინც იმას თვლიდა, რომ „ასწავლონ ყმაწვილს სხვადასხვა ცხოვრებაში გამოსადეგი ხელობა, დურგლობა, მაგალითად, ან ხარაზობა, მექუდეობა და სხვ.“¹.

ამიტომ უწევდა ნ. ნიკოლაძე სასტიკ წინააღმდეგობას ოფიციალური განათლების ხელმძღვანელთა ყოველ ცდას, რომელიც რეალური სასწავლებლების ნამდვილი დანიშნულების შეზღუდვისა და მათი ამოცანების უბრალო სახელოსნო სასწავლებლების ამოცანათა ღონემდე დაყვანისაკენ იყო მიმართული.

ცნობილია, რომ 1872 წლის წესდებით მეფის მთავრობამ რეალური სასწავლებლები ძირითადად პროფესიული განათლების დაწესებულებებად აქცია. ეს იყო ღონისძიება, რომლის განხორციელებისათვის „ზრუნვას“ დ. ტოლსტოი და მისი იდეური მებაჟრე კატკოვი ადრე შეუდგნენ. ამისათვის ბრძოლა კატკოვმა განსაკუთრებით 1871 წლის წესდების გარშემო ატეხილი კამათის დროს გააძლიერა.

ალსანიშნავია, რომ ამ ბრძოლის დროს კატკოვი და მისი მეგობრები, საიერიშო მოქმედებასთან ერთად, ხშირად „ტაქტიკურ მანევრებსაც“ მიმართავდნენ ხოლმე და ლამობდნენ დიპლომატიური ხრიკებით ემოქმედნათ საზოგადოებაზე, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ამ უკანასკნელის მხრივ მტკიცე წინააღმდეგობას აწყდებოდნენ.

როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა „კრებულში“, გაზეთმა „მოსკოვსკიე ვედომოსტიმ“ თითქოს ცოტაოდნად „ბოდიში მოიხადა“ საზოგადოების წინაშე, თავისი უკიდურესობისათვის, მაგრამ „რადგანაც არც ერთ არსებას არ შეუძლია თავისი თვისების მიტოვება, — ამბობს ნ. ნიკოლაძე, — ამ გაზეთის მონანიებაშიაც ისევ ხმა ისმის და ისევ მიზანი სჩანს, რომლითაც ამ რვა წლის წინეთ (ე. ი. 1863 წელს — ვ. ზ.) ხელმძღვანელობდა უფ. კატკოვი. ახლა ის ამბობს, რომ ჩვენ თავისი დღე-

¹ ნ. ს. კანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, იურ. „კრებული“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 199.

ში არ ეყოფილვართ რეალური სწავლის მტერიო, მაგრამ ისეთ-
ნაირ სისტემას ურჩევს ახლა, რომელიც სრულიად აც-
ვებ დააკმაყოფილებს ჩვენი საზოგადოე-
ბის მოთხოვნილებას (ხაზი ჩვენაა — ვ. ზ.). იმისი
(ე. ი. კატკოვის — ვ. ზ.) აზრით, კლასიკური გიმნაზიები უნდა
დარჩნენ ეხლანდელსავე, როგორც გონების გამხსნელი (!?)
სასწავლებლები, მაგრამ რადგანაც სახელმწიფოს ხელოსნება
სჭირია, უნდა გაიმართოს სახელოსნო სასწავლებლები, რომ-
ლებშიაც სხვადასხვა ხელობას ასწავლიან¹.

ნ. ნიკოლაძემ თავის წერილში სასტიკად გაილაშქრა დ.
ტოლსტოისა და კატკოვის ზემოხსენებულ განზრახვათა წი-
ნააღმდეგ და მამხილებლად აღნიშნა, რომ „ამ სისტემას, რა-
საკვირველია, ის შედეგი ექნება, რომ გონება გაუხსნელ და
ბრმად აღზრდილ კაცებს სხვადასხვა ხელობას ასწავლიან და...
უბრალო, ბრმა აღმასრულებლად, მაშინად გახდიან“² (ხაზი
ჩვენი — ვ. ზ.).

გამანადგურებლად ილაშქრებდა რა ახალთაობის დამაჩ-
ლუნგებელი „განათლების“ ასეთი სისტემის წინააღმდეგ. ნ.
ნიკოლაძე იქვე შენიშნავდა, რომ სკოლამ სწორედ ისეთი ადა-
მიანები უნდა მოამზადოს, რომლებიც ქვეყანას, სახელმწიფოს
სჭირიაო. „სახელმწიფოს კი, წერდა იგი, ისეთი კაცები სჭი-
რია, რომელთაც პატროსანი და შეურყეველი ხასიათი ჰქონ-
დეთ, გახსნილი, ნათელი და მომხერხებელი გონება და
გონიერ შრომას შეჩვეული თავი და ხელები. ამ
მზანს კი ისეთი აღზრდის სისტემა სჭირია, რომელიც ნათლად
და გონიერად გააცნობდეს კაცს მის საზოგადოებას და ბუნებას
და მასში გონიერად აღზრდიდეს ბრმა მორჩილებას კი არა,
გამპკრიახ და მოხერხებულ თვითმოქმედებას“³, რადგან „დამხ-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ჟურ.
„კრებული“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 206 — 207.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ჟურ.
„კრებული“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 207.

³ იქვე, გვ. 207—208.

მარბელი და გამკეთებელი ჩვენ ჩვენს თავზე უკეთესი არა-
სოდეს არ გვეღირსებაო“¹.

ასეთ სისტემად ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა აღზრდისა და განათ-
ლების რეალური სისტემა, თუმცა ის არ უარყოფდა კლასიკუ-
რი განათლების საჭიროებასაც, რადგან, როგორც თვითონ ამ-
ბობდა, რეალური განათლების მქონე ადამიანებთან ერთად
„ჩვენს ქვეყანას სჭირდება... კლასიკოსებიც“².

ცხადია, ნ. ნიკოლაძის მიერ დახასიათებული რეალური გა-
ნათლების სისტემის განხორციელება ცარიზმის პირობებში
შეუძლებელი იყო, რადგან 1871—1872 წლებში ჩატარებულმა
სასკოლო რეფორმებმა პრინციპულად გამორიცხეს არა-
თუ ამის შესაძლებლობა, არამედ იმ მცირე მონაპოვრის შენარ-
ჩუნებაც კი, რომელიც 1864 წლის წესდებამ მისცა ქვე-
ყანას. მიუხედავად ამისა, ნ. ნიკოლაძის იდეური ლაშქრობა დ.
ტოლსტოისა და კატკოვის შავრაზმული პოლიტიკის წინააღ-
მდეგ მაინც დარჩა ერთ-ერთ ნათელ ფურცლად იმ მატრიანეში,
რომელიც გასული საუკუნის 70-იან წლებში რუსეთსა და სა-
ქართველოში ახალთაობის სწავლა-აღზრდის მოწინავე პრინ-
ციპებზე დაფუძნებისათვის მომხდარ ბრძოლებზე მოგვითხ-
რობს.

* * *

ჩვენ თავის ადგილას საკმაო სიცხადით ნათელვყავით, რომ
ნ. ნიკოლაძე აღზრდისა და განათლების ძირითად ამოცანად
ყოველმხრივ განვითარებული ადამიანის მომზადებას თვლიდა.
აღიოთ იყო გამოწვეული, რომ ნ. ნიკოლაძე მუდამ ებრძოდა
ახალგაზრდობის ნაადრევი სპეციალიზაციისა და ვიწრო პრო-
ფესიონალიზაციის იდეას, ებრძოდა „ცალმხრივ განათლებას,
რომელიც, მისი გამოთქმით, ხელს უწყობდა ადამიანის ში-
ნაგან სიცარიელეს, მის ზნეობრივ დაკნინებას“³, და ამტკი-
ცებდა: ქვეყნისათვის ნამდვილი სარგებლობის მოტანა შეუძ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი ნაკლოვანებანი, რჩ. ნაწ. ტ. II, გვ. 134.

² [Н. Никол а д з е], [Передовая], Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 127.

³ იქვე.

ლიათ არა ცალმხრივად განვითარებულ „ავტომატებს“, არამედ ისეთ ახალგაზრდებს, რომელთა „ტექნიკური განათლება მჭიდროდ იქნება დაკავშირებული მათ ზნეობრივ განათლებასთან“¹, ე. ი. როგორც ზემოთ ვთქვით, სპეციალურ ცოდნასთან ერთად აღიქურვებიან ზოგადი განათლებით, მოვალეობის სიწმინდის რწმენით და საერთო საქმისათვის, საერთო იდეისათვის თავდადების შეგნებით².

ცნობილია, რომ ამ აზრს იცავდა იმ დროს არა მარტო ნ. ნიკოლაძე, არამედ ჩვენი ქვეყნის ყველა მესამოციანელი და, კერძოდ, ქართული მეცნიერული პედაგოგიკის ფუძემდებელი იაკობ გოგებაშვილი, რომელიც მისთვის ჩვეული გარკვეულობით წერდა: „ახლა ყველასათვის ცხადია, რომ საზოგადო განხილვა ბავშვის გონებისა მიუცილებელი პირობაა ყოველის სპეციალური ცოდნის შეძენასათვის. ბავშვი, განვითარებული სახალხო სკოლის კურსის შესწავლითა, ერთი სამად და ოთხად უფრო ჩქარა, მარჯვედ და მტკიცედ ითვისებს სამეურნეო ცოდნასა, ვიდრე მისი ამხანაგი, რომელიც მოკლებულია საზოგადო მომზადებას“³.

ნ. ნიკოლაძეს მაღალი საზოგადოებრივი იდეალებით და „ნამდვილი და პრაქტიკული ცოდნით დაიარაღებული“ ახალთაობა მიაჩნდა ისეთ ძალად, რომელსაც განსაკუთრებით უნდა: შეეწყო ხელი ქვეყნის ყოველმხრივი განვითარებისა და წინსვლისათვის. ეს ძალა კი იმდროინდელ საქართველოს მეტისმეტად აკლდა, ხოლო მის შექმნაზე თავს არ იწუხებდა არც მეფის მთავრობა და არც მისი ერთგული ქართველი თავადაზნაურობა, რომელიც, ნ. ნიკოლაძის შენიშვნით, უამრავ თანხებს ხარჯავდა ფუფუნების საგნების შესაძენად, ხოლო ახალგაზრდობის განათლებისათვის გროშსაც ვერ იმეტებდა. როგორც იგი წერდა, თავადაზნაურობის მიერ ასე უაზროდ გაფანტული „...ფულის მეოთხედით რომ ჩვენმა საზოგადოებამ ხეირიანი ია-

¹ [Н. Никол а д з е]. [Передовая]. Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 127.

² იქვე.

³ ი. გოგებაშვილი, თხზ., ტ. I, 1955 წ., გვ. 404.

რადი, თესლები და სხვა სამეურნეო გაწყობილება გამოიწეროს, და მეორე მეოთხედი ხეირიანა, ნიკიერი ყმაწვილების ხეირიანად სამეურნეო ნაწილში აღსაზრდელად მოიხმაროს, ხუთი-ათი წლის შემდეგ ჩვენი ქვეყნის სიმდიდრე გაათდებოდამაინც, თუ არ გაოცდებოდა“¹.

სამუშაო, გასაქმებელი, წამოსაწყები კი ჩვენს ქვეყანას იმდროს ბევრზე ბევრი ჰქონდა. როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა იმ ხანებში, „...საითაც უნდა მიიხედოს კაცმა, ყველა მხრივ დაუწყებელი, ჩინებული, გამოსადეგი საქმე სჩანს... საითაც უნდა მიიხედო, ყველა მხრიდან ჩვენი მამულის ბუნება მცოდნე მომვლელის ხელს ელის აგერ რამდენი საუკუნეა და ვერას ეღირსება, ყოველგან სჩანს ხელმოუკიდებელი სიმდიდრე, გამოუყენებელი ძალა, და არსაიდან კაცი არ ჩნდება, რომელმაც ეს სიმდიდრე და ძალა შესძინოს ქვეყანას“².

ამ „მცოდნე მომვლელის ხელის“ უქონლობა იყო, ნ. ნიკოლაძის აზრით, იმის ერთ-ერთი დიდი მიზეზი, რომ „იმ საქმეს, რომელსაც ახლა ევროპაში და რუსეთში ორი კაცი უნდება, ჩვენში — ზოგი უფულობის და უფრო მეტი უმეცრების გამო — ოცი და ოცდაათი კაცი აკვდება; იმ მიწიდან, რომლითგანაც ხეირიანი მემამულე რუსეთში და საზღვარს გარეთ ათ საპალნე ღვინოს ან პურს მოიყვანდა და თან ბალახითაც ისარგებლებდა და ან სხვა წერილმანი საგნებით, ჩვენში მეოთხედ საპალნეს ძლივს იღებენ. რა მიზეზით? — კითხულობდა ნ. ნიკოლაძე და იქვე უპასუხებდა: — იმით, რომ ჩვენი მეოჯახენი უმეცრები არიან და უკეთესი საქმის გაწყობილება არ უნახავთ“³.

ეს მდგომარეობა თავისთავად მოითხოვდა ქვეყნისათვის ისეთი ახალგაზრდობის მომზადებას, რომელიც, ზოგად განათლებასთან ერთად, ცოდნის სათანადო, სპეციალურ დარგებს იქნებოდა დაუფლებული არა მარტო თეორიულად, არამედ პრაქტიკულადაც.

¹ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი ახალგაზრდობა, რი. ნაწ., ტ. II, გვ. 16.

² იქვე, გვ. 15.

³ იქვე, გვ. 16.

6. ნიკოლაძის სწორი შეხედულებით, თეორიულთან ერთად პრაქტიკულა მხარე „აქვს ყოველ ცოდნას და სწავლას... (იგი) იმაში მდგომარეობს; რომ კაცი დაწვრილებით ეჩვევა რომელიმე ცოდნის გამოყენებას ცხოვრებისათვის, ეჩვევა იმ იარაღის ხმარებას, რომელიც დაუმზადებია რომელიმე სწავლას“¹.

ჩვენთვის კარგადაა ცნობილი, თუ რაოდენ მოწყვეტილია იყო ძველად განათლების თეორიული მხარე მის პრაქტიკულ ნაწილს. ამიტომაც ნ. ნიკოლაძე ასე მწარედ დასცინოდა უმაღლესი განათლების კურსესრულებულ რ ახალგაზრდა „სპეციალისტებს“, რომლებსაც დაახლოებითაც არ შესწევდათ უნარი ცოდნის გამოყენებისა ცხოვრებაში².

ამ ნაკლის აღმოფხვრისა და ახალთაობის როგორც თეორიული, ისე სათანადო პრაქტიკული ცოდნით შეიარაღებისათვის ბრძოლა ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა მოწინავე, ჰუმანიტური სახალხო განათლების ერთ-ერთ ძირითად მომენტად, რადგან მაჟუნდა უზრუნველყო ქვეყნისათვის საარსებო მნიშვნელობის იმ ამოცანას წარმატებით გადაჭრა, რომელიც როგორც ერთხელ აღვნიშნეთ, თვით ნ. ნიკოლაძემ ასე გამოხატა: „მარტო ჩვენი საკუთარი ნიადაგი, დაუშრომელი და დაუღალავი შრომა მოგვცემს ჩვენ კეთილდღეობას და წარმატებას აღირსებს ჩვენს ქვეყანას“³.

სწორედ ამ თვალსაზრისით უდგებოდა ნ. ნიკოლაძე ჩვენს ქვეყნისათვის პროფესიული განათლების საჭიროების საკითხს, და ხაზს უსვამდა იმ მნიშვნელობას, რომელიც მას ქვეყნის სამრეწველო და ტექნიკური განვითარებისათვის ეძლეოდა. ამიტომ წერდა იგი თბილისის სახელოსნო სასწავლებლის მიერ მოწყობილი გამოფენის დათვალიერებით აღტაცებული: „ჩვენი მხარის სამრეწველო განვითარებას თუ როგორი მახარობელნი არიან ეს ახალგაზრდა ძალები (ლაპარაკია სახელოსნო

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ჟურ. „კრებული“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 195.

² Н. Николაძე, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1892.

³ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი ნაკულულებანბანი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 134.

სკოლას მოწაფეებზე — ვ. ზ.), რომლებსაც ჩვენი სახელოსნო სასწავლებლები გვიმზადებენ — ამის შესახებ ლაპარაკიც არ არის საჭირო“¹.

ცნობილია, რომ ასეთივე აზრის იყვნენ ჩვენს ქვეყანაში პროფესიული განათლების დანიშნულებაზე ი. ჭავჭავაძე, ი. გოგებაშვილი, ს. მესხი და სხვ.

პროფესიული განათლების ასეთი მნიშვნელობის გამო მოითხოვდა ნ. ნიკოლაძე სერიოზული ყურადღების მიქცევას მისდამი და საერთოდ „ხალხისათვის... სასარგებლო და საჭირო... საწარმოო ცოდნათა გავრცელების კეთილშობილური ამოცანებისადმი“².

ამით იყო ნაკარნახევი გამანადგურებელი სარკაზმით აღსავსე სიტყვები, რომლებიც ნ. ნიკოლაძემ თავის წერილში იხმარა ქალაქის ბიუროკრატიისა და სახელოსნო სასწავლებლის კომიტეტის იმ წევრების მიმართ, ვინც გამოფენაზე გამოცხადებაც არ ისურვა. „მოდური“ საქმე როდია სახელოსნო სასწავლებლის საქმე, — წერდა ირონიულად ამ „ქედმაღალთა“ მისამართით ნ. ნიკოლაძე. — აბა, ვისთვის უნდა იყვნენ საინტერესონი ვიღაც ღურგლები, ზეინკლები, ჩამომსხმელები, მათი დახეთქილი ხელებით?.. ესეც რომ არ იყოს, ამ აქტზე (იგულისხმება გამოფენის გახსნა — ვ. ზ.) არ იქნებიან არც გენერლები, არც კაპიტალისტები, არც ლამაზნალები ბინოკლებით, არც „მაცქერალთა“ ჯგუფები. — მაშ, რატომ დავკარგო ჩემი დასვენების დღე (გამოფენა კვირადღეს მოეწყო — ვ. ზ.) „ჩემივე“ ხელქვეითების წინაშე დგომაშიო? — ფიქრობენ ისინი. მართლაც სამწუხაროა, რომ ჩვენმა ინტელიგენციამ ჯერაც ვერ დააღწია თავი ჯოგურ და მოდურ გატაცებებს, ვერ შეიგნო ყურადღების მიქცევის საჭიროება ახალი ცხოვრების რეალური მოთხოვნილებებისადმი და ისევ

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1407.

² იქვე.

ძველი ჰკუთთ განაგრძობს ცხოვრებას“¹, დასძენდა ნ. ნიკოლაძე.

ამ სიტყვებით, რომლებშიც ცხადად ჩანს ნ. ნიკოლაძის საზოგადოებრივ-პედაგოგიკური შეხედულებათა დემოკრატიული ხასიათი, მწერალმა გამოხატა თავისი გარკვეული დამოკიდებულება ქვეყნისათვის განსაკუთრებით იმ დროს ეგზომ საქირო პროფესიული განათლებისადმი, სახელოსნო განათლებისადმი, საერთოდ სპეციალური განათლებისადმი და რომლის გარეშე, გაზ. „ობზორის“ სიტყვით მრეწველობის განვითარება ჩვენში შეუძლებელი იყო². მაგრამ ეს ფაქტი ჩვენ უფლებას არ გვაძლევს, რომ ნ. ნიკოლაძე წარმოვიდგინოთ რომელიმე სპეციალური, „ტექნიკური“ განათლებით აპოლოგეტად ან, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, იმ „ალქიმიკოსად“, რომელიც ცოდნის ამა თუ იმ დარგს აცხადებს „საზოგადო მოღვაწეობის ფილოსოფიურ ჰვად“, დანარჩენები კი არაფრად მიაჩნია. პირიქით, ნ. ნიკოლაძის შესანიშნავი აზრით, „...საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და მოღვაწეობაში, რომლებიც ათეული ათასი სხვადასხვაგვარი ელემენტის, საქიროების, მისწრაფებისა და თავისებურების შეერთებაა, ...აუცილებელი და ერთნაირად პატივსაცემია შრომის ყველა დარგი, ყველა ცოცხალი ძალა, რა სპეციალობაშიც უნდა მუშაობდნენ ისინი“³.

პატივისცემის ღირსად თვლიდა რა ყოველ პროფესიას, სპეციალობას, ნ. ნიკოლაძე მუდამ ილაშქრებდა ისეთი პირების წინააღმდეგ, რომლებიც ამ პროფესიების მაღალ საზოგადოებრივ, სახალხო დანიშნულებას ივიწყებდნენ, ადვილად სწირავდნენ მას „ვიწროდ გაგებულ პირად სარგებლობას“ და თვით „პროფესიით დაკისრებული მოვალეობის შესრულებაში თანდათანობით მეტისმეტი მაშინალობა, უსულგულობა და სიყალბე შეჰქონდათ“⁴.

¹ Н. Николაძე, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1407.

² Местный обзор, Думы и заметки. Глз. «Обзор», 1880 г., № 395.

³ [Н. Николაძე], Капризы пера, Газ. «Тифлисский Вестник», 1875 г., № 104.

⁴ [Н. Николაძე], [Передовая], Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 127.

ენებოდა რა „პროფესიით დაკისრებული მოვალეობის შესრულებაში“ არსებული ამ „მაშინალობისა და უსულგულობის“ გამომწვევ მიზეზებს, ნ. ნიკოლაძე მიუთითებდა უპირველეს ყოვლისა „შინაგან სიცარიელეზე, რომელიც მისი გამოთქმით, ცალმხრივი განათლებას შედეგი იყო“¹. სწორედ ამის აღმოსაფხვრელად მოითხოვდა იგი დაბეჭდებით, ახალთაობის შეიარაღებას არა მარტო ამა თუ იმ სახის ცოდნით, არამედ, მასთან ერთად, მოწინავე საზოგადოებრივი იდეალებით და მათი განხორციელებისათვის ბრძოლის მტკიცე შეგნებით. ნ. ნიკოლაძის აზრით, ქვეყანას მხოლოდ ამ გზით შეეძლო მიეღო ისეთი „ტექნიკოსები და კლასიკოსები“, რომლებიც „საზოგადოებრივი და სახელმწიფო ინტერესების წმინდა მსახურნი აღმოჩნდებოდნენ“².

ამ აზრითა და მისწრაფებით შთაგონებული ამბობდა იგი: „...ლათინური ენის მასწავლებელიც და გიმნაზიის დირექტორიც, რკინიგზის ინჟინერიც და საარტილერიო ლაბორატორიის ტექნიკოსიც — ყველანი ერთნაირად უნდა იყვნენ გამსჭვალულნი ერთგულების გრძნობით საერთო საქმისადმი, სამშობლოს კეთილდღეობისადმი და თავგანწირვით მსახურებოდნენ მას“³.

ასე უკავშირებდა ნ. ნიკოლაძე ახალთაობის გონებრივ აღზრდის, მისი განათლების ამოცანებს ქვეყნისა და ხალხისადმი სამსახურის მაღალ საზოგადოებრივ იდეალს.

3. ზნეობრივი აღზრდის საკითხები

ახალგაზრდობის ზნეობრივი აღზრდა ერთ-ერთი ის საკითხია, რომელსაც ნ. ნიკოლაძის პედაგოგიურ შეხედულებათა სისტემაში უაღრესად მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს.

რევოლუციამდელი ახალგაზრდობის ზნეობრივი დაქვეითების მიზეზებისადმი მიძღვნილ, ჩვენ მიერ მოხსენიებულ ერთ წერილში ნ. ნიკოლაძე, როგორც ვამბობდით პირდაპირ მიუთითებდა, რომ ამ მდგომარეობის გამოსასწორე-

¹ [Н. Никол а д з е]. [Передовая]. Газ «Тифл. Вестник», 1875 г., № 127.

² იქვე.

³ იქვე.

ბლად სხვა ღონისძიებებთან ერთად, საჭიროა ახალგაზრდობის სამეცნიერო თუ ტექნიკური განათლება მჭიდროდ იყოს დაკავშირებული მის ზნეობრივ განათლებასთან¹.

ცნობილია, რომ ეს იყო მოთხოვნა, რომელსაც ახალთაობის აღზრდა-განათლებას უყენებდა მთელი მაშინდელი პროგრესული პედაგოგია. სწორედ ამიტომ იყო, რომ ნ. ნიკოლაძესთან ერთად სამეცნიერო განათლების ზნეობრივ განათლებასთან მჭიდროდ დაკავშირების აზრს იცავდნენ ჩვენი ქვეყნის დიდი მოღვაწენი, კერძოდ კი ილია ჭავჭავაძე, რომელიც გასული საუკუნის 90-იან წლებში გამოქვეყნებულ თავის ბრწყინვალე სტატიაში—„პედაგოგიის საფუძვლები“—წერდა? „ქეშმარიტი განათლება განვითარებულ გონების და გაწურთვნილის ზნე-ხასიათის ერთმანეთთან შეუღლებაა განუყრელად. თუ კაცს ან ერთი აქლია, ან მეორე, იგი განათლებული არ არის“².

ზნეობრივად განათლებულ ადამიანად ნ. ნიკოლაძეს სავსებით სწორად მიაჩნდა ის, ვინც ჰუმანურობის, პოლიტიკური და ეკონომიური სამართლიანობის, ადამიანთა და ხალხთა სრული თანასწორუფლებიანობის, სოციალური და ეროვნული თავისუფლების მაღალი შეგნებით იყო გამსჭვალული.

ნ. ნიკოლაძე მუდამ ქადაგებდა იმ სწორ აზრს, რომ ადამიანთა ცხოვრებისა და საქმიანობის ზნეობრივი შეფასების საზომად უნდა ეხმარობდეთ „არა მათ სიტყვას, არამედ პრაქტიკულ საქმიანობას“, რაც, მისი შეხედულებით უპირველეს ყოვლისა ხალხის ინტერესების დაცვით, ქვეყნისათვის გაწეული უანგარო სამსახურით უნდა გამოიხატოს.

ნ. ნიკოლაძის რწმენით, ქეშმარიტად მოწინავე საზოგადოებრივი იდეალებისათვის მებრძოლი ადამიანი ეთიკის საკითხებშიც მოწინავე თეორიულ შეხედულებებს უნდა იზიარებდეს, და არა მარტო იზიარებდეს, არამედ ცდილობდეს პრაქტიკულადაც განახორციელოს ისინი თავის ყოველდღიურ მოღვაწეობაში.

საკითხავია: რას წარმოადგენდა ის ეთიკური თეორია, რო-

¹ [Н. Ник о л а д з е]. [Передовая]. Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 127.

² ი. ლ. ჭავჭავაძე, თბ., 1928 წ., ტ. VIII, გვ. 318.

მელსაც ნ. ნიკოლაძე ახალთაობის ზნეობრივ აღზრდას უდებდა საფუძვლად?

ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად საჭირო იქნება მოკლედ მაინც შევჩერდეთ ნ. ჩერნიშევსკის იმ ეთიკური მოძღვრების დახასიათებაზე, რომლის უეჭველი გავლენით შეიმუშავა ნ. ნიკოლაძემ თავისი შეხედულებანი ზნეობასა და ზნეობრივზე.

ცნობილია, რომ გასული საუკუნის 60-იან წლებში ნ. ჩერნიშევსკიმ შექმნა ორიგინალური, რევოლუციურ-დემოკრატიული ეთიკური თეორია, რომელიც რუსული ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიაში „გონიერი ეგოიზმის“ თეორიის სახელწოდებით არის ცნობილი.

აღსანიშნავია, რომ ჩერნიშევსკიმ არათუ ზოგადფილოსოფიური თვალსაზრისით დაამუშავა ახალი შეხედულებანი ზნეობაზე, არამედ მას მხატვრულადაც შეასხა ხორცი თავის ცნობილ რომანში „რა ვაკეთოთ?“, რომლის მთავარი გმირები ამ თეორიით ნაკარნახევი წესების შესაბამისად აწყობენ თავიანთ ცხოვრებას.

მატერიალისტურ საფუძველზე აგებული ჩერნიშევსკის მოძღვრება ზნეობაზე ქადაგებდა, რომ ადამიანის ქცევა მთლიანად ობიექტური პირობებისაგანაა დამოკიდებული. ამასთან იგი იმ აზრს განამტკიცებდა, რომ ადამიანის მოქმედების შეფასების კრიტერიუმს ამ მოქმედების სარგებლიანობა შეადგენს, რადგან ყოველი კეთილი საქმის „ქეშმარიტ ბუნებას“ სარგებლიანობა წარმოადგენს.

ამიტომ, ნ. ჩერნიშევსკის აზრით, „ადამიანი ისე იქცევა, როგორც ეს მას სიამოვნებს: იგი ხელმძღვანელობს იმ ანგარიშით, რომელიც უბრძანებს მას, რომ უარი თქვას ნაკლებ სარგებლობაზე ან ნაკლებ სიამოვნებაზე, რათა უფრო დიდი სარგებლობა ან სიამოვნება მოიპოვოს“¹. მაგრამ ამას ადამიანი უნდა სჩადიოდეს ისე, რომ მისი ყოველი მოქმედება სრულ თანხმობაში იყოს ხალხის, ერის, კაცობრიობის ხაერთო ინტერესებთან, რადგან თითოეული ადამიანისათვის პირადი ბედნიერების მიღ-

1. Н. Г. Чернышевский, Избранные философские сочинения, 1938 г., стр. 107.

წვეა შესაძლებელია მხოლოდ ყველა ადამიანის ბედნიერებასთან ერთად. თუ შენ გასურს დატყბე ბედნიერებით, ამბობდა ეს თეორია, მაშინ იბრძოლე იმისათვის რომ, მისით დატყბობა შეეძლოს ყველა ადამიანს, რომ შენი მოქმედება სასარგებლო იყოს ხალხისათვის, კაცობრიობისათვის, უმრავლესობისათვის, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში შენთვისაც არ უნდა მოელოდე საკეთესო. შენი პირადი „ეგოისტური“ ანგარიშის უმაღლეს საზომს, ქადაგებდა ეს მოძღვრება, შენი ხალხისა და მთელი მწრომელი კაცობრიობის სიკეთე უნდა წარმოადგენდეს.

ნ. ჩერნიშევსკის ამ ეთიკურ კონცეფციასთან იყო გენეტურად დაკავშირებული ნ. ნიკოლაძის ეთიკური შეხედულებებიც.

ნ. ჩერნიშევსკის მსგავსად, ნ. ნიკოლაძე ჩვენში იმ აზრს ქადაგებდა, რომ ზნეობა ადამიანთა ცხოვრების ობიექტურა პირობებისაგანაა დამოკიდებული და რომ ის სოციალური მოვლენაა. ერთ საპოლემიკო წერილში, რომელშიც ნ. ნიკოლაძე ჟურნალ „მნათობს“ ეკამათებოდა გაბრიელ ეპისკოპოზის „ქადაგებადა“ მნიშვნელობაზე, იგი შენიშნავდა: „ბოკლის და დრეპერის თაყვანმცემლების ჟურნალს (ე. ი. „მნათობს“. — ვ. ზ.) უნდა სცოდნოდა, რომ ხალხის ზნისა და ჩვეულების შეცვლაში ან გაუმჯობესებაში უმთავრესი გავლენა ამ ხალხის მდგომარეობას და გაწყობილებას აქვს. იმას არ უნდა დავიწყებოდნა, რომ ხალხის ზნეობითი აღზრდისათვის, ქადაგებების გარდა, სხვა რამეცაა საჭირო, და ეს „სხვა რამე“ იმაში მდგომარეობს, რომ ზნეობის კანონი დამყარებული იყოს კაცის ბუნების თვისებებზე და მიზნად ამ ბუნების დამყარებას ჰქონდეს. იმას ისიც უნდა გახსენებოდა, რომ ამ ბუნების დამყარებისათვის აუცილებლად საჭიროა ზოგიერთი საზოგადო ჩვეულებების შეცვლა... ერთი სიტყვით „მნათობს“ უსათუოდ უნდა ჰქონოდა აზრში ის ქეშმარიტება, რომ საზოგადოების ზნეობითი აღზრდა საზოგადოების მდგომარეობის გაუმჯობესებას მოსდევს და უიმისოდ სრულიად შეუძლებელია“ (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], მნათობს, გაზ. „დროება“, 1870 წ. № 21.

მიუხედავად ზოგიერთი ანთროპოლოგისტური შეცდომისა, ნ. ნიკოლაძე ძირითადად სწორად აღნიშნავდა ადამიანთა ზნეობის დამოკიდებულებას არსებული საზოგადოებრივი პირობებისაგან და ამასთან დაკავშირებით მოითხოვდა, რომ თითოეული პიროვნების მოქმედება შეფასებულიყო იმის მიხედვით. თუ რამდენად სასარგებლო აღმოჩნდებოდა იგი საზოგადოებისა და ხალხსათვის. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნ. ნიკოლაძის ეთიკური კონცეფციით, ცალკეული ადამიანის ინტერესები კი არ უნდა უპირისპირდებოდეს საზოგადოების. ქვეყნის ინტერესებს. არამედ ისინი ურთიერთს უნდა ავსებდნენ და ემთხვეოდნენ. რადგან „საზოგადოებას ცხოვრებაში ცალკე პირების ბედი იმგვარად არის ჩაწნული, რომ ყოველიფერი, რაც საზოგადოებას შეეხება, შეეხება ცალკე პირსაც; რაც პირველისათვის სასარგებლოა, რაც მას აძლიერებს ან მის მდგომარეობას აუმჯობესებს, ის ცალკე პირის გამძლიერებელი და გამაუმჯობესებელია“¹, — წერდა იგი.

ამიტომ. თუმც ნ. ნიკოლაძეს „სავსებით სამართლიანად“ (ნიკოლაძის გამოთქმაა — ვ. ზ.). მიაჩნდა პელეციუსის განმარტება, რომლის თანახმად „ადამიანები ყველაფერს უცქერიან თავისი სარგებლობის (ხაზი ავტორისაა — ვ. ზ.) თვალსაზრისით“². მაგრამ მას ეს აზრი მხოლოდ იმდენად მიაჩნდა სამართლიანად, რამდენადაც. გერცენის სიტყვებით რომ ვთქვათ, პელეციუსმა და საერთოდ ფრანგმა მატერიალისტებმა ცხად-ყვეს, რომ „ადამიანური ეგოიზმი არა მარტო საკუთარი თავისადმი პირადი სიყვარულის გრძნობაა, არამედ, გარდა ამისა, გვარისადმი, კაცობრიობისადმი, მახლობელისადმი სიყვარულის გრძნობაცაა“³.

ჩვენ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ „ეგოიზმის“ ანალოგიური გაგებას საფუძველზე ნ. ჩერნიშევსკიმ შექმნა თავისი რე-

¹ [ნ. ნიკოლაძე], ჩვენი საზოგადო საქმეები, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 16.

² Н. Никол а д з е, Воскресные беседы (Литературные мелочи), Газ. «Однор», 1878 г., № 234.

³ ა. ი. გერცენი, რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი, სახელგამი, 1953 წ., გვ. 399.

ვოლუციურ-დემოკრატიული, ორიგინალური ეთიკური თეორია, რომელიც „გონიერი ეგოიზმის“ სახელწოდებით არის ცნობილი. ამ თეორიის უდავო გავლენით წერდა ნ. ნიკოლაძე გაზეთ „დროებაში“. რომ „...ეგოიზმურს, სხვათა შორის, იმ მიმართულებასაც უძახიან ხოლმე, რომელიც ასწავლის, რომ საზოგადოების და მახლობლების კეთილდღეობას და ბედნიერებას ჩვენზე დიდი გავლენა აქვსო, და კაცი თავის საკუთარ სარგებლობისათვის უნდა ზრუნავდეს თავის მახლობლებზეო. ანაირი მიმართულება აქვს, მაგალითად, ჰელვეციუსს, პოლბახს, ბენტამს და ახალ ლიტერატურას (ე. ი. სოციალისტურს — ვ. ზ.) როგორც რუსეთში (აქ ნ. ნიკოლაძე გულისხმობს რუსეთის რევოლუციონერ-დემოკრატთა შეხედულებებს ეთიკაზე — ვ. ზ.) აგრეთვე მთელ ევროპაშიაც“¹.

ამ განმარტებით ნ. ნიკოლაძე, სხვათაშორის, „დროების“ მკითხველებს აცნობდა არსს ნ. ჩერნიშევსკის ე. წ. „გონიერი ეგოიზმის“ თეორიას, რომლის ენერგიულ პროპაგანდასაც ეწეოდა იგი ჩვენში როგორც ქართული, ისე რუსული პრესის საშუალებით.

ნ. ნიკოლაძე არა მარტო თეორიულად ქადაგებდა ახალ ეთიკის პრინციპებს, არამედ მოითხოვდა მათ პრაქტიკულად გატარებასაც ცხოვრებაში. ამ ახალი ეთიკის პრინციპების პრაქტიკულად გამოყენების ერთ-ერთ დიდ სფეროდ ნ. ნიკოლაძე ახალთაობის ზნეობრივ აღზრდას თვლიდა.

ზნეობაზე ამ მოძღვრების იდეური არსის შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე ახალგაზრდობის აღზრდის, კერძოდ კი მისი ზნეობრივი აღზრდის ძირითად მიზნად და საერთო დანიშნულებად იძას თვლიდა, რომ ქვეყანას შემატებოდა შრომისმოყვარე, ხალხის ინტერესებისათვის თავდადებული, მაღალი საზოგადოებრივი იდეალებით შეიარაღებული ისეთი თაობა, რომელიც თავისი ყოველდღიური საქმიანობის დევიზად „საზოგადო ბედის გაუკეთესებას“ გაიხდიდა.

როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა, „...მარტო ბუნების სიუხვე

¹ ნ. ნიკოლაძე, მნათობს, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 20.

და მარტო კერძო ბედნიერება როდი შეადგენს ხალხის კეთილდღეობას ან ქვეყნის სიკეთეს¹. ამიტომ, მისი რწმენით, ქეშ-მარიტად სწორ ნიადაგზე დაფუძნებული აღზრდა მიზნად უნდა ისახავდეს ისეთი თაობის გამოზრდისად, რომელიც ნამდვილად, საქმით იზრუნებს არა საკუთარი, არამედ ხალხის მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე² და თავის სამოღვაწეო გზას გაინათებს იმ აზრით, რომ „საზოგადო სიკეთე ჩვენი, ესე იგი, შენი და ჩემი სიკეთეა, რომ რაც უფრო მკვიდრი და ვრცელია საზოგადო სარგებლობა, მით უფრო მკვიდრ და შეურყეველ საფუძველზეა დამყარებული ყოველი კერძო პირის სიკეთე და კეთილდღეობა... ყველას და თითოეულის ბედნიერება“³.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, მხოლოდ ასეთი, საქვეყნო, სახალხო ინტერესების დაცვის სულისკვეთებით აღზრდილი ახალგაზრდობა შეძლებს „საქმით გახდეს საჭირო და სასარგებლო... ხალხის ცხოვრებაში“⁴.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ითვალისწინებდა იმასაც, რომ ამ ამოცანის პრაქტიკულად განხორციელებისათვის საჭირო იყო აღზრდის პროცესში ახალგაზრდობის აღქურვა მტკიცე ხასიათით და იმის ღრმა შეგნებით, რომ „განსაცდელი თვალის დახუჭვით და ბუჩქში თავის შეყოფით როდი განიშორება, და ყოველი სულდგმული, რომელიც გაქირვებაში თავისი თავის იმედს ჰქარავს და თავის საკუთარ ძალაში და მოხერხებაში კი არა, ბუჩქში შეძრომაში ხედავს გადაარჩენის საშუალებას, მდაბლდება და სუბტდება, როგორც საზოგადოებრივი მხრივ, ისე კერძოობითი ზნეობითაც. საზოგადო საქმეებში იმას ერთობის და საყოველთაო სარგებლობის გაგება ეკარგება, — სურვილი უკვდება, მამულთან შემაერთებელი კავშირი უწყდება და თავგანწირული საზოგადოებისათვის სამსახურის და მსხვერპლის მაგიერ ებადება თავისი კერძოობითი სარგებლობის ძიება,

1 ნ. ნიკოლაძე, საახალწლო გოდება, გაზ. „ღროება“, 1877 წ., № 1.

2 ნ. ნიკოლაძე, სტუდენტობის პირველი დრო, ტ. I, გვ. 81.

3 ნ. ნიკოლაძე, „ქრებულის“ დანიშნულებაზე, ტ. II, გვ. 50.

4 Н. Никол адзе, На праздни ки, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1692.

ქლიერის ფეხ-ქვეშ გაგორება, ორგულობა, ლალატი, ბეზლობა და მდაბალი ოინობა, ინტრიგა“¹.

მაგრამ შეეძლო თუ არა ამ დიდი ამოცანის დადებითად გადაჭრა მეფისდროინდელ სკოლას, მის იმ „აღმზრდელებს“, რომლებიც, ნ. ნიკოლაძის გამოთქმით, „მარტო შიშით, ტუქს-ვით, დასჯით მოქმედებდნენ“² ახალგაზრდობაზე და არ ცდილობდნენ მასში „შინაგანი ღირსება“³, „ზნეობითი მხარე [და]... ხასიათი... აღეზარდათ, პატიოსნების კანონები გულში ჩაენერგათ, პატიოსანი შრომისათვის შეეჩვიათ და მოქმედების მიზნად მხურვალე საზოგადოებრივი გრძნობა დაეარსათ?“⁴.

ცხადია, რომ არა, რადგან ნ. ნიკოლაძის დახასიათებით. ახალგაზრდობაში „მოქმედების მიზნად მხურვალე საზოგადოებრივი გრძნობის დაარსების“ ნაცვლად მეფისდროინდელი სკოლა იმას ცდილობდა, რომ ეცნაწვილს „გარეგანი ქვეყნის (ე. ი. საზოგადოებრივი ცხოვრების — ვ. ზ.) ამბავი არ ესმო-დეს... მისი აზრებისა და მოქმედების ცნობა არ ჰქონდეს — და, მაშასადამე, ქვეყნისა და ცხოვრებისათვის არ ვარგოდეს“⁵.

ამგვარი აღზრდის შედეგი იყო, — ამბობდა ნ. ნიკოლაძე, — ის, რომ ძველი სკოლა საზოგადოებას სძენდა „ცხოვრებისა და ბრძოლისათვის მოუმზადებელ, სახელმძღვანელო მიზანსა და აზრს. მოკლებულ ადამიანებს“⁶, ისეთი ბუნებისა და ხასიათის თაობას, რომელიც „პირველივე განსაცდელის წინ მუხლს იდრეკს... და ნელ-ნელა წელის მოხვრას ეჩვევა იმისთანა პირების წინ, რომლებზედაც საშუალების მიცემაა დამოკიდებული“⁷.

როგორც ვიცით, ნ. ნიკოლაძე უდიდესი პრინციპულობითაა

¹ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი მწერლობა, ეურ. „კრებული“, 1873 წ., წიგნი III, გვ. 190—191.

² ნ. ნიკოლაძე, წარსულიდან, ტ. I, გვ. 34.

³ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი ახალგაზრდობა, ტ. II, გვ. 9.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, ტ. II, გვ. 60.

⁵ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე. გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 47.

⁶ [Н. Никол адзе]. [Передовая]. Газ «Тифлисский Вестник», 1875 г., № 127.

⁷ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი ახალგაზრდობა, ტ. II, გვ. 12—13.

და შეუერიგებლობით ებრძოდა იმდროინდელი აღზრდის ამ სი-
მახინჯეებს და ზემოდახასიათებული კარიერისტებისა და
მლიქვნელების ფაბრიკაციის ნაცვლად სკოლისაგან მოით-
ხოვდა ისეთი თაობის მომზადებას, რომელიც თავისი ცხოვრე-
ბის საბრძოლო მიზნად ხალხის „საერთო კეთილდღეობის“
მაღწევას დაისახავდა.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ხალხის კეთილდღეობისათვის მებრ-
ძოლი ეს ახალგაზრდობა დაუნდობელი უნდა ყოფილიყო ყო-
ველივე იმის მიმართ, რაც ამ კეთილდღეობის დამყარებას
ხელს შეუშლიდა და დაბრკოლებად გადაეღობებოდა წინ.

ნ. ნიკოლაძემ სწორედ ეს აზრი გამოხატა ცხადად და დამა-
ჯერებლად თავის ერთ-ერთ ალეგორიულ მხატვრულ ნაწარმო-
ებში („მადლობა და უმადურობა“), რომელშიც იგი ნ. გ. ჩერ-
ნიშევსკის ეთიკის პრინციპების შესაბამისად ენერგიულად ავი-
თარებდა ხალხის მტრებს წინააღმდეგ შეუებრალელები, დაუნ-
დობელი ბრძოლის აზრს.

ცენზურისათვის თვალის ასახვევად ავტორის მიერ „ფან-
ტაზიად“ წოდებულ ამ ნაწარმოებში მოთხრობილია, თუ რო-
გორ გადაარჩინა გლეხმა ხალხის მიერ ცეცხლს მიცემული გვე-
ლი, რომელმაც საბოლოოდ, მადლობის ნაცვლად, ამ გლეხს
დახრჩობა მოუხდომა.

გველის სახით ნ. ნიკოლაძეს, ცხადია, ამ მოთხრობაში წარ-
მოდგენილი ჰყავს ხალხის მტრები, იმ დროს გაბატონებული
წოდებები და კლასები.

გვეწერდა რა იმას, თუ როგორ გადაარჩინა გულკეთილმა
გლეხმა ცეცხლისაგან გველი და ამით როგორ შეუწყო მას ხე-
ლი მომჯავლშიაც განეგრძო ხალხის „დაკბენა“, ნ. ნიკოლაძე
დაასკვნის: „...კაცზე გავლენა მარტო გულკეთილობას კი არ
უნდა ჰქონდეს, [რადგან] კაცისათვის ღმერთს, გულს გარდა,
გონებაც მიუცია... ჩვენი გონება გვეუბნება კიდევ, — განაგრ-
ძობს იგი, — რომ გველის დახსნას და შველას მალე, ძლიერ
მალე მოსდევს ადამიანების გაჭირვება და ჩუმი კვნესა, მაშასა-
ღამე ჩვენ გულკეთილობას ამ საქმეში სხვანაირი, გონიერი (ხა-

ზი ჩვენია — ვ. ზ.) მიმართულება უნდა მიეცეს¹. გონება და გამოცდილება კი, იქვე შენიშნავს ნ. ნიკოლაძე, იმას გვიკარნახებს, რომ „სანამ გველი ცოცხალია და პირში გესლიანი კბილები აქვს, მისი ბუნება დაგვევლას თხოულობს, სწორედ ისე, როგორც ჩვენი ფილტვი ჰაერის სუნთქვას... და გველი მუდამ გველს უძმობს და მასზე დანდობილი კაცი მუდამ მოტყუებულის დარჩება“². ამიტომ, ნ. ნიკოლაძის რწმენით, „ცუდი საქმის მომხდენი შებრალების ღირსი არ არის, რაგინდ უბედურ მდგომარეობაში იყოს ის ჩავარდნილი, [და] ამნაირადვე, ღირსი არ არის შებრალებისა და თანაგრძობის ისიც, ვინც იცავს და შევლის ცუდი საქმის მომხდენს“³.

ასეთი იყო ის მოწინავე მორალი, რომელიც „გონიერი ეგო-იზმის“ თეორიის საფუძველზე გამოყავდა ნ. ნიკოლაძეს ზემოხსენებულ ნაწარმოებში, და რომლის დანერგვასაც ახალთაობის შეგნებაში იგი თვლიდა ნამდვილი ზნეობრივი აღზრდის ერთ-ერთ ამოცანად.

ნ. ნიკოლაძემ კარგად იცოდა, რომ ადამიანთა თანასწორობისა და საერთოდ სოციალური და ეკონომიური სამართლიანობის უზრუნველყოფელი წყობილება თავისთავად, ციდან არ ჩამოფრინდებოდა; რომ იგი შეიქმნებოდა შედეგად „იმ გადატრიალებისა, რომელსაც იწვევს მთავრობათა იდიოტურა შეუგნებლობა და გონებას სიჩლუნგე“⁴ და რომელსაც, მისი სიტყვით, „მოუმზადებელი არ [უნდა] დახვდეს ახალგაზრდობა“⁵.

ეხებოდა რა იმდროინდელი ჩამორჩენილი საზოგადოებრივი წყობილების წინააღმდეგ საბრძოლველად ახალგაზრდობის მომზადების საკითხს, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „ცხოვრება... ნამდვილი ბრძოლაა. ვისაც ჩვენში ცხოვრება და მოქმედება სურს — თუ კი იმას ცხოვრება ჯამაგირის ან შემოსავლის ქეიფიანურ ხარჯად არ მიაჩნია — ის თავის საქციელს და მოქმედე-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], მადლობა და უმადურობა (ფანტაზია). გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 16.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, რევოლუციონერების როლი, ტ. I, გვ. 293.

⁵ იქვე.

ბას ისე უნდა აწყობდეს, თითქოს საბრძოლველად ემზადებოდეს. ამისთვის აუცილებელი საჭიროა ამხანაგებთან დაახლოება, საერთო მოქმედების დამარაგება, საერთო პლანის დაწესება, ისე რომ მთელ ახალგაზრდობას არა თუ მარტო საერთო მიზანი, მაგრამ საერთო გზაც პქონდეს... ჩვენ ერთი სურვილის, ერთი ნების, ერთი აზრის და ერთი მოქმედების ქონვას უნდა შევუვჩვიოთ, რომ ჩვენი გონიერი მოქმედებით, ჩვენი შეერთებული და ერთ მიზნისაკენ მიდრეკილი ძალით, ჩვენი დისციპლინით უკანასკნელი მეხი დავცეთ ჩვენს ძველ თაობას და დამპალ ცხოვრებას“¹ (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

ნ. ნიკოლაძე ამბობდა, რომ ქვეყნის პროგრესისათვის მებრძოლი, მტკიცე ხასიათითა და რწმენით აღჭურვილი ახალგაზრდობის აღზრდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში გახდებოდა შესაძლებელი, თუ ახალგაზრდობის გონებრივი განათლება, როგორც ზემოთ ვთქვით, დაკავშირებული იქნებოდა მის ზნეობრივ განათლებასთან. „მარტო ცოდნა, — წერდა. ნ. ნიკოლაძე, — რაგინდ სრული და მეთოდურად სწორიც არ უნდა იყოს ის, არ კმარა. ადამიანის ბუნება მოითხოვს კიდევ ცხოვრებისა და მოქმედებისადმი ინტერესის გაღვივებას, ცხოვრების იდეალების შემუშავებას, ერთი სიტყვით ადამიანში ზნეობრივი პიროვნების ჩამოყალიბებას“² (უკანასკნელი ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

ყოველივე ეს, ამბობდა ნ. ნიკოლაძე, ერთი ხელის დაკვრითა და არ გაკეთდება, არამედ აღზრდის პროცესში თანდათან უნდა ხორციელდებოდეს ჯერ ოჯახში, ხოლო შემდეგ სკოლაში, სწავლის დაწყების პირველი დღიდანვე. ამიტომ მიმართავდა ნ. ნიკოლაძე სკოლას, მასწავლებლებს: „...დაანახვეთ მოსწავლეს აღზრდის პირველ წლებიდანვე მისი მაღალი დანიშნულება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, აუხსენით მას მისი მომავალი მოღვაწეობის წმინდა ამოცანები, აღძერით მასში უანგარო შრომის სურვილი, დაანახვეთ მას ცხოვრებაში მოსალოდნელი ბრძოლის სირთულენი... და თქვენ ამით ხელს შეუწყობთ აღ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, ტ. II, გვ. 72—73.

² [Н. Николაძе]. Ахиллесова пята современного воспитания, Газ. «Тифл. Вестник», 1876 г., № 127.

ზრდას მტკიცე ნებისყოფის ისეთი ადამიანებისა... რომლებსაც ემახსოვრებათ, რომ თითოეული წესიერი ადამიანის ცხოვრებაში არსებობს პირად კმაყოფილებაზე და სიამეზე უფრო წმინდა სიამე, რომელსაც ადამიანს ანიჭებს საზოგადოების, სამშობლოსა და სახელმწიფოს სასარგებლოდ გაწეული თავდადებული შრომა¹.

ნ. ნიკოლაძეს სამართლიანად სწამდა, რომ ზნეობრივი აღზრდის ამგვარად დაყენებით სკოლა ქვეყანას შემატებდა „საერთო იდეალისთვის“ თავდადებულ, „საერთო კეთილდღეობაზე და არა ვიწროდ გაგებულ პირად სარგებლობაზე“ ზრუნვით გატაცებულ ახალგაზრდობას, რომელიც აქტიურად ჩაებმებოდა „საზოგადოების წყობილების და მდგომარეობის იმ გაუმჯობესებაში“, რომლის გარეშეც, ნ. ნიკოლაძეს აზრით, როგორც ეს უკვე აღვნიშნეთ, „საზოგადოების ზნეობითი აღზრდა... სრულიად შეუძლებელია“².

ასეთი იყო ნ. ნიკოლაძის შეხედულებანი ზნეობრივ აღზრდაზე, რომლის ძირითად ამოცანად და მიზნად იგი თვლიდა ახალთაობის შეიარაღებას მაღალპუშმანური, მოწინავე სოციალურ-პოლიტიკური, პატრიოტული და ინტერნაციონალური სულისკვეთებით.

ქვემოთ ჩვენ შევეცდებით გავაშუქოთ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებები პატრიოტულ და ინტერნაციონალურ აღზრდაზე.

* * *

როგორც ვთქვით, ნ. ნიკოლაძეს მოზარდი თაობის ზნეობრივი აღზრდის ერთ-ერთ უმთავრეს ნაწილად მისი პატრიოტული სულისკვეთებით შეიარაღება მიაჩნდა. ნ. ნიკოლაძეს სწამდა, რომ „ქვეყანაზე არ შეიძლება არსებობდეს ადამიანი,

¹ [Н. Никол адзе], Ахиллесова пята современного воспитания. Газ. „Тиф. Вестник“, 1876 г., № 127.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], მნათობს, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 21.

სრულიად უგვანო... და დაცემული ბუნებისაც კი, რომლისთვისაც სამშობლოსადმი, მამულისადმი სიყვარულის გრძნობა უცხო იყოს“¹.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ჯანსაღი პატრიოტიზმი ადამიანის გამაყვითლებელი ძალაა, რადგან ის თავისუფალია როგორც შოვინისტური, ისე კოსმოპოლიტური ცალმხრობისა და უყიდურესობისაგან.

ამიტომ, ნ. ნიკოლაძის სწორი დახასიათებით, „შოვინისტი ის მავნებელი და საზიზღარი ტიპია, რომელსაც მწერლობის უმჯობესი და უპატიოსნესი ნაწილი ყოველგან დევნის“². ასეთი დევნისა და სიძულვილის ღირსია, ნ. ნიკოლაძის რწმენით, კოსმოპოლიტიც, რომლისთვისაც, თუ კაცი „პატრიოტია, მაშ, რასაჟირველია, სულელი იქნებაო“³.

თავისი მსოფლმხედველობის შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე ერთა თავისუფლებისა და თანასწორუფლებიანობის მეხოტბედ და დამცველად გამოდიოდა. „კაცობრიობის მიერ სამართლიანი საზოგადოებრივი წყობილების მიღწევის საშუალებათა შორის, ჩემის აზრით, ეროვნება ასრულებდა და მომავალშიაც შეუძლია შეასრულოს ერთ-ერთი ისეთი ბერკეტის როლი, როგორიცაა სიყვარული თავისუფლებისადმი, მისწრაფება მატერიალური კეთილდღეობისადმი და სხვ.“⁴ — წერდა იგი.

როგორც პატრიოტი, ნ. ნიკოლაძე დაუცხრომლად ებრძოდა ცარიზმს, რომელიც ხალხის ეროვნული და სოციალური ჩაგვრის მიზნით არა თუ ავიწროებდა, არამედ ზოგჯერ აუქმებდა

¹ [Н. Никол а д з е], На праздни к, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1394.

² ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება, გვ. 57.

³ იქვე, გვ. 58.

⁴ [Н. Никол а д з е], Письма в Петербург, Газ. «Тифл. Вестник», 1876 г., № 27.

კიდეც ადგილობრივ სკოლას, თეატრს და საგანმანათლებლო დაწესებულებებს, რათა ხალხი სიბნელეში ჰყოლოდა.

ცარაზმის ამ პოლიტიკის საწინააღმდეგოდ, ნ. ნიკოლაძე მოზარდ თაობას იმას უქადაგებდა, რომ „ყოველი ერი ვალდებულია, სანამ კი შეუძლიან, იბრძოლოს თვისის მამულის, რწმენის, ენის, ვინაობის, ეროვნობის დასაცველად, შესანახად“¹.

ამ აზრით ხელმძღვანელობდა ნ. ნიკოლაძე, როდესაც მშობელ ხალხს, მის ახალგაზრდობას აქტივობისა და თვითმოქმედებისაკენ მოუწოდებდა და როგორც სიტყვით, ისე საკუთარი მოღვაწეობის მაგალითით იმას ასწავლიდა, რომ საჭიროა საქმით აყო სამშობლოსათვის სასარგებლო და თავდადებულიო.

ხალხის ცხოვრებაში თვითმოქმედების ასეთ ძლიერ ფაქტორად აღიარება, ცხადია, იმას არ ნიშნავდა, რომ თითქოს ნ. ნიკოლაძე ოდესმე ეროვნული კარჩაკეტილობისა და სხვა ხალხებისაგან თავისი ქვეყნის გამიჯვნის მომხრე ყოფილიყო. პირიქით. სწორად ითვალისწინებდა რა თითოეული ხალხისათვის სხვა ხალხებთან და პირველ რიგში კი მეზობელ ხალხებთან სამეურნეო-კულტურული ურთიერთობის მნიშვნელობას, ნ. ნიკოლაძე პრაქტიკულად ილაშქრებდა ჩვენი ქვეყნისა და ხალხის საკუთარ ნაჭუქში მომწყვდევის წინააღმდეგ, რაც, მისივე დახასიათებით, „ცრუპატრიოტთა“ მკენე აზრების ნაყოფი წარმოადგენდა. „თუ ჩვენ გვსურს ჩვენი ეხლანდელი მდგომარეობის გაუმჯობესება და შემსუბუქება, თუ ჩვენ გვინდა ხეირობა და კაცურ ცხოვრებას ველირსოთ, — წერდა ნ. ნიკოლაძე — ჩვენ თვალებს კი არ უნდა ვხუჭავდეთ და ყურებში თითს კი არ უნდა ვიცობდეთ, — ჩვენ გულმოდგინედ უნდა ეუცქერდეთ ჩვენი მეზობლების, მტრისა და მოყვარის ცხოვრებას, ჩვენი საზოგადოების და უცხო ხალხების მდგომარეობას, და მათ ზნესა და გარემოებას გამოვიკვლევდეთ... [რადგან] სა-

¹ ნ. ნიკოლაძე, ბათუმის არჩევნები, ჟურ. „მომავლ“, 1895 წ., № 3, გვ. 168.

ზოგადობის ცხოვრებაში პირველი ადგილი ყოველთვის ერთმანეთის დაკვირვებას... და დახმარებას ჰკავებია“¹. ასეთი იყო ნ. ნიკოლაძის საღი, რეალისტური შეხედულება ამ საკითხზე და მოსწავლე ახალგაზრდობის ამ შეგნებით აღზრდას ავალებდა იგი სკოლასა და მასწავლებელს.

როგორც პროგრესულად მოაზროვნე პატრიოტი, ნ. ნიკოლაძე რეაქციული, უკუმატკერალი ეროვნული რომანტიზმის, სასტიკი მტერი იყო. როგორც ხალხის მსახური და მისი ბედნიერებისათვის მებრძოლი, ნ. ნიკოლაძე მუდამ წინ იხედებოდა და იმედის თვალთ შესცქეროდა იმ „მომავალს“, რომელიც, მისი რწმენით, თვით ხალხს უნდა შეექმნა საკუთარი შრომითა და ბრძოლით.

როგორც ისტორიულად გაელილის, დრომოკმულისა და გარდასულის იდეალიზაციის შეურაგებელი მოწინააღმდეგე, იგი წერდა: „არასოდეს არ ვიფიქრებდი და არ ვიტყოდი, ნეტავი იმ დროს მოვესწრო, რომ ჩვენს ქვეყანას ფარნავაზ მეფის დროინდელი წესეპი.მიელოს მეთქი“².

ამგვარი პოლიტიკური კონსერვატიზმის წინააღმდეგ ილაშქრებდა იმ დროს ყველა მოწინავე ქართველი მოღვაწე. მას ჰგომბდა ილია ჭავჭავაძე და ებრძოდა იაკობ გოგებაშვილი, რომელიც ერთ თავის შესანიშნავ პუბლიცისტურ წერილში კატეგორიულად აცხადებდა: „...ძველებურის საქართველოს აღდგენა, მეჩვიდმეტე და მეთერამეტე საუკუნის დაწყობილებათა რესტავრაცია, სიზმრადაც აღარავის ეჩვენება. უწინდებული საქართველო ჩვენში ყველას მიაჩნია სამუდამოდ წარსულს ღროდა, რომლის დაბრუნება ისეთივე შეუძლებელია, როგორც ჩავლილას წყლის უკუმოქცევა“³.

¹ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ჩვენი საზოგადო კრება, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 16.

² ნ. ნიკოლაძე, მაშულის სიყვარული და მსახურება, გვ. 59.

³ ი. გოგებაშვილი, თხზ., 1955 წ., ტ. I, გვ. 364.

მაგრამ ი. კავკავაძეს, ნ. ნიკოლაძეს და იაკ. გოგებაშვილს, ზემოხსენებული ნაციონალური კონსერვატიზმის წინააღმდეგ გაშლილ ბრძოლასთან ერთად, სასტიკი იერიშები მიჰქონდათ ისეთი ეროვნული ნიდილისტების წინააღმდეგაც, როგორიც გასულ საუკუნეში ცნობილი პუბლიცისტი ივ. ჯაბადარი იყო.

გასული საუკუნის 90-იან წლებში ივ. ჯაბადარი იმის „დამტკიცებას“ ცდილობდა, რომ თითქოს ქართველ ხალხს ისტორიულ წარსულში, განსაკუთრებით კი შუა საუკუნეებში, იდეურ-მხატვრული შემოქმედების სფეროში არაფერი ორიგინალური, ეროვნულად თვითმყოფი არ შეუქმნია და თუ, ცალკეულ შემთხვევაში, მის ცხოვრებაში რაიმე გამოჩენილა, ესეც უსათუოდ სხვა ხალხების, უმთავრესად სპარსელთა ზეგავლენითა და წყალობით მომხდარაო¹. ივ. ჯაბადარი ამ აზრებზე იქამდე მიიყვანეს, რომ მან, „ვეფხისტყაოსანიც“ იარანელ პოეტებისაგან ნასესხებ ნაწარმოებად გამოაცხადა. ამას მოჰყვა ქართულსა და ადგილობრივ რუსულ პრესაში დიდი დავა და კამათი. ატეხილ კამათში ჩაება ნ. ნიკოლაძეც, რომელიც ივ. ჯაბადარის „კონცეფციის“ საწინააღმდეგოდ წერდა: „ისესხა რუსთაველმა თავისი პოემის თარგი სპარსელებისაგან თუ საკუთრივ შექმნა იგი... — განა ეს სულერთი არ არის იმ მნიშვნელობის თვალსაზრისით, რომელიც „ვეფხისტყაოსანს“ ქართული განვითარებისა და ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის აქვს? ამ შემთხვევაში სერიოზულია მხოლოდ ერთი კითხვა: წარმოადგენდა თუ არა ექვსი საუკუნის მანძილზე „ვეფხისტყაოსანი“ ხელით საგოგმანებელ წიგნს ქართველთა სამეფოს ყველა კუთხის ქართველისათვის? და, თუ მან იზეპირებდნენ, თუ მისი გამოთქმები ანდაზებად იყო ქცეული, ხოლო სენტენციები ქართველი ხალხის მორალს დაედო საფუძვლად, მაშინ, ეს წიგნი შეიძლება გამოვიყენოთ მსჯელობის საგნად იმ ხალხზე, რომელმაც იგი თავის საკუთრებად გამოაცხადა და მისი აზრებით განიმსკვალა. საკითხის ყველა დანარჩე-

¹ Н. Д. [Ив. Джабадар], Письма о Грузии, Журн. «Северный Вестник», 1889 г., № 2, стр. 47—64; № 3, стр. 35—57.

ნი მხარე უკანა პლანზე უნდა მოექცეს და სერიოზული მოაზროვნისა და კრიტიკოსისათვის ღირებულებას ჰკარგავს“¹.

ნ. ნიკოლაძეს სასაცილოდ არ ჰყოფნიდა ივ. ჯაბადარის: „შეხედულებანი“ რუსთაველის გენიალურ პოემაში ქალის შესახებ გამოთქმულ აზრთა თვალსაზრისითაც და ამიტომ კითხვლობდა სავსებით სამართლიანი მრისხანებით: „ნუ თუ რუსთაველს... თამარის მიერ განდიდებული ქვეყნის შვილს, არა თავის სამშობლოში, არამედ ჰარამხანების სპარსეთში უნდა ეძია ქალის კულტის იდეალიო?“².

ნ. ნიკოლაძეს საფუძველშივე ყალბად და მავნედ მიაჩნდა ივ. ჯაბადარის ის აზრი, რომლის თანახმად, თითქოს, ირანის „კულტურის გავლენა“ ჩვენს ქვეყანაში დამკვიდრებულიყოს იმ სისხლისმღვრელი ომების საშუალებით, რომლებსაც საუკუნეთა მანძილზე მტარვალნი შაჰები აწარმოებდნენ ქართველი ხალხის წინააღმდეგ. ნ. ნიკოლაძე ფაქტების საშუალებით უმტკიცებდა ივ. ჯაბადარს, რომ იმ სისხლისმღვრელ, მიმტაცებელ, ველურ ომებს, რომლებსაც ირანი და თურქეთი აწარმოებდნენ საქართველოს გასანადგურებლად, არაფერი, გარდა ცრემლისა და გაუთავებელი ტანჯვაწამებისა, ჩვენი ქვეყნისა და ხალხისათვის არ მოუტანიაო. იგი ამტკიცებდა, რომ ქართველი ხალხი, მისი კულტურა, არათუ არ ექცეოდა ირანული „კულტურის“ ისეთი ფართო გავლენის ქვეშ, როგორზედაც ივ. ჯაბადარი ლპარაკობდა, არამედ ყოველნაირად ებრძოდა დამპყრობთ და ამ ბრძოლაში განამტკიცებდა თავის სულიერ ძალასა და დამოუკიდებლობასო. „თუ სწორია,—წერდა ნ. ნიკოლაძე,—...რომ იგი (ე. ი. ქართველი ხალხი —ვ. ზ.) ცოცხლობდა და აზროვნებდა მხოლოდ სპარსული კულტურით, მაშინ რით იყო გამოწვეული ის შეურიგებელი და სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა, რომელსაც ქართველი ხალხის მრავალი თაობანი ათასი წლების მანძილზე ეწეოდნენ იმ კულტურის მატარებელი ხალხის წინააღმდეგ, რომლითაც თითქოს

¹ [Н. Никол адзе]. Византийские споры, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 2022.

² [Н. Никол адзе], На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 2032.

გაუღენთილი იყო საქართველო? საკუთარი „მე“-ს გარეშე, ასე ხანგრძლივად და დაუინებით თავის დაცვა შეუძლებელია“¹, — პატრიოტული სიამაყით აცხადებდა იგი.

ნათქვამი, ვფიქრობთ, საკმაოდ ცხადყოფს იმ ბრძოლის სიმწვავეს, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე ეროვნული ნილილიზმისა და კოსმოპოლიტიზმის წინააღმდეგ აწარმოებდა იმ დროს.

კიდევ უფრო მწვავე და პოლიტიკურად უფრო პრინციპული იყო ბრძოლა, რომელსაც ქართველი ხალხის უფლებებისა და მისი მრავალსაუკუნოვანი, მოწინავე კულტურის დასაცავად ეწეოდა ნ. ნიკოლაძე ცარიზმის დიდმპყრობელური პოლიტიკის ისეთ წარმომადგენელთა წინააღმდეგ, როგორიც იყვნენ ცნობილი შავრაზმელები — კატკოვი, ლეონტიევი და მათი მსგავსნი.

ცნობილია, რომ მეფის „ოხრანკის“ მიერ დაქირავებული ეს გარეწარნი მეფისდროინდელი რუსეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ხალხთა სოციალურ და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დაუძინებელი, მოხისხლე მტრები იყვნენ. ამ შავრაზმელთა შორის ქართველი და სომეხი ხალხის მიმართ განსაკუთრებული სიძულვილით გამოირჩეოდა კატკოვი, რომელმაც თავის გაზეთ „მოსკოვსკიე ვედომოსტში“ დიდმპყრობელური სულით მოწამლულა არა ერთი პროვოკაციული წერილი დაბეჭდა ჩვენი ხალხის გასული საუკუნის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი მეთაურის, ნ. ნიკოლაძის წინააღმდეგ.

კატკოვი ისეთი სიძულვილით იყო აღვსილი ქართველი ხალხისა და, კერძოდ, ნ. ნიკოლაძის მიმართ, რომ ამ უკანასკნელის მიერ „კოლოკოლში“ გამოქვეყნებულ წერილს, რომელშიაც იგი გადაჭრით მოითხოვდა ქართველი ხალხის მიერ თავისი ბედის დაკავშირებას „ახალგაზრდა“, მოწინავე, დემოკრატიულ რუსეთთან, „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ რედაქტორი პროვოკაციულად უწოდებდა სეპარატისტულს².

¹ [Н. Николодзе]. На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 2032.

² М. Катков, Сепаратистические идеи в Закавказье (статья грузинского сепаратиста в «Колоколе» (См. М. Н. Катков, Собрание передовых статей «Московских Ведомостей», 1865 г., стр. 431—435).

ცალისწამებით აღსავსე ზემოხსენებული წერილის გამოქვეყნებიდან ცოტა ხნის შემდეგ კატკოვმა „მოსკოვსკიე ვედომოსტშივე“ დაბეჭდა მეორე სტატია, სათაურით „სეპარატისტული მოძრაობის შესახებ კავკასიასა და ამიერკავკასიაში“. რომელშიაც იგი არარსებული „სეპარატისტული მოძრაობის“ მეთაურად და სულისჩამდგმელად „ახალგაზრდა საქართველოს“ და „ახალგაზრდა სომხეთს“ ასახელებდა.

ამ პროვოკაციულ წერილში დიდმპყრობელობის მქადაგებელი კატკოვი ცოფმორეული გაჰყვიროდა, რომ „ადგილობრივი (ე. ი. ქართველი და სომეხი — ვ. ზ.) ახალგაზრდობის მიერ შექმნილია წრეები, რომლებშიაც დიდი გასავალი აქვს აზრებს ქართველთა, სომეხთა და, ასე წარმოდგინეთ, თვით მუსლიმანთა (ე. ი. აზერბაიჯანელთა — ვ. ზ.) სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შესახებ“, რომ „ქუთაისელ გიმნაზიელებს სურვილი გამოუთქვამთ მშობლიურ ენაზე სწავლების შემოღების შესახებ“, ხოლო სამურზაყანოში „ქრისტიანობის გამავრცელებელი საზოგადოების სკოლების“ ხელმძღვანელები ისე „გაკადნიერებულან“, რომ ბავშვებს, თურმე, „ქართულ ენაზე ასწავლიან“¹.

როგორც ჩვენი ხალხის გასული საუკუნის სოციალურ და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთმა მედროშემ, ნ. ნიკოლაძემ სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადა კატკოვსა და მის დიდმპყრობელურ პროვოკაციებს.

მთელ ქართველ მშრომელ ხალხთან, მის მოწინავე ახალგაზრდობასთან ერთად აწარმოებდა ნ. ნიკოლაძე ბრძოლას ცარიზმის დიდმპყრობელური პოლიტიკოსების წინააღმდეგ. აღსანიშნავია, რომ ამ სამართლიან ბრძოლაში ჩვენი ხალხი მართო არ იყო. ამ წმინდა საქმეში მას მხარს უჭერდა მთელი მოწინავე, ახალგაზრდა რუსეთი, რომელიც მოუწოდებდა ცარიზმის მიერ ჩაგრულ ხალხებს თავგანწირვით ებრძოლათ სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისათვის.

¹ М. Катков, «Молодая Грузия» и «Молодая Армения», См. М. Н. Катков, Собрание передовых статей «Московских Ведомостей», 1865 г., стр. 553—555.

თავდაუზოგავად ებრძოდა რა კატკოვებისა და ლეონტიევე-ბის რუსეთს, ნ. ნიკოლაძე; ყველა ქართველი მესამოციანელის მსგავსად, იმედის თვალთ შესტკეროდა ჩერნიშევსკითა და დობროლუბოვით წარმოდგენილ რევოლუციურ, „ახალ-გაზრდა რუსეთს“ და ქართველი ხალხის სოციალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმატებას, როგორც ზემოთ ვთქვით, ამ „ახალგაზრდა რუსეთის“ გამარჯვებას უკავშირებდა.

უკავშირებდა რა „საქართველოს ეროვნულ მისწრაფებათა“ განხორციელებას „თვით რუსეთის გარდაქმნის“¹ მოსალოდნელ ფაქტს, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „ჩვენ ღრმად გვწამს, რომ ჩვენ მხარის წარმატება დამოკიდებულია მთელი რუსეთის პროგრესისაგან... და მხურვალედ ვისურვებდით, რომ ჩვენი ქვეყანაც ზიარებულყოფოს მას“².

სიტყვა „პროგრესი“, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე საცენზურო პირობების გამო ხმარობდა თავისი აზრის დასაფარავად, ნამდვილად იმ ძირეულ პოლიტიკურ და სოციალურ ცვლილებებს გულისხმობდა, რომლებიც რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის გამარჯვებას უნდა მოჰყოლოდა საერთოდ და რომლებსაც სოციალური და ეროვნული თავისუფლება უნდა მოეტანათ ცარიზმის უღელქვეშ მგმინავი ყველა ხალხისათვის, მათ შორის ქართველი ხალხისათვისაც.

* * *

მშობელი ხალხისადმი უსაზღვრო პატრიოტული გრძნობით აღსავსე ნ. ნიკოლაძე ხალხთა ძმობისა და სოლიდარობის დიდი დემოკრატიული პრინციპების ერთგული დამცველი იყო. ხალხთა ძმური კავშირისა და მეგობრობის მაღალი აზრით შთაგონებული წერდა იგი გაზეთ „ობზორის“ პირველი ნომრის მოწინავეში: „ჩვენი მხარე (ე. ი. ამიერკავკასია — ვ. ზ.) შედგება მრავალი სხვადასხვა ხალხისაგან... ჩვენი სურვილიც ის

¹ ნ. ნიკოლაძე, გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში, ტ. I, გვ. 176.

² [Н. Николадзе]. Назначение «Обзора», Газ. «Обзор», 1878 г., № 1.

არის, რომ მათ შორის ურთიერთის ინტერესებისა და უფლებებისათვის პატივისცემაზე დაფუძნებული ჰუმანური და გონიერი დამოკიდებულება სუფევდეს¹.

როგორც ხალხთა შორის ჰუმანური, ძმური დამოკიდებულების მქადაგებელი, ნ. ნიკოლაძე აგონებდა ჩვენს ხალხს, მის ასალგაზრდობას, რომ „თვითეულს ჩვენგანს შეუძლია მტკიცედ დაიცვას გულში და ცხოვრებაში საკუთარი ვინაობის პატივი და მსახურება და თან რიგიანი გაწყობილება ან მეზობლობა იქონიოს ყველა სხვებთან“².

ნ. ნიკოლაძე თავის თეორიულ და საზოგადოებრივ-პრაქტიკულ მოღვაწეობაში მუდამ იმისათვის იბრძოდა და ასალგაზრდობას იმას ასწავლიდა, რომ ქართველ ხალხს მეგობრულა, ძმური კავშირი და ურთიერთობა ჰქონოდა ყველა ხალხთან, კერძოდ, თავის უშუალო მეზობლებთან. ამის შესაბამისად წერდა იგი: „მე არასოდეს არ ვყოფილვარ ნაციონალურ ვნებათა აღმძვრელი... ვიმედოვნებ, რომ ჩემს ნაწერებში ვერავინ ვერ აპოვის ამ აზრის საწინააღმდეგო ერთ პწყარსაც. ჩემი მოღვაწეობა ყოველთვის იქითაა მიმართული, რომ ჩვენს ქვეყანაში მცხოვრებ 36 ეროვნებას შორის სწორი, ადამიანური ურთიერთობა დამყარდეს. ამიტომ, მათ შორის მშვიდობის, თანხმობისა და სამართლიანობის ქადაგება, მუდამ ყოფილა და იქნება ჩემი დევიზი“³.

როგორც ერთა შორის კავშირისა და მეგობრობის იდეის დამცველი, ნ. ნიკოლაძე ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 70-იან წლებში ქადაგებდა ამიერკავკასიის ხალხთა ფედერაციის საჭიროებას, ხოლო ერთ-ერთ წერილში გაბედულად ექმანებოდა მეფის მთავრობის მიერ დევნილ ებრაელებს და აცხადებდა, რომ ამ საკითხზე „ახალმა ფილოსოფიამ (ე. ი. სოციალისტურმა მოძღვრებამ — ვ. ზ.) ევროპიელ საზოგადოების გონებაში

¹ [Н. Николадзе]. Назначение «Обзора», Газ. «Обзор», 1878 г., № 1.

² ნ. ნიკოლაძე, ბათუმის არჩევნები, ჟურ. „მომამე“, 1895 წ., № 3, გვ. 168.

³ Н. Николадзе, Как прекратить племенные распри? Газ. «Новое Обозрение», 1897 г., № 4567.

ახალი სინათლე და ახალი სიმაღლე შეიტანა“¹, რომ ებრაელებიც „ღვთისაგან გაჩენილი კაცები არიან, რომ იმათაც უცემთ გული, აქვთ გრძნობა და გონება“² და ამიტომ, იმათაც უნდა ჰქონდეთ „იმნარივე უფლება ყველაფერში, როგორც ჩვენებურებს (იგულისხმება ქრისტიანები — ვ. ზ.) აქვთ“³.

შეუბრალებლად ებრძოდა რა ხალხთა შორის შუღლისა და მტრობის მთესველთ, ნ. ნიკოლაძე მოითხოვდა ჩვენი მხარის (ამიერკავკასიის — ვ. ზ.) მშვიდობიანი განვითარების ყველა მეგობრის ერთიანობას ეროვნების განურჩევლად⁴.

მიაჩნდა რა ერთა ძმური კავშირი ხალხთა ბედნიერების ერთ-ერთ პირობად, ნ. ნიკოლაძე ჩვენი ქვეყნის ყველა ჰეშმარიტი პატრიოტის, პირველ რიგში კი მისი ახალგაზრდობის წმინდა მოვალეობად თვლიდა ბრძოლას განსახორციელებლად „საყოველთაო სიკეთისაკენ მიმართული პროგრამისა, რადგანაც, უამისოდ, ყოვლად შეუძლებელია ცალკე რომელისა-მე ერის განვითარება“⁵.

ასეთი იყო არა მარტო ნ. ნიკოლაძის შეხედულება ამ საკითხზე, როგორც ცნობილია, „მთელი კავკასიის თავისუფლება-ზე“ ოცნებობდა დიდი ილია თავის გენიალურ „ქართველის დედაში“ და ამავე განწყობილებით იყო ნაკარნახევი აკაკის შესანიშნავი სიტყვები გაბრიელ სუნდუკიანცისადმი:

„შენ სომეხი ხარ და მე ქართველი,
მაგრამ ძმები ვართ ერთმანეთისა;
ორივე შვილი ერთი მიწა-წყლის,
ერთ მიდამოსი და ერთი მთისა“.

ამავე აზრს ჭადაგებდნენ დაუღალავად ი. გოგებაშვილი და გ. წერეთელი, რომელიც გასული საუკუნის 70-ანი წლების მი-

¹ ნ. ს კ ა ნ დ ე ლ ი (ნ. ნიკოლაძე), ურიების მდგომარეობა საქართველოში, გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 32.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, ბათუმის არჩევნები, ქუთ. „მოამბე“, 1895 წ., წიგნი III, გვ. 161—176.

⁵ იქვე, გვ. 170.

წერულში „დროების“ ფურცლებზე წერდა: „ჩვენ, საქართველოს ხალხს და იმათს დაწინაურებულ კაცებს დღეს ბაიარაღზე ეს უნდა გვეწეროს: ერთმანეთთან დაახლოვება, ერთმანეთის პატივისცემა, სამივე ერის (ქართველების, აზერბაიჯანელების, სომხების — ვ. ზ.) გულისათვის ერთად ზრუნვა, ძმური კავშირი და საერთო ძალით იმ შინაური ცუდის გასწორება, რომელიც ასე აჩერებს ჩვენს კეთილმდგომარეობის გზაზე წინ წასვლას“¹.

ცხადია, დიდ ქართველ მესამოციანელთა ამ მაღალჭუმბური და პროგრესული აზრის განხორციელება ცარიზმის პირობებში შეუძლებელი იყო, რადგან მეფის მთავრობა და მისი ბიუროკრატია ხელოვნურად თესდნენ შუღლსა და მტრობას საერთოდ ხალხთა და, კერძოდ, ამიერკავკასიის ეროვნებათა შორის, რათა მათი დაყოფისა და დაპირისპირების საშუალებით უფრო ადვილად განეხორციელებინათ დიდმპყრობელური პოლიტიკა და ამრიგად, განემტკიცებინათ თავისი არსებობა.

მხედველობაში მისაღებია ისიც, რომ ცარიზმი თავისი ბნელი ზრახვების განსახორციელებლად ყოველნაირად იყენებდა იმ ეროვნულ მტრობას, რომელსაც კაპიტალიზმის განვითარების ბუნებრივი თანამგზავრი — მწვავე კლასობრივი ანტაგონიზმი იწვევდა ჩვენს მხარეში.

ითვალისწინებდა რა ყველა ამ ხელშემშლელ პირობებს, ნ. ნიკოლაძე, აღნიშნავდა, რომ ცარიზმის და, საერთოდ, ძველ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პირობებში ხალხთა ძმობის, მტგობრობის, ეროვნული თავისუფლების პრინციპების განხორციელება შეუძლებელი იყო.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძეს ისიც მტკიცედ სწამდა, რომ „ერთა თავისუფლების, თანასწორუფლებიანობისა და სოლიდარობის იდეა, რომელიც, მისა გამოთქმით, „მეცნიერებამ სხვა, ახალი, ნათელი და სწორი სიმართლის საფუძველზე... ააგო“², უეჭველად გაიმარჯვებდა საბოლოოდ.

¹ გ. წ ე რ თ ე ლ ი, ჩვენ და ჩვენი „დროება“, გაზ. „დროება“, 1879 წ., № 16.

² ნ. ნ ი კ ო ლ ა ძ ე, მადაგასკარი, უერ. „მოამბე“, 1894 წ., № 12, გვ. 161.

გამოთქმავდა რა ამ რწმენას, ნ. ნიკოლაძე, ცხადია, ვერ ხედებოდა, რომ მისი სოციალურ-პოლიტიკური მოძღვრების საფუძველზე ეროვნული პრობლემის სწორად გადაწყვეტა შეუძლებელი იყო. იგი ვერ ხედებოდა იმას, რომ მხოლოდ მუშა-თა კლასის მეთაურობით მომხდარ სოციალისტურ რევოლუცი-ას შეეძლო ყველა სახის სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის სრული ლიკვიდაცია და ხალხთა შორის ჭეშმარიტი ძმობისა და მეგობრობის დამყარება.

4. შრომითი აღზრდის საკითხები

ნ. ნიკოლაძის ფილოსოფიურ შეხედულებათა დახასიათე-ბისას ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ იგი ადამიანის თავისუფალი შრო-მის დიდი აპოლოგეტი, მისი გულწრფელი მეხოტბე და თაყვა-ნისმცემელი იყო. როგორც ვწერდით, ნ. ნიკოლაძის შეხედუ-ლებით არ არსებობს და არც შეიძლება კაცის ცხოვრებაში არ-სებობდეს რაიმე დაბრკოლება, რომლის გადალახვა გონების ძალას და შრომას არ შეეძლოს. ნ. ნიკოლაძის აზრით, თავისუ-ფალი შრომა წარმოადგენს ადამიანის ნამდვილი არსებობის, მისი კაცად აღზრდისა და გონებრივ, ფიზიკურ, მორალურ მზა-რებას განვითარების ერთ-ერთ მთავარ პირობას.

აღიარებდა რა თავისუფალ შრომას ადამიანთა საერთო და პირადი კეთილდღეობის ერთ-ერთ მთავარ წყაროდ, ნ. ნიკოლა-ძე გასული საუკუნის 70-ან წლებში წერდა: „...დღეს ჩვენ ის აზრი უნდა ჩავიწვეთოთ ყურში, რომ... ჩვენ კარზე ახალნაირი ცხოვრება მოგვადგა, რომლისთვისაც ჩვენ ახალი ჩვეულება და ზნე უნდა მივიღოთ ...ამ ახალ მდგომარეობაში... ცუდკაცობით, ძალდატანებით და ავანტიკობით ათ კაცს შეეძლება გაკეთდეს, თუნდაც ოცს, — ბევრი იყოს — ასს; მთელი საზოგადოების, ან მისი უმეტესი ნაწილის ამგვარი მოქმედებით გაკეთება შე-უძლებელი საქმეა. ამის გამო, ამ უმეტეს ნაწილს სხვისი ნამუ-შევრის წაღწევაზე კი არ უნდა ჰქონდეს იმედი, თავის სარ-ჩენად. არა; თუ თავის სიკეთე უნდა, ის უნდა ცდილობდეს

იავისი მდგომარეობის გაუმჯობესებას სწავლით, მოხერხებით, შრომით, სიმდიდრის ახალი წყაროების გამოძებნით, მათი შემუშავებით და იმგვარი საზოგადო მიზნის მიღებით, რომ ყოველ კაცს ჰქონდეს შრომის ნება და შეძლება და შრომის-ღვაწლი თვითონ მშრომელს ხმარდებოდეს“¹ (ხაზი ჩვენი — ვ. ზ.).

ამ შეხედულებასთან იყო დაკავშირებული ნ. ნიკოლაძის ქადაგება შრომისა და საკუთრების იმ ასოციაციური ფორმების შესახებ, რომელთა გამარჯვების შემთხვევაში „საზოგადოების ყოველი წევრი განურჩევლად უზრუნველყოფილი იქნება შრომის იარაღით“ და „წოდებრივსა თუ სხვა უპირატესობას სრულიად ვერავითარი ადგილი ვეღარ ექნებაო“².

ნ. ნიკოლაძის აზრით, „ადამიანის ღირსების ერთად-ერთი დამცველი არის მხოლოდ შრომა“³; იგია მისი „პირადი დამოუკიდებლობის... შენარჩუნების ერთად-ერთი საშუალება“⁴. ამიტომ, უნდა გვახსოვდეს, ამბობდა იგი, რომ „ყველასა და თვითეთლისათვის საკუთარი და არა სხვისი შრომით ცხოვრებაა სავალდებულო“⁵.

ბუნებრივია, რომ ამ მორალის მქადაგებელი ადამიანი მუქთამქამელთა შეურიგებელი მტერია უნდა ყოფილიყო. და მართლაც, ნ. ნიკოლაძეს თავის ბრწყინვალე პუბლიცისტურ წერილებში არა ერთხელ ჩაუტია სასიკვდილო ლახვარი იმათთვის, ვინც „უშრომოდ, უწარმოებლად, ქვეყნის ქონების მოუმატებლად, სხვის ხარჯზე ცხოვრობს“⁶ და საკუთარ გარჯასა და შრომაზე არც ფიქრობს.

ამიტომ ქადაგებდა ნ. ნიკოლაძე, რომ „ერთად-ერთი სწორი გზა, რომელიც ადამიანის ღირსებას შეეფუერება და მტყიცე

¹ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ჩვენი საზოგადო საქმეები, გაზ. „ღროება“, 1870 წ., № 16.

² ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, ტ. I, გვ. 235.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 248.

⁵ იქვე, გვ. 235.

⁶ ნ. ნიკოლაძე, შინაური მიმოხილვა, ქურ. „მოამბე“, 1894 წ., № 9, გვ. 112.

წარმატებისაკენ მიჰყავს იგი — ეს არის გზა საერთო სარგებლიანობისაკენ მიმართული პატიოსანი შრომისა¹, „ბეჭითი, მუდმივი შრომისა“, როგორც იგი წერდა ხოლმე.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, მხოლოდ საერთო შრომის საფუძველზეა შესაძლებელი ახალთაობის შეიარაღება იმ მაღალი შეგნებით, რომ „საზოგადო სიკეთე ჩვენი, ე. ი. შენი და ჩემი სიკეთეა“ და რომ ამის საფუძველზე ნამდვილად შეიძლება მიღწეულ იქნას „ყველას და თითოეულის ბედნიერება“.

ნ. ნიკოლაძის რწმენით, მხოლოდ საყოველთაო ბედნიერების იდეით გამსჭვალულ შრომას შეუძლია ყოველი ადამიანი „იხსნას მორალურად... სულიერი დაცემისა და ყოველგვარი გარყვნილებისაგან“² და მიანიჭოს მას ის უმაღლესი სიამოვნება, რომელიც, როგორც ჩვენ ზემოთ ვწერდით, თვით ნ. ნიკოლაძის რწმენით ყოველგვარ პირად კმაყოფილებასა და სიამოვნებაზე ბევრად უფრო წმინდა სიამოვნებაა და რომელსაც ადამიანს ანიჭებს საზოგადოების, სამშობლოსა და სახელმწიფოს საკეთილდღეოდ გაწეული თავდადებული შრომა³.

ამ მაღალი შეგნებით ახალგაზრდობის შეიარაღებისათვის, ნ. ნიკოლაძის აზრით, როგორც ვამბობდით, საჭიროა სწავლისა და აღზრდის პირველი დღიდანვე დავანახოთ მოწაფეს მისი მაღალი დანიშნულება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, „აღძვრად მასში უანგარო შრომის სურვილი“⁴, „უანგარო შრომისა“, რომლის ერთადერთ მიზანს ხალხის ბედნიერება უნდა შეადგენდეს. ამიტომ თვლიდა იგი საჭიროდ, რომ სწავლის პროცესში ახალგაზრდობა გასცნობოდა ხალხის ცხოვრებას, მის შრომითს საქმიანობას, ინტერესებსა და მისწრაფებებს.

ნ. ნიკოლაძის სწორი განმარტებით, იმდროინდელი ოფიციალური აღზრდა-განათლების ერთ-ერთ უმთავრეს ნაკლას სწორედ ის შეადგენდა, რომ იგი ახალგაზრდობას არ აცნობდა

¹ Н. Николაძе. Со стороны, Газ. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3214.

² Н. Николაძе. На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1890 г., № 2103.

³ [Н. Николაძе]. Ахиллесова пята современного воспитания, Газ. «Тифлисский Вестник», 1876 г., № 127.

⁴ იქვე.

ხალხის ცხოვრებას, მის შრომითს საქმიანობას და ამიტომ ეს ახალგაზრდობაც სკოლაში ვერ იძენდა ნამდვილი ცხოვრების იმ ცოდნას, რომელიც მას, როგორც ხალხის ინტერესების მომავალ მსახურსა და დამცველს, დასჭირდებოდა. ამიტომ წერდა ნ. ნიკოლაძე: „ჩვენ გვაკლია არა თუ მარტო ის სწავლა, რომელსაც სკოლებში და მასწავლებლებისაგან იძენს კაცი, ჩვენ გვაკლია თვითონ ჩვენი ცხოვრების ცოდნა (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.), ის ცოდნა, რომელიც თვალს უხელს კაცს და აჩვენებს ცხოვრების მოვლენების გაგებას და ხეირიანად მოპყრობას მახლობლებთან და თანამემამულეებთან“¹.

ხალხის ცხოვრებასთან, მის შრომითს საქმიანობასთან ახალთაობის დაახლოების ერთ-ერთ საშუალებად ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა სწავლების დაკავშირება საწარმოო შრომასთან საერთოდ და საფაბრიკო-საწარმოო შრომასთან კერძოდ.

ნ. ნიკოლაძე შესანიშნავად ითვალისწინებდა იმ გავლენას, რომელსაც ინდუსტრიული შრომა ახდენს ადამიანის გონებრივ განვითარებაზე და ამიტომ წერდა თბილისში მირზოევის მიტკლის საქსოვი ფაბრიკის გახსნის გამო: „...მირზოევის ფაბრიკას კიდევ ის მნიშვნელობა ექნება, რომ რამოდენსამე ასს კაცს საქმეს გაუჩენს და თან ხელობასაც ასწავლის. გარდა ამისა, ფაბრიკას თვითონ მუშების გონების გახსნაზედაც დიდი გავლენა ექნება (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.): ვინ არ იცის, რომ... ფაბრიკისა და ქარხნების მუშები ყოველთვის უფრო დაწინაურებულინი არიან ჭკუაგონების გახსნითა, ვიდრემ სოფლის ხალხი?“².

მაგრამ ამის აღიარება სრულებით არ ნიშნავდა იმას, თითქოს ნ. ნიკოლაძე ვერ ამჩნევდა დიდ უარყოფით გავლენას, რომელსაც, წარმოების კაპიტალისტური წესისათვის დამახასიათებელი „შრომის ნამეტანი განაწილება“ ახდენდა მშრომელის სულიერ და ფიზიკურ მხარეთა განვითარებაზე.

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ჩვენი მწერლობა, თურ. „კრებული“, 1872 წ., № 10—11—12, გვ. 101.

² [ნ. ნიკოლაძე], მირზოევის მიტკლის საქსოვი ფაბრიკა თბილისში, გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 48.

აღსანიშნავია, რომ ნ. ნიკოლაძე თავის წერილებში არათუ აკრიტიკებდა ბურჟუაზიული წარმოებისათვის დამახასიათებელ ამ მავნე მოვლენას, არამედ, ცდილობდა მიეთითებინა იმ გზებსა და საშუალებებზე, რომელთა შემწეობითაც კაცობრიობა მომავალში მაინც შეძლებდა თავის დაღწევას მისგან.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ამისათვის საჭირო იყო, რომ გონებრივი განათლება დაკავშირებოდა წარმოების მეცნიერული საფუძვლების შესწავლას და ახალგაზრდობის ფიზიკურ აღზრდას. „წარმოიდგინეთ, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — რომ იმან (ე. ი. მოზარდმა — ვ. ზ.) მშვენიერად გაიცნო ბუნების კანონები, გაიცნო ქვეყანა და სხვადასხვა ხალხების ცხოვრება და მდგომარეობა. წარმოიდგინეთ, რომ ამასთანავე იმან ორიოდ ხელობაც ისწავლა, — სახლების შენება ვარ, თუ რკინის დნობა, თუ ტყავის კეთება ან მეურნეობა. წარმოიდგინეთ საბოლოოდ, რომ ამ სიკეთესთან ერთად ის ჯანმრთელი, ღონიერი და შრომას შეჩვეულია... ასეთი კაცი თვითონ გახდება თავისთვის უფროსად“¹, — მართებულად ასკვნიდა იგი.

ამრიგად ნ. ნიკოლაძე სავსებით სწორად აყენებდა საკითხს ყოველმხრივ განვითარებული ახალგაზრდობის აღზრდის შესახებ, მაგრამ თავისი მსოფლმხედველობის საერთო შეზღუდულობის გამო მწერალმა ვერ შეძლო სწორად დაყენებული საკითხის გადაჭრის სწორ გზებსა და მეთოდებზე მითითება.

ცნობილია, რომ მაღალ ტექნიკურ ბაზაზე საწარმოო შრომის სწავლებასთან დაკავშირების ფაქტში კარლ მარქსი ხელავდა მომავალი აღზრდის ჩანასახს და ამის შესაბამისად წერდა: „საფაბრიკო სისტემიდან, როგორც ეს. დაწვრილებით შეიძლება დავინახოთ რობერტ ოუენის ნაწერებში, აღმოცენდა ჩანასახი მომავალი აღზრდისა, რომელიც გარკვეულ ასაკს ზევით ყველა ბავშვისათვის მწარმოებლურ შრომას სწავლებასა და ტანვარჯიშობას უკავშირებს, და ეს იქნება არა მარტო მეთოდი საზოგადოებრივი წარმოების გასაღიდეblად, არამედ

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე, „ღრობა“, 1870 წ., № 46.

—ერთად-ერთი მეთოდიც ყოველმხრივ განვითარებულ ადამიანთა შესაქმნელად“¹.

მაგრამ, აძლევდა რა მაღალ შეფასებას რობერტ ოუენის იმ აზრს, რომ აღზრდას უნდა უზრუნველყო ადამიანის ყოველმხრივი განვითარება, კ. მარქსი, სოციალ-უტოპისტებისაგან განსხვავებით, ასეთი აღზრდის სრულ განხორციელებას შესაძლებლად თვლიდა მხოლოდ პროლეტარული რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ.

მართალია, ნ. ნიკოლაძემ კარგად იცოდა, რომ ექსპლოატატორულ საზოგადოებაში ყოველმხრივ განვითარებული ადამიანის აღზრდა შეუძლებელი იყო, მაგრამ, როგორც სოციალ-უტოპისტი, იგი ვერ ამძლავრებდა იმ შეგნებამდე, რომ ამის შესაძლებლობას კაცობრიობა მხოლოდ პროლეტარული რევოლუციის შემდეგ მოიპოვებდა.

ცნობილია, რომ შრომითი აღზრდის იმ თეორეტიკოსებისაგან განსხვავებით, რომლებიც, ე-ე. რუსოთი დაწყებული და ოუენით დამთავრებული, გონებრივი და ფიზიკური შრომის შეხამებას წარმოიდგენდნენ როგორც პარალელურად მიმდინარე პროცესს, პოლიტექნიკური განათლების ფუძემდებელნი, მარქსი და ენგელსი, მუდამ ისწრაფოდნენ მათ შორის ორგანული კავშირის დამყარებისაკენ და, ამდენად, ზოგიერთი პროგრესული მხარის მიუხედავად, არასრულყოფილად თვლიდნენ უტოპისტთა შეხედულებებს ამ საკითხზე.

ჩვენ მიერ ნ. ნიკოლაძის ნაწერებიდან ზემოთ ციტირებული ადგილები ნათელყოფენ, რომ ისიც გონებრივი და ფიზიკური შრომის კავშირის საკითხში ასეთივე პარალელისტურ თვალსაზრისზე იდგა და ამიტომ არასრულყოფილობის ის აზრი, რომელიც მარქსმა და ენგელსმა სოციალ-უტოპისტების შეხედულებებზე გამოთქვეს საერთოდ, ნ. ნიკოლაძის მიმართაც შეიძლება გავიმეოროთ.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, შრომითი აღზრდის ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანაა დანერგოს მოზარდ თაობაში შრომის სიყვარული და სიბეჭითე. ამ მხრივ, მისი აზრით, დიდმნიშვნელოვან ფაქ-

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, 1954 წ., გვ. 611—612.

ტორს სწავლის პროცესი წარმოადგენს, რადგან, როგორც გარკვეულ სიძნელეთა გადალახვასთან დაკავშირებული, ის მოსწავლეებისაგან სისტემატურსა და ბეჭით შრომას მოითხოვს.

ანიჭებდა რა დიდ მნიშვნელობას შრომისა და სიბეჭითის ფაქტორს მოზარდი თაობის ზნეობრივ და გონებრივ განვითარებაში, ნ. ნიკოლაძე გაზეთ „ნოვოე ობოზრენიეში“ გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ მეტად საგულისხმო ფელეტონში წერდა: „ჩვენი საზოგადოებისა და ხალხის მომავალი ბედი მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული იმაზე, სწორსა თუ მცდარ წარმოდგენას შევუქმნით ახალგაზრდა თაობას შ რ ო მ ა ზ ე... (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.). აი ამიტომ ვებმეზი მე, ჩემი სურვილის წინააღმდეგ, კამათში და ბრძოლას ვუცხადებ იმ ერესს, რომელსაც შეუძლია გარყვნას და გამოფიტოს არა ერთი ჩვენი ნიჭიერი ახალგაზრდა“¹.

„ერესი“, რომლის წინააღმდეგაც ასეთი აღშფოთებით წერდა ნ. ნიკოლაძე, ამ შემთხვევაში გაზეთ „ტიფლისკი ლისტოკის“ ის „ქადაგება“ იყო, რომ, თითქოს, კემშარიტ ნიქს შრომა არ სჭირდებოდეს, რომ ნიჭი და შრომა შეუთავსებელი მოვლენები იყოს, და ამიტომ, ნ. ნიკოლაძისა და სხვა მის მსგავსთა მტკიცებას იმის შესახებ, რომ ნიქსის განვითარების მთავარ საშუალებას შრომა წარმოადგენს, ყალბი და მიუღებელიაო.

მაღალი აზრითა და ლიტერატურული ღირსებებით აღბეჭდილ საპასუხო წერილში ნ. ნიკოლაძე მიუთითებდა „ტიფლისკი ლისტოკს“: ახალგაზრდებს შორის თუ ჩვენ იმ აზრის ქადაგებას შევუდგეით, რომ ნიჭიერ კაცს „შრომა, სწავლა არ სჭირდება, რომ მისთვის სავალდებულო არ არის ზრუნვა საკუთარი ნებისყოფისა და ხასიათის გამომუშავებაზე, სხვების უფლებისა და ინტერესებისადმი სამართლიან დამოკიდებულებაზე, რადგან ყოველთვის ეს თითქოს სავალდებულო იყოს არა „ნიჭიერთათვის“, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ „უნიჭოთათვის“², მაშინ ჩვენ ამ ახალგაზრდობას საბოლოოდ დავღუპავთო.

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1885.

² იქვე.

ნ. ნიკოლაძის ეს სიტყვები, რომლებიც დამაჯერებლად მიუთითებენ მის პედაგოგიკურ შეხედულებათა მაღალ მეცნიერულ დონეზე, მკაფიოდ გადმოგვცემენ ავტორის სწორ აზრს იმის შესახებ, რომ სწავლა მუდმივ და დაძაბულ შრომას მოითხოვს და რომ, ამდენად, ის ხელს შეუწყობს მოზარდის არა მარტო გონებრივ განვითარებას, არამედ მასში ნებრსყოფისა და ხასიათის გამომუშავებასაც.

ნ. ნიკოლაძის სწორი და მოხდენილი გამოთქმით, ნორმალურ ადამიანთა შორის ძალიან უმნიშვნელო რაოდენობით არიან ისეთები, რომლებსაც „ნიჭის, უნარის არავეითარი ნასახი არ გააჩნდეთ“¹, მაგრამ ეს სრულებითაც იმას არ ნიშნავს, რომ თითქოს „ცოდნა, ეთიკა, ნებისყოფა, გამბედაობა თავის თავად ჩაგვიცვივდება პირში, შემწვარ ხოხობივით“², — ამბობდა იგი.

ნ. ჩერნიშევსკის მსგავსად, ნ. ნიკოლაძე უარყოფდა ადამიანის ხასიათის თანშობილობის, მისი მუდმივობის რასობრივ-ანთროპოლოგისტურ კონცეფციას და ამტკიცებდა, რომ პიროვნების ხასიათი სოციალურ გარემოსთანაა დაკავშირებული და ამ უკანასკნელის შეცვლასთან ერთად იცვლებაო.

იცავდა რა ადამიანის ხასიათის თავისებურების დამოკიდებულებას სოციალური გარემოსაგან, ნ. ნიკოლაძე მუდამ დამაჯერებლად ამტკიცებდა იმ შეხედულების სისწორეს, რომ ბავშვის, მოზარდის ხასიათის ჩამოყალიბებაზე უდიდეს გავლენას იქცხის, სკოლა და მათ მიერ სათანადოთ დაყენებული შრომითი აღზრდა ახდენსო.

ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავდა, რომ ის მცდარი აზრი, თითქოს ნიჭიერი ადამიანისათვის შრომა ზედმეტი იყოს, ზოგჯერ შესაძლებელია აკმაყოფილებდეს ახალგაზრდობის პატარა თავმოყვარეობას, მაგრამ ამის გამო მისი დაკანონება „იქნებოდა ისეთი აღმაშფოთებელი სიცრუე, რომლის გამართლება მხოლოდ საგნის სრული უცოდინარობით იქნებოდა შესაძლებელი“³.

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1885.

² იქვე.

³ იქვე.

ნ. ნიკოლაძე დაუღალავად ეწეოდა იმ აზრის პროპაგანდას, რომ სისტემატური, დაუინებულო შრომა აუცილებელია როგორც ჩვეულებრივი, ისე დიდი ნიჭის ადამიანებისათვის. „შექსპირი, გოეთე, ბაირონი, სერვანტესი და სხვ. არათუ ნიჭიერები, არამედ გენიოსები იყვნენ, მაგრამ ეს მდგომარეობა მათ ხელს არ უშლიდა, რომ მთელი სიცოცხლის მანძილზე ემუშავათ და ეშრომათ თვითგანვითარებისათვის და ამის საშუალებით არათუ გათანასწორობოდნენ თავისი ეპოქის განათლებულ ადამიანებს, არამედ მათზე მაღლაც დამდგარიყვნენ. ისინი, ეს გენიოსები, საკუთარი ცხვირიდან კი არ სჩხრეკდნენ თავის აზრებსა და შემოქმედებას, არამედ მას იძენდნენ საკაცობრიო ცოდნის საერთო საგანძურრიდან, რადგან კარგად ჰქონდათ შეგნებული, რომ წინააწევა შეიძლება მხოლოდ იმასა, რასაც საფუძვლიანად და ყოველმხრივ ხარ დაუფლებულია. რაც უფრო ძლიერია ტალანტი, რაც უფრო ღრმად გონება, მით უფრო ცხოველია მისი ცოდნის მოყვარეობა, მისი წყურვილი ბუნების საიდუმლოებათა გამოცნობისა“¹, — წერდა ნ. ნიკოლაძე. ამ „წყურვილის“ მოკვლის ერთ-ერთ მთავარ საშუალებად კი მას მიაჩნდა შრომა, ურომლილოდაც, მისი სიტყვით, „ტალანტი ფატალურად დაჰკნება და უკვალოდ ჩაივლის“².

დიდ ბუნებრივ ნიჭთან დაუღალავი შრომის შერწყმის გამო იხსენიებდა ნ. ნიკოლაძე ასეთი ხოტბით ილია ჭავჭავაძეს, რომელიც, მისივე სიტყვებით, „...ყოველთვის შეუწელებლად ავარჯიშებდა მთელ თავის ძალებს, რათა თავისი ნიჭისათვის მიეცა მთელი ის განვითარება და ძლიერება, რომელიც მისაწვდომი იქნებოდა მისთვის. ნებისყოფის, შეურყეველი ხასიათისა და ცხოვრების მიზნების (ორივე ხაზი ნ. ნიკოლაძისაა — ვ. ზ.) მქონე, — ის არ შეუშინდა შრომას, ამ უკანასკნელის მთელ სიმძიმეს და უფერულობას (ხაზი ჩვენი — ვ. ზ.)-ის სწავლობდა, კითხულობდა სხვა მწერლებს, იკვლევდა ცხოვრების საკითხებს — და თავისი გონებრივი განვითარებით მის-

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1885.

² იქვე.

ღარიონდელ განათლებულ პირებს გაუთანასწოროდა... იგი სწავლობდა, ცოდნით იარაღდებოდა და ნათლად ახსოვდა, რომ თანდაყოლილი ჭკუა მხოლოდ ამ გზით მოიპოვებს ბელადობაა თანამედროვეებზე, ზეგავლენას ჩამომავლობაზე... და მან ყველა ამას ზედმიწევნით მიაღწია იმიტომ, რომ თავის თანამემამულეთა შორის ის იყო თითქმის ერთადერთი მოღვაწე, დაჯილდოებული მტკიცე ნებისყოფით, შეურყეველი ხასიათითა და შრომისმოყვარეობით¹. ნ. ნიკოლაძის დახასიათებით, სწორედ ამ თვისებათა გამო იყო ილია ჭავჭავაძე ქვეყნის „ნამდვილი ძალა“².

ნ. ნიკოლაძე ამ სიტყვებს წარმოთქვამდა ილია ჭავჭავაძის არა უბრალო ქებისათვის. მან კარგად იცოდა მაგალითის, განსაკუთრებით კი გამოჩენილ ადამიანთა მაგალითის ზნეობრივი ზემოქმედების ძალა ახალგაზრდობაზე და ამიტომ წერდა: „...ი. ჭავჭავაძის პიროვნებას მე ვიყენებდი როგორც ცოცხალ მაგალითს, როგორც ლურსმანს, რათა ჩვენი ახალგაზრდობის გონებაში ერთხელ კიდევ ზედმეტად ჩამებეჭდა ნდობა და პატივისცემა შრომისადმი (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.), მეცნიერებისა და თვითგანვითარებისადმი“³.

სწორად ორგანიზებული შრომა მიაჩნდა ნ. ნიკოლაძეს იმ შეგნებული დისციპლინის დანერგვის ერთ-ერთ მთავარ პირობად, რომლის გარეშე, მისი აზრით, შეუძლებელია არათუ სკოლის, არამედ საერთოდ ხალხის მიერ დასახული მიზნის განხორციელება. „დისციპლინა დიდი რამ არის ხალხის ცხოვრებაში. დიდი უბედურებაა ხალხისათვის, როცა მისი გონებითი და ფიზიკური ძალა დაფანტულად, უთავბოლოდ, უგზო-უკვლოდ ახარჯება. შრომისა და ძალის შეერთებით და ერთი მიზნისაკენ მიმართვით ხალხი იმისთანა საქმეებს ახერხებს, რომელსაც ეგრეც ერთი კერძო პირი, რაგინდ გონიერი იყოს, მარტოხელად

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1885.

² იქვე.

³ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1885.

ვერ მოერეოდა და ვერც ათასი ან ათი ათასი გენიოსი, ცალ-ცალკე მშრომელი, ვერ გაარიგებდა¹, წერდა იგი.

ასეთი იყო ნ. ნიკოლაძის რწმენა შეგნებული დისციპლინით განმტკიცებული შრომის როლისადმი ადამიანის ჩამოყალიბებაში, მის გონებრივ, ზნეობრივ და ფიზიკურ ძალთა განვითარებაში. ეს იყო რწმენა, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე ქადაგებდა მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე და ამიტომაც ამბობდა თავის თავზე: „ამ ჩემი ძირითადი აზრის (შრომის დიდ აღმზრდელობითი მნიშვნელობაზე — ვ. ზ.) რაც შეიძლება ნათლად წარმოდგენას და დასაბუთებას ვეწევი მე არა გუშინდელი დღიდანო“².

ნ. ნიკოლაძე სულ 20 წლის ყმაწვილი იყო, როდესაც ეურნალ „სოვრემენნიკის“ ფურცლებზე გამოაქვეყნა თავისი ცნობილი მოთხრობა „პროვინციული სურათები“, რომელშიაც ღრმად და ოსტატურადაა ცხადყოფილი შრომის დიდი მნიშვნელობა ახალთაობის აღზრდაში.

ამავე საკითხს შეეხო იგი ეურნალ „კრებულის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებულ მეორე მოთხრობაში — „მელაღუმე“³, რომელშიც გამოთქმული ზოგიერთი აზრი თავის აქტუალობას ინარჩუნებს ჩვენს დროშიც.

ნ. ნიკოლაძის ამ მოთხრობამ იმ დროს საზოგადოების ყურადღება მიიქცია. გიორგი წერეთელი „კრებულში“ წერდა, რომ მოთხრობის „თემა მშვენიერია“ და მასში დასმული კითხვაც სწორად არის გადაჭრილიო, თუმცა იმავე დროს ავტორს მიუთითებდა ზოგიერთ ენობრივ ნაკლზე⁴.

ამ მოთხრობაში ნ. ნიკოლაძე გადმოგვცემს თავგადასავალს ერთი მდიდარი კაცის შვილისა, რომელსაც სინკო ერქვა. იგი განებივრებული, შრომას შეუჩევეელი, ზარმაცი და გაფუქსა-

¹ ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება, გვ. 109—110.

² Н. Николодзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1885.

³ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], მელაღუმე, ძველი და ახალი ამბები, ეურ. „კრებული“, 1871 წ., წიგნი IV, გვ. 1—51.

⁴ „კრებულის მკითხველი“, [გ. წერეთელი], ორიოდ ეკალი ჩვენს ახალგაზრდა მწერლობაში, (წერილი რედაქტორთან), გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 24.

ვატებული ახალგაზრდა იყო, რომელიც დღედაღამ მხოლოდ წმინდა პირუტყულ სიამოვნებაზე ფიქრობდა და სხვა არაფერზე.

გადაგვარებული სინკოს უბედურების მიზეზად მწერალს ის მიაჩნია, რომ თუმც მისთვის „ღმერთს... ნიჭი არ დაუკლია და შეძლება, ახალგაზრდობაც ჰქონდა და სიმართლეც“¹, მაგრამ, სამაგიეროდ, არ გააჩნდა შრომის ის სურვილი და უნარი, რომლის საშუალებითაც იგი სასარგებლო „ჩინებული კაცი უნდა გამოსულიყო“² და თუ ეს არ მოხდა, ამაში ნ. ნიკოლაძე ადანაშაულებდა გარემოს, რომელშიაც სინკო იზრდებოდა, მახინჯი აღზრდის იმ სისტემას, რომელმაც ცხოვრების გამრუდებულ გზაზე დააყენა ეს ახალგაზრდა.

ადანაშაულებდა რა სინკოსა და მის მსგავსთა ზნეობრივ დამახინჯებაში იმდროინდელ საზოგადოებას, ნ. ნიკოლაძე ლოგიკურად მიდიოდა იმ დასკვნამდე, რომ მომავალში ამგვარ მოვლენათა ასაცილებლად საჭირო იყო თვით ამ საზოგადოების გარდაქმნა და მისი ახლებურად მოწყობა „ყველასა და თვითთულისათვის სავალდებულო შრომის“ საფუძველზე.

ამგვარად მოწყობილ საზოგადოებაში, ნ. ნიკოლაძის აზრით, აღზრდასაც საფუძვლად შრომა დაედებოდა და ოჯახი და სკოლა ქვეყანას გაუზრდიდნენ ახალი, მოწინავე სოციალურ-ეთიკური იდეალებით აღჭურვილ ახალგაზრდობას.

ცნობილია, რომ როგორც რუსი, ასე ქართველი მესამოციანელები შრომითს აღზრდასთან მჭიდრო კავშირში განიხილავდნენ მოზარდი თაობის ფიზიკურ აღზრდასაც, რომელიც მათ, ადამიანის ყოველმხრივი განვითარების აუცილებელ ნაწილად მიაჩნდათ. ისიც ცნობილია, რომ, გარკვეულ იდეურ-პოლიტიკურ მოსაზრებათა გამო, ძველ სკოლაში ახალთაობის ფიზიკურ აღზრდას სათანადო პატივისცემითა და ყურადღებით არ ეკიდებოდნენ.

ძველ სკოლაში ახალგაზრდობის ფიზიკური აღზრდის საჭირო სიმაღლეზე დაყენებას გაუზრდნენ, უპირველეს ყოვლა-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე] მელაღუმე, ჟურ. „კრებული“, 1871 წ., წიგნი IV, გვ. 9.

² იქვე.

სა, ადამიანის ბუნებაზე იმ ყალბი, იდეალისტური წარმოდგენის გამო, რომლის თანახმად, თითქოს, ადამიანის სხეული და სული ერთიმეორისაგან დამოუკიდებლად, პარალელურად არსებობდნენ და ასევე დამოუკიდებლად ვითარდებოდნენ. ფიზიკური აღზრდის უგულვებელყოფის მეორე მიზეზი ის იყო, რომ იმ დროს გაბატონებული სოციალური ფენები საერთოდ ზემოდან და ალმაცერად დასცქეროდნენ ფიზიკურ შრომას, მის წარმომადგენელ მშრომელ ხალხს და ამიტომ ფიზიკური აღზრდაც თავისი წრის ადამიანთათვის შეუფერებელ და სამარცხვინო საქმედ მიაჩნდათ.

ძველი, გაბატონებული კლასების წარმომადგენელთა მხრივ შრომითი და ფიზიკური აღზრდისადმი ამ მტრული დამოკიდებულებისა და მათ მიერ ბავშვის აღზრდის პროცესში სავალდებულო ელემენტალური ჰიგიენურ-სანიტარული წესების უგულვებელყოფის საილუსტრაციოდ ათქმევინებდა ნ. ნიკოლაძე ჩვენ მიერ უკვე მოხსენიებული ფელეტონის¹ ალეგორიულ გმირს, ელხოს: „თუმც... კაი ხანია ამტკიცებენ, რომ ბავშვის გონების გახსნისთანავე კაცმა მის სხეულსაც უნდა უგდოს ყურით... მაგრამ ჩვენ ყური როდი უნდა ვათხოვოთ მათ სიტყვას... ჩვენ როდი უნდა ვბაძავდეთ [იმათ], რომელნიც ყმაწვილის სწავლასთან მის ღონის და სიმთელის შემატებაზე ზრუნავენ. ჩვენი ყურადღება სწავლაზე უნდა იყოს მიქცეული და ყმაწვილი ოც წლამდე ჩვენ მხოლოდ წიგნებს უნდა მიეუჩინოთ; ტანის სიმრთელის მოპოვებას ის მერმეც მოესწრება და თუ — საუბედუროდ — ოცი წლის წელმოხრალი, სწავლა ზოგიერთ ყმაწვილს სამუდამოდ აკლექებს, აუძლურებს და გონებას ართმევს, ჩვენ ეს ღვთის განგებას უნდა მივაწეროთ და ჩვეულებრივი მოწიწებით უნდა დავემორჩილოთ ზეციერ ნებასაო“².

დრომოქმულისა და რეტროგრადულისადმი სარკაზმით აღსავსე ნ. ნიკოლაძის ეს სტრიქონები უკომენტაროდაც ცხად.

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 44—45—46—47.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 45.

ყოფენ იმ დიდ მნიშვნელობას, რომელსაც სახელოვანი მოღვაწე ფიზიკურ შრომას და ვარჯიშს ანიჭებდა ადამიანის პიროვნების ყოველმხრივ განვითარებაში.

ნ. ნიკოლაძის პედაგოგიკური შეხედულებებზე თანახმად, ფიზიკური შრომა და მისი მონაცვლეობა გონებრივ შრომასთან ხელს უწყობს მოზარდი თაობის შეიარაღებას „საკუთარი ძალის შეგნებით“, ოპტიმიზმის, მორალურ-სიმბნევისა და გონებრივ სიფხიზლის იმ ძვირფასი თვისებებით, რომლებიც ადამიანის ყოველგვარი საქმიანობის წარმატების ერთ-ერთი საწინდარია. ამიტომ ამტკიცებდა იგი, როგორც ეს ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ „ბავშვის გონების გახსნისთანავე, კაცმა მის სხეულსაც უნდა უგდოს ყურიო“¹.

ამ აზრს იცავდა ნ. ნიკოლაძე თავის მრავალ პუბლიცისტურ და პედაგოგიკურ წერილში. მის დასაბუთებას ეპოულობთ თბილისის სახელოსნო სასწავლებლის ნამუშევართა გამოფენისადმი მიძღვნილ ნ. ნიკოლაძის ბრწინვალე წერილში, რომელშიაც იგი ქებით იხსენიებდა არა მარტო გამოფენაზე ნახულ ექსპონატებს, არამედ მათ შემქმნელ მოსწავლეთა გონებრივი განვითარების მაღალ დონეს და შრომითი საქმიანობის პროცესში შეძენილ შესანიშნავ ფიზიკურ თვისებებს.

როგორც ამ წერილის შინაარსიდან ჩანს, გამოფენას ნ. ნიკოლაძეში გულწრფელი აღტაცება გამოუწვევია არა მარტო თავისი წესრიგით და გარეგანი სილამაზით, არამედ წმინდა იდეური და ფსიქოლოგიური ხასიათის მიზეზით. როგორც ნ. ნიკოლაძე გადმოგვცემს, მან ამ გამოფენაზე საკუთარი თვალით დაინახა შრომის ის უდიდესი კეთილისმყოფელი გავლენა, რომელსაც იგი, კაცობრიობის უდიდეს გენოსთან მტკიცებით, ადამიანის ყოველმხრივ განვითარებაზე ახდენს. ამ აზრითა და განწყობილებით შთაგონებული წერდა ნ. ნიკოლაძე: „...მე უმაღლეს მომაგონდა სიტყვები ჩვენი საუკუნის უდიდესი ნოვატორისა (იგულისხმება დიდი ფრანგი სოციალ-უტოპისტი შარლ ფურიე — ვ. ზ.), რომელიც ჯერ კიდევ 1808 წელს აღნიშნავდა ფიზიკური შრომის, როგორც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 45.

ილემენტის საჭიროებასა და კეთილისმყოფელ გავლენას ახალ-გაზრდობის აღზრდაზე¹. ასეთ სიმხნევეს, „საკუთარი ძალის ასეთ შეგნებას“ (ე. ი. ისეთს, როგორიც, ნ. ნიკოლაძის სიტყვით, ზემოხსენებული სახელოსნო სასწავლებლის მოწაფეებს ჰქონდათ — ვ. ზ.) ნერგავს... დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების ის რწმენა, რომელიც ასე იშვიათია ჩვენს დროში და რომელსაც ადამიანს მხოლოდ შრომა, მხოლოდ მუშაობის უნარი ანიჭებს“².

ნ. ნიკოლაძის ეს წერილი გასული საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს დაიბეჭდა, მაგრამ, როგორც ვიცით, მასში განვითარებულ აზრებს იგი ჯერ კიდევ 60—70-იან წლებში ქადაგებდა.

ნ. ნიკოლაძეს ახალთაობის ფიზიკური აღზრდის საკითხისადმი აქვს მიძღვნილი ჩვენთვის უკვე ცნობილი წერილის („ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე“) ერთ-ერთი თავი, სახელწოდებით „ელხოს მეორე ლექცია ბავშვების სხეულის გაწრთვნაზე“³, რომელიც, ამ წერილის დანარჩენი თავების მსგავსად, ეზოპეს ენით არის დაწერილი და ამიტომ მასში წამოყენებულ საკითხებზე ავტორის აზრის დასადგენად საჭიროა მისი შინაარსი შებრუნებით იქნეს წაკითხული.

ეს „ლექცია“, ანუ ნ. ნიკოლაძის წერილი, ასე იწყება: „მოწყალეო ზელმწიფენო და ქალბატონებო! ყოვლად ბედნიერ და ყოვლად განათლებულ რომაელებს ერთი უცხო და კეშმარიტი ანდაზა ჰქონდათ: „*Mens sana in corpore sano!*“, მაგრამ, რადგანაც თქვენ თქვენს შეილებსავით ბედნიერი არ ყოფილხართ და თქვენი სიცოცხლის უმჯობესი, ახალგაზრდა წელიწადები ლათინური ენის სწავლისათვის არ შეგიწირავთ, მე ეს უცხო ანდაზა ჩვენებურად უნდა გადმოგიტარებნოთ. ის

¹ ნ. ნიკოლაძეს აქ მხედველობაში აქვს შ. ფურიეს აზრები ფიზიკურ და შრომით აღზრდაზე, რომლებიც ფრანგ უტოპისტს გამოთქმული აქვს სწორედ 1808 წელს გამოცემულ თავის სახელგანთქმულ თხზულებაში სათარაოთ: „ოთხი მოძრაობისა და საყოველთაო ბედისწერის შესახებ“.

² Н. Никол адзе, На празднишх, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1407.

³ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე, 'გაზ. 'დროება', 1870 წ., № 45.

ნიშნავს: „მრთელი გონება, მხოლოდ მთელ სხეულში იპოება“.

„ეხლანდელი ევროპელების ბარბაროსობამ და წინდაუხედევლობამ იქამდი მიიღწია,—განაგრძობს ელხო—რომ ამ ჩინებულ და კემშარიტ ანდაზას ისინი თავიანთებურად, ჩვენდა საწინააღმდეგოდ ხმარობენ. იმათი აზრით, კაცი თუ ტანის სიმრთელით ტალს ედარება, თუ ღონიერი, ჯადის ამტანი და სწრაფია, თუ მისი პირისახე „ეინელელივით“ ანთებულია,—ეს ნიშნავს, რომ მისი სხეული „მრთელია“. უგურობა: ამაზე მეტი იქნება?.. უბედურებს ის კი არ ესმით, რომ ამნაირად გლეხიც კი იქნება „მრთელი“, და მარტო მუშაკს, გლეხს მოუხდება მაგ მონასგვარი ტანის სიმრთელე.

„ჩვენებურ, ე. ი. არისტოკრატულ, დიდკაცურ საზოგადოებაში, ჩვენ როდი გვჭირია ვარდისფერი პირისახე და ნალის მტკრეველი თითები. ჩვენს სიმრთელეს—ნაზი სხეული, მთვარის სხივის ფერა პირისახე, ნაზი აგებულება და მზხვრა-მოხვრა შეადგენს. მაღალი, არისტოკრატიული საზოგადოებასათვის მხოლოდ ამ ღირსებებში მდგომარეობს ნამდვილი მშვენიერება და ნამდვილი ტანის სიმრთელე. და თუ ევროპელები ჩვენ სინაზეს „წელმოწყვეტილობას“ ეძახიან და ჩვენი მშვენიერი ფერმკრთალობა იმათ კლექის ნიშნად მიაჩნიათ, ეს, — როგორც წედან ვთქვი, — მათი უგურობისა და ბარბაროსობის აშკარა ნიშანია.

„მაშასადამე, მოწყალენო ხელმწიფენო და ქალბატონებო! ჩვენი ყმაწვილების სხეულიც ჩვენს ხელში ისეთ რიგად უნდა გაიწრთვნას, რომ ყმაწვილი ნაზი აგებულების და ნარნარი სიმრთელის იყოს“¹.

ასეთი იყო ბავშვთა ფიზიკურ აღზრდაზე ელხოს „მოძღვრება“, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე თავს ესხმოდა და ანადგურებდა თავისი გამგმირავი სარკაზმით.

ელხოებისა და მათ „ფილოსოფიისადმი“ ირონიით აღსავსე ნ. ნიკოლაძის წერილის ფარული აზრი სწორედ ისაა, რომ სა-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადეასკარზე, გაზ. „დროება“, 1870 წ. № 45.

პირა „კაცი ტანის სიმრთელით ტალს ედარებოდეს“, ლონიერა, ჯაფის ამტანი და სწრაფი იყოს, პირისახე ვარდისფერი და თითები ნალის მტვრეველი ჰქონდეს, წინააღმდეგ იმ „მთვარის სხივის ფერის პირისახისა, ნაზი აგებულებისა და მიხვრა-მოხვრისა“, რომელიც. მისივე გამოთქმით, „არისტოკრატიული, დიდკაცური საზოგადოების“ იდეალს წარმოადგენდა.

ასეთი ტანმრთელი ახალგაზრდობის აღმზრდელი უნდა ყოფილიყო, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, სკოლაც. მას, სკოლას, უნდა მიეცა, მისი აზრით, ქვეყნისათვის ისეთი თაობა, რომლიზ ლიტერატურული პროტოტიპები ასე შესანიშნავად დაგვიხატა ნ. გ. ჩერნიშევსკიმ თავის სახელმოხვეჭილ რომანში „რავაკეთოთ?“.

აღსანიშნავია, რომ ტანმრთელობის ის აპოლოგია, რომელსაც ნ. ნიკოლაძის ზემოხსენებულ ფელეტონში და სხვა მის წერილებში ვხვდებით, სრულ შესაბამისობაშია ნ. ჩერნიშევსკისა და ნ. დობროლუბოვის არა მარტო პედაგოგიკურ, არამედ ესთეტიკურ შეხედულებებთანაც. ნ. ნიკოლაძის მიერ „ტანმრთელობისა“ და „პირისახის ვარდისფერობის“ შესახებ გამოთქმულ აზრებს დიდი მსგავსება აქვთ იმ დებულებებთან, რომლებიც ნ. ჩერნიშევსკიმ თავის ცნობილ დისერტაციაში გამოთქვა მშვენიერების რაობის განსაზღვრისას. მეტიც, ამ შემთხვევაში ნ. ნიკოლაძის აზრი არა მარტო შინაარსობრივად ემთხვევა ჩერნიშევსკის დისერტაციის ცალკეულ ადგილებს, არამედ ტექსტუალურადაც. ეს მდგომარეობა, ცხადია, კიდევ უფრო მეტ ძალას მატებს იმ შეხედულებებს, რომლებიც ნ. ნიკოლაძეს ფიზიკური აღზრდის შესახებ აქვს გამოთქმული თავის პუბლიცისტურ და პედაგოგიკურ წერილებში.

ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ მეფისდროინდელი სკოლის მიერ ახალთაობის ფიზიკური აღზრდის უგულებელყოფას გარკვეული იდეურ-პოლიტიკური მოსაზრებანი ედო საფუძვლად და რომ იგი დაკავშირებულა იყო ადამიანზე იმ იდეალისტურ-რელიგიურ წარმოდგენასთან, რომლის თანახმად სხეული „სულის საპყრობილედ“ იყო გამოცხადებული და, ამიტომ, ამ სულის კეთილდღეობისათვის საჭიროდ იყო ცნობილი ადამიანის სხეულის დათრგუნვა და გვემა.

ქრისტიანული იდეოლოგიის თანახმად, მხოლოდ ფიზიკურად სუსტი და დაბეჩავებული ადამიანის გულში შეიძლება დამკვიდრებულიყო ღვთაებისადმი შიში და მორიდება. ამიტომ იყო, რომ ჩვენ მიერ დასახელებული ალეგორიული ელხოც, აღზრდისა და განათლების საქმეში ყოველივე ჩამორჩენილისა და რეაქტიულის ეს თავდადებული დამცველი, ამბობდა: „წენიშნულია, რომ ვინც მოსვენებულად ნიადაგ ოთახში ზის, და მხოლოდ სწავლაში და აზრშია გართული, იმას პირზე სწორედ ჩვენი მოსაწონი ნარნარი ფერი ეკვრება და სხეულიც არისტოკრატიულად უნაზდება. მართალია, ავადმყოფობა მის ხშირ სტუმრად ხდება და ყოველგვარი ჯანსაღი და შრომა მისთვის პირზე უარესია, მაგრამ ეს გარემოება ჩვენსიკეთედ უნდა ჩავრიცხოთ: ნამეტნად ტანმრთელი კაცის გულში ამპარტავნება იწერება; იმას თავი ისე მალა მოაქვს, რომ არა თუ თანასწორნი, არამედ უფროსებიც და თვით ღმერთიც არაფრად მიაჩნია. და ამის გამო მეტისმეტად საჭიროა, რომ სხეულის უძლურება კაცს ხანდისხან მის ამოვებას და სიმცირეს ახსენებდეს და მის გულში ღვთისა და კაცის მორიდებას, შიშსა და კადნიერებას (ავტორს უნდა სთქვას — მოკრძალებას — ვ. ზ.) სთესდეს“ (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

ნ. ნიკოლაძე ადამიანის ფიზიკური სისუსტის კი არა, არამედ მისი ტანმრთელობის მქადაგებელი იყო და სწორად დაყენებულ ფიზიკურ აღზრდას ქრისტიანულ-რელიგიურ ცრურწმენათა წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთ მძლავრ იარაღად აცნობდა.

ფიზიკური აღზრდის ამ მნიშვნელობის დასადასტურებლად წარმოათქმევინებდა ნ. ნიკოლაძე თავის გმირს, ელხოს, ზემოციტირებულ სიტყვებს, რომლებშიაც მწერალი ფარულად, მაგრამ მკითხველისათვის გასაგებად გადმოსცემდა თავის ათეისტურ შეხედულებებს და ამით ხალხში ანტირელიგიურ აზრებს ავრცელებდა.

ითვალისწინებდა რა იმას, რომ ბავშვის ფიზიკური აღზრდა იწყება ჯერ კიდევ ოჯახში, ნ. ნიკოლაძე, ე-ე. რუსოს მსგავსად,

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 45.

თავის წერილებში ღრმად სწვდებოდა ამ აღზრდის თითქმის ყველა წერილმანს და კატეგორიულად გამოხატავდა მისი „მოვლის“ იმ წესებს, რომელთა თანახმად „ბავშვს თავზე კვარახინი უნდა მოეჭიროს რაც შეიძლება მაგრა და თვითონ ბავშვი არტაშენებით აკვანში ამნაირად ხელფეხშეკრული და თავშეხვეული ჩაიკრას... შეხვეული ბავშვი დილიდან საღამომდე და საღამოდან დილამდე გაუჩერებლად ერწიათ“, და სხვ.

თავს ესხმოდა რა ბავშვის „ნარნარად აღზრდის“ არისტოკრატიულ „თეორიას“, ნ. ნიკოლაძე სარკასტულად იხსენიებდა იმდროინდელი გაბატონებული წრეების აზრებს იმის შესახებ, რომ მშობელმა ბავშვი დღედაღამ ჩაკეტილ ოთახში და არა სუფთა ჰაერზე უნდა ამყოფოსო, რადგან „კეთილშობილი კაცი მუდამ სასახლეში უნდა ბრძანდებოდეს, და თუ სასახლე არა აქვს, სახლში მაინც... [ხოლო] აკვანსაც მოცალეებული ბავშვი მუდამ უფროსის თვალწინ ოთახში [უნდა] იმყოფებოდესო“¹.

ნ. ნიკოლაძეს ეს სარკაზმი ბავშვის აღზრდის არისტოკრატიული წესების მიმართ სავსებით გასაგები და ბუნებრივია, რადგან მისი მიზანმიმართ ქვეყანა შეიძენდა მხოლოდ ანემურ, უნებისყოფო, დამოუკიდებელი მოქმედებას უნარმოკლებულ, სამშობლოსა და თავისთავისთვისაც უვარგის ახალგაზრდობას.

უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძე ფიზიკური აღზრდის მოწინავე იდეების პროპაგანდას შემთხვევით და ეპიზოდურად არ ეწეოდა. ბევრს წერდა რა მასზე გაზეთ „დროებასა“ და „ტიფლასკი ვესტნიკში“, ნ. ნიკოლაძე ფიზიკური აღზრდის საკითხების გაშუქებას დიდ ადგილს უთმობდა თავისი „ობზორის“ ფურცლებზეც.

თუმცა ნ. ნიკოლაძეს „ობზორში“ ამ საკითხზე საკუთარი წერილები არ დაუბეჭდავს, მაგრამ ამას საქმისათვის არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან გაზეთი ფიზიკურ აღზრდაზე სწორედ ისეთ სტატიებს აქვეყნებდა, რომელთა ძირითად დე-

¹ ნ. ს კ ა ნ დ ე ლ ი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 45.

² იქვე.

ბულებებს თვით მისი რედაქტორიც (ნ. ნიკოლაძე) იზიარებდა. ასეთი იყო, მაგალითად, გაზეთის თანამშრომლის ი. პეტროვის წერილი სათაურით „ტანვარჯიშის სარგებლობის შესახებ“, რომელშიაც ავტორი მოუხრიდებლად და გაბედულად აკრიტიკებდა იმ დროს გამეფებულ ხუცურ-იდეალისტურ შეხედულებას ახალთაობის ფიზიკურ აღზრდაზე და იქვე შენიშნავდა, რომ „ტანვარჯიშში ჩაბმული ბავშვები გაცილებით უკეთ განვითარებულნი არიან გონებრივად, ვიდრე ისინი, რომლებიც მას (ე. ი. ტანვარჯიშს — ვ. ზ.) თავს არიდებენ“¹.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ მოზარდ თაობაში ფიზიკური აღზრდის ცუდად დაყენებას ნ. ნიკოლაძე აბრალებდა არა მარტო ძველ სკოლას, არამედ იმდროინდელ ოჯახსაც. ამიტომ კიცხავდა „ობზორი“ საცესებით სამართლიანად ისეთ მშობლებს, რომლებიც უგულებელყოფდნენ ფიზიკური აღზრდისა და, კერძოდ, ტანვარჯიშის უდიდეს მნიშვნელობას ბავშვის ყოველმხრივი განვითარებისათვის, და საყვედურით მიმართავდა მათ: „ახალთაობის ამგვარად (ე. ი. ცალმხრივად — ვ. ზ.) აღზრდაში ნაწილობრივ შენც მიგიძღვის დანაშაული. ჩვენს მასწავლებელს ხშირად შენგანაც სმენია საყვედურები ახალგაზრდობისათვის ტანვარჯიშის სწავლების გამო! აკი, ტანვარჯიშს

¹ И. Петров. По школьным вопросам, [О пользе гимнастики]. Газ. «Обзор», 1880 г., № 409.

შენიშვნა. აღსანიშნავია, რომ „ობზორში“ ფიზიკურ აღზრდაზე მრავალფეროვანი შინაარსის წერილები იბეჭდებოდა. მაგალითად, ამ გაზეთში ვხვდებით ისეთ წერილებს, რომლებშიაც, ტანვარჯიშის სწავლების უკეთ დაყენების მიზნით, სწორადაა მიითქმედო ამ საგნის მასწავლებელთა აუცილებელ შეიარაღებაზე ადამიანის ფიზიოლოგიისა და ანატომიის საფუძვლების, აგრეთვე ტანვარჯიშის სწავლების მეთოდების ცოდნით.

შედარებით ხშირად აქვეყნებდა გაზეთი სასკოლო ჰიგიენისა და სანიტარიის საკითხებისადმი მიძღვნილ იმდგვარ სტატიებს, როგორიცაა იშავეი ი. პეტროვის: «О школьных помещениях» («Обзор» 1878, № 216); «О влиянии школы на здоровье детей», («Обзор», 1878, № 216); «По школьным вопросам» («Обзор», 1880, № 388) და სხვ.

ტანვარჯიშის სწავლების საკითხთან დაკავშირებით „ობზორში“ ზოგჯერ ისეთი მასალებიც გვხვდება, რომლებშიაც იმ დროისათვის მეტად მოწინავე აზრებია გატარებული. ასეთია, მაგალითად, ანგარიში, რომელიც „ობზორმა“ 1878 წელს მასწავლებელთა ყრილობის შესახებ გამოაქვეყნა. («Съезд народных учителей», Газ. «Обзор», 1878г., № 250)

შენც უცქერი, როგორც გასართობს და უქმი ღროის მოკვლის საშუალებას¹.

„იბზორის“ რედაქტორს, ნ. ნიკოლაძეს უფლება ჰქონდა ასეთი საყვედურით მიემართა ზოგიერთ მშობლისადმი, რადგან თვით იგი როგორც საზოგადოებაში, ისე საკუთარ ოჯახში ნამდვილად იყო ახალგაზრდობის ფიზიკური აღზრდის საკიროების დიდი დამცველი და პროპაგანდისტი.

ამის დამადასტურებელია, მაგალითად, ის დიდი ზრუნვა, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე ფოთის ვაჟთა გიმნაზიაში ფიზიკური აღზრდის მაღალ დონეზე დაყენებისათვის იჩენდა, რისთვისაც მისი პირადი ინიციატივით გიმნაზიის შენობას იმ ღროისათვის უახლესი სავარჯიშო იარაღებით მორთული, ახალი სასპორტო დარბაზი შეემატა².

ამის დამადასტურებელია აგრეთვე ის საპატიო მდგომარეობა, რომელიც ფიზიკურ კულტურას ჰქონდა განკუთვნილი თვით ნ. ნიკოლაძის შესანიშნავ ოჯახში, რომელმაც ჩვენს სამშობლოს შესძინა ტანვარჯიშის ისეთი ბრწყინვალე ოსტატება, როგორიც იყვნენ ნ. ნიკოლაძის სახელმძღვანელო მემკვიდრენი — გამოჩენილი ქართველი მეცნიერი გიორგი ნიკოლოზისძე ნიკოლაძე და მისი ღირსეული და თამარ ნიკოლოზის ასული ნიკოლაძე.

გფიქრობთ, ყოველივე ზემოთქმული საკვებით დამაჯერებლად ნათელყოფს იმ დიდ მნიშვნელობას, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე ადამიანის პიროვნების ყოველმხრივ განვითარებაში შრომითსა და ფიზიკურ აღზრდას ანაქებდა. ზემოთქმულით, ერთგვარად ნათელყოფილია ნ. ნიკოლაძის ის აზრიც, რომ ყოველმხრივ განვითარებული პიროვნების ჩამოყალიბებისათვის აუცილებელია შრომითი და ფიზიკური აღზრდის დაკავშირება მოზარდის გონებრივ და ზნეობრივ აღზრდასთან.

ნ. ნიკოლაძე დარწმუნებული იყო, რომ ძველი საზოგადოებრივი ურთიერთობის პირობებში ყოველმხრივ განვითარებუ-

¹ И. Петров, По школьным вопросам, [О пользе гимнастики]. Газ. «Обзор», 1880 г., № 409.

² იხ. ქ. ფოთის თვითმმართველობის სხდომათა ჟურნალი, 1912 წ., 10/1, გვ. 18. ქ. ფოთის კოლხიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ფონდი №1.

ლი ადამიანის აღზრდა შეუძლებელი იყო. მისი რწმენით, აღზრდის ამ ღირსი მიღწევა შესაძლებელი გახდებოდა მხოლოდ მაშინ, როდესაც, როგორც ჩვენ ეს ერთხელ აღვნიშნეთ თვით ნ. ნიკოლაძის სიტყვებით, „იმნაირი დრო დადგება დედამიწაზე, როცა კაცს შრომის წინ მუხლი და ძალა არ მოეკვეთება“¹ ე. ი. როდესაც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში სრული სამართლმანობა დამყარდება.

თუმცა ნ. ნიკოლაძე საკითხს ყოველმხრივ განვითარებულ ადამიანის აღზრდის შესახებ საერთოდ სწორად აყენებდა, მაგრამ თავის სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებების შეზღუდულობის გამო ამ საკითხის მეცნიერულად სწორად გადაჭრა მას არ შეეძლო. მისი მეცნიერულად სწორი ახსნა კაცობრიობას პირველად მისცა მარქსიზმმა, რომელიც გვასწავლის, რომ ყოველმხრივ განვითარებულ ადამიანთა ჩამოყალიბებისათვის საჭიროა საზოგადოებრივი ურთიერთობის რევოლუციურად შეცვლა პროლეტარული კლასობრივი ბრძოლის პროცესში.

მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა მოძღვრებით, მხოლოდ და მხოლოდ რევოლუციური ბრძოლის გზით დამყარებული სოციალისტური საზოგადოებრივი ურთიერთობა იძლევა ადამიანის გონებრივ, ზნეობრივ და ფიზიკურ მხარეთა თანაბრად და მაქსიმალურად განვითარების სრულ შესაძლებლობას.

¹ ნ. ს. კ ა ნ დ ე ლ ი [ნ. ნიკოლაძე], ჩემი სამახსოვრო წიგნიდან, გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 13.

IV. ნ. ნიკოლაძის დიდაქტიკური შეხედულებანი

წინასწარვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დიდაქტიკის საკითხები-სადმი მიძღვნილი საგანგებო გამოკვლევა ან წერილი ნ. ნიკო-ლაძის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში არ მოიპოვება. მიუ-ხედავად ამისა, იგი თავის მრავალრიცხოვან პუბლიცისტურ და პედაგოგიკურ სტატიებში არა ერთხელ შეხება წმინდა დიდაქ-ტიკური ხასიათის საკითხებს, რომლებიც მას განხილული აქვს აღზრდა-განათლების საერთო ამოცანებთან და მიზნებთან და-კავშირებით.

ამ შრომის წინა თავებში ჩვენ აღვნიშნეთ ის კავშირი, რო-მელიც ნ. ნიკოლაძის პედაგოგიკურ შეხედულებებს აქვთ მის სოციალურ-პოლიტიკურ და ფილოსოფიურ მსოფლმხედვე-ლობასთან. ჩვენ შევეცადეთ ნათელგვეყო, რომ ნ. ნიკო-ლაძე აღზრდისა და განათლების ძირითად ამოცანად თვლიდა მოწინავე მსოფლმხედველობით შეიარაღებული ისეთი ახალ-გაზრდობის ჩამოყალიბებას, რომელიც ხალხის ყოველმხრივი კეთილდღეობის განხორციელებისათვის ბრძოლას გაიხდიდა თავისი ცხოვრების იდეალად.

როგორც წინა თავებიდან დავინახეთ, ნ. ნიკოლაძისათვის განათლება და აღზრდა ერთიანობაში მოცემული კატეგორიე-ბია. განათლება, მისი აზრით, აღმზრდელობითს გავლენას ახ-

დენს მოზარდ თაობაზე, ხოლო აღზრდა თავისთავად შეიცავს საგანმანათლებლო, შემეცნებითს ელემენტებსაც.

ჩვენ ისიც დავინახეთ, რომ ნ. ნიკოლაძისათვის განათლება წარმოადგენდა არა მარტო ცოდნათა სისტემას, არამედ ცოდნის შეთვისების იმ პროცესსაც, როდესაც ეს ცოდნა ადამიანის მრწამსად იქცევა. ექვს გარეშეა, რომ ცოდნის გარდაქცევა მრწამსად საგანმანათლებლო პროცესია, მაგრამ, ამასთან, ის აღმზრდელობითი პროცესიცაა, რადგან ეს მრწამსია ის, რაც საბოლოოდ განაპირობებს ადამიანის მოქმედებას, მის მორალურ სახეს, სინამდვილისადმი დამოკიდებულებას. ამიტომ ამბობდა ნ. ნიკოლაძე, რომ ადამიანის „სიტყვა და აზრი მხოლოდ კაცის რწმუნებაების (ე. ი. რწმენის — ვ. ზ.) გამოსატქმელად უნდა იხმარებოდეს, იმ რწმუნებაების, რომელიც მთელი ცხოვრების მმართველი და გამნათლებელი უნდა იყოს და ურომლისოდაც კაცი პირუტყვის მოძმეა“¹.

ამრიგად, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, განათლება და სწავლება ახალგაზრდობის აღზრდის ძლიერი საშუალებაა. სწავლება ეხმარება ახალგაზრდობას გარესსინამდვილის შემეცნებაში; მისი შემწეობით ყალიბდება მოსწავლის მსოფლმხედველობა, მორალური თვისებები, ინტერესი, აზროვნება, ყურადღება, ემოციები, ნებისყოფა და ხასიათი.

როგორც აღმზრდელობითი სწავლების მომხრე, ნ. ნიკოლაძე იცავდა ჩვენ მიერ არა ერთხელ მოხსენებულ აზრს, რომ ახალგაზრდობის გონებრივი განათლება მჭირდოდ და განუშორებლად უნდა იყოს დაკავშირებული მის ზნეობრივ განათლებასთან².

ასეთი იყო ნ. ნიკოლაძის შეხედულება აღმზრდელობითს სწავლებაზე, რომელსაც, როგორც ცნობილია, მთელი თავისი დიდი მეცნიერული ავტორიტეტით იცავდნენ ბ. ბელინსკი, ნ. ჩერნიშევსკი, ნ. დობროლუბოვი, ი. ჭავჭავაძე, გ. წერეთელი, ნ. პიროგოვი, კ. უშინსკი, ი. გოგებაშვილი და საერთოდ მოწი-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], მელაღმე, ჟურ. „კრებული“, 1871 წ., წიგნი IV, გვ. 28.

² [Н. Никол а д з е], [Передовая], Газ. «Тифлисский Вестник», 1875 г., № 127.

ნავე პედაგოგიკური აზრის ყველა სხვა წარმომადგენელა.

სწორედ როგორც აღმზრდელობითი სწავლების დიდი ენთუზიასტი, ნ. ნიკოლაძე, ქადაგებდა, რომ მოსწავლისათვის, ისე როგორც ყოველი ადამიანისათვის, სრულებით არ არის საკმარისი მარტო ცოდნა და ახალგაზრდობას განათლებისა და სწავლების პროცესში უნდა შეუძნელდეს „ცხოვრების იდეალი“, იმის შეგნება, რომ ყოველი პიროვნების უმაღლესი დანიშნულებაა მთელ თავისი არსებით, დაუღალავი და უანგარო შრომით სასარგებლო იყოს საზოგადოებისა, სამშობლოსა და სახელმწიფოსათვის.

ახალთაობაში ასეთი იდეალის და უნარის გამომუშავებას უნდა ემსახურებოდეს, ნ. ნიკოლაძის აზრით, სწორად დაყენებული სასკოლო სწავლება.

ჩვენ ზემოთ არა ერთხელ აღგვინიშნავს, თუ როგორი მეხოტბე იყო ადამიანის შრომისა ნ. ნიკოლაძე. სათანადო აღვილას იმასაც გავუსვით ხაზი, რომ, მისი რწმენით, ადამიანის ცხოვრებაში არ შეიძლება არსებობდეს ისეთი დაბრკოლება, რომლის გადალახვა მეცნიერულად სწორ ცოდნასთან შეერთებულ შრომას არ შეეძლოს.

სწავლებაც, ნ. ნიკოლაძის რწმენით, ადამიანის პიროვნების ზნეობრივ ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებული ისეთი პროცესია, რომელიც ახალთაობაში დამოუკიდებელი შრომის უნარის აღზრდას უწყობს ხელს. ამ უნარით შეიარაღება კი, ნ. ნიკოლაძის აზრით, თითქმის გადამწყვეტი მნიშვნელობის შეიძლება გახდეს თითოეული ადამიანის ცხოვრებაში, რადგან „ცხოვრება თავს ანებებს და ამდაბლებს იმას, — ამბობდა იგი, — ვინც თავისი საკუთარი ღონით, თავისი გონებით მას აღვილს არ გამოსტაცებს და თავის ნებაზე არ გადააკეთებსო“¹.

ადამიანის ცხოვრებაში შრომის ესოდენ დიდი მნიშვნელობის გამო შენიშნავდა ნ. ნიკოლაძე, რომ „მარტო ნიჭით, მარტო ტალანტით შორს ვერ წახვალ... [ადამიანს] ცეცხლივით უნდა ეწინოდეს წუთიერი წარმატებისა, ტაშისა და გუნდრუკის კმე-

¹ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 12.

ვისა, რადგან ამას შეუძლია მომაკვდინებელი გავლენა მოახდინოს მის განვითარებაზე.

როგორც უდიდეს სიკეთეს, იგი თავის გულში უნდა ატარებდეს თავისივე თავით მუდმივი უკმაყოფილების გრძნობას (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.) და განუწყვეტელი შრომით მიიწევდეს წინ¹.

როგორც ვტყვიტ, მოსწავლეებში ასეთი სერაოზული შრომის სურვილის აღმძვრელი ფაქტორებია სწორად დაყენებული აღზრდა და სწავლება.

ცნობილია ისიც, რომ ცოდნის შეძენა გონებრივ შრომასთან დაკავშირებული ის პროცესია, რომელიც დიდ ძალღონესა და ნებისყოფის დაქიმვას მოითხოვს ადამიანისაგან. ამის გარეშე, როგორც ვიცით, ნამდვილი განათლება შეუძლებელია. ამიტომ იყო სავეებით მართალი ნ. ნიკოლაძე, როდესაც ამბობდა: ყოველმა ადამიანმა ცოდნა და აზრი თავისი შრომით და „ტვინის ჯაფით“ უნდა შეიძინოს და შეიმუშავოსო².

ცხადია, ცოდნის დაუფლებას ეს პროცესი ბუნებრივად მოახდენს გავლენას ახალთაობის ხასიათისა და ნებისყოფის აღზრდაზე, ხასიათისა, რომელიც ნ. ნიკოლაძის განმარტებით, „ყოველ კაცს შეუძლია... შეიძინოს“³.

წინა თავებიდან ჩვენ ცხადვყავით, თუ რაოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ნ. ნიკოლაძე გონებრივ განათლებასთან ერთად ახალთაობის მტკიცე ხასიათით აღჭურვას იმ მოწინავე სოციალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ამოცანების წარმატებით გადაჭრისათვის, რომელთა შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი.

იმ დიდი მნიშვნელობის ხაზგასასმელად, რომელიც, ახალგაზრდობის გონებრივ განათლებასთან ერთად, მასში მტკიცე ხასიათის აღზრდას აქვს, ნ. ნიკოლაძე წერდა, რომ „მარტო სწავლა, რაგინდ სრული და მტკიცე იყოს, კაცს კაცად ვერ გახდის, თუ იმას გრძნობა და ხასიათი არ მოსდევს, თუ მის მოქ-

1 Н. Николაძე, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1865.

2 ნ. ნიკოლაძე, სტუდენტობის პირველი დრო, რჩ. ნაწ., ტ. I, კმ. 54.

3 იქვე, გვ. 57.

მედებს მტკიცე ბეჭედი არ ასვია. ამას ივიწყებდა უნივერსიტეტის სწავლა. ის სრულიადაც არ ეხებოდა მოსწავლეების ზნეობითი მხარის გაკეთილშობილებას, ის ახალგაზრდა კაცს ცხოვრების და მოქმედების მიზანს, იდეალს არ უხატავდა, ის მასში კაცურ ხასიათს არ ზრდიდა და დაუღალავ, ნიადაგ შრომას, მტკიცე გზაზე სვლას, მიზნის დაუფიქრებლობას არ აჩვენებდა. ამის გამო უნივერსიტეტიდან გამოდიოდნენ ახალგაზრდები, რომელთაც გაცნობილი ჰყავდათ პეპელები და ბუზანკალები, იუსტინიანის ინსტიტუტები, ეგვიპტელი მონუმენტები, მაგრამ ნამდვილი ცოდნით, საზოგადოებრივი მეცნიერებით და სამოქმედო ხასიათით თვითონ პეპელებზე უფრო სუსტად იყვნენ და ეგვიპტელი მონუმენტებსავე უსარგებლო უნდა გამოდგარიყვნენ საზოგადოების ცხოვრებაში“¹.

ძველი სკოლისათვის დამახასიათებელი ასეთი სწავლების გამო შენიშნავდა ნ. ნიკოლაძე: „ნაცვლად იმისა, რომ მოზარდი თაობა „მოვამარაგოთ“ თანამედროვე კულტურისა და მოქალაქეობის იარაღით... ჩვენ სინამდვილეში უაზრო ვარჯიშობას ვეწეებით“².

აი, ამგვარ „ვარჯიშობათა“ აღმოსაფხვრელად ნ. ნიკოლაძე საჭიროდ თვლიდა სწორად დაყენებულ აღმზრდელობით სწავლებას, რასაც ჩვენ უკვე შევეხეთ ზემოთ.

აღმზრდელობითი სწავლების ერთ-ერთ დიდ ამოცანად ნ. ნიკოლაძე თვლიდა ახალთაობაში მეგობრობის, ამხანაგობის, ურთიერთისათვის ხელისშეწყობისა და დახმარების გრძნობასა და შეგნების დანერგვას. როგორც იგი წერდა საზოგადოება „უღელის“ წევრთა მუშაობასთან დაკავშირებით, „...ერთად სწავლა, ერთმანეთის ხელის გაწყობა რჩევით და სწავლის წყაროების ჩვენებით მარტო სწავლას კი არ გააადვილებს ამხანაგობის წევრებისათვის: ის თითოეულ მოზიარეს წაახალისებს, წააქეზებს და ძალას მოუმატებს საერთო შრომისათვის. ეს კიდევ არაფერია, უფრო ძვირფასი ის არის, რომ... ამგვარად მოს-

¹ ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 60.

² Н. Никол адзе. Основные изъязы дворянских школ, Гиз. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3179.

წავლე ყმაწვილებში ხასიათი გამოიზრდება, ის საზოგადოებრივი ხასიათი, რომლის ნაკლულოვანება დღეს ასე მძიმეთ აბრკოლებს ჩვენ სამშობლოს, და რომელიც მხნე მშრომელებს ზრდის სამშობლო საქმისთვის. შეერთებული სწავლის შემწეობით ჩვენში შეერთებული შრომის შეძლება დაარსდება. ყმაწვილები ერთად შრომას, ერთად რაზმში დგომას, ერთმანეთის მკლავში მკლავის გაყრას შეეჩვევიან, და ამით ჩვენი ახალი თაობის ძალა ერთი ათად და ერთი ათასად გადიდდება“¹.

ძველი სკოლისა და სწავლების ერთ-ერთ ძირითად ნაკლად ნ. ნიკოლაძეს ისიც მიაჩნდა, რომ „...მოსწავლის მეხსიერებას ათი ათასი უმნიშვნელო ან წვრილმანი ფაქტების დამახსოვრებით ღალავდენ, მოაზრების ჩვეულებას კი მასში არავინ სძვრიდა“².

ნამდვილად კი, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, აღმზრდელობითი სწავლების ერთ-ერთ უმთავრეს დანიშნულებას ის შეადგენს, რომ ხელს უწყობდეს ახალთაობაში მოსაზრებულობის, ამოცანათა დამოუკიდებლად და შეგნებულად გადაჭრის, საერთოდ მსჯელობისა და აზროვნების უნარის განვითარებას.

ამრიგად, ნ. ნიკოლაძის გაგებით, სწავლება აღმზრდელობითი შეიძლება იყოს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ცოდნის შეძენის საქმეში დავიცავთ შეგნებულობის პრინციპიდან გამომდინარე ყველა მოთხოვნას.

შეგნებულობის პრინციპი, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ერთ-ერთი ძირითადი დიდაქტიკური პრინციპია. როგორც ამას აქვე დავინახავთ, ნ. ნიკოლაძეს შესანიშნავად ესმოდა, რომ ახალთაობის ნამდვილი ცოდნით აღჭურვა არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ამოიწუროს ფაქტების ზედაპირული შეთვისებით. პირიქით, იგი მოითხოვდა სწავლების პროცესში ავ ფაქტების გაანალიზებას, ახსნას, განზოგადებას, მოითხოვდა მათ შეგნებულად დაუფლებას მოსწავლეთა მიერ. ფაქტების შეგნებული შეთვისება კი, ნ. ნიკოლაძის აზრით, იმას ნიშნავს, რომ მოსწავლე ჩაწვდეს მათ არსს, გაიცნობიეროს მათი

¹ ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 71.

² იქვე, გვ. 60.

წარმომშობი მიზეზები, აგრეთვე კავშირები და ურთიერდამოკიდებულებანი, მათი განმპირობებელი კანონზომიერებანი და ს.გ.

ცოდნის შეგნებული შეთვისება, ნ. ნიკოლაძის აზრით, პრინციპულად გამორიცხავს იმ მექანიკურ ზეპირობას, რომელიც ძველ სკოლას და იქ გამეფებულ სწავლებას ახასიათებდა.

როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა გასული საუკუნის 80-იან წლებში, „მთელი ქვეყნის თანამედროვე პედაგოგები, ჩვენშიაც და საზღვარგარეთაც, კერძოა და სახაზინო სასწავლებლებშიაც, მოსწავლეთა გონებას უყურებდნენ, როგორც მუყაოდან დამზადებულ ისეთ უჯრებს, რომლებშიაც ყოველდღიურად და სისტემატურად უნდა ჩაელაგებიათ გარკვეული და ერთნაირი ზაოდენობა „მეცნიერულ ფაქტებისა“... თვით თანამედროვე პედაგოგის ნიჭიერების საზომს ის შეადგენდა, თუ როგორი სიზუსტით იყო შერჩეული და ჩაწყობილი მის მიერ ყველა ეს ფაქტი მოსწავლელთა გონების მუყაოებში. საქმის მეორე მხარე კი — იმის შემოწმებაში მდგომარეობდა — წესიერადაა თუ არა შენახული ამ მუყაოებში ჩაწყობილი ფაქტები“¹.

იმის ნათელსაყოფად, თუ რას წარმოადგენდა ძველ სკოლაში გამეფებული ეს ზეპირობა, გაუცნობიერებლად „მუყაოს ჭიბეებში ფაქტების ჩალაგება“, ნ. ნიკოლაძე ასე წერდა ჩვენ მიერ უკვე რამდენიმეჯერ მოხსენიებულ ალეგორიულ წერილში სათაურით „ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე“: „გათენდება თუ არა, ჩვენ(ე. ი. მეფისდროინდელი სკოლის „აღმზრდელნი“ — ვ. ზ.) პაწაწინა ბავშვებს ერთად ვყრით, და ერთი-ორი საათის გამავლობაში მთელი ქვეყნის ქალაქების და სოფლების სახელებს ეაზებირებინებთ ისე, რომ ჭერ გრძელი სახელები ჩამოთვალონ ერთად და მერმე მოკლე. ამ დროს სასწავლებელში უნდა შეხვიდეთ და გაიგონოთ სიმღერასავით გამოთქმულა სიტყვები: „ვენა-ვერა, ლენა-სენა“ და სხვ. ან და „ზოდერდე-იმ-ლოდენდეიმ — რავენშტეინ-რუდოლფდეიმ“. და რომელი

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1494.

ყმაწვილიც სულმოუბრუნებლად უმეტეს სიტყვას ზეპირად გამოსთქვამს, ის ნიჟიერების რიცხვში ჩათვლება და საჩუქრით დაჯილდოვდება. ეს გახლავთ გეოგრაფიის სწავლა...

...ისტორიის სწავლა მდგომარეობს შემდეგი სიტყვების ზეპირად და გალობით გამოთქმაში: „ფრიდრიხმა შვა ვილელმმა, ვილელმმა შვა ფრიდრიხ ვილელმმა, ფრიდრიხ ვილელმმა შვა ვილელმ ფრიდრიხი, ვილელმ ფრიდრიხმა შვა ფრიდრიხ ვილელმ მეორე და სხვ... დანარჩენ ხანს სადილობამდე და მთელ ნასადილევს ვახშობამდი, ყმაწვილებს ჩვენ ვაზებირებინებთ სხვადასხვა ხიტყვებს: „ფილის, ბილის, მინის, ვინის და სხვა, — დღეში ორას-სამასობით. ამ სწავლას ყმაწვილები დიდხანს ვერ შეეჩვიენ; მაგრამ ჩვენ ერთი ჩინებული აზრი მოგვივიდა: ჩვენ გამოვაცხადეთ, ამ სიტყვებით ჩვენი წინაპრება დედამათის მუცელში მუსაიფობდენ, და ამ სიტყვების უცოდნელს კაცს სასუფეველის კარი არ გაეღებო და ბავშვებმა მაშინვე ალტაცებით გაიზებირეს ეს ურიცხვი და უაზრო სიტყვები.

დახედეთ, ახლა, ამ სწავლის საუცხოობას: ყმაწვილს არც ერთი საათი, არც ერთი წუთი არ რჩება თავისუფალი, საეშმაკოდ ანა და უსარგებლო ჭკუის გასამდიდრებლად. ყმაწვილის ტვინი გართულია, საქმეზე მიყენებულია. და რადგანაც მისთვის სწავლა და ტვინი უსარგებლოა, — ამნაირ სწავლაში ის ერთი იოტა ცოდნასაც ვერ შეიძენს. მისთვის სამუდამოდ გაუგებელი დარჩება გეოგრაფიიდან — სხვადასხვა ქვეყნების მდებარეობა და ხასიათი და მათი ხალხის ცხოვრება და მდგომარეობა; ისტორიიდან ხალხების ბედი და ცვლილებები და ის გზა, რომლითაც კაცობრიობა ნიადაგ და მტკიცედ თანდათან სიღარიბეს და უგუნურობას შორდება და კაცურ, გონიერ ცხოვრებას უახლოვდება“¹, და სხვ.

ზეპირობის ძველი სკოლის მახინჯ მხარეთა ამსახველი ეს სურათი, ცხადია, ნ. ნიკოლაძის მხატვრული ფანტაზიის ნა-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადაგასკარზე, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 46.

ყოფს არ წარმოადგენდა. იგი ზუსტად გამოხატავდა იმ ფაქტი-
ურ მდგომარეობას. რომელიც ამ მხრივ მეფისდროინდელ
სკოლაში იყო შექმნილი და რომლის დასახასიათებლად ე.
გოგებაშვილი წერდა: „...ამისთანა სკოლა საპყრობილეა ყმაწ-
ვილის ნორჩის ბუნებისათვის... აქ სუფევს გულ-მოსაკლავი,
უაზრო ზეპირება გაუგებარი სიტყვებისა და მშრალი მეხანიზ-
მი. სკოლა მოკლებულია გამაცხოველებელ სიხარულს, რომე-
ლიც ბავშვის ბუნებისათვის იმისთანავე საჭირო სტიქიაა, რო-
გორც წყალი თევზისათვის“¹. საჭიროა გვახსოვდეს, რომ ძველ
სკოლაში მოწაფეები იზეპირებდნენ ყოველგვარ ტექსტს, რო-
გორც რუსულს, ისე ქართულს. ნ. ნიკოლაძის „მოგონებათა“
თანახმად ქართული ენის მასწავლებელიც, თურმე, მოწაფეებს
აჩვენდა „ზეპირად სასწავლებლად ნ. ბარათაშვილის და სხვა
პოეტების „ცისკარში“ დაბეჭდილ ლექსებს... [და] მარტო ამა-
ში მდგომარეობდა... ამ საგნის შესწავლა“².

ასეთი იყო კრიტიკის იარაღი, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე ყო-
ველთვის მარჯვედ იყენებდა დოგმატიკურ პრინციპებზე და-
ფუძნებული სწავლებისა და განათლების უარსაყოფად. მაგრამ,
როგორც ზემოხსენებული „მოგონებებიდან“ ჩანს, ნ. ნიკოლაძე
ძველ სკოლაში არსებული მექანიკური სწავლების ნეგატიური
კრიტიკით არ კმაყოფილდებოდა და ცდილობდა, ამის საპირის-
პიროდ, იქვე ის შეხედულება განეხილათ, რომ სწორად
დაყენებული სწავლება მოვლენების, ფაქტების მეცნიერულად
ახსნას და მოსწავლეთა მიერ მათ შეგნებულად შეთვისებას
გულისხმობს ყოველთვის.

მაგრამ რას ნიშნავდა, ნ. ნიკოლაძის აზრით, მოვლენათა მე-
ცნიერული ახსნა და მოსწავლეთა მიერ ცოდნის შეგნებულა
შეთვისება?

ნ. ნიკოლაძემ კარგად იცოდა, რომ მეცნიერული ცოდნა
გულისხმობს რეალური სინამდვილის მოვლენათა და საგანთა
არსის წვდომას, იმ მიმართებებისა და დამოკიდებულებათა

¹ ი. გოგებაშვილი, თბზ., ტ. I, 1955 წ., გვ. 192.

² ნ. ნიკოლაძე, წარსულიდან, ტ. I, გვ. 32.

გაგებას, რომლებშიაც ეს მოვლენები და საგნები ობიექტურად არიან ჩართულნი. ნამდვილი ცოდნა, მისი აზრით, არის ცოდნა მოვლენათა შორის კავშირებზე, მოვლენათა კანონებზე.

ნ. ნიკოლაძე სწორად იცავდა იმ აზრს, რომ თუ ცოცხალი ჰერეტიკთ სუბიექტი ღებულობს ცოდნას მოვლენათა და საგანთა გარეგან თვისებებზე, სამაგიეროდ აზროვნების საშუალებით (რომლის განვითარება განათლებისა და სწავლების ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას შეადგენს) იგი ახერხებს მოვლენებში ზოგადის მონახვას, საგნებს შორის არსებული იმ ღრმა, შინაგანი კავშირების აღმოჩენას, რომლებიც უშუალოდ არ არიან მოცემულნი ადამიანისათვის.

ცნობილია, რომ მეცნიერული ცოდნა ამოცანად ისახავს არა ერთი კონკრეტული საგნის მეორე კონკრეტული საგნისადმი მიმართების, არამედ, უმთავრესად, მოვლენათა შორის ზოგადი ფორმით არსებული კავშირებისა და მიმართებების შესწავლას. შემეცნების პროცესში ჩვენ ვისწრაფვით, რომ ცალკეულ მოვლენათა, საგანთა შესწავლის საფუძველზე აღმოვაჩინოთ ამ მოვლენათა და საგანთა კანონები, ე. ი. ის, რაც ძირითადი და არსებითია მათთვის.

ცნობილია ისიც, რომ მოვლენებიდან მათი არსისაკენ, ფაქტებიდან კანონისაკენ ჩვენ მხოლოდ და მხოლოდ აზროვნების საშუალებით მივდივართ. ამ გზით ვაღწევთ ჩვენ იმას, რომ საწყაროს შემეცნება ობიექტური სინამდვილის სწორ ასახვას წარმოადგენდეს.

მასწავლებლის ხელმძღვანელობითა და დახმარებით მოსწავლეები სწავლების პროცესში უნდა დაეუფლონ ჰერმეტიკ, ე. ი. ისეთ ცოდნათა სისტემას, რომლებიც სწორად ასახავენ საგნებსა და მოვლენებს და მათ შორის არსებულ კავშირებს.

როგორც მატერიალისტმა, ნ. ნიკოლაძემ კარგად იცოდა, რომ ახალთათვის შეიარაღება ცოდნით პირველ რიგში მეცნიერული ფაქტების დაუფლებას გულისხმობს, მაგრამ მან ისიც იცოდა, რომ მოვლენებზე ნამდვილი ცოდნის შეძენა ამით არ ამოიწურება. როგორც იგი წერდა „მეცნეურება... თხოულობს

ფაქტს¹, მაგრამ ფაქტის დაუფლება ჯერ კიდევ ნამდვილი მეცნიერული ცოდნით ახალთაობის შეიარაღებას არ ნიშნავსო, რადგან ამისათვის საჭიროა „არა მარტო ფაქტების ცოდნა, არამედ რაც მთავარია ამ მეცნიერების კანონთა ცოდნა“², მოსწავლეთა მიერ „ფაქტებს შორის არსებული შინაგანი კავშირის, მათი ურთიერთ მიზეზობრივი დამოკიდებულების წვდომა“³.

ნ. ნიკოლაძის ეს მოთხოვნა, როგორც ვხედავთ, მთლიანად მიმართული იყო ძველი, დოგმატიკური სწავლების წინააღმდეგ.

თავისი მსოფლმხედველობის შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე მოითხოვდა სწავლების პროცესში ინდუქციის მეთოდის გამარჯვებას, რომელიც, მისი ხიტყევით, მეცნიერების უდიდეს მონაპოვარს შეადგენდა. „მთელი თანამედროვე მეცნიერება, — ამბობდა ნ. ნიკოლაძე, — ბეკონიდან დაწყებული, ამ მეთოდს ეყრდნობა და მიდის წინ მისი წყალობით. ამ მეთოდს უნდა ვუმადლოდეთ იმ წარმატებისათვის, რომელსაც ბუნებისმეტყველებამ მიაღწია“⁴.

ცნობილია, ამ მეთოდის დამსახურება მეცნიერების და კერძოდ, ბუნებისმეტყველების წინაშე, მაგრამ ცნობილია იმ აზრის მცდარობაც, რომელიც სინამდვილის შემეცნების ერთადერთ მეთოდად ინდუქციას თვლიდა. როგორც ფ. ენგელსი წერდა, „ვერავითარი ინდუქცია ქვეყნად ვერასოდეს ვერ დაგვეხმარებოდა იმაში, რომ ინდუქციის პროცესი გაგვერკვია. ამის გაკეთება მხოლოდ პროცესის ანალიზს შეეძლო. — ინდუქცია და დედუქცია ერთმანეთთან ისევე აუცილებლად არიან დაკავშირებული, როგორც სინთეზი და ანალიზი. იმის მაგიერ, რომ ერთი მეორის ხარჯზე ცალმხრივად ცამდე არ განუადიდოთ, უნდა ვეცადოთ თვითეული მათგანი თავის ადგილზე გამოვიყენოთ. ეს კი მხოლოდ მაშინ შეიძლება მოხერხდეს,

¹ ნ. ნიკოლაძე, „ივერიის“ პირველი ნომერი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 191.

² Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1494.

³ იქვე.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, „ნაროდნოე დელო“, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 299.

თუ მხედველობიდან არ გავუშვებთ მათს ურთიერთკავშირს და მათს ურთიერთშეხებას¹.

ამ დებულების დადასტურების შესანიშნავი ილუსტრაციაა ნ. ნიკოლაძის ის აზრი, რომელიც მან ამ საკითხზე ანარქისტების ჟურნალ „ნაროდნოე დელოს“ წინააღმდეგ მიმართულ ერთ-ერთ წერილში გამოთქვა თავის ჟურნალ „სოვრემენოს-ცში“. ნ. ნიკოლაძე წერდა: „ჩვენი მკითხველი საზოგადოება ძალიან ნაკლებად იცნობს საზოგადოებრივ საქმეთა ბუნებას (ხაზი ჩვენია—ვ. ზ.). ჩვენ ვიკისრეთ საქმის ერთი მხარე გადაგვეშალა მკითხველის წინაშე ცოტად თუ ბევრად დამუშავებული სახით, უბრალო ფაქტების სახით ნამდვილი ცხოვრებიდან, ხოლო საზოგადოებრივ მეცნიერებათა „ფილოსოფიის“ გაცნობა ამ მკითხველისათვის სხვების წილად დავტოვეთ ან დროებით გადავდეთ. მაგრამ ბოტანიკის ყოველი კეთილსინდისიერი ნასწავლებელი, მაგალითად, დაინტერესებულია, რომ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა შემდგომი შეთვისება მისი მოწაფეების მიერ შეეთანაბრებოდეს მის წინასწარ გაკვეთილებს. იგი გულდასმით ადევნებს თვალყურს იმ პროფესორების მეთოდებს, რომელთაც იკისრეს მის მიერ დამუშავებული ფაქტების განზოგადება, და გამოჰყავს ამ მეთოდებიდან დასკვნები, რომელთა გამოყენებაც შესაძლებელია მთელ ბოტანიკაში, ხოლო ზოგჯერ მთელ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებაში“², (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

ასე სხარტად და საქმის ცოდნით გამოხატავდა ნ. ნიკოლაძე ინდუქციისა და დედუქციის ურთიერთკავშირის, მათი ურთიერთ შეხების იდეას.

ნ. ნიკოლაძე სწავლების პროცესისაგან მოითხოვდა მოზარდებში როგორც ინდუქციური, ისე დედუქციური აზროვნების უნარის გამომუშავებას, აგრეთვე ამ ორი მეთოდის შერწყმითი გამოყენების უნარის აღზრდას.

ზემოთ ჩვენ უკვე მივუთითეთ თუ როგორ ილაშქრებდა ნ. ნიკოლაძე ფორმალიზმისა და ზეპირობის წინააღმდეგ სწავლე-

¹ ფ. ე ნ გ ე ლ ს ი, ბუნების დიალექტიკა, 1954 წ., გვ. 237.

² ნ. ნ ი კ ო ლ ა ძ ე, „ნაროდნოე დელო“, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 296.

ბაშა. მუდამ და უცვლელად ხელმძღვანელობდა რა იმ პრინციპით, რომ ადამიანს უთუოდ უნდა შეეძლოს თეორიული ცოდნის ცხოვრებაში გამოყენება, ნ. ნიკოლაძე სარკაზმით ლახვრავდა ისეთ „სწავლულებს“, რომლებიც „კარგები არიან მხოლოდ სახელმძღვანელოებში გათვალისწინებულ და აღწერილ ნორმალურ პირობებში, მაგრამ საკმარისია ოდნავ „შეიცვალოს პირობები“, რომ ისინი თავისივე სპეციალობის ხაზით დაიბნენ და სრული უსუსურობა გამოამჟღავნონ“¹.

სწავლების პროცესში თეორიიდან პრაქტიკაზე გადასვლის პრინციპის დაცვის თვალსაზრისით მოითხოვდა ნ. ნიკოლაძე, რომ მასწავლებელს მოწაფეებისათვის ესწავლებინა თეორიულად შეძენილი ცოდნის გამოყენება ცხოვრებაში. თავის ფილოსოფიურ შეხედულებათა შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე სწავლების ერთ-ერთ ამოცანად თვლიდა მოსწავლეებისათვის იმის ნათელყოფას, რომ თეორიული განზოგადების ამოსავალ პუნქტს და კეშმარიტების კრიტერიუმს ადამიანის პრაქტიკა წარმოადგენს. ამავე დროს სწავლების პროცესში, ნ. ნიკოლაძის აზრით, მოწაფეებისათვის ცხადი უნდა გამხდარიყო, თუ როგორ შეიძლებოდა ყოველდღიურ ცხოვრებაში მეცნიერების ამა თუ იმ მონაპოვრის გამოყენება, და სხვ.

მაგრამ, როგორც ვიცით, ძველი სკოლის სინადვილეში სწავლების პროცესისადმი ასეთი მიდგომა პრინციპულად გამორიცხული იყო. ამის გამო ხდებოდა, რომ საშუალო სასწავლებელში კურსშესრულებულ ახალგაზრდებს, მაგალითად, არ შეეძლოთ პასუხის გაცემა იმაზე, თუ რატომ არსებობს ქვეყნის მათემატიკა და რა დანიშნულება აქვს მას ცხოვრებაში. სამწუხაროდ, ასეთ კითხვებზე პასუხის გაცემას ვერ ახერხებდნენ არათუ ის აბიტურიენტები, რომელთაც კლასიკური გიმნაზია ჰქონდათ დამთავრებული, არამედ რეალური სასწავლებლებიდან გამოსულნიც, სადაც ამ საგნის სწავლება შედარებით უკეთესად იყო დაყენებული. მოსწავლეებს არავითარი წარმოდ-

¹ Н. Николодзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1494.

გენა არ ჰქონდათ იმავე მათემატიკის მნიშვნელობაზე არქიტექტურაში, მრეწველობაში, ტრანსპორტზე და სხვ.

მეტიც, ნ. ნიკოლაძის გადმოცემით, ძველ სკოლაში მოსწავლეები არათუ არ იძენდნენ პრაქტიკასთან დაკავშირებულ ცოდნას, არამედ მათ, ცალკეული სასწავლო საგნის დანიშნულების შესახებ კითხვის დასმაც კი აკრძალული ჰქონდათ, რადგან ამას მოითხოვდა სწავლების დოგმატიკურობაო. ამაზე ნ. ნიკოლაძე მეტად საინტერესო ამბავს მოგვითხრობს თავისივე მოწაფეობის დროიდან. „ყველაზე უფრო გულბალწი მასწავლებელი მთელ გიმნაზიაში, — გვიაზიშობს ნ. ნიკოლაძე, — ჩემ დროს იყო გარუსებული ბერძენი ტავანროგიდან სერებრიაკოვი, რომელიც არითმეტიკას გვაწავლიდა. სულ უმიზეზოთაც მოსწავლის მწარედ გალახვა შეეძლო, ისე გახელდებოდა ხოლმე. როცა ალგებრის სწავლა დაგვაწყებინეს, ვკითხე: ეს ხომ ისევ ის არითმეტიკა ყოფილა, რომელიც უკვე ვიცით, რაღა საჭიროა ახალი საგნის შესწავლა-მეთქი. სერებრიაკოვი იმ დროს დაფასთან იდგა და ზედ რაღაც ანგარიშს სწერდა. პასუხის მაგიერ მან ხელში რომ უშველებელი ცარცი ეჭირა, საშინელი რისხვით მესროლა, თავი დროზედ რომ არ დამეღუნა, ცარცი შუბლში მომხვდებოდა და მოჰკლავდა. მე ამცილდა და ქვით-ქარის კედელში ორი თითის დადებზე ჩაერქო, ისეთი დაუზოგველი ძალით იყო ნასროლი. ეხლამდისაც ვერ ამიხსნია, რით გააბრაზა სერებრიაკოვი ჩემმა უმანკო კითხვამ. იმ დღის აქეთ მე მისი გაკვეთილი აღარ დამიმზადებია, არც მას ჩემთვის რამე უკითხავს. ვერ იანგარიშებს ადამიანი, რამდენი დამაკლდა ამით ჩემ სწავლაში: არითმეტიკის თავიდანვე განმეორება და ალგებრის შესწავლა ხელმეორედ დამჭირდა საზღვარგარეთ, როცა ოცდახუთი წლის კაცი ვიყავი“¹.

ნ. ნიკოლაძის მიერ გადმოცემული ეს ამბავი ნათლად მიუთითებს იმაზედაც თუ რაოდენი მნიშვნელობა აქვს სწავლების პროცესში მოსწავლის ინტერესებისათვის მასწავლებლის მიერ ანგარიშის გაწევას.

თავისი ფილოსოფიურ-პედაგოგიკური შეხედულებების შე-

¹ ნ. ნიკოლაძე, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 33.

საბამისად, ნ. ნიკოლაძეს სწავლების პროცესის წამყვან მომენტად საგნის, სასწავლო მასალის შინაარსი მიაჩნდა. „შემცდარია ის, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — ვინც ახალგაზრდობის აღზრდის და საზოგადო განათლების საქმეში მარტო... გარეგან გამართულებას შეჩერებია და არსებით მხარეს, — სწავლების შინაარსს ან მიმართულებას კი ივიწყებს“¹.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, „სწავლების შინაარსია“ ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი, რომელიც აძლიერებს მოზარდის ინტერესს სასწავლო მასალისადმი, ხელს უწყობს მისი გონებრივი მუშაობის გაინტენსიურებას.

ინტერესი, როგორც ცნობილია, „საზოგადოდ სწავლის ერთ-ერთს ძირითად ფაქტორს წარმოადგენს... სწავლას სწორედ ის გარემოება აქცევს ფსიქოლოგიურად სრულიად დამოუკიდებელს ქცევის ფორმად, რომ მასში ნებელობის გვერდით ინტერესიც ფუძემდებელ როლს ასრულებს. სწავლა არა მარტო მოზნის მნიშვნელობის შეგნებაში პოულობს ენერგიის წყაროს, არამედ იმავე დროს შინაგან მისწრაფებაში, შინაგან მიდრეკილებაში, ინტერესში, რომლის გარეშეც ყოველივე სწავლა იძულებითი შრომის სახეს მიიღებდა“².

ინტერესი, თავისთავად, როგორც ვიცით, ორგვარია: ფორმალური და შინაარსეული. როგორც აკად. დ. უზნაძე ამბობს, სწავლის პროცესში „მნიშვნელობა აქვს განსაკუთრებით შინაარსეულ ინტერესს. იგი არაჩვეულებრივ აადვილებს სისტემატური სწავლის პროცესს, თუ რომ ეს უკანასკნელი სწორედ იმ შინაარსს ეხება, რომლის მიმართაც სუბიექტს საგანგებო ინტერესი აქვს... რასაკვირველია, შინაარსეული ინტერესის პედაგოგიური მნიშვნელობა უდაოა: იგი ნამდვილი სწავლის, ნამდვილი განათლების ერთ-ერთს უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს წარმოადგენს“³.

სწავლის პროცესში ინტერესის ეს დიდი მნიშვნელობა ნ. ნიკოლაძეს სწორად ჰქონდა გათვალისწინებული. მას სწორად

¹ ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება, გვ. 84.

² დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940 წ., გვ. 302.

³ იქვე, გვ. 303.

ჰქონდა გაივალასწინებული ისიც, თუ როგორ აძლიერებს მოსწავლეში ამ ინტერესს სათანადოდ დაყენებული გონებრივი აღზრდა, განათლება. „გონებრივი მუშაობა, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — გულსსმობს მოსწავლეთა ტვინში სერიოზული ინტერესების ღძვრას, მათში გონებრივი მოქმედებისადმი წყურვილის გაღვიძებას და ამისათვის საჭირო საკვების მიწოდებას. ერთის სიტყვით, საჭიროა, რომ მოწაფეთა გონება დაკავებული იყოს აზროვნებით და მასში იზადებოდეს მოთხოვნილება ქვეშაირტებისა და ცოდნის შემდგომი ძიებისადმი. ცხადია, ყოველივე ეს, როგორც ცა დედამიწისაგან, ისე დაშორებულია... გაცვეთილების მექანიკური ზეპირობისაგან“¹.

ნ. ნიკოლაძე სწორად აღნიშნავდა იმ დიდ მნიშვნელობას, რომელიც მოსწავლეთა სსწავლო ინტერესის გაძლიერებისათვის ისტორიზმის პრინციპის გამოყენებას აქვს. ამიტომ წერდა იგი ჩვენ მიერ ერთხელ უკვე მოხსენებულ კერძო ბარათში ოღლა გურამიშვილს, რომ მოსწავლე ამა თუ იმ საკითხის მეტი საცხადოთა და გარკვეულობით შეთვისებას მაშინ ახერხებს, როდესაც იგი ამ საგნის „ახლანდელ მდგომარეობას და ისტორიის ეცნობაო“².

შინაარსეულად საინტერესო მასალას მოწაფეები უკეთესად რომ ითვისებენ, ეს, როგორც ვხედავთ, ნ. ნიკოლაძისათვის სავსებით გარკვეული იყო. მაგრამ მან ისიც კარგად იცოდა, რომ ახალთაობის ნამდვილი განათლების ამოცანები მოითხოვდა მისი გონებას შეიარაღებას ისეთი საგნების ცოდნითაც, რომელთა მიმართ, შესაძლებელია, მოსწავლეები ნაკლებ ინტერესს ამჟღავნებდნენ. ამიტომ მიუთითებდა იგი სავსებით მართებულად, რომ სწავლაში „დიდი საქმეა ბეჯითობა, მონდომვა, ძალის დატანება“³.

ამასთან დაკავშირებით ნ. ნიკოლაძე საჭიროდ თვლიდა, რომ, სწავლისადმი ინტერესის გაღვივებასთან ერთად, მასწავ-

¹ [Н. Николодзе], Ахилисцова пята современного воспитания, Газ. «Тифлисский Вестник», 1876 г., № 127.

² ნ. ნიკოლაძის ბარათი ოღლა გურამიშვილისადმი 1871 წ., 7. IV, ინახება პროფ. რ. ნიკოლაძისთან.

³ ნ. ნიკოლაძე, სტუდენტობის პირველი დრო, რწ. ნაწ., ტ. I, გვ. 59.

ლებლებს ეზრუნათ მოწაფეებში დავალებული საქმის მიმართ პასუხისმგებლობის გრძნობის აღზრდისათვის, რეგულარული შრომის ჩვევების დანერგვისათვის, ყურადღების კონცენტრირების უნარის გამოუმუშავებისათვის და სხვ.

იცავდა რა სწავლებაში შეგნებულობის პრინციპის მომარჩეების აუცილებლობას, ნ. ნიკოლაძე დაუდალავად ილაშქრებდა „მაშინაღური სწავლების“ ისეთი პრაქტიკის წინააღმდეგ, როდესაც სწავლების მთელი პროცესი მეხსიერების მუშაობასთანაა დაკავშირებული, ხოლო დანარჩენი ფსიქიკური ფუნქციები (აზროვნება, წარმოსახვა, ფანტაზია და სხვ.) სავსებით დაეიწყებულა.

თუმცა სწავლა, როგორც ცნობილია, მეხსიერების მუშაობის აქტიური ფორმაა, მაგრამ, როგორც უნდა იყოს, „მეხსიერებას არსებითი ნიშანი მიღებული შთაბეჭდილების აღდგენაში მდგომარეობს... მეხსიერების მუშაობა განმეორებაა, ყოფილია აწმყოში გადმოტანა“¹, მაშინ როდესაც აზროვნება, რომელიც აუცილებლად იყენებს მეხსიერების მონაცემებს „ახლის ძიება და, ამდენად, მისი საგანი წარსულში კი არა, მომავალში იგულისხმება“². ყოველთვის მომავალს ეხება წარმოსახვაც ანუ ფანტაზია; იგი „წარსული გამოცდილების გადამუმუშავების ნიადაგზე სრულიად ახალ საგანს ჰქმნის, რომელიც სუბიექტისათვის აქამდე სავსებით უცნობი იყო, რომელიც აქამდე მის გამოცდილებაში არც ყოფილა“³.

უპირისპირად დიდია წარმოსახვის მნიშვნელობა ადამიანის აზროვნებისათვის. ფანტაზია უდიდეს როლს ასრულებს ყველგან, სადაც კი საქმე გვაქვს ადამიანის შემოქმედებით შრომასთან. ამიტომ მოსწავლეებში ამ ფსიქიკურ ფუნქციასთან (აზროვნების, წარმოსახვის, ფანტაზიის და სხვ.) განვითარებისათვის ხელის შეწყობა აღზრდისა და სწავლების პროცესის ერთ-ერთი არსებითი მხარეა. ეს კარგად იცოდა ნ. ნიკოლაძემ და ამიტომ ამბობდა იგი სავსებით სწორად, რომ იქ, სადაც

¹ პროფ. ა. ბოკოროშიშვილი, დოქ. შ. ჩხარტიშვილი, ფსიქოლოგია, 1950 წ., გვ. 244.

² იქვე, გვ. 245.

³ პროფ. ვლ. ნორაკიძე, ფსიქოლოგია, 1951 წ., გვ. 121.

ჩვენ საქმე გვაქვს „მაშინალურ სწავლებასთან... მოსწავლეებს უნიტარდებით მხოლოდ ერთი უნარი — მეხსიერება. მოსწავლეთა დანარჩენი უნარი კი — წარმოსახვა, აზროვნება... და სხვ. — ხელშეუხებელი რჩება“¹.

ასე ხდებოდა ძველ სკოლაში, და ამიტომ, ზემოთ ციტირებული სიტყვებით ნ. ნიკოლაძე სწორედ იმ მდგომარეობას გამოხატავდა, რომელიც მაშინ გამეფებული იყო ამ სკოლაში.

ნ. ნიკოლაძე შენიშნავდა, რომ, რადგან „ადამიანის თითოეული უნარის საერთო თვისებას შეადგენს უმოქმედო ყოფნისადმი შეურიგებლობა, ამიტომ, თანამედროვე (ე. ი. ოფიციალური — ვ. ზ.) პედაგოგიკის მიერ უგულებელყოფილნი, ისინი გამოსავალს ეძიებენ კარგსა თუ ცუდს, სწორსა თუ არა სწორ ფორმებში“².

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ბავშვის უნარის სათანადოდ წარუმატებლობის შემთხვევაში შესაძლებელია მან გამოსავალი პოვოს უხეშ ინსტინქტებში, რომელთა ერთ-ერთ მთავარ შემაჯავებელ საშუალებად ნ. ნიკოლაძეს სწორად დაყენებული გონებრივი შრომა მიაჩნდა.

როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა, „ჩვენ რომ გათენებიდან დაღამებამდე გოგონებს წინდება ვაქსოვინოთ და შესხმანი, ბაღადები და სახელმძღვანელოები ვაზეპირებინოთ, ხოლო ვაჟებს სანაჯრიტული ზმნების უღვლოება ვაზუთხვინოთ და წყალი ვათრევინოთ, სულ ერთია მათ გონებრივ ცხოვრებაში. მაინც დარჩება ისეთი ხარვეზი, რომლის ამოსავსებად ისინი განუჩინებლად გამოიყენებენ ყოველგვარ საშუალებას, რაც კი ხელთ მოხვდებათ“³.

ამის თავიდან ასაცილებლად, ნ. ნიკოლაძის აზრით, საჭიროა სწავლების პროცესში „მოსწავლეებს მიეცეთ გონებრივი სამუშაო... აღუდრათ [მათ] სერიოზული გონებრივი ინტერესე-

¹ [Н. Николодзе], Ахиллесова пята современного воспитания, Глз. «Тифлисский Вестник» 1876 г., № 127.

² იქვე.

³ იქვე.

ბი“¹, რომლებიც საზოგადოებრივი მიზნებისადმი სამსახურის რღველით იქნება გაწუჭებული“.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, წეგნებული სწავლება ერთ-ერთი მძლავრი პირობაა, რომელიც მოსწავლეთა აქტიურობას იწვევს და ამ უნარის შემდგომ, თანდათანობით განვითარებას ხელს უწყობს. „მასწავლებლის დანიშნულება და ღირსება, — წერდა იგი. — იმაში მდგომარეობს, რომ ბავშვს ან კბაუკს მიაწოდოს არა მზამზარეული და გადაღეპილი ცოდნა, არამედ მასწავლა და საშუალებანი თვითგანვითარებისათვისა“².

ამის შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე სწავლების ერთ-ერთ საბრძოლო ამოცანად თვლიდა მოსწავლეთა შეიარაღებას სინამდვილის დამოუკიდებელი შემეცნებისათვის საჭირო ცოდნითა და უნარით.

მისი შეხედულებით, ამისათვის საჭიროა, რომ მოზარდებს სწავლების პროცესში განუვითარდეთ დაცვირვების, წარმოსახვის, თეორიული განზოგადების უნარი, ექსპერიმენტირების, დამოუკიდებელი მუშაობის ჩვევები და სხვ.

უეჭვოა, რომ ნ. ნიკოლაძის სოციალურ-ფილოსოფიურ შეხედულებათა ერთ-ერთ მთავარ, დამახასიათებელ პროგრესულ მხარეს ადამიანის პიროვნების თავისუფლების, მისი დამოუკიდებლობის იდეა წარმოადგენს.

ეს იდეა, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, მოიცავს პიროვნების არა მარტო სოციალურ ან პოლიტიკურ თავისუფლებასა და დამოუკიდებლობას. არამედ ინტელექტუალურსაც. აქედან კი ლოგიკურად გამომდინარეობდა ის დიდი მნიშვნელობა, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე ახალთაობის გონებრივ განვითარებაში საერთოდ დამოუკიდებელი კრიტიკული მუშაობისა და, კერძოდ, წიგნზე დამოუკიდებელი კრიტიკული მუშაობის ჩვევის აღზრდას ანიჭებდა.

ახალგაზრდობაში ასეთი მუშაობის უნარისა და ჩვევის გა-

¹ [Н. Николаძе], Ахиллесова пята современного воспитания. Газ. «Тифлисский Вестник» 1876 г., № 127.

² იქვე.

³ Н. Николаძе, На праздники. Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1494.

მომუშავეების საჭიროების გამო წერდა ნ. ნიკოლაძე, საზოგადოება „უღელის“ წევრს, ოლა გურამიშვილს, 1873 წ. 10 აპრილით დათარიღებულ. პარიზიდან ციურისში გაგზავნილ კერძო ბარათში: „...ვლებულობ რა მხედველობაში თქვენს (ე. ი. საზოგადოება „უღელის“ წევრების — ვ. ზ.) სურვილს ლიტერატურის გაცნობისა და ამა თუ იმ ნაწარმოებისადმი კრიტიკული დამოკიდებულების შესწავლის შესახებ, მე გირჩევდით: აგელოთ არა მარტო რუსული, არამედ უცხოური ლიტერატურის საუკეთესო კლასიკური ნაწარმოებები, ერთად წაგეკითხად ისინი (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.), შემდეგ გაცნობოლით ამ აზრებს. რომლებიც მათ შესახებ აქვთ გამოთქმული... ბელინსკის, რუგეს, დობროლუბოვს, სენტ-ბეეს და სხვ., ხოლო ამის შემდეგ გამოარკვიოთ, სწორად შეუნიშნავს თუ არა კრიტიკას ამა თუ იმ ნაწარმოების ძირითადი დამახასიათებელი მხარეები და შეიძინოთ მისგან ას, რისა შეძენაც კი შესაძლებელია. მე პირადად ვცადე ეს და დიდი სარგებლობაც მომიტანა. მე აქ აღარ ვეხები იმას, რომ ოც. ე. წ. „თანამედროვე რომანიც“ კი ვერ შეედრება გოეთეს „მეისტერს“, გოგოლის „მეცდარ სულეს“ და სხვ. აუცილებლად საჭიროა. საფუძვლიანად გაიცნოთ ლიტერატურის კლასიკური ნაწარმოებები და ამაზე უნდა იფიქროთ ადრე, ვიდრე სხვადასხვა ბოზორიკიანებს, ანუ აზრთმოვებისა და სხვ. ნაწარმოებების კითხვას შეუდგებოდეთ“¹.

ნ. ნიკოლაძე დამოუკიდებელ მუშაობას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა უმაღლესი სასწავლებლის პირობებში. მისი სიტყვით, „იქ (ე. ი. უმაღლესი სასწავლებელში — ვ. ზ.) ყველა მოსწავლემ თვითონ უნდა იშრომოს, გზა ეძიოს, ისწავლოს: მარტო მასწავლებლის სიტყვებით ის არ უნდა დაკმაყოფილდეს და თვითონ სწავლის წყაროებს უნდა მიაღდეს. მხოლოდ მაშინ იქნება მოსწავლესთვის სასარგებლო უნივერსიტეტის სწავლა, როცა ის თვითონ წიგნებიდან და მოაზრებების თხზულებებიდან ავსებს, და ასრულებს თავისი მასწავლებლის

¹ ნ. ნიკოლაძის ბარათი ოლა გურამიშვილისადმი, პარიზი, 1873 წ., 19. IV. ინახება პროფ. რ. ნიკოლაძესთან.

სიტყვებს, და მით შრომასაც ეჩვევა, მოაზრებასაც და მეცნიერების სწორე შეხედულობასაც¹.

ჩვენ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ნ. ნიკოლაძის აზრით, ახალთაობის ნამდვილი სწავლება და განათლება ემპირიული ფაქტების უბრალო დაზუსტირებით არ შეიძლება ამოიწურებოდეს. როგორც ვთქვით, ნამდვილი სწავლა-განათლება, მისი შეხედულებით, იმას ჰქვია, როდესაც მოზარდი თაობა არა მარტო ფაქტებსა და მოვლენებს, არამედ მათ კანონებს, რეალური სამყაროს საგანთა და მოვლენათა შორის ობიექტურ ურთიერთკავშირს შეიცნობს სწავლების პროცესში. ამ საქმეში ნ. ნიკოლაძე უაღრესად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ისეთ დიდაქტიკურ პრინციპს, როგორიცაა სისტემატურობისა და თანმომდევრობის პრინციპი.

როგორც ცნობილია, ამ პრინციპის სწორად მომარჯვება ხელს უწყობს მოსწავლეების სისტემატური ცოდნით შეიარაღებას, მათი შემეცნებითი უნარის განვითარებას, სწორი აზროვნების, აგრეთვე მტკიცე ხასიათისა და ნებისყოფის აღზრდას.

ნ. ნიკოლაძე მუდამ დაუზოგავად ილაშქრებდა იმათ წინააღმდეგ ვინც საერთოდ ანარქისტებას და, კერძოდ, ბაკუნინის მსგავსად უარყოფდა სისტემატური განათლების საჭიროებას და „განათლების თანასწორობის სახელით“ აქვეითებდა. მეცნიერების დონესა და მის როლს. როგორც სისტემატური დღეგრძელობის ცოდნით ახალთაობის შეიარაღებისათვის მებრძოლი, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „არა გუშინდელი დღიდან ვწუხვარ მე იმ უდარდებლობის გამო, რომლის შედეგად ასე იფანტება და კენება ჩვენში საზოგადოების საუკეთესო და უნიჭიერესი ნაწილი. ეს არის არა შემთხვევითი და სპორადული, არამედ სისტემატური და მასობრივი მოვლენა. მას ღრმა ფესვები აქვს ჩვენი... კულტურისა და ლიტერატურის ისტორიაში. იგი იმ გარდამავალი პერიოდის ნაყოფია, რომელიც ჯერ კიდევ სავსებით არ დამთავრებულა...“

¹ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 10.

...განემატავ უფრო გასაგებად. როდესაც 50-იანი წლებს მიწურულს, ყირიმის ომის დამთავრების შემდეგ, საგარეო მარცხის შთაბეჭდილების ქვეშ, რუსეთი მოიცვა თვითგანახლების ციებ-ცხელებამ და გაჩაღებით მიმდინარეობდა ცხოვრების მოძველებული ფორმებისა და წესების მსხვერველ, ასეთ დროს. ცხადია, ქვეყნის ინტელექტუალურ ძალებს, თვითგანათლებილსა და თვითგანვითარების მშვიდობიანი კაბინეტური მუშაობისათვის არ ეცალათ. ასეთ ეპოქებში საზოგადოებას უხდება აამოძრავოს მის ხელთ არსებული ყველა ძალა, მიუხედავად იმისა, კარგი თუ ცუდი, სავსებით თუ არა სავსებით განვითარებულია ისინი. სახალხო ომების, უბედურებისა და სხვა დროს, ცხადია, ფუფუნებისათვის ადგილი არ რჩება. აი ასეთ პერიოდებში, უაღრესად კეთილსინდისიერ და სერიოზულ მწერლებსაც (იგულისხმება ნ. ჩერნიშევსკი და ნ. დობროლუბოვი — ვ. ზ.), გამოუთქვამთ ზოგჯერ ის აზრი, რომ ახლა სწავლის დრო არ არის და საჭიროა წუთის დაუკარგავად ჩაბმა საქმეში, საშვედრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში. ხვალ რომ სახალხო ომი ან სხვა ამის მსგავსი ამბავი დატრიალდეს... მე თვითონ დავიწყებდი იმის ქადაგებას, რომ მამულის სამსახური მოითხოვს ჩვენგან თავი დავანებოთ წიგნებსაც, ხელოვნებასაც, მხატვრობასაც და ყველაფრით, რაც გაგვაჩნია, თუნდაც ცარიელი ხელებით, ვემსახუროთ ქვეყანას. მაგრამ შემდეგ მდგომარეობა შეიცვალა. სხვა მწერლები (ნ. ნიკოლაძე აქ პირველ რიგში გულისხმობს ბაკუნინს — ვ. ზ.), რომლებიც პირველთ (ე. ი. ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის — ვ. ზ.) ტოლნი არ იყვნენ, მექანიკურად იმეორებდნენ რა სხვების კნედერძს... ცდილობდნენ ხელოვნურად დაემტკიცებინათ, რომ სწავლა საერთოდ საჭირო არ არის, რომ ახალგაზრდობამ ისედაც საკმაოდ ბევრი იცისო. მთელი თაობები — არა მარტო კავკასიაში, არამედ საერთოდ რუსეთში — აღმოჩნდნენ უძლურნი და „უნაყოფონი“ სწორედ იმის გამო, რომ ამ მოძღვრების გავლენის ქვეშ მოექცნენ¹, — დასძენდა ნ. ნიკოლაძე.

¹ Н. Никладзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1885.

აღნიშნავდა რა ამ წერილში, რამ ცოდნას შექენაზე ხელის აღების ფაქტი „მეტად მავნე აღმოჩნდა ჩვენი ახალგაზრდა თანამემამულეებისათვის“, ნ. ნიკოლაძე იქვე მიუთითებდა, რომ კაცობრიობის დიდი გენიოსების ქმნილებანი წარმოადგენდნენ არა მარტო მათი ნიჭის, არამედ დაძაბული, სისტემატური მეცადინეობის შედეგსაცო.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ახალგაზრდობის ვალზე სისტემატურად იზრუნოს თავისი გონებრივი ღონის ამადლებაზე. ამიტომ, მისი შეხედულებით, აუცილებლად საჭიროა, რომ ჩვენ, გამოჩენილ ადამიანთა მსგავსად, ცოდნას ვიძენდეთ „საკაცობრიო ცოდნის, საერთო საგანძურიდან“ და, ამასთან, მკლამ გვახსოვდეს, რომ „წინ წაწევა შეიძლება მხოლოდ იმის, რასაც საფუძვლიანად და ყოველმხრივ ფლობ“. ამიტომ იგი მოითხოვდა, რომ „მეცნიერებათა შემდგომი შეთვისება... მოწაფეებია მიერ შეეთანაზრებოდეს... წინა გაკვეთილებს“.

სწავლებაში სისტემატურობისა და თანმიმდევრობის პრინციპის გულმოდგინე დამცველ ნ. ნიკოლაძეს, კარგიდ ესმოდა, რომ თუ ცოდნის ყველა ნაწილს, — ცოდნისა, რომელიც უნდა ასახავდეს „მა თუ იმ მეცნიერების ლოგიკას, — ერთეერთიან მკაღროდ არ იქნება დაკავშირებული, მაშინ მისი დამახსოვრებაც უფრო გაძნელება და ცხოვრებაშიაც გამოუსადეგარი აღმოჩნდება.

ამიტომ ებრძოდა ნ. ნიკოლაძე მოზარდი თაობას ფრაგმენტულ განათლებას და ისეთი გაკვეთილების პრაქტიკას, რომლებიც გარკვეულ, დასრულებულ ცოდნას კი არ აწოდებდნენ მოსწავლეებს, არამედ ერთიმეორესთან დაკავშირებელი ნაფლეთებით ავსებდნენ მათ გონებას. აკრიტიკებდა რა სათაუდაზნაურო სკოლის კონკრეტული მაგალითით ძველ სკოლაში არსებულ სწავლების ასეთ სიმკაცრეებს, ნ. ნიკოლაძე

1 Н. Николაძე, На праздники, Газ. «Новое Остроженно», 1889 г., № 1855.

2 ნ. ნიკოლაძე, ნაროდნოე დელო, რს. ნაწ., ტ. I, გვ. 296.

წერდა: „...სიბრძნით დაშინებულთა“ (მოწაფეთა — ვ. ზ.) დიდი უმრავლესობა სოფელს უბრუნდება არა [სისტემატური] ცოდნით, არამედ გაკვეთილებისა და ისიც არეულდარეული გაკვეთილების ნაფლეთებით. არავენ არაფერი იცის მთლიანად... სამაგიეროდ ყველამ იცის ერთი ნამცეცის არათმეტიკისა, ნამცეცი გეოგრაფიისა, ნამცეცი ისტორიისა, ნამცეცი გრამატიკისა და დაუსრულებელი რაოდენობა სხვა ნამცეცებისა, ...რომლებიც დაუკავშირებლად, უაზროდ, დასკვნების გარეშე (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.) ამოგლეჯილია ამა თუ იმ მეცნიერების წინა და შუა ადგილიდან ან მისი ბოლოდან“¹.

❧ თავის დიდქტიურ შეხედულებებში ნ. ნიკოლაძეს მეტად მნიშვნელოვანი. სწორი და საკირო დებულებები აქვს წამოყენებული სწავლების მისაწვდომობის შესახებ. იგი სრულიად სამართლიანად მოითხოვდა სკოლისაგან, რომ სწავლების პროცესში ანგარიში გაწეოდა მოსწავლეთა ასაკობრივ თავისებურებას, მათი ცოდნის დონეს, საერთოდ მათ ინტელექტუალურ ძალებს.

ამ მოწინავე პედაგოგიკური შეხედულებას შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე მოითხოვდა, რომ სახელმძღვანელოებსა და სასწავლო პროგრამებში, რომლებიც მეცნიერულად და მეთოდოლოგიურად მისაღები და პრაქტიკასთან თეორიის კავშირის აღსახველი უნდა ყოფილიყო, გაეთვალისწინებიათ მოსწავლეთა ასაკობრივი თავისებურებანი და მისაწვდომობის პრინციპის მოთხოვნები, ე. ი. ის, რაც მეფისდროინდელ სკოლაში უგულებელყოფილი იყო.

აღსანიშნავია, რომ ერთ თავის შესანიშნავ პუბლიცისტურ წერილში, რომელიც ცენზურისათვის თვალის ასახვევად ნომინალურად თერქეთის საგანმანათლებლო პოლიტიკის წინააღმდეგ იყო მიმართული, მაგრამ ფაქტურად მეფისდროინდელი რუსეთის სინამდვილეს გულისხმობდა, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „...სასწავლებლებში იმისთანა სწავლას აძლევენ ყმაწვილს, რომელიც მის ტვინს ღალავს და ასუსტებს (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.),

¹ Н. Николодзе. Основные изыяны дворянских школ, Газ. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3179.

და იმ სწავლას კი კაცი არ აკარებს, რომელიც ყმაწვილს ფეხზე აყენებს, ცხოვრებისა და შრომისათვის ამზადებს, სასარგებლო საქმის გზას უხსნის და ხასიათს და გონებას უმაღლებს და უძლიერებს¹.

აკრიტიკებდა რა ძველ სასწავლო გეგმებს და პროგრამებს, უაზრო მასალით მათი გადატვირთულობისა და მოსწავლეთა ასაკთან შეუფარდებლობის გამო, ნ. ნიკოლაძე სწორად შენიშნავდა, რომ ამის დასაძლევად მოსწავლეებს დასჭირდებოდა „განსაკუთრებული ნიჭი... ან მუდმივი დამხმარე... სწავლის კერის შესრულებამდე... [ხოლო] იმ დამბული შრომის გამო, რომელსაც ჩვენი საშუალო სასწავლებლები მოითხოვენ, ყველა ბავშვს არ ძალუძს კურსის შესრულება არა თუ ბოლომდე, არამედ სანახევროდაც“².

რას აძლევდა ასე დაყენებული განათლება ახალგაზრდობას? არაფერს, გარდა „ცხოვრებისათვის გამოუსადეგარ სახელმძღვანელოებიდან შეძენილი ცოდნის ნაწყვეტებისა და სიძულვილისა, რომლითაც იგი იმსჯელებს მისი ძალისათვის შეუფერებელი მეცნიერებისადმი“³, — წერდა ნ. ნიკოლაძე.

ნ. ნიკოლაძის ეს კრიტიკული შენიშვნა თავისთავად მიუთითებდა იმაზე, თუ როგორ იცავდა იგი მისაწვდომობის პრინციპს.

ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებდა, რომ სწავლებაში მისაწვდომობის პრინციპის დასაცავად აუცილებლად საჭიროა ისეთი დიდაქტიკური წესების მომარჯვება, როგორიცაა: ადვილიდან ძნელისაკენ, ნაცნობიდან უცნობისაკენ, მარტივიდან რთულისაკენ, ზოგადიდან კერძოსაკენ სვლა.

თავს ესხმოდა რა უაზრო ზეპირობაზე დაფუძნებულ სწავლების ძველ, მეფისდროინდელ სისტემას, რომელიც სრულიად შეგნებულად „ივიწყებდა“ ზემოხსენებული დიდაქტიკური წესების მომარჯვების საჭიროებას, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „მე არ

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], სხვათა შორის, ჟურ. „კრებული“, 1873 წ., № 4, გვ. 40.

² Н. Николაძე, Основные изъяны дворянских школ, Газ. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3183.

³ Н. Николაძე, Основные изъяны дворянских школ, Газ. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3179.

მესმის როგორ თავსდება ჩვენი პედაგოგი მწერლებისა და მოღვაწეების გონებაში გარემომცველი ბუნების დავიწყება „კონცენტრული სისტემით“ ისეთი მეცნიერების სწავლებისას. როგორცაა, მაგალითად, გეოგრაფია. პედაგოგები ამბობენ: „თავდაპირველად ბავშვს უნდა გააცნო ის მაგიდა, რომელთანაც იგი მუშაობს; შემდეგ ოთახი, რომელშიაც იგი ზის, ამის შემდეგ — სოფელი, მაზრა, გუბერნია, მხარე, სახელმწიფო, ქვეყნის ნაწილები და, დაბოლოს, დედამიწა მისი ადგილით სამყაროში“. ეს სავსებით სწორია (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.). მაგრამ, თუ ეს სწორია, მაშინ რატომ არ უნდა გავხადოთ სავალდებულო მთელი პედაგოგიკისათვის აქედან გამომდინარე წესი — მის შესახებ, რომ მოსწავლეებს, უპირველეს ყოვლისა, ზედმიწევნით უნდა გავაცნოთ ადგილობრივი ბუნების პირობები, იმ ბუნების, რომლის გარემოცვაშიაც... მიმდინარეობს მთელი მათი ცხოვრება?“¹ — აყენებდა კითხვას ნ. ნიკოლაძე და ამით ერთხელ კიდევ აღსატურებდა იმ დიდ მნიშვნელობას, რომელსაც იგი ცოდნის მისაწვდომობისათვის ზემოხსენებული დიდაქტიკური წესების გამოყენებას ანიჭებდა.

საყოველთაოდ ცნობილია ადგილი, რომელიც მოსწავლეების მიერ ცოდნის შეგნებულად, საფუძვლიანად, თანმიმდევრულად და აქტიურად შეთვისებაში თვალსაჩინოების დიდაქტიკურ პრინციპს უჭირავს.

სწავლებაში თვალსაჩინოების გამოყენების ისტორია ისევე ძველია, როგორც თვით სწავლების ისტორია. მაგრამ, როგორც ცნობილია, საყოველთაოდ დიდაქტიკური პრინციპის დონემდე მისი ამაღლება დაკავშირებულია მე-17 საუკუნის დიდი ჩეხი პედაგოგის კომენსკის სახელთან, რომელმაც მატერიალისტური სენსუალიზმის პოზიციებიდან დაასაბუთა ის და აღიარა სწავლების „ოქროს წესად“.

ცნობილია აგრეთვე ის მაღალი შეფასება, რომელსაც თვალსაჩინოებას აკუთვნებდა სახელგანთქმული დემოკრატიკული პედაგოგი პესტალოცი. თავის შესანიშნავ „გედის სიმღერაში“,

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1892.

რომელშიაც თვალსაჩინოების მნიშვნელობა, მართალია, გადა-
ჭარბებულადაა შეფასებული, იგი წერდა, რომ სახალხო განა-
ოლების სასარგებლოდ ჩემ ძიერ შესრულებულ ამოცანათა შო-
რის ყველაზე მნიშვნელოვანია ის, რაც თვალსაჩინოების, რო-
გორც ყოველგვარი შემეცნების აბსოლუტური საფუძვლის,
დასაბუთებას ენებაო.

თვალსაჩინობას დიდ ადგილს აკუთვნებდა სწავლებაში
კ. დ. უშინსკი, რომელიც მის მიერვე დასმულ კითხვაზე —
„რა არის თვალსაჩინო სწავლება?“ — ასე უპასუხებდა: „ეს
ისეთი სწავლებაა, რომელიც ემყარება არა განყენებულ წარ-
მოდგენებსა და სიტყვებს, არამედ ბავშვის მიერ უშუალოდ
აღქმულ კონკრეტულ სახეებს, თვით სწავლის დროს იქნება
ისინი აღქმული, მასწავლებლის ხელმძღვანელობით, თუ უწინ,
ბავშვის დამოუკიდებელი დაკვირვების დროს. ამგვარად ბავ-
შვის გონებაში მასწავლებელი პოულობს უკვე გამზადებულ
სახეებს და სწავლას მათზე აშენებს.“

სწავლის ასეთი გზა, კონკრეტულიდან აბსტრაქტულისაკენ,
წარმოდგენებიდან აზრისაკენ, იმდენად ბუნებრივია, და ისეთ
ნათელ ფსიქიკურ კანონებს ემყარება, რომ მისი აუცილებლო-
ბის უარყოფა შეუძლია მხოლოდ იმეს, ვინც საერთოდ უარ-
ყოფს, რომ საჭიროა შევეთანხმოთ სწავლება ადამიანის ბუ-
ნების მოთხოვნებს საერთოდ, და ბავშვისას განსაკუთრებით¹.

სწავლების ერთ-ერთ უმთავრეს საშუალებად მიაჩნდა
თვალსაჩინობა დიდ ქართველ პედაგოგს იაკობ გოგებაშვილს.

თვალსაჩინოების შესახებ მეტად ღრმა და დასაბუთებული
მოსაზრებებია აქვთ გამოთქმული რუსეთის რევოლუციონერ-
დემოკრატებს, კერძოდ ნ. ა. დობროლუბოვს, რომელიც, რო-
გორც ცნობილია, რევოლუციურ-დემოკრატიული პედაგოგი-
კის ერთ-ერთი ფუძემდებელია. მისი შეხედულებით, თვალსა-
ჩინობა წარმოადგენს არა მარტო სწავლების საშუალებას,
არამედ ტვინის, აზრის სწორად განვითარების ერთ-ერთ პირო-
ბასაც.

¹ კ. დ. უშინსკი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. II, თბ.,
1954 წ., გვ. 52.

მეტად ღრმა და პრინციპული მოსაზრებანი აქვს გამოთქმული თვალსაჩინოებაზე ნ. ნიკოლაძეს.

ჩვენთვის უკვე ცნობილია, რომ, როგორც მატერიალისტი, ნ. ნიკოლაძე სინამდვილის შემეცნებაში უდიდეს მნიშვნელობას ადამიანის გრძნობის ორგანოებს ანიჭებდა.

აღსანიშნავია, რომ ნ. ნიკოლაძის ამ სენსუალისტურ გნოსეოლოგიურ შეხედულებებს უკავშირდება ის აზრებიც, რომლებიც მას თვალსაჩინოების შესახებ აქვს გამოთქმული.

ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებდა, რომ თვალსაჩინოება წარმოადგენს არა მარტო სწავლების საშუალებას, არამედ ადამიანის ტვინის სწორად განვითარების პირობასაც. როგორც ჩვენ ერთხელ უკვე აღვნიშნეთ, ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად ამტკიცებდა, რომ „ტვინს... სჭირდება კვება და მოქმედება... სჭირდება შთაბეჭდილებანი“. ამ შთაბეჭდილებებს, როგორც ვიცით, ადამიანი ლებულობს თავისი გრძნობის ორგანოების საშუალებით, რომელთა განვითარებაში ნ. ნიკოლაძე დიდ როლს თვალსაჩინოებას ანიჭებდა.

ნ. ნიკოლაძეს თვალსაჩინოება მიაჩნდა სამყაროს შემეცნების გაადვილებისა და ცოდნის საფუძვლიანად შეთვისების პირობად, მოსწავლეთა ყურადღების გამახვილებისა და სასწავლო საგნებისადმი მათი ინტერესის გაძლიერების საშუალებად, აგრეთვე დაკვირვების უნარისა და, როგორც ვთქვით, გრძნობის ორგანოების განვითარების იარაღად.

აღსანიშნავია ისიც, რომ, ნ. ნიკოლაძის სწორი შეხედულებით, თვალსაჩინოება საგნის მხოლოდ გარეგანი ფორმის გაცნობას არ გულისხმობს და იგი ამ საგნის ან მოვლენის შინაგან თვისებათა წვდომასაც ითვალისწინებს.

ყოველივე ამის გამო წერდა იგი, რომ „... წმინდა თეორიული სწავლება გაცილებით ძნელი და ზერელეა თვალსაჩინოზე, რომელიც ცოცხალ, კონკრეტულ ფაქტებს და მაგალითებს ემყარება“¹.

ნ. ნიკოლაძე სწავლების პროცესში თვალსაჩინოების პრინ-

ციპის სწორად მომარჯვებას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა პრაქტიკასთან თეორიის კავშირის განხორციელების დროს, რაზედაც ჩვენ საკმარისად ვილაპარაკეთ იმ თავში, რომელშიც გავეცანიით მის აზრებს ახალგაზრდობის გონებრივ აღზრდაზე.

მაგრამ აქ ჩვენ გვინდა აღვნიშნოთ ის დიდი მნიშვნელობა, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე მტკიცე ცოდნის შეძენაში თვალსაჩინოების პრინციპის განხორციელებასთან დაკავშირებულ ჩვენებასა და დაკვირვებას ანიჭებდა და რომელიც მან ასე გამოხატა: „შეუძლებელია მოწაფეს ასწავლო... დამყნა, გადანერგვა და სხვ., თუ იგი თვით არ ჩაატარებს ამ ოპერაციებს ან არ აწარმოებს დაკვირვებას მათ შედეგებზე“¹.

ნ. ნიკოლაძის სწორი შენიშვნით, ძველი სკოლა, რომელიც თითქმის საკვებით უგულვებელყოფდა თვალსაჩინოებას, ქვეყანას უშზადებდა მხოლოდ განყენებული თეორიული ცოდნით „წეიარაღებულ“ ისეთ „სპეციალისტთა“ თაობას, რომელსაც, პრაქტიკული უსუსურობის გამო, ხშირად ხალხი „უნდობლობის ღიმილით ხედებოდა“².

როგორც ვხედავთ, თვალსაჩინოება, რომელზედაც ნ. ნიკოლაძე მიუთითებდა, საგნობრივია. მაგრამ სწავლების პროცესში ნ. ნიკოლაძე არ გამორიცხავდა სურათოვანი თვალსაჩინოების საჭიროებასაც, თუმცა, მისი აზრით, იგი, როგორც საგნის გაცნობის მეშვეობითი საშუალება, ისეთი ძალის აღარ შეიძლება იყოს, როგორისაც საგნობრივი თვალსაჩინოებაა.

სურათოვანი თვალსაჩინოების ერთ-ერთი სახეა, ნ. ნიკოლაძის აზრით, წიგნში, სახელმძღვანელოში მოცემული აღუსტრაციები, რომლებიც აძლიერებენ მოსწავლეს ინტერესს საგნისადმი, უფრო ნათელ და კონკრეტულ წარმოდგენებს უქმნიან მას ამა თუ იმ მოვლენაზე, აქტიურებენ მის აზრსა და ინტერესს და, ამრიგად, ხელს უწყობენ სასწავლო მასალის უფრო ადვილად და მტკიცედ შეთვისებას.

¹ Н. Николадзе, На праздники, Газ. «Новое Обозрение». 1888 г. № 1434.

² იქვე.

ნ. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავდა ილუსტრაციების განსაკუთრებულ შემეცნებითსა და დიდაქტიკურ მნიშვნელობას დაწყებითი სკოლის მოწაფეთათვის, რომელთა აზროვნებაში ჭერ კიდევ კონკრეტულ-საგნობრივი აღქმა სჭარბობს.

სწავლებაში თვალსაჩინოების განხორციელების ერთ-ერთ ძლიერ საშუალებად ნ. ნიკოლაძეს სხვადასხვა სასწავლო დისციპლინებთან დაკავშირებული სასკოლო ფრონტალური სურათები მიაჩნდა. სწორად ითვალისწინებდა რა ამ სურათების დიდაქტიკურ და აღმზრდელობით მნიშვნელობას, ნ. ნიკოლაძე სავსებით სამართლიანად მოითხოვდა, რომ მათში მაქსიმალური სიზუსტით და მხატვრულობით ყოფილიყო ასახული ესა თუ ის საგანი ან მოვლენა: ნ. ნიკოლაძემ კარგად იცოდა, რომ მხოლოდ ასეთ სურათებს შეეძლო საკმარის ემოციური ზემოქმედება მოეხდინა მოსწავლეებზე, გაეხალისებინა სწავლების პროცესი, გაემახვილებინა ბავშვთა ყურადღება და ინტერესი შესასწავლი მასალისადმი და ამრიგად დახმარებოდა მისი შეგნებულად და საფუძვლიანად შეთვისების საქმეს.

ანიჭებდა რა ასეთ მნიშვნელობას ფრონტალურ სურათებს სწავლებაში თვალსაჩინოების განსახორციელებლად, ნ. ნიკოლაძე ნამდვილი პედაგოგის გულისტკივილით აღნიშნავდა იმ უყურადღებობასა და უდარდელობას, რომელსაც იმდროინდელი ადმინისტრაცია იჩენდა სახალხო სკოლების უზრუნველყოფისადმი შესაფერისად დამზადებული ფრონტალური სურათებით. „...პირველი სამწუხარო საგანი, — წერდა ნ. ნიკოლაძე — სწორედ ის ანაბანის და ბუნებითი საგნების სურათებია, რომლებიც სკოლებში კედლებზე ჰკიდია. ეს სურათები საძაგლად გაკეთებული და უხეიროდ დახატულები, და რუსები რომ იტყვიან — *лужничной грязи*, სწორედ იმისთანები არიან. კაცს ერთი შეხედვის მეტი არ სჭირია, მაშინვე მიხვდება, რომ ამგვარ სურათებს გაჭირვებულად ღარიბი სკოლის მეტი არაფერს მიაკრავდა“¹.

ნ. ნიკოლაძე არა თუ აღნიშნავდა წესიერად შესრულებული

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე]. იმერეთის ამბები, გაზ. „დროება“, 1873 წ., № 27.

ფრონტალური სურათების საჭიროებას თვალსაჩინოებაზე დაფუძნებული სწავლებისათვის, არამედ მოითხოვდა ამისათვის საჭირო სახსრების გადიდებას და სახალხო განათლების ოფიციალურ ხელმძღვანელთა იმ უყურადღებობის აღკვეთას, რომელსაც ისინი საერთოდ სწავლებაში თვალსაჩინოების პრინციპის გამოყენების მიმართ იჩენდნენ.

აღსანიშნავია. რომ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, თვალსაჩინოების გამოყენება საჭიროა სწავლების მთელ პერიოდში, თუმცა, მისი სწორი შენიშვნით დაწყებითი სკოლის საფეხურზე ამ დიდაქტიკური პრინციპის მნიშვნელობა გაცილებით მეტია, ვიდრე მოზარდის გონებრივი განვითარების იმ სტადიაზე, როდესაც განყენებულ აზროვნების გააქტიურება იწყება.

ასეთი იყო ნ. ნიკოლაძის აზრი თვალსაჩინოებაზე და სწავლების დანარჩენ პრინციპებზე, რომლებიც, როგორც ვხედავთ, მჭიდრო კავშირშია მისსავე ფილოსოფიურ და ზოგადპედაგოგიურ შეხედულებებთან.

V. ნ. ნიკოლაძე მშობლიური ენის, როგორც აღზრდა-განათლების საფუძვლის შესახებ

როგორც წინა თავში აღვნიშნეთ, ნ. ნიკოლაძეს სკოლის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად ახალთაობის ჯანსაღი პატრიოტული სულისკვეთებით აღზრდა მიაჩნდა და ამიტომ მოითხოვდა, რომ სკოლას ქვეყნისათვის მიეცა არა მარტო ამა თუ იმ დარგისათვის მომზადებული, არამედ ხასიათითაც გამობრძნედილი, ნებისყოფით მტკიცე, საზოგადო სიკეთისადმი უანგარობით განმსჭვალული „სამშობლოსათვის გულწრფელად თავდადებული ადამიანები, რომლებიც მუდამ მზად იქნებიან თავისი ძარღვების საუკეთესო სისხლი და ტვინის საუკეთესო ძალა შესწირონ მას“¹.

სკოლის მიერ ამ დიდი ეროვნულ-საზოგადოებრივი ამოცანის წარმატებით გადაჭრის ერთ-ერთ ძირითად საშუალებად ნ. ნიკოლაძე ახალგაზრდობის მშობლიურ ენაზე აღზრდა-განათლებას თვლიდა.

ამიტომ ებრძოდა იგი ასეთი შეუპოვრობით ჩვენში ცარიზმის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას და ქართულ და რუსულ პრესაში გამოქვეყნებულ თავის მებრძოლ პუბლიცისტურ წე-

¹ [Н. Николодзе], [Передовая], Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 127.

რილებში დაუღალავად და დიდი გამბედაობით იცავდა მშობლიური ენის უფლებებს, ამ ენაზე სწავლების დამკვიდრების აზრს.

როგორც თავიდანვე შევნიშნეთ, ნ. ნიკოლაძე, მსგავსად სხვა ქართველი მესამოციანელებისა, მშობლიური ენის უფლებების დასაცავად წარმოებულ ბრძოლას განიხილავდა როგორც ერთ მომენტს, ერთ მხარეს ჩვენი ხალხის საერთო ბრძოლაში სოციალური, პოლიტიკური და ეროვნული თავისუფლებისათვის.

გაბედულად ილაშქრებდა რა ცარიზმის ასიმილаторული პოლიტიკის გამტარებელთა წინააღმდეგ ჩვენს ქვეყანაში, ნ. ნიკოლაძე; ამასთანავე, სასტიკად უსწორდებოდა იმ მანაურ ანტიპატრიოტებსა და ნიჰილისტებს, რომლებიც გაჰყვიროდნენ: „რა საჭიროა ქართული ენა“¹, „მე—თქვენ მოგახსენებთ, ჩინს მომცემენ ან ჯამაგირს მომიმატებენ ქართული ენის ცოდნისათვის“².

ნ. ნიკოლაძის დახასიათებით, ეს გადაგვარებულნი არათუ აღმაცერად უყურებდნენ მშობლიური ენის შესწავლის, ამ ენაზე მწერლობის, მწიგნობრობის შემდგომი განვითარების საჭიროებას, არამედ მზად იყვნენ „მისი დევნაც დაეწყოთ, რათა ამით დაემტკიცებინათ თავისი ერთგულება“³ ცარიზმის აგენტებისათვის. „ხშირად ვხედავდით ხოლმე, რომ ჩვენს ხელის-გამწყობელს (ასე უწოდებდა ირონიულად ნ. ნიკოლაძე ცარიზმის აგენტებს — ვ. ზ.) ჩვენი ენა არ მოსწონდა, ჩვენი ჩვეულება არ ეპიტნავებოდა. ჩვენც, მის სასიამოვნოდ, შეურაცხყოფით ვეპყრობოდით ამ ენას და ჩვეულებას (ხაზი ჩვენი — ვ. ზ.). ვიმეორებდით: ქართული ენა რაღად ვარგა, ქართული ჩვეულება რის გამოსადეგიაო“⁴, მწარედ შენიშნავდა ამ ნიჰილისტების დასახასიათებლად ნ. ნიკოლაძე.

¹ ქუთაისის მექორე (ნ. ნიკოლაძე, ქუთაისის კორიკანობა (აზრი ქუთაისის საზოგადოებისა ქართულს ენაზედ და „ცისკარზე“), ქურ. „ცისკარი“, 1860 წ., № 10, გვ. 298.

² ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება, გვ. 5.

³ Н. Николაძე, Воскресные беседы, Газ. «Обзор», 1878 г., № 296.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება, გვ. 3—4.

როგორც ვიცით, ჩვენი ქვეყნის შინაური ნიპილისტების. ეს ანტიპატრიოტული ჩმახვა საგრძნობლად გაძლიერდა გასული საუკუნის 50-60-იანი წლებიდან, როდესაც ცარიზმის წარმომადგენლები განსაკუთრებული ენერგიით შეუდგნენ სკოლებში ქართული ენის შევიწროებას და დევნას. „პირველი ნაბიჯი ქართული ენის შესაკვეცად, — წერს პროფ. ტ. ზუნდაძე, — გადადგმულ იქნა სასწავლო უწყების მიერ 1861 წელს, როდესაც საშუალო სასწავლებელში ქართული ენის გაკვეთილების რაოდენობა საგრძნობლად შეამცირეს“¹. ამ დროიდანვე დაიწყო, იმავე ტ. ზუნდაძის ცნობით, ქართული ენის სწავლება ხარისხის დაქვეითება, რასაც, სხვა მიზეზებთან ერთად, ხელს უწყობდა ქართული ენისათვის შედგენილი პროგრამების, სახელმძღვანელოების, მასწავლებელთა მომზადებისა და სწავლების მეთოდების დაბალი დონე².

ესადია, ასეთ პირობებში ქართველი ბავშვების სწორ, საფუძვლიან განათლებასა და გონებრივ აღზრდაზე ლაპარაკიც მეტი იყო, რადგან, როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა, „სკოლაში ყველაფერს რუსულად გასწავლიდნენ, თუმცა ეს ენა მოსწავლეთ სრულიად არ ესმოდათ“³, ისე როგორც იმდროინდელ მასწავლებლებს არაფერი გაეგებოდათ მოსწავლეთა მშობლიური ენისათ.

ნ. ნიკოლაძე თავის მოგონებებში პირდაპირ შენიშნავდა, რომ, ვინაიდან ხშირად რუსული ტექსტის არაფერი გაგვეგებოდა, ამიტომ „ზეპირად უნდა გვესწავლა გაკვეთილი, სიტყვა-სიტყვით ისე, როგორც სახელმძღვანელოში იყო დაბეჭდილი. ზნეტეს ნაწილს მოწაფეთაგანს გაგებაც არ ჰქონდა, თუ რას ნიშნავდა ამრიგად გაზეპირებული ნაწყევითი“⁴.

როგორ ვთქვით, ეს მდგომარეობა უაღრესად აფერხებდა ქართველი ყმაწვილების წარმატებას სწავლაში, ბევრი კლასიდან კლასში გადასვლასაც ვერ ახერხებდა და ამის შედეგად

¹ ტ. ზუნდაძე, ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში, 1951 წ., გვ. 34.

² იქვე, გვ. 35.

³ ნ. ნიკოლაძე, წარსულიდან, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 11.

⁴ იქვე, გვ. 31—32.

იქმნებოდა ის მდგომარეობა, რომლის შესახებაც ნ. ნიკოლაძე წერდა: „...ორას ყმაწვილიდან მარტო შეიღმა გაეათავეთ გიმნაზია ცხრა წლის შემდეგ“¹.

ცნობილია, რომ დროთა მსვლელობაში ქართული ენის უფლებრივი მდგომარეობა ჩვენს ქვეყანაში უფრო და უფრო უარესდებოდა, მისი დევნა ძლიერდებოდა და ქართველი საზოგადოების ზედაფენებშიაც მატულობდა ეროვნულ რენეგატთა რიცხვი. ყოველივე ეს უსაზღვროდ აღელვებდა და აღშფოთებდა ნ. ნიკოლაძეს, რომელიც უდიდესი გულისტკივილით ჩიოდა: „...ქართულ სასწავლებლებზე, ქართულ ენაზე, ქართველ ხალხზე ჩვენში არავენ ფიქრობს, მათ გულისთვის არავენ შრომობს, მათთვის არაკაცი გროვს არ იმეტებს და თავს არ იწუხებს. რატომ ვითომ? განა ჩვენი ენა ენა არ არის, განა ჩვენ წარსული არ გვქონია სასიქადულო და მისაბაძველი? განა ჩვენ ჩვენი საკუთარი პიროვნება, ჩვენი ნაციონალური განსხვავება და ხასიათი არ გვქონია და აღარ გვაქვს ისეთი, რომ მათი შენახვა და შემუშავება საჭირო და სასარგებლო იყოს ჩვენთვის? რისაგან მოხდა, რომ ჩვენ ამებებს არ ვაფასებთ, არ ვინახავთ, არ ვავრცელებთ და გულგრილად, უღარდელად შევცქერით ჩვენი ენის დაცემას, ჩვენი ხასიათის გადასხვაფერებას, ჩვენი თვისებების გაჰქრობას?“².

ნ. ნიკოლაძეს, როგორც უანგარო პატრიოტს, ადამიანის მიუტევებელ ნაკლად მიაჩნდა მისი ოდნავ შერიგებაც კი მშობლიური ენის შერყვნასთან — ენისა, რომელიც, მისი გამოთქმით, ყველა ქვეყნის ცხოვრებაში „ხალხის ხასიათის სარკეა“³ და ის „ძვირფასი... მძლავრი კავშირია, რომელიც საზოგადოებრივ ძალას შეადგენს და ხალხს ერთი მიზნისაკენ წინ წაწევას უადვილებს“⁴.

¹ ნ. ნიკოლაძე, წარსულიდან რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 14.

² ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], თბილისი, 7. X, 1873, (მოწინავე), გვ. „ღრუება“, 1873 წ., № 39.

³ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], სხვათა შორის, ეურ. „კრებული“, 1873 წ., № 4, გვ. 27.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება, გვ. 72.

ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებდა, რომ პროგრესისათვის ესოდენ საჭირო ხალხის შეიარაღება-ცოდნით, მეცნიერების მონაპოვრებით და ახალი იდეებით „შესაძლებელია მხოლოდ იმ ენაზე, რომელზედაც... მასები მეტყველებენ“¹.

ამასთან ერთად, იგი ამტკიცებდა, რომ ესა თუ ის ხალხი სათანადოდ ვერ განათლდება და „მეცნიერებაში საჭირო წარმატებებსაც ვერ მიაღწევს“, თუ „მას, მისივე მშობლიურ ენაზე არ ასწავლიან“². სწორედ ამის გამო წერდა სხვა შემთხვევაში ი. გოგებაშვილი: „სადაც-კი ჰეშმარიტის განათლების ლამპარი დათბებულა, დედა-ბოძად მას ჰქონია და აქეს დედა-ენა, სწავლება დედა-ენაზედ, როგორც საუკეთესო ღონე გონების განვითარებისა და ცოდნის შეძენისა... რომელს ქვეყანაშიაც კი გადაუხვევიათ ამ გზისათვის, იქ გონების გახსნის მაგიერ მისი დახშობა მოუღიათ, განათლების მაგიერ — დაბნელება და ზნეობის გაწმენდის და ამაღლების მაგიერ — მისი დაცემა“³.

ეხებოდა რა ზემოხსენებულ კონტექსტში მშობლიური ენის შესწავლასთან ერთად ამა თუ იმ არამშობლიური ენის დაუფლების საკითხს, ნ. ნიკოლაძე მიუთითებდა: „...პედაგოგიკა მიერ დამტკიცებულია, რომ, თუ ბავშვები პირველდაწყებით განათლებას მიიღებენ მშობლიურ ენაზე, შემდგომში, როდესაც ისინი რამდენიმე თვის მანძილზე დაეუფლებიან რომელიმე სხვა ენის მექანიზმს, უკვე ადვილად შეძლებენ მასში დახელოვნებას...“ იმოწმებს რა უსლარს, ნ. ნიკოლაძე განაგრძობს: „დამტკიცებულია, რომ მოსწავლეს უფრო ადვილად და სწრაფად შეუძლია ორი ენის, თავისი მშობლიურისა და რომელიმე უცხოურის შესწავლა, ვიდრე მარტო ამ უკანასკნელის შესწავლა ერთბაშად... [ამიტომ] ადგილობრივ ენებს და ლიტერატურას უნდა მიეცეს განვითარების საშუალება იმ დონემდე, სანამდეც მათ შეუძლიათ ამაღლებათ“⁴.

¹ Н. Никол ад з е, Письма в Петербург, Газ. «Тифл. Вестник», 1876 г., № 27.

² იქვე.

³ ი. გოგებაშვილი, თხზ., 1954 წ., ტ. II, გვ. 202.

⁴ Н. Никол ад з е, Письма в Петербург, Газ. «Тифл. Вестник», 1876 г., № 27.

ამის შესაბამისად ეწეოდა ნ. ნიკოლაძე ბრძოლას მშობლიური ენის უფლებათა დასაცავად საერთოდ და, კერძოდ, თავის სახელგანთქმულ გაზეთ „ობზორში“, რომელიც ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელ ბეჭდვითს ორგანოებს შორის ერთი მოწინავეთაგანი იყო ხალხთა თავისუფლების, თანასწორუფლებიანობისა და ქმური კავშირის იდეის პროპაგანდაში.

ნ. ნიკოლაძემ ამ გაზეთში გამოაქვეყნა თავისი ბრწყინვალე წერილები, მიმართული გაზეთ „მშაკის“ წინააღმდეგ, რომელიც ამტკიცებდა, რომ, რადგან ადგილობრივი თათრული მოსახლეობის კულტურული დონე დაბალია * და მას სათანადოდ გამართული საკუთარი სახალხო სკოლები არ მოეპოვება, ამიტომ უმჯობესი იქნებოდა, თუ თათრული მოსახლეობა თავის ბავშვებს ამიერკავკასიის სხვა ხალხთა პირველდაწყებით სასწავლებლებში მიაბარებდაო. ნ. ნიკოლაძის სიტყვით „მშაკი“ თავის ამ შეხედულებას „სამართლიანად“ თვლიდა იმ „ზოგადფილოსოფიური“ მოსაზრებით, რომ, თითქოს, „მაჰმადიანებს (ასე უწოდებდა ხსენებული გაზეთი საერთოდ მაჰმადიანური სარწმუნოების ხალხებს — ვ. ზ.) არ შესწევდეთ სკოლის, სალიტერატურო ენის, ჟურნალისტიკის შექმნის უნარი“¹, ვინაიდან ისინი ეკუთვნიან ისეთ ხალხთა რიცხვს, რომელთაც საერთოდ „არ შესწევთ დამოუკიდებელი განვითარების უნარიო“².

ნ. ნიკოლაძემ სასტიკად გაილაშქრა გაზეთ „მშაკის“ იმ აზრის წინააღმდეგ, რომ თათრული მოსახლეობის ბავშვებს პირველდაწყებითი განათლება მიეღოთ სხვა ხალხთა სკოლებში, და ამტკიცებდა, რომ, თუ რუსებს, სომხებს, ქართველებს და სხვა ეროვნების ხალხებს უფლება აქვთ მოითხოვონ თავიანთ მშობლიურ ენაზე დაფუძნებული ელემენტარული განათლება, „მაშ რაღა დააშავეს... პატარა თათრებმა, ლეკებმა და სხვ., რომელთა მიმართ იგი (ე. ი. „მშაკი“ — ვ. ზ.) მოითხოვს

¹ Н. Никол а д з е, Маленький Катков, Газ. «Обзор», 1878 г., № 297.

² იქვე.

რომ... მიზარებულ იქნან იმ სკოლებში, სადაც მათთვის. გასაგები არ იქნება არც ერთი სიტყვა?"¹.

ნ. ნიკოლაძემ ამაზე უფრო მკაცრად და დაუზოგავად გაილაშქრა გაზეთ „მშაქის“ იმ ყალბი შეხედულების წინააღმდეგ, რომ ადგილობრივ თათრულ მოსახლეობას საერთოდ არ შესწევს „დამოუკიდებელი განვითარების“ უნარიო, და ამის გამო, განზოგადებულად წერდა: „...ყველა ეს მტკიცება (ე. ი. „მშაქის“ მტკიცებანი თათრული მოსახლეობის საერთო უუნარობაზე — ვ. ზ.) საესებით ჰწორიც რომ იყოს, მისი (ე. ი. „მშაქის“. — ვ. ზ.) დასკვნები მაინც მცდარი აღმოჩნდებოდა. რა ვუყოთ, რომ ისტორიული პირობები ხელს უშლიდნენ ამა თუ იმ ხალხის გონებრივ ან ლიტერატურულ განვითარებას? ამ პირობების შეცვლასთან ერთად შეიცვლება ეს მდგომარეობაც. ადამიანები ყოველგან ადამიანებად რჩებიან, მიუხედავად იმისა, თუ რომელ ეროვნებას ეკუთვნიან ისინი (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.) ყველა მათ აქვთ გონება და მეტ-ნაკლებად დაჯილდოებული არიან ცოდნისმოყვარეობით. ყველასათვის საჭიროა გონების განვითარება ისე, როგორც კება და ძილი. რაც სასარგებლოა ერთისათვის, იგი სასარგებლო იქნება მეორისთვისაც... თუ ისტორიული პირობების გამო ესაუთუ ის ხალხი გონებრივად ჩამორჩა, მაშინ თქვენ გმართებთ ზრუნვა მის განვითარებაზე და არა დაჩლუნგებაზე. მაგრამ რადგან ყველა ხალხს გონებრივად განვითარება შეუძლია მხოლოდ მაშინ, როდესაც მათი სწავლა-განათლება სწორადაა დაყენებული, აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ მაჰმადიანთა განათლებაზე ლაპარაკის დროს თქვენ ვალდებული ხართ მათ მიმართ იგივე საზომი იხმართ, რომლის მომარჩევაჲაც მოითხოვთ თქვენს მიმართ სხვების მხრივ.

გაიგეთ, რომ ბ. კატკოვი, არსებითად, ამბობდა შემდეგს: ქართველებს, სომხებს, თათრებს და სხვ. არა აქვთ ენა, სკოლა, ლიტერატურა, ჟურნალისტიკა და ა. შ. მაშასადამე, ჩვენ მათ უნდა ვასწავლოთ რუსულ ენაზე, ვკვებოთ მხოლოდ რუსუ-

¹ Н. Николадзе, Плохой защитник хорошего дела, Газ. «Обзор», 1878 г., №. 283.

ლი გაზეთებით და სხვ. მთელი თანამედროვე მეცნიერება, როგორც პედაგოგიური ისე ისტორიული, ამ აზრის სიყალბეს ანტიციებს. იგი ამბობს: ფიზიკურად შეუძლებელია რაიმეს სწავლება უცნობ ენაზე. ფიზიკურად შეუძლებელია ასეთი ხერხით ხალხის განვითარებისა და მისი ზნეობის ამაღლება. ამას ამბობთ [საერთოდ] თქვენც... მაგრამ, როდესაც საქმე მაჰმადიანებზე მიდგება, მაშინ ამ ჭეშმარიტებას ივიწყებთ და კატკოვური უხამსობის განმეორებას იწყებთ“¹, — წერდა ნ. ნიკოლაძე „მშაჟის“ მისამართით.

ნ. ნიკოლაძის ეს სიტყვები მეტად საინტერესოა იმის ნათელსაყოფად, თუ რა უღმობლად უსწორდებოდა იგი შოვინისტურ იდეათა დამცველებსა და პროპაგანდისტებს და როგორი პრინციპულობითა და შეუპოვრობით იცავდა ერთა თანასწორუფლებიანობისა და ყველა ხალხისათვის მშობლიურ ენაზე სწავლების შემოღების აზრს.

ნ. ნიკოლაძე მუდამ მზად იყო საჭიროების შემთხვევაში ძმური დახმარების ხელი გაეწოდებინა ყველასათვის, ვინც კაცობის მიერ ჩაგრულ ხალხთა უფლებებისა და მშობლიურ ენაზე სწავლების შემოღების დამცველად გამოდიოდა. ამით უნდა აიხნას ის, რომ, როდესაც უკრაინელმა მწერალმა ქალმა ლიუდმილა დრაგომანოვამ (დიდი უკრაინელი მწერლის ლესია უკრაინკას ბიცოლამ) საცენზურო პირობების გამო შიდა რუსეთში ვერ შეძლო გამოცემა თავისი ბროშურისა, რომელშიაც იგი დიდი უშინსკის პედაგოგიური მოძღვრების საფუძველზე მოითხოვდა უკრაინის დაწყებით სკოლებში სწავლების უკრაინულ ენაზე შემოღებას², ნ. ნიკოლაძემ ეს ბროშურა თავისი „ობზორის“ საგამომცემლო მარკით დაბეჭდა და ცირაჟის დიდი ნაწილი საქართველოში გაასალა.

უნდა გვახსოვდეს, რომ ნ. ნიკოლაძის მიერ ხსენებული ბროშურის გამოცემას მარტო პედაგოგიკური მნიშვნელობა როდი ჰქონდა. უპირველეს ყოვლისა, ეს იყო გარკვეული სა-

¹ Н. Николадзе, Маленький Катков, Газ. «Обзор», 1878 г., № 297.

² Людмила Драгоманова; Народные наречия и местный элемент в обучении. Изд. Редакции газ. «Обзор», Тифлис, 1880 г.

ზოგადოებრივ-პარლტიკური მოვლენა, რადგან დასახელებული შრომა არსებითად მიმართული იყო იმ მტრული პოლიტიკის წინააღმდეგ, რომელსაც საერთოდ და, განსაკუთრებით კი პოლონეთის 1863 წლის აჯანყების შემდეგ, უკრაინული ენისა და უკრაინული კულტურის მიმართ ახორციელებდა მეფის მთავრობა.

ცნობილია, რომ მეფის მთავრობის შინაგან საქმეთა მინისტრი გრაფი ვალუევი გასული საუკუნის 60-იან წლებში პირდაპირ აცხადებდა: „არავითარი განსაკუთრებული უკრაინული ენა არ არსებულა, არ არსებობს და არც შეიძლება არსებობდეს“, ხოლო შავრაზმელმა დიმ. ტოლსტოიმ 1876 წელს გაატარა ის კანონი უკრაინის სკოლებსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში უკრაინული ენით სარგებლობის აკრძალვის შესახებ, რომელიც ძალაში დარჩა 1906 წლამდე.

ვიმეორებთ, მეფის მთავრობის ამ პოლიტიკის წინააღმდეგ იყო არსებითად მიმართული ლ. დრაგომანოვას ზემოხსენებული ბროშურა, რომელიც ნ. ნიკოლაძემ გამოსცა თბილისში.

ნ. ნიკოლაძე მშობლიური ენის უფლებების დასაცავად იბრძოდა არა მარტო ბეჭდვითი სიტყვის საშუალებით; იგი მის ყოველდღიურ დამცველად გამოდიოდა თავის პრაქტიკულ-საზოგადოებრივ მოღვაწეობაშიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ნ. ნიკოლაძის, როგორც თბილისის ქალაქის საბჭოს წევრის ზეპირი გამოსვლები გასული საუკუნის 90-იან წლებში, როდესაც ჩვენს ქვეყანაში მეფის ბიუროკრატები მთელი სისასტიკით ახორციელებდნენ ცარიზმის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას.

ერთ-ერთი ასეთი იყო ნ. ნიკოლაძის ის სიტყვა, რომელიც მან თბილისის საქალაქო საბჭოს 1889 წლის 9 იანვრის სხდომაზე წარმოთქვა.

საქალაქო საბჭოს ამ სხდომაზე მოისმინეს „გამგეობია მოხსენება ქალაქის სახსრებიდან თანხების გამოყოფის შესახებ თბილისის ოთხკლასიანი პროგიმნაზიის ექვსკლასიან სასწავლებლად გადაკეთებისათვის“. როგორც საბუთებიდან ჩანს, საქალაქო საბჭო ამ თანხის გამოყოფაზე დათანხმებულა, მაგრამ იმ პირობით, თუ მთავრობა გასცემდა ოფიციალურ გან-

კარგულებას ქალაქის სასწავლებლებში ადგილობრივი ენების სწავლების გაუმჯობესების შესახებ.

ამ საკითხის გარშემო საბჭოზე სიტყვით გამოსულ ნ. ნიკოლაძეს განუცხადებია: „მე მინდა მივუთითო ყველასათვის კარგად ცნობილ ერთ საკიროებაზე. იგი შეეხება განათლების სამინისტროს სკოლებში ადგილობრივი ენების სწავლებას, რაც ამჟამად არადამაკმაყოფილებლად არის დაყენებული და, ამიტომ, ადგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნებს არ აკმაყოფილებს. ეს არადამაკმაყოფილებლობა იმაში მდგომარეობს, რომ... კავკასიის სასწავლო უწყებამ ბოლო ხანებში ადგილობრივი ენების სწავლება უკანა პლანზე მოაქცია და მათ არავითარ მნიშვნელობას არ ანიჭებს... ამ მდგომარეობამ ადგილი უნდა დაუთმოს მეორეს, რომელიც უფრო შეესაბამება ადგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნებსა და სახელმწიფოს ინტერესებს. საჭიროა ეს საკითხი დავაყენოთ... ადგილობრივი მოსახლეობისადმი ნდობით მოპყრობის ნიადაგზე და, მაშინ, თავისთავად გადაიჭრება ის გაუგებრობა... რომ, თითქოს, ადგილობრივი ენების სავალდებულო სწავლებას შეეძლოს ჩვენს მხარეში რუსული ენის გავრცელების შეფერხება. ეს შიში, — განმარტავდა თავისი სიტყვაში ნ. ნიკოლაძე, — გამოწვეულია ჩვენი მხარის, მთელი კავკასიის ხალხთა საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობების უცოდინარობით და [იმის გაუთვალისწინებლობით], რომ სწორად გაგებული სახელმწიფო ინტერესებია მოითხოვენ ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ თავისი მშობლიური ენის კარგ ცოდნას, ხოლო ამ უკანასკნელ თვალსაზრისის დამცველებს მიზნად არა აქვთ წინააღმდეგობა გაუწიონ ჩვენს მხარეში რუსული ენის გავრცელებას“¹.

თავისი სიტყვის დასასრულს ნ. ნიკოლაძეს ქალაქის საბჭოში ასეთი წინადადება შეუტანია: კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის მოთხოვნა დაეკმაყოფილებინათ იმ შემთხვევაში, თუ განათლების სამინისტროს ყველა სასწავლებელში შემოღებული იქნებოდა ადგილობრივი ენების სავალდებულო სწავლება².

¹ Известия Тифл. Гор. Обществ. Управления, Тифлис, 1889 г., стр 10—11.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ნ. ნიკოლაძე ისევ შეეხო ამავე საკითხს და გაზეთ „ნოვოე ობოზრენიეში“ გაიშვორა, რომ სასწავლო ოლქის მოთხოვნას საქალაქო საბჭო დააკმაყოფილებდა იმ შემთხვევაში, თუ „ადგილობრივი ენების სწავლება სავალდებულო გახდებოდა და ეს საქმე საჭირო სიმაღლეზე იქნებოდა დაყენებული“¹.

ნ. ნიკოლაძის ამ გამოსვლებს აქტიურად გამოეხმაურა გაზეთი „ივერია“, რომელიც ცნობილი პუბლიცისტის ალ. ნანეიშვილის მიერ დაწერილ მოწინავე სტატიაში სავსებით იწონებდა და ემხრობოდა ნ. ნიკოლაძის მოთხოვნას მშობლიური ენის სწავლების შემოღების შესახებ².

როგორც მოსალოდნელი იყო, მეფის მთავრობამ თბილისის საქალაქო საბჭოს ზემოხსენებული მოთხოვნა არ დააკმაყოფილა, მაგრამ ამ მდგომარეობას ნ. ნიკოლაძეში ბრძოლის სურვილი არ ჩაუტლავს და იგი შემდეგშიაც შეუპოვრად განაგრძობდა ლაშქრობას მეფის ბიუროკრატიის წინააღმდეგ.

როდესაც ნ. ნიკოლაძე 1894 წელს ფოთში ქალაქის ხელმძღვანელად აირჩიეს, მან ადგილობრივი თვითმმართველობის პირველსავე სხდომაზე წამოაყენა საკითხი „ფოთის სამოქალაქო სასწავლებელში ქართული ენის სწავლების შემოღების შესახებ“³; მაგრამ, მეფის მთავრობის წინააღმდეგობის გამო, მისი განხორციელება იმ დროს არ მოხერხდა.

როგორც ცნობილია, ჩვენი ქვეყნის სასწავლებლებში მშობლიური ენის სავალდებულო სწავლების შემოღების საკითხი მთელი ძალითა და სიმწვავეით 1905 წლის რევოლუციამ დასვა. ამ დროს ქ. ფოთის მოსახლეობის მშრომელმა ნაწილმა კატეგორიულად მოითხოვა ქალაქის სამინისტრო სკოლებში მშობლიური ენის სავალდებულო სწავლების შემოღება.

¹ Известия Тифл. Гор. Обществ. Управления, Тифлис, 1889 г., стр. 10—11.

² Н. Никол ад з е, Родной язык. Газ. «Новое Обозрение» 1889 г., № 1751.

³ ა. ნ ა ლ ი, (ალ. ნანეიშვილი) ტფილისი, 18 იანვარი (მოწინავე), გაზ. „ივერია“, 1889 წ., № 13.

ა. ჯ. ყ ი თ ი ა ნ ი, საყურადღებო ამბები (ფოთი), ჟურ. „ეკალი“, 1895 წ., № 40, გვ. 1—2.

ქ. ფოთის თვითმმართველობა, რომელსაც იმ ხანებში ნ. ნიკოლაძე ხელმძღვანელობდა, აქტიურად გამოეხმაურა მშრომელთა ამ მოთხოვნას და დააყენა საკითხი „ფოთის ექვსკლასიან სასწავლებელში ქართული ენის სავალდებულო სწავლების შემოღების შესახებ“¹, რის განხორციელებისთვისაც საჭირო იყო ქალაქის თვითმმართველობის მხრივ დამატებითი სახსრების გაღება, რადგან სახელმწიფო ხაზინა ამ ღახმარებაზე უარს აცხადებდა.

როგორც სათანადო დოკუმენტებიდან ჩანს, ფოთის ქალაქის თვითმმართველობას უკისრია ზემოხსენებული სასწავლებლისათვის ყოველწლიურად საჭირო დამატებითი თანხის მიცემა, მაგრამ იმ პირობით, რომ ის ნამდვილად ქართული ენის სწავლების მდგომარეობის გაუმჯობესებას მოხმარდებოდა.

ოფიციალური საბუთები მოწმობენ, რომ ქ. ფოთის სკოლებში ქართული ენის სწავლების გაუმჯობესების მიზნით ადგილობრივ თვითმმართველობას მოუთხოვია:

1) ქართული ენის გაკვეთილების რაოდენობის გათანაბრება რუსული ენის გაკვეთილების რაოდენობასთან;

2) ქართული ენის სწავლება ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ მოწონებული პროგრამის საფუძველზე;

3) ქართული ენის მასწავლებლად კანონიერი უფლებების მქონე პირის დანიშვნა;

4) ქართული ენის გაკვეთილების სავალდებულობა ყველა ქართველი მოსწავლისათვის, ხოლო მეორე წლით დატოვება იმავე კლასში იმ ქართველი მოწაფისა, რომელსაც ქართულ ენაში არაღამაკმაყოფილებელი წლიური ნიშანი აღმოაჩნდებოდა;

5) სასწავლებლის წიგნებში ქართველი მოსწავლეების მოხსენიება არა იმერლებად, მეგრელებად, გურულებად და სხვ. არამედ ქართველებად;

¹ Журналы заседаний Пот. Гор. Думы за 1905 г., Протокол заседания от 7. VI 1905 г., стр. 85—87. ქ. ფოთის კოლხიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ფონდი № 1.

6) სამოქალაქო სასწავლებელს „სამეგრელოს ექვსკლასიანი სამოქალაქო სასწავლებლის“¹ ნაცვლად დარქმეოდა „ფოთის სამოქალაქო ექვსკლასიანი სასწავლებელი“².

ფოთის ქალაქის თვითმმართველობას ეს მოთხოვნები წარუდგენია ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორისათვის, რომელმაც ისინი არსებითად არ დააკმაყოფილა, რადგან თავის საპასუხო წერილში უარს აცხადებდა ქართული ენის გაკვეთილებისათვის საათების მომატებაზე, წერა-კითხვის საზოგადოების მიერ მოწონებული პროგრამის მიხედვით ქართული ენის სწავლებაზე, ხოლო ოფიციალურ დოკუმენტებში ქართველი მოწაფეების ქართველებად (და არა იმერლებად, მეგრელებად, გურულებად და ა. შ.) მოხსენიების შესახებ უტიფრად სტყუოდა, რომ ამგვარი რამ სინამდვილეში არ ხდებოდა, და სხვ.

ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორის ამ მოწერილობამ ქ. ფოთის მოსახლეობაში, ცხადია, უკმაყოფილება წარმოშვა. უკმაყოფილო დარჩა ფოთის საქალაქო თვითმმართველობაც, რომელმაც, პროტესტის ნიშნად, 1905 წლის 8 ნოემბერს გამოყო საგანგებო კომისია და დაავალა მას შეემუშავებინა პრაქტიკული ღონისძიებანი ფოთის ყველა სასწავლებელში ქართული ენის მდგომარეობის გაუმჯობესების, მისი სავალდებულო სწავლების შემოღების შესახებ³.

1905 წლის რევოლუციის დამარცხებისა და რეაქციის გამარჯვების გამო მრავალ სხვა მოთხოვნასთან ერთად ხალხის ეს მოთხოვნაც იმ დროს განუხორციელებელი დარჩა.

¹ იმ დროს ფოთის ექვსკლასიან სამოქალაქო სასწავლებელს ეწოდებოდა „სამეგრელოს ექვსკლასიანი სამოქალაქო სასწავლებელი“.

² Журналы заседаний Потийской Гор. Думы за 1905 г., стр. 85—87. Протокол заседания от 7 VI 1905 г., ქ. ფოთის კოლხიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ფონდი № 1.

³ Журналы заседаний Потийской Гор. Думы за 1905 г., Протокол заседания от 13 окт. 1905 г., стр. 114—115. ქ. ფოთის კოლხიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ფონდი № 1.

VI. ნ. ნიკოლაძე რუსული ენის შესწავლის შესახებ

ქართული ენის უფლებების დაცვასთან ერთად, ნ. ნიკოლაძე მუდამ იცავდა ჩვენი ქვეყნის ახალგაზრდობის მიერ რუსული ენის შესწავლის, მისი საფუძვლიანად დაუფლების საჭიროებას. ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, რუსული ენის ცოდნა ჩვენს ხალხს, მის ახალგაზრდობას დაეხმარებოდა იმაში, რომ ახლო გასცნობოდა რუსეთის ცხოვრებას, მის მოწინავე სოციალურ-პოლიტიკურ იდეებს და პროგრესულ მწერლობას, კულტურას, რომლის სწორ და მიუდგომელ შეფასებას მიუძღვნა მან მრავალი ბრწყინვალე, ღრმა იდეურობით აღსავსე კრიტიკული წერილი.

სცნობდა რა ეგზომ საჭიროდ კავკასიის ხალხებისა და, კერძოდ, ჩვენი ხალხის მიერ რუსული ენის შესწავლას, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „...კავკასიის მცხოვრებლები... მთელი არსებით დაინტერესებულნი არიან რუსული ენის შესწავლით... რადგან საზოგადოებრივი ცხოვრების თვალსაზრისით იგი მათთვის პირველსაჭიროების საგანს შეადგენს“¹.

ამ სიტყვებით ნ. ნიკოლაძე გამოხატავდა იმავე აზრს, რასაც რუსული ენის შესწავლის საჭიროების შესახებ გამოთქვამ-

¹ Н. Николодзе, Родной язык, Газ. «Новое Обозрение», 1889 г., № 1751.

ღნენ იმდროინდელი ჩვენი სხვა მოწინავე მოღვაწენი და, კერძოდ, ი. გოგებაშვილმა, რომლის შეხედულებით, „რუსული ენის ცოდნა უდიდესი სიკეთეა ყველა კავკასიელისათვის, რადგან იგი შესაძლებლობას აძლევს მათ... ეზიარონ მდიდარ რუსულ ლიტერატურას“¹ და პრაქტიკული მიზნითაც გამოიყენონ ეს ენაო.

ნ. ნიკოლაძის დაკვირვებულ თვალსა და ფხიზელ გონებას არც ის გამორჩენია შეხედველობიდან, რომ ჩვენს ახალგაზრდობას რუსული ენა უნდა შეესწავლა მშობლიურ ენასთან მჭიდრო კავშირში, რადგან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, რუსული ენის შეგნებულად შესწავლის ნაცლად მივიღებდით ძველ სკოლაში გამეფებულ იმ ზეპირობას, რომელიც, ნ. ნიკოლაძის გამოთქმით, მოსწავლეთათვის „ნამდვილი ტანჯვა იყო“². როგორც იგი წერდა, სწორედ ამ ზეპირობით იყო გამოწვეული ის, რომ „უმეტესი ნაწილი მოსწავლეთა სასწავლებელს ისე სტოვებდა, რომ ...გრამატიკის (რუსული ენის გრამატიკის. — ვ. ზ.) მესამე გვერდს არ გადაცილებულან, და არც არაფერი იმ პირველ სამი გვერდის ჩარჩენიათ ჭკუაში“³.

ამ მდგომარეობის გამოსწორებისა და საერთოდ რუსული ენის სწავლების უკეთ დაყენების მიზნით ნ. ნიკოლაძე თავის „ობზორში“ საგანგებო წერილებსაც ბეჭდავდა. ასეთი იყო, მაგალითად, ცნობილი სახალხო მასწავლებლის ი. კაპანაძის (მწერლობაში „თავბერას“ ფსევდონიმით ცნობილის. — ვ. ზ.) სტატია, რომელშიაც ავტორი აყენებდა საკითხს ქართველი ბავშვებისათვის რუსული ენის სპეციფიკური სახელმძღვანელო შედგენის, მათთვის ამ ენის სწავლების მეთოდების გაუმჯობესების და სხვ. შესახებ⁴.

მშობლიური და რუსული ენის სწავლების გაუმჯობესებას ეხებოდა გაზეთ „ობზორში“ მოთავსებული ის სარედაქციო წერილიც, რომელშიაც, სასულიერო სასწავლებლების კონკ-

¹ ი. გოგებაშვილი, თბ., 1954 წ., ტ. 3, გვ. 424.

² ნ. ნიკოლაძე, წარსულიდან, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 33.

³ იქვე.

⁴ Я. Таубера, [Капанадзе], Заметки сельского учителя, (О преподавании русского языка в наших сельских училищах), Газ. «Обзор», 1878 г., № 80.

ჩეტული მაგალითით, მკაცრად იყო გაკრიტიკებული ბერძნული და ლათინური ენების სასარგებლოდ რუსული და ქართული ენებისა და ლიტერატურისათვის განკუთვნილი საათების შეკვეცის ფაქტი. „ობზორი“ მოითხოვდა, რომ ლათინური და ბერძნული ენებისათვის დათმობილი საათების დიდი რაოდენობიდან ნაწილი რუსული და ქართული ენებისათვის ყოფილიყო გამოყენებული¹.

ადვილი მისახვედრია, რომ ამ მოთხოვნის წამოყენებით „ობზორი“ არსებითად ილაშქრებდა 1871 წლის ცნობილი რეაქციული სასკოლო დებულების წინააღმდეგ, რომლის თანახმად სასწავლებლებში, მშობლიურ ენასთან შედარებით, უდიდეს პრიორიტეტით ლათინური და ძველი ბერძნული ენები სარგებლობდნენ.

ცხადია, რომ „ობზორის“ მიერ ასეთი მოთხოვნის წამოყენება მორიგი გაბრძოლება იყო იმ მდგომარეობის წინააღმდეგ, რომელიც რეაქციონერმა დღმ. ტოლსტოიმ ცნობილი შავრაზმელების კატკოვისა და ლეონტიევის კურთხევით მოახვეჭა თავზე რუსეთის იმდროინდელ სინამდვილეს.

სასწავლებლებში ლათინური და ძველი ბერძნული ენების ასეთი პრიორიტეტის წინააღმდეგ გალაშქრებით „ობზორი“ და მისი რედაქტორი ნ. ნიკოლაძე იცავდნენ იმ პოზიციას, რომელზედაც ამ საკითხში ჟურნალი „სოვრემენნიკი“ და 60-იანი წლების მოწინავე ქართველი და რუსი პედაგოგები იდგნენ.

როგორც ცნობილია, კ. დ. უშინსკი მუდამ ამტკიცებდა, რომ ძველი ენების სწავლებასთან დაკავშირებით სასწავლებლებში შექმნილი მდგომარეობა ხელს უშლიდა მშობლიურ ენის სწავლების სწორ ნიადაგზე დაყენებას და, როგორც იგი ამბობდა, „გვაიძულებდა სხვისი სათვალეებით გვეცქირა ცხოვრებაზე“.

ცნობილია, რომ ასეთი იყო არა მარტო უშინსკის აზრი; მას იცავდა სახალხო განათლების ყველა იმდროინდელი მოწინავე წარმომადგენელი, მას ექმნაგებოდა ჟურნალი „სოვრემენნი-“

¹ Преподавание языков в наших духовно-учебных заведениях, [Передовая]. Газ. «Обзор», 1878 г., № 294.

კი“, რომელიც ყოველთვის სასტიკად ილაშქრებდა დიმ. ტოლ-სტოის, კატკოვის, ლეონტიევისა და სხვა შავრაზმელთა წინააღმდეგ, ბოლომდე აშიშვლებდა და დაუზოგავად ამათრახებდა მათ იმ ანტიხალხურ, ანტიპატრიოტულ, რეაქციულ და პროვოკატორულ გამოხდომებს, თითქოს მშობლიური ენისა და ლიტერატურის შესწავლას „არევ-დარევა“ შეჰქონდა მოსწავლეთა გონებაში და ხელს უწყობდა მხოლოდ და მხოლოდ „ფრაზიორობისა და რეპეტილოველობის გატარებას“¹.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კატკოვებისა და ლეონტიევების ამ პროვოკაციული გამოხდომების წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლებში რუსეთის იმდროინდელ მოწინავე ადამიანებთან ერთად იყო ნ. ნიკოლაძეც.

ზემოთ ჩვენ ვთქვით, რომ ნ. ნიკოლაძე საჭიროდ თვლიდა ქართველი ახალგაზრდობის მიერ რუსული ენის დაუფლებას, არა მარტო საგანმანათლებლო, არამედ უფრო ფართო საზოგადოებრივი მიზნითაც.

ამიტომ მოითხოვდა იგი, რომ ქართველ პუბლიცისტს საჭიროების დროს რუსულადაც ეწერა ჩვენი ქვეყნის საჭირობო საკითხებზე, მის ცხოვრებაზე და, ამნაირად, ჩვენი სამშობლოს ფარგლებს იჭითაც, კერძოდ კი მოწინავე რუსულ საზოგადოებაში აღედგა ინტერესი ქართული სინამდვილისადმი. „ჩვენი ქვეყნის ბედი რუსეთთან არის შეერთებული... და ნუ თუ სასარგებლოა ჩვენი ქვეყნისათვის, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — რომ რუსეთმა არ იცოდეს ჩვენი მდგომარეობა? ნუ თუ საჭირო არ არის, რომ ღირსეული აზრი ჩვენზე შეადგინოს არა თუ მარტო რუსეთმა, არამედ მთელმა ევროპამაც? მაშასადამე, ნუ თუ საჭირო არ არის, რომ ქართველები სწერდნენ რუსულ და ევროპულ ენებზე, აგებინებდნენ რუსეთს და ევროპას ჩვენს ხასიათს, ჩვენს მდგომარეობას, მიმართულებას, სურვილს, ლხინსა და დარდს? კაცმა რომ თქვას მარტო რუსულ ენაზე ან მარტო ევროპულ ენებზე უნდა ვწეროთ, ქართული კი სრულიად მივა-

¹ «Классические или реальные гимназии?» Жур. «Современник», 1863 г., № 9, стр. 63.

ტოვოთ — ეს, რასაკვირველია, სიბრძნევე იქნება. ჩვენი მდგომარეობა, ჩვენი ქვეყნის მოყვარეთაგან ორგვარ შრომას მოითხოვს. ერთის მხრით ჩვენ უნდა ვშრომობდეთ თვითონ ჩვენი ხალხის გასანათლებლად, მისი გონების გასახსნელად, მისი ხასიათის გასამაგრებლად. უეჭველია, რომ ამგვარი შრომა მარტო ჭკრთულს ენაზე შეიძლება. მაგრამ ამასთანავე ჩვენვე უნდა ვშრომობდეთ რუსულს და სხვა ენებზედაც, იმ აზრით, რომ სხვებს ჩვენი მდგომარეობა, ჩვენი საჭიროება და სურვილი გავაცნოთ. ეს უკანასკნელი შრომა ყველასათვის, ვისაც კი ცოტაოდნაოთ ესმის პოლიტიკური ცხოვრების მოთხოვნილებები, თითქმის იმდენათვე აუცილებელი და საჭიროა, როგორც პირველი¹, — დასძენდა ნ. ნიკოლაძე.

ნ. ნიკოლაძის ამ სიტყვებმა, ცხადია, მკითხველს ის აზრა არ უნდა შეუქმნას, რომ თითქოს იგი ჩვენში რუსული ენის მნიშვნელობას მხოლოდ ასეთი „საინფორმაციო“ ხასიათით განსაზღვრავდა. არა. როგორც ეს ზემოთ აღვნიშნეთ, ნ. ნიკოლაძე ამ საქმეს უსაჩავდა უფრო დიდ ამოცანებს, რომლებიდანაც გამომდინარე იგი წერდა: „ნუ-თუ მარტო ის დაგვაწინაურებს, თუ ჩინეთის კედლით შემოვსაზღვრეთ ჩვენი ქვეყანა? თუ კი სხვის მწერლობას არ შევისწავლით, სხვის მეცნიერებას არ შევიძინოთ, სხვის გამოცდილებას არ დავიმკვიდრებთ?... ნუ-თუ პატრიოტულ გრძნობას ახშობს ან სდევნის სხვისი ენის შესწავლა, სხვისი ცხოვრების გაცნობა?...

ნუ თუ, მაგალითად, კარგს იზამდენ ილ. ჭავჭავაძის მრჩევლები: 1856-ში, რუსეთში წასვლა რომ დაეშალათ მისთვის?... ნუთუ ამით სარგებლობას მოუტანდნენ ისინი საქართველოს?“², და იქვე უპასუხებდა: „არაო“³. ამ პასუხით ნ. ნიკოლაძე ერთხელ კიდევ ხაზს უსვამდა თავის უარყოფით დამოკიდებულებას ეროვნული კარჩაკეტილობისადმი და აღიარებდა იმ კეთილმყოფელ გავლენას, რომელიც ქართველი მესამოციანელებისა და, კერძოდ, ილია ჭავჭავაძის მიერ ჩერნიშევსკის რევოლუცი-

¹ ნ. ნიკოლაძე, უკეთო მაჰახელას, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 163.

² ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება, გვ. 81—82, 83—84.

³ იქვე, გვ. 84.

ურ-განმათავისუფლებელი იდეების შემოქმედებითმა გადმო-
ნერგვამ მოახდინა ჩვენი ქვეყნის ბრძოლაზე სოციალური და
ეროვნული თავისუფლებისათვის.

აღსანიშნავია, რომ ნ. ნიკოლაძის ლიტერატურულ-პუბლი-
ცისტური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის იმ მხარეს, რო-
მელიც ხალხთა ურთიერთდაახლოების ამოცანას ემსახურე-
ბოდა, მაღალ შეფასებას აძლევდა მთელი იმდროინდელი პრო-
გრესული ქართველი საზოგადოებრიობა და ქართული პრესა.
გაზეთი „დროება“. ნ. ნიკოლაძის მიერ შემოხსენე-
ბული მიზნით გაზეთ „სანკტპეტერბურგსკიე ვედომოსტ-
ში“ გამოქვეყნებულ წერილებზე წერდა: „ჩვენი ვალია
გავაცნოთ ჩვენი თავი სხვა ხალხებს და იმდროსვე ამ სხვა გა-
ნათლებული ხალხების ყოფა-ცხოვრებაც გავიცნოთ. მხოლოდ
ანნაირად, ერთმანეთის დაახლოებით და გაცნობით, რომლისამე
ხალხის წარმატება და ცხოვრების გაუმჯობესება შესაძლებე-
ლია... ჩვენ მაღლიერი უნდა ვიყვეთ ჩვენი ზოგიერთი პირების,
რომელნიც ამ საქმეს კისრულობენ და რუსულ ლიტერატურა-
ში თითო-ოროლა სიტყვას მაინც ამბობენ ჩვენს ქვეყანაზე და...
ყოფა-ცხოვრებაზე. ეს მაღლობა დღეს უფ. სკანდელს
(ნ. ნიკოლაძეს — ვ. ზ.) ეძღვნის (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.), რო-
მელმაც ერთ რუსულ გაზეთში ორი ყურადღების ღირსი კო-
რესპონდენცია დაბეჭდა ჩვენს ცხოვრებაზე. ამ კორესპონდენ-
ციებს ჰქვია სახელად „ნაწყვეტ-ნაწყვეტი ამბები კავკასიაზე“¹.
მართლაც რომ ჯერ ისინი ნაწყვეტ-ნაწყვეტი ამბებია, მაგრამ
თუ ავტორმა გააგრძელა თავისი კორესპონდენციები, რაც ჩვენ
თითქმის ნამდვილად ვიცით, მაშინ, უეჭველია, ამ ნაწყვეტ-
ნაწყვეტი ამბებიდან შედგება ისეთი რამე, რომლიდანაც კავ-
კასიის მხარეზე და აქაური მცხოვრებლების ყოფაცხოვრებაზე
აზრის შედგენა შესაძლებელი იქნება“².

ასე წერდა გაზეთი „დროება“ ნ. ნიკოლაძის ხსენებულ
კორესპონდენციებზე, რომლებშიც ყველაზე მეტი ადგილი

¹ Н. Скандели [Н. Николадзе]. Отрывки о Кавказе, Газ. «СПб Ведомости», 1871, № 220, 225.

² *** ბიბლიოგრაფია. (Отрывки о Кавказе, Газ. «СПб Ве-
домости», 1871, № 220). გაზ. „დროება“, 1871 წ., № 36.

ჩვენი ქვეყნის სახალხო განათლების საკითხებს ჰქონდა დათმობილი.

როგორც ვხედავთ, ამ ბიბლიოგრაფიით გაზეთი „დროება“ ხაზგასმით აღნიშნავდა ნ. ნიკოლაძის ღვაწლს ხალხთა დაახლოების საქმეში, იმ ადამიანის ღვაწლს, რომელიც მაღალი პრინციპულობით იცავდა ჩვენს სკოლებში სწავლების მშობლიურ ენაზე დაფუძნების აზრს და იმავე დროს ქადაგებდა ქართველი ხალხის, მისი ახალგაზრდობის მიერ რუსული ენის, რუსული მოწინავე ლიტერატურისა და საერთოდ კულტურის მონაპოვართა ღრმად გაცნობა-შეთვისების საჭიროებას.

VII. ნ. ნიკოლაძე სკოლისა და მასწავლებლის შესახებ

ხალხურობის მაღალი იდეით გამსჭვალულ თავის საზოგადოებრივ-პედაგოგიკურ შეხედულებათა შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე მუდამ მისაბაძი პრინციპულობით იცავდა იმ აზრს, რომ, ვინაიდან განათლება ქვეყნის, ხალხის ინტელექტუალურ-მორალური დონის ამაღლების, მისი მდგომარეობის გაუმჯობესების ხელშემწყობი ერთ-ერთი მძლავრი იარაღია, ამიტომ ის თავისუფლად მისაწვდომი უნდა იყოს უპირველეს ყოვლისა თვით ხალხისათვის, მშრომელთა ფართო ფენებისათვისო.

როგორც ფ. ენგელსი შენიშნავდა, „საზოგადოება მეტ ნაყოფს ღებულობს განათლებული ხალხისაგან, ვიდრე უვიცა წევრებისაგან“¹.

მარქსიზმის ერთ-ერთი ფუძემდებლის ამ სწორი, სამართლიანი აზრის შესაბამისად წერდა ნ. ნიკოლაძე: „ვის ბედს არ დაეტყობა ცხოვრებაში ცოდნის შეძენა, ვის არ გაუადვილებს ის ცხოვრების სიმძიმეს, ვის არ წაუშმწარებს სიცოცხლეს უმეცარი და ველური მახლობლების ყოლა და ვინ არ იგრძნობს თავის საკუთარ ტყავზე, თავის ბედზე და მდგომარეობაზე ყო-

¹ ფ. ენგელსი, ელბერფელდის სიტყვიდან, 111, 282. იხ. კრებული „ქარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი სახალხო განათლების შესახებ“, რედაქტორი პროფ. გ. თავიშვილი, 1948 წ., გვ. 79.

ველ წარმატებას ან უკუდახვევას, რომელიც ახალგაზრდობის აღზრდაში მოხდება ხოლმე? ჩვენ დროში ერთი იმისთანა კაციც არ მოიძებნება, რომლის ცხოვრებას არ ეტყობოდეს ამ საქმის გავლენა და ძალა. შეცდომა არ იქნება, კაცმა გარდაწყვეტილად რომ თქვას, რომ ყოველი სასწავლებლის გამართვაში ან გამართულ სასწავლებლებისათვის ყოველი ახალი წესის შემოღებაში პირდაპირ გარეულია მთელი საზოგადოების სარგებლობა და თითოეული 'კერძო პირის სიკეთეო'¹.

ნ. ნიკოლაძე არა მარტო სიტყვიერად აღიარებდა და ქადაგებდა ამ ქვეყნისათვის უტყუარ აზრს, არამედ მთელი თავისი უშრეტო ენერგიითა და მონღომებით, ყოველდღიურად, პრაქტიკულად იბრძოდა იმ ღონისძიებათა განხორციელებისათვის, რომლებსაც რეალურად შეეძლოთ უზრუნველყოთ ხალხის შეიარაღება ცხოვრებაში გამოსადეგი ცოდნით.

მთავარ დაწესებულებად, სადაც ეს დიდი სახალხო ამოცანა უნდა გადაჭრილიყო, ნ. ნიკოლაძეს სახალხო სკოლა მიაჩნდა, რომელიც, მისი-სიტყვით, უპირველეს ყოვლისა ხალხის, მშრომელთა „მოთხოვნილებას უნდა ემსახურებოდეს“, მისი ინტერესების გამომხატველი და დამცველი უნდა იყოს.

სწორედ ხალხის ინტერესებიდან გამომდინარე ამბობდა ნ. ნიკოლაძე: „... მდიდრები ჩვენი დახმარების გარეშეა ცეცხლე-ბენ თავიანთ შეილებზე ზრუნვასო“², და ამიტომ იგი სახალხო სკოლის უმთავრეს, საარსებო ამოცანად თვლიდა, რომ მას ხალხის, „უმრავლესობის“ ინტერესების მომსახურება ჰქონებოდა ყოველთვის მხედველობაში.

აღზრდის ხალხურობის პრინციპის საფუძველზე მოითხოვდა ნ. ნიკოლაძე, რომ სახალხო სკოლა ცოდნის ისეთი კერა გამხდარიყო, რომელიც არა მარტო ახალგაზრდობას „ასწავლიდა წერა-კითხვასა და ანგარიშს“, არამედ საერთოდ ხალხის გონებრივ და ზნეობრივ განვითარებას შეუწყობდა ხელს. „ჩვენ ზუღამ იმის ცდაში უნდა ვიყოთ, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, —

¹ ნ. სკანდელი, [ნ. ნიკოლაძე], ახალგაზრდობის აღზრდა, ქუთ. „კრებულო“, 1871 წ., წიგნი III, გვ. 188.

² Н. Никол а д з е, Основные изъясны дворянских школ, Газ. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3186.

რომ სახალხო სკოლები წარმოადგენდნენ არა მარტო წერა-კითხვის უბრალო ფაბრიკებს, არამედ ნამდვილად განმანათლებელ ისეთ სკოლებს, რომლებიც გავლენას მოახდენენ ხალხის გონებრივ და ზნეობრივ განვითარებაზე¹.

იმისათვის, რომ სკოლას ხალხის მიმართ ეს მოვალეობა შეესრულებინა, იგი ნამდვილად მისაწვდომი უნდა გამხდარიყო მშრომელთა შვილებისათვის.

ნ. ნიკოლაძეც მოითხოვდა, რომ „გონებრივი და ყოველგვარი სხვა სახის შრომა უნდა მოეწყოს... მშრომელთა სრულს თანასწორობაზეო“². ამ შეხედულების წამოყენებით ნ. ნიკოლაძე, ცხადია, უპირველეს ყოვლისა ილაშქრებდა განათლების იმ წოდებრივი პრინციპის წინააღმდეგ, რომელიც მეფის-დროინდელ რუსეთში იყო გაბატონებული.

ნ. ნიკოლაძე წოდებრივი სკოლის შეუირეებელი მტერია იყო. ეს სკოლა კი, როგორც ვიცით, ძველ რუსეთში არსებობდა არა მარტო ბატონყმობის დროს, არამედ მისი გაუქმების შემდეგაც, როდესაც ჩვენში, „აზნაურობაზე და გვარიშვილობაზე დამყარებული ბატონ-ყმობის მაგიერათ... ჯიბის სისქელეზე და მიწის უფლებაზე... დაფუძნებული ახალნაირი ბატონყმობა დაარსდა“³.

ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად ამტკიცებდა, რომ „რეფორმას“ გლეხთა ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის არსებითად არაფერი გაუკეთებია. როგორც ამ აზრის მომხრე, იგი ებრძოდა გასული საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილ ქართველ პუბლიცისტს მოსე ქიქოძეს, რომელიც ეურნალ „მნათობის“ მკითხველებს არწმუნებდა, თითქოს ბატონყმობის გაუქმება „საუკუნოდ ბოლო მოუღო მუქთა მკამლებს“⁴, ბოლო მოუღო სოციალურ განსხვავებებსო.

¹ [Н. Николაძე], К слову о народном образовании, Газ. «Обзор», 1878 г., № 254.

² ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 236.

³ ნ. ნიკოლაძე, მნათობს, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 85.

⁴ მ. ქიქოძე, საქართველოს მომავალი, ეურ. „მნათობი“, 1870 წ., № 1, გვ. 49.

ნ. ნიკოლაძე, როგორც ვთქვით, ამ საკითხში დიამეტრალურად საწინააღმდეგო შეხედულებების იყო და ამტკიცებდა, რომ ბატონყმობის გაუქმებას არსებითად არც მუქთამქამქლე-ბი და არც სოციალური განსხვავებანი არ მოუხსნიაო. ამ აზრს ავითარებდა იგი ჟურნალ „მნათობის“ და მისი თანამშრომლის მოსე ქიქოძის წინააღმდეგ მიმართულ წერილში, რომელშიაც ირონიულად დასცინოდა მ. ქიქოძის გულუბრყვილო შეხედუ-ლებებს „რეფორმის სიკეთეზე“ და იქვე მწარედ შენიშნავდა: „ვინ იტყვის ამას ერთობ ყმაწვილი კაცის გარდა? ყმაწვილის მეტს, ვის ექნება აფარებული თვალებზე ამ ნაირი ეარდის-ღერი სათვალეები?“¹.

მ. ქიქოძის წინააღმდეგ მიმართული თავისი აზრის სისწო-რის დასამტკიცებლად ნ. ნიკოლაძე „დროების“ მკითხველს ურჩევდა გასცნობოდა საჩხერის სკოლის შესახებ ამ გაზეთში (1870 წ., № 19) დაბეჭდილ კორესპონდენციას, რომელშიაც ავ-ტორი იტყობინებოდა: „...სოფ. საჩხერეს, საცა კეთილშობა-ლები აგრეთვე თავის ხარჯით მართავენ სკოლას, არ აპირე-ბენ გლეხების მიღებას სკოლაში. „გამჟურული ყაძახის შვილს ჩემი შვილი როგორ ამოუჯინო გვერდშიო?“ — იძახის თურმე იქაური თავად-აზნაურობა. ღმერთმანი, დროა დავანებოთ თავი აწისთანა ხეპრულ ამპარტავნობას და შთამომავლობით ტრაბა-ხობას. რით ვერ გავიგეთ ამდენი ხანი, რომ მარტო თავადის და აზნაურის შვილობა კაცს არავითარ ღირსებას არ აქ-ლევს?“².

თავადაზნაურობის ასეთ „ხეპრულ ამპარტავნობას“ ებრძო-და არა მარტო „დროების“ კორესპონდენტი. მისი დაუღალავი მტერი იყო, როგორც ვთქვით, უპირველეს ყოვლისა თვით ამ გაზეთის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი ნ. ნიკოლაძე, რომელიც, წოდებრივი სკოლის მომხრეთა წინააღმდეგ, მოითხოვდა სა-ხალხო განათლების ფართო დემოკრატიულ ნიადაგზე დაყე-ნებას და ამ მიზნით საყოველთაო და სავალდებულო სწავლე-ბის შემოღებას. „ადამიანთა ყველა საზოგადოების, თვითეუ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, მნათობს, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 86.

² შინაგანი ცნობები, გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 19.

ლი ხალხისა და სახელმწიფოს უმნიშვნელოვანესი, უმაღლესი მოვალეობაა, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — ...მისცეს ამ საზოგადოებისა და ხალხის გამოუკლებლი ყველა წევრს, სულ უკანასკნელი, ელემენტარული, დაწყებითი განათლების მინიმუმი მაინც¹. ამისათვის კი, მიუთითებდა იგი, საჭიროა, რომ „ხალხს მიენიჭოს... სწავლის უფლება სავსებით უფასოდ“².

ხალხის სავალდებულო და უფასო განათლების პირველი მსახურნი, ნ. ნიკოლაძის აზრით, უნდა ყოფილიყვნენ სახალხო სკოლები, რომელთა დაარსებასა და ხელმძღვანელობას იგი სახელმწიფოს ერთ-ერთ უმთავრეს მოვალეობად თვლიდა.

სახელმწიფოს მიერ შექმნილ სახალხო სკოლებს ნ. ნიკოლაძე უპირისპირებდა იმ დროს არსებულ ე. წ. „კერძო სკოლებს“, რომლებიც სწავლის ქირის სიძვირისა და მრავალი სხვა მიზეზის გამო მხოლოდ მდიდართა შვილებისათვის იყო მისაწვდომი.

ამასთან ერთად ნ. ნიკოლაძე დიდი პრინციპულობით ილაშქრებდა „შინაური აღზრდის დამაჩლუნგებელი სისტემის“³ წინააღმდეგ; იგი ამტკიცებდა, რომ ვინაიდან ადამიანი სოციალური არსებაა, ამიტომ ცხოვრებისათვის მისი მომზადება ყველაზე უკეთ საზოგადოებრივი აღზრდის საშუალებით შეიძლებაო. ასეთი აღზრდის ერთ-ერთ მთავარ ორგანოს, ნ. ნიკოლაძის აზრით, საერთოდ სკოლა და, კერძოდ, სახალხო სკოლა წარმოადგენს.

ნ. ნიკოლაძის რწმენით, საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის ახალგაზრდობის მომზადებელი სკოლა თავისუფალი უნდა ყოფილიყო ეკლესიისა და სამღვდელოების ყოველგვარი ზეგავლენისაგან. რადგან, ამბობდა იგი, ყველგან, სადაც კი სახალხო განათლებას კლერიკალები დაეუფლნენ, „ნელ-ნელა აღ-

¹ Н. Ник о л а д з е, Основные из'яны двор. школ, Гиз. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3186.

² ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 239. ✓

³ იქვე, გვ. 211.

მოიწნდა, რომ ხალხი განათლების მაგიერ უფრო და უფრო ბნელდებოდა“¹.

ნ. ნიკოლაძის სწორი შეფასებით, არსებითად, ახალგაზრდობის გონებრივ ამბლლებას დიდად არ უწყობდა ხელს მეფის მთავრობის 1864 წლის ცნობილი სასკოლო წესდებაც, რომლის თანახმად, განმარტავდა იგი, სახალხო განათლებაზე სასულიერო წოდებას განსაკუთრებული გავლენა ჰქონდა მინიჭებული; მთელი სწავლა-განათლება უეციი ხუცების ხელში იყო მოქცეული, თვითეულ სკოლას მეთაურად „ხუცესი ჰყავდა მიჩნეული, ადგილობრივი მემამულე — მზრუნველად... [და] ექვემდებარებოდა არქიელს, ისპრავნიკს და კიდევ ათას აწისთანა ჯანდაბას“².

ნ. ნიკოლაძემ, ცხადია, კარგად იცოდა, რომ სასკოლო საქმის ამგვარი მდგომარეობის ძირფესვიანად შეცვლა ბურჟუაზიულ-მონარქიული წყობილების პირობებში წარმოუდგენელი იყო. ამიტომ მას ეს მიაჩნდა მომავლის საქმედ, როდესაც სახელმწიფოებრივი ცხოვრება ნამდვილად სახალხო საფუძველზე აიგებოდა და საყოველთაო სამართლიანობა დამყარდებოდა.

მომავლის პრაქტიკულ ამოცანად თვლიდა იგი თავის იმ პროგრესულ მოთხოვნასაც, რომ ხალხში სწავლის გავრცელებას „თვით [სახელმწიფო] უნდა შეუდგეს, დაახარჯოს მას ხალხიდან ანაკრეფი გადასახადი და ხალხს ძალდატანებითაც (ე. ი. სავალდებულო სწავლების შემოღებით — ვ. ზ.) გაანათლებინოს ახალგაზრდობა“³.

ნ. ნიკოლაძე ადვილად ახერხებდა თავის მრავალ სტატი-აში ნათლად ეჩვენებინა ის მტრული დამოკიდებულება, რომელსაც მაშინდელი გაბატონებული კლასები და მათი მთავრობები იჩენდნენ სახალხო განათლების საქმისადმი. იგი ფაქტებით ხელში ნათელყოფდა, თუ როგორ სწირავდნენ ევროპის ბურჟუაზიულ-მონარქიული სახელმწიფოები სახალხო განათ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, მნათობს, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 82.

² ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 232.

³ ნ. ნიკოლაძე, მნათობს, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 82.

ლების ინტერესებს თავის მილიტარისტულ მიზნებს, და ამის გამო წერდა: „საზღვარგარეთელ სახელმწიფოებში აქამომდე მთელი ხალხის შემოსავალი ჯარზე და სხვა ამავე გვარ საგნებზე იხარჯება, ისე რომ აღსაზრდელად აღარა რჩება რა“¹.

კრიტიკის ასეთსავე ცეცხლში ატარებდა ნ. ნიკოლაძე ცარიზმის რეაქციულ საგანმანათლებლო პოლიტიკას რუსეთში, სადაც, მისი ცნობებით, „ერთი მოწაფე იფელებოდა 82,5 წცხოვრებზე“².

ეხებოდა რა სახალხო განათლების ბიუჯეტის მეფისდროინდელ მდგომარეობას საქართველოში, კერძოდ კი თბილისში (1875 წ.), ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავდა, რომ მაშინ როდესაც ქალაქის ხელმძღვანელთა „განაწილებით“ ქალაქის მმართველობის შესანახად იხარჯებოდა საქალაქო ბიუჯეტის 18,4%, პოლიციისა და სახანძრო რაზმისათვის 16,3%, ქალაქის კეთილმოწყობისათვის გათვალისწინებული იყო 13,2%, ხოლო სახალხო განათლებისათვის — მხოლოდ 2,8%³.

ამავე წერილში ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავდა როგორც სამარცხეინო ფაქტს, რომ მაშინ როდესაც ქალაქი თავისი „უპრავისათვის“ წლიურად ხარჯავდა 80.000 მანეთს, სახალხო განათლებისათვის იგი ძლივს იმეტებდა 6.000 მანეთს. ნ. ნიკოლაძე აღმაშფოთებლად თვლიდა იმას, რომ ქალაქის თვითმმართველობა „თავისი ხარჯით არ ინახავდა არც ერთ სამოქალაქო სსწავლებელს, მოსახლეობის იმ ფენათა შვილებისათვის განკუთვნილს, რომელთა ისედაც უმწეო მდგომარეობას კიდევ უფრო ართულებდა მათი უსწავლელობა და უცოდინარობა“⁴.

ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად შენიშნავდა, რომ მეფის მთავრობის ასეთი „ღონისძიება“ უდიდეს დაბრკოლებად ელობებოდა უპირველეს ყოვლისა „გაუბედურებულ ღარიბებს...“

¹ ნ. ნიკოლაძე, მნათობს, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 81. ✓

² [Н. Никол адзе], К слову о народном образовании, Газ. «Обзор», 1878 г., № 254.

³ [Н. Никол адзе], Задачи городского хозяйства, Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 112.

⁴ იქვე.

რომლებიც თუშც ისწრაფვოდნენ განათლებისადმი, მაგრამ მისი მიღება არ შეეძლოთ“¹.

თავის პუბლიცისტურ წერილებში ნ. ნიკოლაძეს არა ერთხელ აღუნიშნავს ქართველი ხალხის დიდი, თითქმის უსაზღვრო მისწრაფება განათლებისადმი. ეხებოდა რა ამ საკითხს, მისი გაზეთი „ობზორი“ წერდა: „სიმაართლეს მოკლებულია ის აზრი, რომ თითქოს [ქართველი] გლეხები სკოლების მოსაწყობად და შესანახად საჭირო თანხების გაღებაში სიძუნწეს იჩენდნენ... სიმაართლეს მოკლებულია ისიც, რომ თითქოს მათ არ ესმოდეთ სწავლის სარგებლობა და ინდიფერენტულად ეკიდებოდნენ სასკოლო საქმეებს... თუ საკითხს უფრო ახლო გავეცნობით, იგი გაგვაკვირვებს კიდევაც იმ დიდი სურვილით, რომელსაც გლეხები სკოლებში შვილების მიბარებისადმი იჩენენ... ამის დასადასტურებლად ჩვენ ვურჩევდით სხვა აზრის მქონეთ, რომ 25 აგვისტოდან 1 სექტემბრამდე გაჩერებულიყვნენ ქუთაისის სასწავლებლების კარებთან. აქ ასინი, აზნაურებთან და სასულიერო წოდების პირებთან ერთად, მრავლად შენიშნავდნენ ცრემლმორეულ გლეხებს, რომლებიც ემუდარებოდნენ უფროსებს მათი შვილების ჩარიცხვას სასწავლებელში, მაგრამ ამ თხოვნაზე ყველანი პასუხად ისმენდნენ ერთსა და იმავე საბედისწერო სიტყვებს: „ადგილები არ არისო...“ სკოლაში ჩარიცხვაზე უარის მიღების გამო რამდენიმე ყმაწვილმა განაცხადა: თავს რიონში დავიხრჩობთო. საკვირველია, მაგრამ მათი თხოვნა შეისმინეს და ამრიგად სიკედილს გადაარჩინეს. ამის შემდეგ განა ცოლისმწამებლად არ უნდა ჩაითვალოს ის, ვინც იმ ხმებს ავრცელებს, რომ თითქოს გლეხებს შეგნებული არ ჰქონდეთ სწავლის სარგებლობა?.. ზემონათქვამი ნაილად ამტკიცებს, რომ საერთოდ ხალხს და [კერძოდ] გლეხობას თავისი ბავშვების განათლების უდიდესი სურვილი აქვთ“², — ასკენიდა „ობზორი“.

ეხებოდა რა სწორედ ამ საკითხს, ნ. ნიკოლაძე მართებუ-

¹ [Н. Ник о л а д з е], [Передовая], Газ. «Тифл. Вестник», 1875 г., № 127.

² Народные школы Кут. губ. Газ. «Обзор», [Передовая], 1878 г., № 240.

ლად შენიშნავდა: „...ადგილობრივ მოსახლეობას რომ გულ-
რწმელად სურს სწავლა, ეს იმ დამოკიდებულებიდან ჩანს,
რომელიც მან სახალხო სკოლებისადმი გამოიჩინა, მათი დაა-
რსების პირველი დღიდანვე. უნდა აღინიშნოს. რომ ჩვენში
განათლებულობას არა აქვს ის უპირატესობანი, რომლებმაც
სასკოლო საქმის განვითარებას ასეთი ბიძგი მისცეს რუსეთის
შიდა გუბერნიებში. ჩვენში არ არსებობს საყოველთაო სამხე-
დრო ვალდებულება და ამასთან დაკავშირებული „უფლებები
განათლების გამო“. ჩვენი მოსახლეობა ბავშვებს სკოლაში
გზავნის მხოლოდ იმ შემთხვევაში, რომ წერა-კითხვის ცოდნა სა-
სარგებლოა, ხოლო უმეტრება — საზიანო. მისი (ე. ი. მოსახ-
ლეობის — ვ. ზ.) მზადყოფნა სასოფლო სკოლების შესანახად
საქირო მსხვერპლისა და გადასახადის გასაღებად ხომ უეჭ-
ვოა, რადგან ჩვენში სახსრების უქონლობის გამო ჯერ სასოფ-
ლო სკოლა არ დახურულა“¹.

ნ. ნიკოლაძე ყოველთვის განსაკუთრებული გულისყურით
ეკიდებოდა ჩვენი ხალხის, გლეხობის ასეთ ლტოლვას განათ-
ლებისადმი, მის მზადყოფნას შრომითა და ფულით მიეღო სა-
ქირო მონაწილეობა სახალხო სკოლების მშენებლობაში. ამის
შესახებ მოგვითხრობს ნ. ნიკოლაძე რაჭიდან გამოგზავნილ და
ჩვენ მიერ უკვე მოხსენიებულ კორესპონდენციაში, რომელიც
თავის დროზე გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნდა.

„...გარემოება, რომელიც იქცევს რაჭაში მოგზაურის ყურად-
ღებას, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — სასოფლო სასამართლოებისა
და სკოლების სახლების მდგომარეობაა (ხაზი ჩვენია ვ. ზ.).

არსად, არც ოსეთში. არც სამეგრელოში და ინერეთში არ
მინახავს მე ამისთანა ლაზათიანი. შნოიანად გამოჯიჩქნული და
ხეირიანად გაწყობილი სახლები. როგორც რაჭაში. თითქო სა-
განგებოდ აუშენებიათ ისინი უკეთეს და უმაღლეს ადგილას,
ისე რომ მოგზაური შორიდან მოჰქრავს იმათ თვალს და შო-
რიდამვე გულს უხარებს იმას მათი ახალი კედლების, დიდრო-

¹ [Н. Николадзе]. Съезд народных учителей. [Переловая].
Газ. «Обзор», 1878 г., № 159.

ნ- ფანჯრების და ჩინებული სახურავის დანახვა. ყველა ერთნაირადაა გაშენებული: ქვედა ეტაჟი შეტყეილი და შელესილი, სკოლისათვისაა დანიშნული. ზედა ეტაჟს კი ნათალი ფიცრის კედლები აქვს; ის სოფლის სასამართლოს შეიცავს... ეს სახლები გლენკაცობას აუშენებია (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

...შევიდეთ სკოლაში. შიგნით სკოლა სწორედ იმნაირივე სასამოვნო სანახავია, როგორც გარედან. შიგ გვარიანად გაკეთებული საჯდომები და სტოლები დგანან; ერთის მხრივ მასწავლებლის ადგილია დატოვებული, მეორე მხრივ შავი საწერი ფიცარი (დოსკა). ორი დანარჩენი მხარე ყმაწვილებს უკავიათ. კედლებზე სხვადასხვა ანაბანასი და ბუნებითი საგნების სურათები ჰკიდია. კუთხეში ბუხარია. ერთის სიტყვით ყველაფერი, რაც კი გლენის ზელით გაკეთდებოდა, რასაც რაჭაში მოახერხებდა კაცი, კარგად და გულის სასიამოვნოთაა გამართული და გაკეთებული (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.).

ყმაწვილების შეხედულობა კიდევ უფრო სასიამოვნოა. უმეტესი ნაწილი იმათგანი ცხრა, ათი, თორმეტი წლის ყმაწვილებია.

უმეტეს ნაწილს ცოცხალი პირის სახე, გონიერი თვალები, ნიჭიერი გამოხედულობა აქვს. მასწავლებელი, ალბად, ყოველივეს უნდა გრძნობდეს სწავლის დროს, რომ ამისთანა ყმაწვილებზე შრომა დაკარგული არ იქნებაო, და ჩვენი ქვეყნის კაცს ამ ყმაწვილების დანახვა გულს უნდა უკეთებდეს, იმედს უნდა აძლევდეს უკეთესი მომავლის და ბედისას. ვისაც ჩვენი ქვეყნის მომავალი არა სწამს, ვისაც ჩვენი ხალხი უსაზღვროდ არ უყვარს, მოვიდეს ის ამისთანა სკოლაში, დააკვირდეს ამ ყმაწვილებს და თუ მისი გული იმედით და სიყვარულით არ აივსოს, ცუდი კაცი დამიძახოს“¹.

სასკოლო მშენებლობაში ხალხის ასეთი აქტიური მონაწილეობის მიუხედავად, მისი ქსელი ჩვენს ქვეყანაში იმ დროს მეტიმეტად მცირე იყო და სანახევროდაც ვერ აკმაყოფილებდა ხალხის იმ დიდ მოთხოვნილებას განათლებაზე, რომლის შესა-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], იმერეთის ამბები, გაზ. „დროება“, 1973 წ., № 27.

ხედაც ზემოთ გვექონდა საუბარი. როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა გასული საუკუნის 70-იან წლებში, ჩვენში „...სახალხო სკოლებას რაოდენობა თითებზე ჩამოსათვლელი“¹ იყო.

მართალია, ამ სიტყვებით ნ. ნიკოლაძე გამოხატავდა 1871 წლისათვის ჩვენში არსებულ სასკოლო ქსელის მდგომარეობას, მაგრამ, მიუხედავად ზოგიერთი ღონისძიებისა, იგი რაღაცაღურად არც შემდეგ შეცვლილა, თუმცა განათლების მსურველთა რაოდენობა არათუ მცირდებოდა, არამედ განუწყვეტლივ იზრდებოდა. ეხებოდა რა იმ დისპროპორციას, რომელიც განათლებისადმი ხალხის მისწრაფებასა და სკოლებით მის დაკმაყოფილებას შორის არსებობდა, ნ. ნიკოლაძე გასული საუკუნის 70-იანი წლების მიწურულში წერდა: „სხვა ადგილებში ძალით ერეკებიან ბავშვებს სკოლებში, აქვეყნებენ დადგენილებებს სავალდებულო სწავლების შესახებ, მოწაფეებს ანიჭებენ ექსტრაორდინალურ შეღავათებსა და უფლებებს. ჩვენში კი, ამის გარეშეა, კერძო სასწავლებლებიც კი, რომლებიც არაერთად უფლებებს არ იძლევიან, გაჭედილია მოსწავლეებით, მაგრამ ამ სასწავლებლებში მოხვედრილ იღბლიანთა რიცხვი მაინც არ შეადგენს მეოთხედსაც კი იმ უიღბლოებისა, რომლებსაც ეს ბედნიერება არ ხვდათ წილად... ამ საქმისათვის შეელა კი ადვილზე ადვილია: ოღონდ სკოლების გახსნის სურვილი იყოს, თორემ მოწაფეება თავის თავად მოიძებნებიან“².

მოურიდებლად ამხილებდა რა მეფის მთავრობის მტრულ პოლიტიკას ჩვენს ქვეყანაში სასკოლო ქსელის გაფართოების მიმართ, რის გამართლებასაც მისი ბიუროკრატია იმ ყალბი მოტივით ცდილობდა, რომ თითქოს სახელმწიფოს ამისათვის საჭირო სახსრები არ მოეპოვებოდა, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ თითქოს სასწავლებლების გახსნისათვის საჭირო სახსრები ჩვენ არ გავაჩნდეს, ზედმეტია. როდესაც საჭიროა, ჩვენში ადვილად პოულობენ სახსრებს იმ კერ-

¹ Н. Скандели [Н. Николадзе]. Отыски о Кавказе, Газ. «СПб Ведомости», 1871 г., № 220.

² [Н. Николадзе], Недостаток учебных заведений, Газ. «Обзор», 1878 г., № 225.

ძო პირთა შესაწევნად, რომლებსაც არაყის სახდელი ქარხნები-
სა და სხვადასხვა ფერმების მოწყობა სურთ¹. მეტიც, ნ. ნი-
კოლაძის სიტყვებით, ეს თანხები ძალიან ხშირად უღარესად
ფულქსავატური საქმისთვისაც გამოჩნდებოდა ხოლმე, მაგრამ
სახალხო განათლების საჭიროებისათვის მისი მონახვა ყოველ-
თვის სჭირდაო. „ჩვენში ყოველთვის მოიძებნება ხოლმე, —
წერდა ნ. ნიკოლაძე, — სახსრები და ისინი ელვის სისწრაფით
იხარჯება ათიათასობით, როდესაც რომელიმე პაწია მრისხანე
უფროსი, თავისი ფანტაზიის დასაკმაყოფილებლად, შვეულ-
კედელზე ხეების დარგვას, გასართობი შადრევანის მოსაწყო-
ბად უჩვეულო წყალსადენის გაყვანას ან უცნაური ილუმინა-
ციის გამართვას მოისურვებს. მაგრამ, როგორც კი წამოიჭრება
საკითხი სახალხო განათლებისათვის თუნდაც გროშების გაღე-
ზის შესახებ, მაშინ აღმოჩნდება, რომ ამისათვის საჭირო სახ-
სრები ჩვენ არ მოგვეპოვება, რომ სათანადო მუხლით ამისათ-
ვის თანხები გათვალისწინებული არ არის, რომ ჩვენ საერთოდ
ღარიბნი ვართ და. ერთი სიტყვით, მოპყვებიან
ისეთ წუწუნს, რომ ის უმაჰაცეს ადამიანსაც კი დააფიქრებს და
ყველაფერზე ხელს ჩააქნევინებს“².

როგორც ვიცით, სასკოლო მშენებლობის საქმისადმი ასე-
თი გულცივი დამოკიდებულება, მისი „წაყრუება“, და ხში-
რად ხელის შეშლაც ის ერთ-ერთი „ლონისძიება“ იყო, რომე-
ლიც პირდაპირ შეესაბამებოდა მეფის მთავრობის პოლიტიკურ
ინტერესებსა და მიზნებს ჩვენს ქვეყანაში.

ნ. ნიკოლაძეს ეს კარგად ესმოდა, და ამიტომ იგი, პრესაში
მეფის ბიუროკრატიის წინააღმდეგ გალაშქრებასთან ერთად,
მიმართავდა ხალხს, რომ მას სასკოლო მშენებლობის საქმეში
გამოეჩინა საჭირო ინიციატივა, ხელი მოეკიდა და ბოლომდე
ჩიეყვანა ეს დიდი საქმე. „ვინ ებრძვის ჩვენში ამ სენს (ე. ი.
განათლების დაბალ დონეს — ვ. ზ.), ვინ ცდილობს მის მოს-

¹ [Н. Николაძე]. Недостаток учебных заведений, Газ. «Обзор», 1878 г., № 225.

² Н. Скандели [Н. Николაძე]. Отрывки о Кавказе, Газ. «СПб Ведомости» (Письма к редактору) Кутаис, 12.3. 1872 г., ნ. ნიკოლაძის ხელნაწერი ტექსტი. საქ. სსრ სახელ. საჯარო ბიბლიოთეკა, ნ. ნიკოლაძის პირადი არქივი, საქ. № 3/14.

ბობას? ჩვენ ყველანი შევჩერებივართ მთავრობას და მოვე-
ლით, რომ ის ყველგან სკოლებს დაგვიხსნის და გაგვიმარ-
თავს...

...ჩვენ რომ ჩვენი სარგებლობა გვესმოდეს და ჩვენ მდგო-
მარეობაზედ რომ ვზრუნავდეთ, განა ჩვენ თვითონ ამდენ ხანს
ათ იმოდენ სკოლებს არ გავმართავდით, რამდენიც ჯერ ჩვენ-
ში მთავრობას გაუხსნია?

...დროა თვალი გამოვახილოთ და დავრწმუნდეთ, რომ დამ-
ხმარებელი და გამყეთებელი ჩვენ ჩვენს თავზე უკეთესი არა-
ხოდეს არ გვეღირსება (ხაზი ჩვენაა — ვ. ზ.). დროა დავრ-
წმუნდეთ, რომ მართო ჩვენი საკუთარი ნიადაგი, დაუშრომე-
ლი და დაუღალავი შრომა მოგვცემს ჩვენ კეთილდღეობას და
წარმატებას აღირსებს ჩვენს ქვეყანას¹. — წერდა ნ. ნიკოლა-
ძე.

საყვედურის ზემოხსენებული სიტყვები, ცხადია, ავტორი-
მერ მიმართული იყო როგორც მეფის მთავრობისადმი, ისე
ქართველი საზოგადოების იმ შეძლებული და „განათლებული“
ნაწილისადმი, რომელიც სახალხო განათლების საქმისათვის
ფაქტიურად არაფერს აკეთებდა და, ამიტომ, ამ საქმეზე თუ
ეინმე ზრუნავდა ჩვენში, ისევ მშრომელი ხალხი, გლეხობა.
უსაყვედურებდა რა სახალხო განათლების საქმისადმი ასეთი
უპასუხისმგებლო დამოკიდებულების გამო იმდროინდელ ინ-
ტელიგენციას, ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად შენიშნავდა: „...ამ
საქმეზე (ე. ი. სწავლა-განათლებაზე, სკოლების გახსნაზე —
ვ. ზ.) განა მართო გლეხკაცობა უნდა შრომობდეს?.. განა არა-
ვის მოვალეობაა მათი დახმარება და ხელის გაწყობა?

სხვა ქვეყნებში შემძლე საზოგადოება თვითონ თავის ხარ-
ჯით ხსნის ზოლმე სკოლებს და თითქმის ყველგან, გახსნილ
სკოლებს სხვადასხვანაირი შემწეობას აძლევს. არათუ საზღვარ-
გარეთ, თვითონ რუსეთშიაც კი ხანია, რაც გამართულია ისე-
თი საზოგადოება (Комитет грамотности), რომელიც
თავის ხარჯით ბეჭდავს და სხვისგან დანაბეჭდ სახელმძღვანელო
წიგნებს ყიდულობს, სახალხო სკოლებში უფასოდ ან იაფფა-

¹ ნ. სკანდელ • [ნ. ნიკოლაძე]. [მოწინავე]. გაზ. „დროება“, 1876 წ.,
№ 31.

სად დასარიგებლად. რა იქნებოდა, ვითომ, ჩვენშიაც რომ 'გამართულიყო და დაწყებულიყო ამნაირივე საქმე?' განა დიდო რამ უნდა მის კეთილად წაყვანას? განა მოიძებნება ჩვენში იმოსთანა უემური პირი, რომელიც ამისთანა საქმეს: ერთ-ორ აბაზს და თითო ოროლა მანეთს არ შესწირავდა წელიწადში, თუ რომ ხეირიანი პირები ამ საქმეს მტკიცედ შეუდგებოდნენ და ყველას, ერთად და ცალ-ცალკე, შემწეობას და დახმარებას მოთხოვდნენ?... არა, ამ საქმეს, ვისმე მისი დაწყება რომ მოენდომა, ჩინებული გავლენა და მომავალი მოელოდა, მაგრამ არც ერთს ჩვენს ყმაწვილებთაგანს ამისთანა სასარგებლო, აუცილებლად საჭირო და ადვილი შრომა და ტვირთი არ უკისრია.

გაიხსენეთ ახლა, რამდენია ჩვენში ისეთი „განათლებული“ ახალგაზრდა, რომელიც ჩვენი ხალხის ხარჯით გამოზრდილა, სწავლა მიუღია და რუსეთში გაგზავნილა, რომელთაც ჩვენივე ხალხის ფულებით ის ვითომ „უმაღლესი“ სწავლა მიუღიათ, რომელმაც იმათ მომავლის და დიდკაცობის კარები დაუფელა. გაიხსენეთ, რამდენს ამისთანა ახალგაზრდას აქვს ჩვენში, ღლეს, 'ას-ასი და ორას-ორასი თუმანი ჯამაგირად, და მითხარით, ასი ფარა გადუღვიათ ამ ვაჟებატონებს იმ ხალხის დასახმარებლად, რომელმაც ისინი გამოზარდა და კაცად გამოიყვანა, რომელმაც თავისი დამშეული ხელით მონაგები ფული იმათ დაახარჯა და ღლესაც მათ ძმებს და ნათესაეებს ახარჯებს? ხომ არა? და ღლეს, როცა ხალხი თვითონ თავისი შვილების გაზრდას და სწავლებას იწყებს, ეს უმაღლური და უგვერდული ყმაწვილები გულხელდაკრეფილი რჩებიან, თითქო იმათ არაფერი ვალი ემართოთ ხალხისა, თითქო მათი სინდისი არც ერთხელ იმათ არ ამხელდეს და არ ეუბნებოდეს: ამ მშრომელი და კეთილმონდომილი ხალხის დახმარება, მისი შვილების აღზრდის გაადვილება თქვენი აუცილებელი ვალაიაო...

მაგრამ, როგორ არ იფიქროს კაცმა, რომ იქნება ღმერთს ამისთანა ვაჟებატონების გაჩენის დროს სინიღისის დატანება დავიწყებოდეს?“, — დასძენდა მწარედ ნ. ნიკოლაძე:

¹ ნ. სკანდელ • [ნ. ნიკოლაძე], იმერეთის ამბები, გაზ. „ღრთება“, 1873 წ., № 27.

ჩვენ ერთხელ უკვე შევეხეთ და აქ კიდევ განმეორებით აღვნიშნავთ იმ დიდ ენთუზიაზმს, რომელიც ჩვენი ქვეყნის მშრომელმა მოსახლეობამ, საჭიროების დროს, სასკოლო მშენებლობაში გამოიჩინა. ეხებოდა რა ამ საქმის მდგომარეობას, კერძოდ ქუთაისის გუბერენიაში, გაზეთი „ობზორი“ წერდა: „1874 წელს თითქმის ყველა [სასოფლო] საზოგადოებამ გამოთქვა სურვილი სკოლების გახსნის შესახებ. მათ გამოიტანეს დადგენილება სასკოლო შენობების ასაგებად და მასწავლებლის შესანახად გლეხობისაგან კომლზე 50 კაპ. შეგროვების შესახებ“¹.

იმავე „ობზორის“ ცნობით, შორაპნის მაზრის გლეხობას ორკლასიანი ნორმალური სკოლისათვის საკუთარი მასალითა და შრომით ისეთი შენობა აუგია, რომლის ღირებულება 10.000 მანეთს შეადგენდა, ხოლო სწავლის დაწყებიდან ერთი კვირის შემდეგ ამ სკოლაში იმდენი ახალგაზრდა მისულა, რომ „ბევრს უადგილობის გამო უარი ეთქვა“².

ასეთი ყოფილა მშრომელი მოსახლეობის ფართო ფენების დამოკიდებულება სახალხო სკოლებისადმი პირველ ხანებში, მაგრამ, როგორც ნ. ნიკოლაძე და მისი გაზეთი „ობზორი“ გადმოგვცემენ, შემდეგ ეს მდგომარეობა დიამეტრალურად საწინააღმდეგო სურათით შეცვლილა. მალე გლეხობას ამ სკოლებზე გული აუცრუებია და ზოგან მათი დახურვაც მოუთხოვია.

ეხებოდა რა მოსახლეობის მიერ სახალხო სკოლებზე გულის აცრუების ასეთ ფაქტებს, „ობზორი“ სამართლიანად წერდა: „სკოლებმა დაცარიელება იწყეს. იქ სადაც ადრე 60 მოწაფე ითვლებოდა, ამჟამად მხოლოდ 5 ან 6 ბავშვი ძლივს-ღა მოიძებნება. გლეხებს სკოლისა და მასწავლებლის შესანახი ფულის გადახდის სურვილიც დაეკარგად. გლეხებს ამ სკოლებიდან გაჰყავთ თავიანთი შვილები. მრავალ ადგილას, საზოგადოებებმა დაადგინეს იმ სკოლების დახურვა, რომლებიც, მა-

¹ Народные школы Кут. губ. Газ. «Обзор», [Передовая], 1878 г., № 227.

² Народные школы Кут. губ. Газ. «Обзор», [Передовая], 1878 г., № 240.

თი აზრით, ნაკლებ სასარგებლონი იყვნენ მოსახლეობისათვის“¹.

რას უნდა გამოეწვია გლეხობის ასეთი გულაცრუება სახალხო სკოლებზე? რა უნდა ყოფილიყო ამ სამწუხარო მოვლენის მიზეზი?

სხვა მიზეზებს შორის ერთ-ერთ მთავარ და ძირითად მიზეზს, როგორც „ობზორი“ წერდა, ის წარმოადგენდა, რომ „სასკოლო პროგრამები და სასკოლო სწავლება გლეხის არსებითს, რეალურ მოთხოვნებს სრულებით არ შეესაბამებოდა“².

ნ. ნიკოლაძის სწორი განმარტებით, ხალხი „თავისი ყოველდღიური პრაქტიკული ცხოვრების თვალებით“ უცქეროდა სწავლას და ამიტომ მოითხოვდა, რომ სკოლას მისი შეილება ცხოვრებაში გამოსადეგი ცოდნითა და უნარით შეეიარაღებინა. სინამდვილეში კი ეს ასე არ ხდებოდა, იმდროინდელი სკოლა „ძლივ-ძლივობით სანახევროდ ასწავლიდა ბავშვებს წერა-კითხვას და როგორც მცირემცოდნეებს ისტუმრებდა... ქვეყნის ოთხივე მიმართულებით“³.

ამ ამბავმა კი, შენიშნავდა ნ. ნიკოლაძე, „სახელი გაუტეხა უდიდესსა და უწმინდეს ძალას — ხალხის გულში ჩასახულ რწმენას განათლებისადმი“⁴.

სახალხო სკოლების დაცარიელების ერთ-ერთ დიდ მიზეზად ნ. ნიკოლაძე სასწავლო პროგრამების იმ გადატვირთულობასა და მოსწავლეთა ძალებთან შეუფარდებლობას თვლიდა, რომლის გამო „ბავშვებს სკოლა ეჯავრებოდათ და მშობლებთან გარბოდნენ“. ამავ მიზეზით ხსნიდა იგი ერთისა და იმავე მოწაფის 2-3 წლით ერთსა და იმავე კლასში დარჩენის ხშირ ფაქტებს, რის გამოც კურსდამთავრებულთა რაოდენობა მეტად უმნიშვნელო ყოფილა მოწაფეთა იმ რაოდენობასთან შედარებით, რომელიც პირველ წელს შედიოდა სკოლაში.

¹ Народные школы Кут. губ. Газ. «Обзор», [Передовая], 1878 г., № 227.

² Съезд народных учителей, Газ. «Обзор», 1878 г., № 238.

³ Н. Ник о л а д з е, На праздники, Газ. «Новое Обозрение», 1888 г., № 1407.

⁴ იქვე.

ეს მდგომარეობა, ნ. ნიკოლაძის აზრით, თავისთავად მიუთითებდა ძველ სკოლის გამოუსადეგრობაზე ცხოვრებაში, რადგან, მისი განმარტებით, სასწავლებლის გამოსადეგრობის სერიოზულ კრიტერიუმს ის ნორმალური თანაფარდობა შეადგენს, რომელიც, ჩვეულებრივ, ამ სკოლაში პირველ წელს ჩარიცხულთა და სწავლა დამთავრებულთა რაოდენობას შორის უნდა არსებობდეს¹.

ხალხის მიერ სწავლაზე გულაცრუების მიზეზთა შორის ნ. ნიკოლაძის „ობზორი“, თავის დროზე, სავსებით სამართლიანად ასახელებდა ისეთ ფაქტებსაც, როგორიცაა: მოსახლეობის საცხოვრებელი ადგილებიდან სკოლების სიშორე, მასწავლებელთა მოუმზადებლობა, არამშობლიურ ენაზე სწავლება და სხვ².

ეხებოდა რა აქ ჩამოთვლილ მიზეზთა შორის პირველსა და მგორეს, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „ასეთი ადგილების (იგულისხმება ქ. ხონი — ვ. ზ.) მცხოვრებლები თვითონ ითხოვდნენ სკოლების გახსნას, თვითონ შოულობდნენ და იძლეოდნენ სახსრებს მათთვის, თვითონ აგებდნენ სასკოლო შენობებს და, ამრიგად, უამრავი გაპირვება უნდა განეცადათ მანამ, ვიდრე თავის თხოვნას შეისრულებდნენ. და სწორედ, თითქოს საგანგებოდ, უკანასკნელ მომენტში იქმნებოდა გაუგებრობა: მცხოვრებლები მასწავლებლის უკმაყოფილონი რჩებოდნენ, ითხოვდნენ უკეთესის დანიშვნას, რომელსაც თავის მხრივ ჯამაგირის გაზრდასაც პირდებოდნენ, მაგრამ სასურველ შედეგს მაინც ვერ აღწევდნენ“³.

როგორც ზემოთ ვთქვით, ნ. ნიკოლაძე მშობლიურ ენაზე ახალგაზრდობის აღზრდა-განათლების ერთი დიდი პროპაგანდისტი და დამცველი იყო ჩვენში. იგი არათუ თეორიულად ემსახურებოდა ამ საქმეს, არამედ პრაქტიკულადაც იბრძოდა მისი განხორციელებისათვის საჭირო საზოგადოებრივ-პოლიტიკ-

¹ Н. Николадзе. Основные изъяны двор. школ. Газ. «Новое Обозрение», 1893 г., № 3176.

² Народные школы Кут. губ. Газ. «Обзор», [Передовая], 1878 г., № 240.

³ Н. Скандели [Н. Николадзе], Отрывки о Кавказе, Газ. «СПб Ведомости», 1871 г., № 220.

კური პირობების შესაქმნელად. ამასთან ნ. ნიკოლაძე იბრძოდა ჩვენებულ საკითხთან დაკავშირებული ისეთი კონკრეტული ამოცანის პრაქტიკულად გადაჭრისათვის, როგორსაც მშობლიურ ენაზე სრულყოფილი სახელმძღვანელოების შექმნა წარმოადგენდა.

ამის გამო იყო, რომ, ნ. ნიკოლაძე ხალხურობის პრინციპის შესაბამისად, წერდა: „...მშობლიური ენა რომ პირველდაწყებითი სახალხო განათლების საფუძველი და იარაღი უნდა გახდეს, ეს მრავალჯერ დაღეჭილი აქსიომაა. მაგრამ, ვფიქრობ, თვით ეს აქსიომა მოითხოვს, რომ ამ სკოლებს მოეპოვებოდეთ მოსწავლეთა მშობლიურ ენაზე შედგენილი ხეირიანი სახელმძღვანელოები. განა შეიძლება ასეთებად ჩიფთვალოს ის წიგნაკები, რომლებშიაც უცხოური ენიდან სიტყვასიტყვით გადმოთარგმნილი, ჩვენი ბავშვების უმრავლესობისათვის გაუგებარი მოვლენები და აზრები აღწერილი? განა რუსული ანდაზებისა და სიმღერების ქართულ ენაზე შესრულებული სიტყვასიტყვითი ან ბჭყარედი თარგმანი შეიძლება შეესაბამებოდეს მშობლიურ ენაზე სწავლების ძირითად აზრს?

...ჩვენი სკოლებისათვის საჭიროა არა თარგმნილი, არამედ ისეთი ორიგინალური (ე. ი. მშობლიურ ენაზე შედგენილი — ვ. ზ.) სახელმძღვანელოები, რომლებშიაც მაგალითები და აღწერანი ადგილობრივი პირობებიდან იქნება აღებული, ხოლო ანდაზები და სიმღერები ხალხური იქნება“¹.

ჩვენი ქვეყნის სინამდვილიდან აღებული მასალის საფუძველზე, და ქართველი ბავშვის ფსიქოლოგიის თავისებურების გათვალისწინებით უნდა ყოფილიყო, ნ. ნიკოლაძის აზრით, შედგენილი ჩვენში სახმარი რუსული ენის სახელმძღვანელოც. ამიტომ ამბობდა იგი კ. დ. უშინსკის „როდნოე სლოვოს“ შესახებ, რომ თუმცა ეს სახელმძღვანელო თავისთავად შესანიშნავია, მაგრამ, მასალის სპეციფიკურობის გამო, „არარუსი ბავშვებისათვის ნაკლებ გამოსადეგიაო. ამასთან დაკავშირებით ნ. ნიკოლაძე წერდა: „მთელ კავკასიაში სულ ათიოდე სახალხო სკოლაა და ისიც უთავბოლოდ გამართული და უყურადღებოდ

მიგდებული. ამ სკოლების მდგომარეობის წარმოსადგენად საკმარისი იქნება იმის გახსენება, რომ იქ მიღებულ ქართველან სომეხ ბავშვებს სწავლის პირველი დღიდანვე ხელში აქერიანებენ უშინსკის „როდნოე სლოვოს“, რომლის საშუალებით მათ თუთიყუშივით უნდა იზეპირონ წმინდა რუსული ანდაზები, არაკები და ლოცვები¹.

აი, ეს იყო, ნ. ნიკოლაძის აზრით, იმის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი, რომ მოსწავლეები იმდროინდელი სახალხო სკოლებიდან „რუსული ენის ისეთივე ცოდნით გამოდიოდნენ, როგორი ცოდნითაც იქ შედიოდნენ“².

აი ეს მდგომარეობა იყო, რომ ერთგვარად ხელს უწყობდა გლეხობის გულაცრუებას სკოლებზე. იგი აიძულებდა ნ. ნიკოლაძეს, და არა მარტო მას, მწვავედ დაეყენებინა რუსული ენის სათანადოდ დამუშავებული სახელმძღვანელოს შექმნის საკითხი.

ასეთი სახელმძღვანელო მართლაც შეიქმნა იმ დროს ჩვენში. ეს იყო იაკობ გოგებაშვილის სახელმოხვეჭილი „რუსსკოე სლოვო“, რომელიც, როგორც ცნობილია, პირველად 1887 წელს გამოიცა თბილისში.

ნ. ნიკოლაძემ თავის დროზე სავსებით სამართლიანად აღნიშნა ისიც, რომ „წერაკითხვის განვითარება და სახალხო განათლება ძალიანაა დამოკიდებული ხალხის მატერიალურ მდგომარეობაზე და შრომისაგან თავისუფალი დროის იმ რაოდენობაზე, რომელიც ხალხს შეუძლია სწავლას მოანდომოს“³.

ამ დებულების წამოყენებით ნ. ნიკოლაძემ არსებითად ერთხელ კიდევ ზედმეტად გაუსვა ხაზი იმ აზრის სისწორეს, რომ მონარქიულ-ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში სკოლა კლასობრივად ჩასიათის რჩება მაშინაც, როდესაც იგი უფასოა, რადგან ამ საქმეში მთავარიც არა სწავლის ქირა, არამედ ის ხარჯები, რომლებიც მშრომელის ოჯახს დასჭირდება სასწავლო წლის მანძილზე მოსწავლე ყმაწვილის შესანახად. „ყველას ჰგონია, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — რომ რაღაც სოფლებში

¹ Н. Скандели [Н. Николадзе]. Отрывки о Кавказе. Газ. «СПб. Ведомости», 1871 г., № 220.

² იქვე.

³ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 231.

სკოლა გაიმართება, ხალხიც გაბედნიერებული იქნებაო. მაგრამ იმას არავინ იხსენებს, რომ ხალხი სკოლაში ყმაწვილებს იშვიათად გზავნის, რადგან გლეხ-კაცობას ყმაწვილი შანსცირია საშრომოდ, და თუნდ კიდევ გზავნიდეს. იქ მართო წერა-კითხვას ასწავლიან, მეტ არაფერს, და ამ წერა-კითხვის სწავლა გლეხ-კაცს ბევრში არაფრად არ გამოადგება, თუ კი იმას შემდეგში არც კითხვის დრო, არც საკითხავი წიგნები არ ექნება“¹.

ასეთი მდგომარეობა იყო, ნ. ნიკოლაძის სიტყვით, იმ დროს საქართველოშიც. ეხებოდა რა რაჰის მაგალითზე სასკოლო ასაკის ბავშვების სწავლაში ჩაბმის დაბალ პროცენტს და მის გამომწვევ მიზეზებს, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „...ერთიანად რომ იანგარიშოს კაცმა, რაჰველი ყმაწვილებია რიცხვი, გამოვა, რომ სკოლებში ათი ყმაწვილიდან სწორედ ერთი დაიარება. მე მიწოდდა ამ სამწუხარო მოვლენის მიზეზი შემეტყო, და ვისაც კი ვკითხე მისი ახსნა, ყველამ ერთიანად მიპასუხა: „ბავშვის სასკოლოთ გამოწყობის, წიგნების ყიდვის, ჩაცმა-დახურვის შეძლება არა გვაქვსო, ბავშვი ჩვენ შინ გვიჰყრია, მწყემსად თუ სამუშაოთო“².

განათლების გზაზე გლეხისათვის შექმნილი ამ დაბრკოლების გადალახვის მთავარ საშუალებად ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა „...ეკონომიური წყობილების სისტემის ისე მოწყობა, რომლით დროსაც სკოლაში ბავშვის გაგზავნით ოჯახს არ დაეკარგება შემოსავლის ნაწილი და ბავშვები აღიზრდებიან ამ უკანასკნელთა შრომის გარეშე“³.

ნ. ნიკოლაძის ამ სწორი და სამართლიანი აზრის განხორციელებაზე ფიქრი მაშინდელ ისტორიულ სინამდვილეში ზედმეტი იყო. იგი ჩვენს ქვეყანაში მხოლოდ დიდმა ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ განახორციელა პირველად.

1 ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], რუსეთის ცხოვრება, პურ. კრებული“, 1873 წ., წიგნი V—VI, გვ. 387.

2 ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], იმერეთის ამბები, ჯაზ. „დროება“, 1873 წ., № 27.

3 ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რს. ნაწ., ტ. I, გვ. 240.

აღიარებდა რა სკოლას „საზოგადოებრივი განვითარების ერთ-ერთ უძლიერეს ფაქტორად“, ნ. ნიკოლაძე, როგორც ეს ჩვენ არა ერთხელ აღგვინიშნავს, მოითხოვდა მისგან ახალგაზრდობის შეიარაღებას ისეთი ცოდნით, რომელსაც იგი წარმატებით გამოიყენებდა ქვეყნისა და ხალხის საზოგადოებრივ-ეკონომიური და კულტურული ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის.

ახალთაობა ასეთი ცოდნით უნდა შეეიარაღებინა, ნ. ნიკოლაძის აზრით, როგორც დაწყებით, ისე საშუალო და უმაღლეს სასწავლებლებს, რომელთა დემოკრატიზაციისთვისაც იბრძოდა იგი ასე დაუღალავად, და იბრძოდა არა დეკლარაციებითა და ზეპირი განცხადებებით, არამედ საქმით, პრაქტიკით.

განა საშუალო სკოლის დემოკრატიზაციისათვის ზრუნვის ასეთ აქტს არ წარმოადგენდა, მაგალითად, ქ. ფოთის თვითმმართველობის მიერ, ნ. ნიკოლაძის დროს, დასახული ღონისძიებანი ადგილობრივ სამოქალაქო სასწავლებელში ცოცხალი უცხოური ენების სწავლების შემოღების შესახებ, რათა ამით ხსენებული სასწავლებლის მოწაფეებს, რომლებიც მოსახლეობის დემოკრატიული ნაწილის შეილგები იყვნენ, შემდგომში საშუალო სასწავლებლებში შესვლა გაადვილებოდათ?¹

ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იმსახურებს აგრეთვე ის დიდი ზრუნვა, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე საშუალო სასწავლებლებში მოხვედრილ ღარიბ მოწაფეთა მიმართ იჩენდა იმ დროს. ამის დამადასტურებელია, მაგალითად, საგულისხმო შესწორებები რომლებიც გაზეთ „ოზზორს“ შეჰქონდა „ღარიბ მოწაფეთა დამხმარე თბილისის საზოგადოების“ წესდებაში. გაზეთი მოითხოვდა წესდებიდან ამოეღოთ მუხლი, რომლის თანახმად, „უფლება დახმარების მიღებაზე მოწაფეს ენიჭებოდა არა მარტო სიღარიბის, არამედ მისი კარგი წარმატებისა და ყოფა-ქცევის გამო“², და მის ნაცვლად შეეტანათ ახალი მუხლი, რომ-

¹ [Н. Никол ад з е], Назначение «Обзора», [Передовая], 1878 г., № 1.

² Журналы засед. и собр. Потийской Город. Думы, за 1902 г., стр. 104. ქ. ფოთის კოლხიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ფონდი № 1. ა [...] Помощь учащимся, Газ. «Обзор», 1878 г., № 36.

მელშიაც აღინიშნებოდა; რომ, რადგან „საზოგადოების პირ-
დაპირი მიზანია ღარიბთათვის დახმარების გაწევა“, ამიტომ,
ეს დახმარება მათ უნდა მიეცეთ იმ შემთხვევაშიც, როდესაც
აკადემიური წარმატება საშუალოზე მაღალი არ ექნებათ¹.

ამასთან ერთად „ობზორი“ გადაჭრით მოითხოვდა დახმარე-
ბის გაწევას „ადგილობრივ სკოლებში კურსშესრულებული იმ
ახალგაზრდებისათვის, რომლებსაც გულწრფელად და ძლიერ
სწავლათ სწავლის გაგრძელება რუსეთის უმაღლეს ზოგადსა-
განმანათლებლო და სპეციალურ სასწავლებლებში, მაგრამ ამ
დაწესებულებებამდე მიღწევის არავითარი სახსარი არ გააჩნ-
დათ“².

ცხადია, „ობზორის“ ეს მოთხოვნები ნ. ნიკოლაძის მოთხოვ-
ნებსაც შეადგენდა. ამ გაზეთმა და მისმა რედაქტორმა კარგად
იცოდნენ ცხოვრების სიდუხჭირის გავლენის ძალა ღარიბ მო-
წაფეთა აკადემიურ წარმატებაზე და ამიტომ ამტკიცებდნენ
რომ, თუ მოწაფეს დახმარება გაეწეოდა მხოლოდ მაღალი წარ-
მატების შემთხვევაში, მაშინ მას ბევრი ღარიბი მოწაფე ვეღარ
მიიღებდა და იძულებული გახდებოდა სწავლისთვის თავი და-
ენებებინა. სწორედ ამ მდგომარეობის თავიდან ასაცილებლად
მოითხოვდა „ობზორი“, რომ მოწაფეებს სიღარიბის გამო მიე-
ღოთ დახმარება იმ შემთხვევაშიც, როდესაც მათი აკადემიური
წარმატება საშუალოზე მაღალი არ აღმოჩნდებოდა.

ნ. ნიკოლაძე ყოველივე ამას არაბოლო მოითხოვდა, არამედ
პრაქტიკულადაც ახორციელებდა, განსაკუთრებით ქ. ფოთის
სასწავლებლებში, რომელთა უდიდესი ნაწილი რევოლუციამ-
დე მისი თაოსნობით იყო შექმნილი. აქ ჩვენ არაფერს ვამბობთ
იმ დიდ დახმარებაზე, რომელსაც პირადი სახსრებით უწევდა
ნ. ნიკოლაძე იქაურ ღარიბ მოსწავლე ახალგაზრდობას.

ხალხის განათლებაზე ეგზომ მზრუნველი ნ. ნიკოლაძე დიდ
ყურადღებას საერო და წყევით სკოლებს უთმობდა და ეს
საკვირველიც არაა, რადგან დანარჩენ დაწყებით სკოლებთან

¹ [...] Помощь учащимся, Газ. «Обзор», 1878 г., № 36.

² იქვე.

შედარებით იმ დროს სწორედ ეს სკოლები იყვნენ უფრო მოწინავენი. როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა, „საერობო სკოლაში ბავშვები ბევრად უფრო კარგად სწავლობენ და ათასჯერ უფრო მეტს შემწეობას იღებენ ერობისაგან წიგნებით, რვეულებით თუ სხვა სამოსწავლო მასალებით, ვიდრე ერობამდინ დაარსებულ სკოლებში (ე. ი. სამინისტრო და სამრევლო სკოლებში. — ვ. ზ.) ღებულობდნენ პოლიტიისაგან“¹.

როგორც ვიცით, ხალხი სწორედ საერობო დაწყებით სკოლებს ანიჭებდა უპირატესობას და მათ ეტანებოდა. მართალია, მეფის მთავრობა ყოველწლიურად მხარს უჭერდა სამრევლო სკოლებს, საერობოს კი ზღუდავდა, მაგრამ ეს ოდნავადაც ვერ ანელებდა ხალხის ლტოლვას ამ უკანასკნელისადმი. ნ. ნიკოლაძეც სწორედ ამ მდგომარეობას ადანტურობდა, როდესაც წერდა: „...რომელი გუბერნიაც კი აიღოს კაცმა, ყოველგან გამოჩნდება, რომ ერობას ერთი ოთხად, ერთი ხუთად და ზოგან — ერთი ათადაც კი გაუმრავლებია თავის ხარჯზე, სკოლებისა და მოსწავლეების რიცხვი... მაგალითად, ერობამდე სკოლებში დაიარებოდა ორიოლის გუბერნიაში 8.034 მოსწავლე, ხოლო 1885 თუ 1886-ში ამავე გუბერნიის ერობამ მიიზიდა თავის სკოლებში 36.850 მოსწავლე, ხერსონის გუბერნიაში სწავლობდა ერობამდინ 17.624 შეგირდი, ერობის ხელში კი მათი რიცხვი 40.597-მდე ავიდა და სხვ... ამ ციფრებით კიდევ არ იხატება საქმის გარემოება. შესადარებლად კაცმა სკოლის საქმე რომ აიღოს თვით სატახტო ქალაქისა, პეტერბურგისა, სადაც სკოლა ბევრად უკეთესადაა დაყენებული, ვინემ ყველა სხვა რუსეთის ქალაქებში — ჩვენები, ხომ, რა სახსენებელია — გამოჩნდება, რომ, საზოგადოდ ერობას უკეთ დაუყენებია სკოლის საქმე, და უფრო მეტი რიცხვისათვის მიუცია სწავლა, ვიდრე სატახტო ქალაქს“² (ხაზი ჩვენია. — ვ. ზ.).

¹ ნ. ნიკოლაძე, ერობის მნიშვნელობა ჩვენში, ჟურ. „მოამბე“, 1897 წ., № 6, გვ. 39.

² იქვე, გვ. 37—38.

ერობათა ერთ-ერთ დიდ დამსახურებად ნ. ნიკოლაძეს იმ პირობებში, რომ „საცა კი ხალხი უწინ რამე ხელობას ადგა შინაობაში, ერობამ ყოველი ღონისძიება იხმარა, რომ ამ ხელობისათვის სამაგალითო სახელოსნო სკოლა (ხაზი ჩვენია — ვ. ზ.) ან ქარხანა გაემართა“¹. ამასთან დაკავშირებით ნ. ნიკოლაძე წერდა: „ნურც იმას დავიფიქსებთ, რომ ერობამ მოისაზრა დაუკავშირებინა სასოფლო სკოლის საქმე მეურნეობის შესწავლასთან. მისი აზრით და მეცადინეობით სასოფლო სკოლებთან ბაღები და ყანები გაიმართა, ხალხში ახალი ცოდნის და სწავლის გასავრცელებლად მეურნეობის შესახებ. ამ ბაღებში თითქმის ყველგან ბავშვებს ფუტკრის მოვლასაც ასწავლიან, ზოგან ხველის კეთებასაც და, საცა ჰავე ნებას აძლევს, აბრეშუმის მოყვანასაც“².

ნ. ნიკოლაძე არა მარტო როგორც პუბლიცისტი ეწეოდა ამ აზრების პროპაგანდას. სწორედ ზემოხსენებული წერილის გამოქვეყნების დროს ფოთის ქალაქის თვითმმართველობამ ნ. ნიკოლაძის ინიციატივით მიიღო გადაწყვეტილება ადგილობრივ სამრევლო სკოლებთან მეთუთეობისა და მეაბრეშუმეობის სწავლების შემოღების, სამოქალაქო სასწავლებელთან სასოფლო-სამეურნეო განყოფილებისა და სახელოსნო კლასის გახსნის შესახებ, რომელიც შემდეგ (1902 წ.) ნ. ნიკოლაძისავე თაოსნობით, სახელოსნო სკოლად გადაკეთდა³. ამასთან ერთად იზრდებოდა თვით ნ. ნიკოლაძის ზრუნვა ამ სახელოსნო სკოლის არა მარტო მატერიალურ-ფინანსური ბაზის, არამედ მისი სასწავლო-მეთოდური მხარის მიმართაც. თავის პედაგოგიკურ შეხედულებათა შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე ცდილობდა, რომ ამ სკოლიდან, სადაც მოსახლეობის დემოკრატიული ფენების შვილები სწავლობდნენ, ისეთი ახალგაზრდობა გამოსულიყო, რომელსაც თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობის საფუძველზე შეძენილი ცოდნა ექნებოდა. ამით იყო გამოწვეუ-

¹ ნ. ნიკოლაძე, ერობის მნიშვნელობა ჩვენში, ურ. „მომავლ“, 1897 წ., № 6, გვ. 48.

² იქვე, გვ. 47.

³ Журналы собраний и заседаний Пот. Гор. Думы за 1897 г., стр. 482; за 1898 г., стр. 94—95, ქ. ფოთის კოლხიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ფანდი № 1.

ლი, რომ ქ. ფოთის თვითმმართველობამ ნ. ნიკოლაძის მეოხებით ხსენებულ სკოლას საკუთრებად გადასცა ორთქლის კატარა „არგონავტი“, რომელსაც იგი სასწავლო მიზნით გამოიყენებდა¹.

ამ ფაქტებში, ვფიქრობთ, ნათლად ჩანს ის დიდი ზრუნვაც, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე კერძოდ სახელოსნო სკოლებისადმი იჩენდა ჩვენში, რადგან იგი მიაჩნდა მას ხალხის კეთილდღეობის ზრდის ერთ-ერთ საშუალებად.

როგორც ცნობილია, ასეთივე აზრის იყვნენ სახელოსნო სკოლების მნიშვნელობაზე გასული პაუკუნის მცირე ნახევრის ქართული საზოგადოებრივი და პედაგოგიური აზრის სხვა მოწინავე წარმომადგენელნიც. ასე, მაგალითად, საქართველოში პირველი სახელოსნო სკოლის (სოფ. მეჯვრისხევში) გახსნის გამო ს. მესხი „დროებაში“ წერდა: „მეჯვრისხევის სკოლა — პირველი სახელოსნო სკოლაა ჩვენში, რომელიც ქართლში ხალხმა გახსნა თავის ხარჯით. აი, ამიტომ უფრო სასურველია, რომ ამ სკოლის საქმე თავიდანვე რიგიანად წავიდეს, რომ ამის მაგალითს სხვა სოფლებმაც მიბადონ და იზრუნონ ამ საქმისათვის, რომელიც, უეჭველია, ერთ უმთავრეს საშუალებას შეადგენს ჩვენი ამჟამად დაცემული ხალხის ყოველმხრივ წინააღმდეგობისათვის.“² როდესაც 1876 წელს საბოლოოდ გადაწყდა თბილისში ქალაქის სახელოსნო სკოლის გახსნა, იგივე ს. მესხი სიხარულით აცნობებდა „დროების“ მკითხველს, რომ „ამ სახელოსნო სკოლის დაარსება უფრო შესანიშნავი და სასარგებლო საქმეა, ვიდრე სხვა საქმეები, რომელიც კი აქამდინ ჩვენი ქალაქის გამგეობას თავისთავად გაუკეთებიაო“³.

ჩვენ ზემოთ უკვე შევეხეთ იმ დიდ მნიშვნელობას, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე პრაქტიკასთან თეორიის კავშირს ანიჭებდა. სწორედ ამ საღი დიდაქტიკური პრინციპის რეალიზაციის

¹ Журн. соб. и зас. Пот. Гор. Думы за 1911 г., стр. 58—59. ქ. ფოთის კოლხიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ფონდი № 1.

² ს. მ. [ს. მესხი]. მეჯვრისხევის სახელოსნო სკოლა, [მოწინავე], გაზ. „დროება“, 1876 წ., № 113.

³ ს. მ. [ს. მესხი]. ქალაქის სახელოსნო სკოლა, [მოწინავე], გაზ. „დროება“, 1876 წ., № 137.

უზრუნველყნაყოფად მოითხოვდა იგი, რომ პროფესიული და სპეციალური სასწავლებლები შექმნილიყო იქ, სადაც შესაფერისი წარმოება არსებობდა. ნ. ნიკოლაძის აზრით, ცალკეულ შემთხვევებში ეს სასწავლებლები წარმოების ტერიტორიაზეც უნდა მოწყობილიყო.

ეხებოდა რა ქვეყნისათვის ამ მეტად მნიშვნელოვან საკითხს, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „საქმე იმაშია, თუ რა მიზნით არსდება ესა თუ ის სკოლა. თუ მისი დაარსების მიზანი დიპლომირებული კანდიდატების გამოშვებაში მდგომარეობს, ... მაშინ ცხადია, სულ ერთია, სად და რა საფუძველზე იარსებებს იგი... სულ სხვაა, როდესაც პროფესიული სკოლა არა დიპლომირებულთა, არამედ პრაქტიკოსების მისაღებად იქმნება... ასეთი პროფესიული სკოლები უნდა არსდებოდეს მსხვილ და ყოველმხრივ განვითარებულ მეურნეობებთან, ან სახაზინო ფერმებზე, რომლებიც საგანგებოდ უნდა გარდაიქმნან მსხვილ და ყოველმხრივ განვითარებულ სანიმუშო მეურნეობებად.

...ამის გარეშე, — განაგრძობდა ნ. ნიკოლაძე, — მაგალითად, მეღვინეობის მომავალი სკოლის მოსწავლეები პრაქტიკულად ვერ გაეცნობიან ვენახის გაშენებისა და მისი მოვლის სხვადასხვა ხერხებს, ღვინოების დამზადებისა და შენახვის, სარდაფების მოწყობისა და მოვლის წესებს და სხვ¹.

ნ. ნიკოლაძე ზოგჯერ უფრო შორსაც მიდიოდა. იგი მოითხოვდა, მაგალითად, რომ საქართველოში შექმნილიყო მეღვინეობის ორი დამოუკიდებელი სკოლა: ერთი — ქახეთში (კონტინენტური რაიონებისათვის) და მეორე — გურიასა და სამეგრელოში (ზღვისპირეთის რაიონებისათვის).

როგორც ეს არა ერთხელ აღგვინიშნავს, ნ. ნიკოლაძე მუდამ იმ აზრს იცავდა, რომ სკოლის ხასიათი უნდა შეეფარებოდეს ქვეყნის საზოგადოებრივ-ეკონომიური ცხოვრების, მისი სულიერი და მატერიალური კულტურის შემდგომი განვითარების ამოცანებს. ამასთან ერთად, ნ. ნიკოლაძის აზრით, ტექნიკური და სპეციალური სასწავლებლები, რომელთა შექმნა-

¹ ნ. ნიკოლაძე, მეღვინეობის სკოლა, ხელნაწერი; ნ. ნიკოლაძის პირადი არქივი, საქ. სსრ სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკა, საქ. № 8/10.

საქ. იგი არათუ მოიბოვდა, არამედ პრაქტიკულადაც უწყობდა ხელს (განსაკუთრებით ქ. ფოთში მოღვაწეობისას), მოწოდებული იყვნენ შრომის ფერხულში ჩაებათ ის ახალგაზრდები, რომლებიც მეფისდროინდელი უკუღმართი პირობების გამო ცხოვრების სწორ გზას ასცდნენ. „ჩვენს გუბერნიაში (ლაპარაკია ქუთაისის გუბერნიაზე — ვ. ზ.), მისი ნახევარმილიონიანი მოსახლეობით, — წერდა ნ. ნიკოლაძე გასული საუკუნის 70-ან წლებში, — მხოლოდ ერთადერთი საშუალო სასწავლებელი, კლასიკური გიმნაზია არსებობს. არც ერთი სამიწადმოქმედო, კომერციული, ტექნიკური ან სახელოსნო სასწავლებელი ჩვენ არ მოგვეპოვება აქ.

ამავე დროს კი, ფოთსა ან სოხუმში ძალიან ადვილად და სახელმწიფოსათვის ხელსაყრელ პირობებში შეიძლება მოეწყოს რომელიმე სანაოსნო, ქუთაისში კი — სამიწადმოქმედო და სახელოსნო სასწავლებლები და ამით მრავალ ათას ახალგაზრდას მიეცეს იმის შესაძლებლობა, რომ გახდნენ სასარგებლონი როგორც სამშობლოსა, ისე თავისთავისათვის“¹.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს ზარი ნ. ნიკოლაძეს შემდეგშიაც არა ერთხელ გაუმეორებია პრესაში, ხოლო ქ. ფოთში მოღვაწეობისას მისი პრაქტიკულად განხორციელებაც განუზრახავს.

როდესაც გასული საუკუნის მიწურულში რეალურად დადგა საკითხი ქ. ფოთში საშუალო სასწავლებლის გახსნის შესახებ, ნ. ნიკოლაძემ მოითხოვა, რომ იქ კომერციული სასწავლებელი დაარსებულიყო, რადგან „ფოთს, როგორც სანავთსადგურო და სავაჭრო პუნქტს“², სწორედ ამ ტიპის სასწავლებელი სჭირდება პირველ რიგში.

ექვს გარეშეა, რომ ეს მოთხოვნა და მისი დასაბუთების ხანაათი ლოგიკურად გამომდინარეობდა იმ საერთო ამოცანებიდან, რომლებსაც ნ. ნიკოლაძე თავისი იმდროინდელი, უკვე ლიბერალურ-ბურჟუაზიულად შეცვლილი, მსოფლმხედველო-

¹ Н. Николодзе, Кутаис, (Корреспонденция «Тиф. Вестника»). Газ. «Тиф. Вестник», 1874 г., № 12.

² Журналы собраний и заседаний Пот. Гор. Думы. Протокол от 9 февраля 1899 г., § 3, «Об основании в Пот. Коммерческого училища» ქ. ფოთის კოლხიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ფ. № 1.

ბის შესაბამისად ისახავდა, ფოთის, როგორც ბურჟუაზიული ქალაქის მშენებლობასთან დაკავშირებით.

სხვადასხვა მიზეზით, რომელთა შორის უკანასკნელი ადგილი, ცხადია, მეფის ბიუროკრატიის სურვილებს როდი ეჭირა, ფოთს კომერციული სასწავლებლის გახსნაზე უარი ეთქვა, მაგრამ სამაგიეროდ ქალაქის თვითმმართველობას ნება დართეს თავისი სახსრებით და მოსახლეობისაგან შეგროვილი თანხებით დაეარსებინა გიმნაზია.

ნ. ნიკოლაძის ხელმძღვანელობით ეს საკითხიც წარმატებით მოგვარდა და ქ. ფოთში შეიქმნა როგორც ვაჟთა, ის ქალთა გიმნაზიები თავისი შესანიშნავი აგურის შენობებით. ასეთივე შენობა მიიღო თავის დროზე ფოთის სამოქალაქო სასწავლებელმა.

საგრძნობლად წინ წასწია ნ. ნიკოლაძემ ქ. ფოთის სანაოსნო სასწავლებლის საქმეც. XIX საუკუნის მიწურულისათვის (1897 წ.) იგი დაბალი საფეხურის სასწავლებელი იყო და „სანაოსნო კლასების“ სახელწოდებით არსებობდა ფოთში, ხოლო 1903 წლიდან, ნ. ნიკოლაძის თაოსნობით, ის სრულ სანაოსნო სასწავლებლად გადაკეთდა.

როგორც ერთი საბუთიდან ჩანს, ნ. ნიკოლაძეს ფოთში კომერციული სასწავლებლის დაარსების შესახებ შემდეგშიც განუგრძვია ბრძოლა. 1907 წელს ქუთაისის გუბერნატორის სახელზე გაგზავნილ მიმართვაში იგი განმეორებით მოითხოვდა, ნება დაერთოთ ფოთის ქალაქის თვითმმართველობისათვის გაეხსნა კომერციული, აგრეთვე უფრო მაღალი ტიპის სანაოსნო სასწავლებლები¹, მაგრამ ეს თხოვნა ზემდგომ ორგანოებს ამჯერადაც არ დაუკმაყოფილებიათ.

აღსანიშნავია, რომ ნ. ნიკოლაძის თაოსნობით შექმნილმა ფოთის ადგილობრივმა ორკლასიანმა სანაოსნო სასწავლებელმა მხოლოდ მანამდე იარსება, სანამ თვით ნ. ნიკოლაძე მოღვაწეობდა ამ ქალაქში.

¹ Доклад Потийского город. головы Н. Я. Николадзе Кутаисскому губернатору от 8 июля 1907 г., ქ. ფოთის კოლხიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ფონდი № 1.

როგორც ვთქვით, მეფის ბიუროკრატებმა ათასგვარი ინტრიგების შემწეობით ნ. ნიკოლაძე 1912 წელს ქ. ფოთის ხელმძღვანელობას მოაშორა. იმავე წელს დაიხურა ზემოხსენებული ორკლასიანი სანაოსნო სასწავლებელიც¹, რომელიც ჩვენში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე არ აღდგენილა.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ქ. ფოთმა ახალი, უფრო დიდი სანაოსნო სასწავლებელი მიიღო. ამასთან ფოთს, ამ გამშვენიერებულ სოციალისტურ ქალაქს, ისე როგორც მთელ საქართველოს, საბჭოთა ხელისუფლების წლებში შეემატა სხვადასხვა ტიპის შესანიშნავად გამართული მრავალი ახალი სასწავლებელი, რომლებშიც ხალხის, საბჭოთა სახელმწიფოს უდიდესი მზრუნველობით გარემოცული, იდეურად და ფიზიკურად ჯანსაღი თაობები იზრდებიან.

* * *

ნ. ნიკოლაძეს დიდი სიყვარულისა და პატივისცემის გრძნობით გამთბარი მრავალი სტრიქონი მიუძღვნია სახალხო მასწავლებლის ფასდაუდებელი მოღვაწეობისადმი, იმ საპატიო მოვალეობისადმი, რომელიც მას ახალგაზრდობის გონებრივ და ზნეობრივ ჩამოყალიბებაში ეკისრება.

როგორც ნ. ნიკოლაძე წერდა, „მასწავლებელი მთავარა აგენტია სკოლაში აღზრდისა და განათლების გონიერად დაყენების თვალსაზრისით. რა რიგ გონიერადაც არ უნდა იქნეს შედგენილი „წესდებები“, როგორი ინსტრუქციებიც არ უნდა იქნეს გამოცემული, თუ მასწავლებელი ცუდად მომზადებული და არაკეთილსინდისიერიცაა, ეს შესანიშნავი დადგენილებები მხოლოდ ქაღალდზე დარჩება“² და განხორციელებას ვერ ეღირსებაო.

ამ სამართლიანი აზრის ავტორს თავის წერილებში სახალხო სკოლებიდან მოწაფეთა გაქცევის ერთ-ერთ მიზეზად არა ერთხელ დაუსახელებია ის, რომ ამ სკოლებს „ასე თუ ისე ვარ-

¹ Журналы собраний и заседаний, Пот. Гор. Думы за 1912 г., стр. 218. ქ. ფოთის კოლხიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ფონდი №1.

² [Н. Никол а д з е], Школы от-ва восстановления правосла-вия на Кавказе, Газ. «Обзор», 1880 г., № 456.

გებული მასწავლებლები არა კყავთ¹, და მოუთხოვია შექმნილი მდგომარეობის სასწრაფოდ გამოსწორება.

გასაგებია ის დიდი, თითქმის გადამწყვეტი მნიშვნელობა, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე სკოლის ცხოვრებაში მასწავლებლის პიროვნებას აკუთვნებდა.

მასწავლებელია ის ცოცხალი არსება, რომელსაც, ნ. ნიკოლაძის სიტყვით, მოწაფე არათუ უჩერის, არამედ უფრო ხშირად ბაძავს თავის ყოველდღიურ ცხოვრებაში და მასწავლებლის ეს გავლენა მოსწავლეზე, ნ. ნიკოლაძის სწორი აზრით. მით უფრო ძლიერი და ღრმაა, რაც უფრო მკიდრო და მეგობრულია მათი კავშირი.

სკოლაში მეგობრული ურთიერთობის დამყარების თვალსაზრისით პირველი სიტყვა, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, მასწავლებელს ეკუთვნის.

ძველი, მეფისდროინდელი სკოლის ერთ-ერთ მთავარ ნაკლად ნ. ნიკოლაძეს სწორედ მასწავლებელთა და მოწაფეთა ის ურთიერთდაშორება მიაჩნდა, რომელსაც იგი თავის „მოგონებებში“ ასე აგვიწერს: „...მგონია არც ერთ სასწავლებელში დედამიწაზე არ უნახავს კაცს ისეთი დაშორება და გულგრილობა მასწავლებლებსა და მოსწავლეთ შუა, როგორც ქუთაისის გიმნაზიაში იმ დროს, როცა ჩვენ იქ ვსწავლობდით. უფროსებიდან არც ერთი ტკბილი სიტყვა, არც ერთი მამობრივი დარიგება არ გაგვიგონია. ისინი ჩვენზე მარტო შიშით, ტუქსვით, დასჯით მოქმედობდნენ. მაისის პირველ დღეებში ჩვეულება გვქონდა მთელი გიმნაზიის მოსწავლეთ ფული უნდა შეგვეყრიტა და „ფსონი“ უნდა გაგვემართა ჭომის კალებში: ყველა უფროსები და მასწავლებლები უნდა დაგვეპატივნა, დაგვეთრო, ცალ-ცალკე ხელით გვექანებია. აი, ამ დღესაც კი არ მომხდარა, რომ მეგობრული განწყობილება დამყარებულიყო, თუნდა მარტო იმ ერთი დღით, მასწავლებელთ და მოსწავლეთ შორის. ესენი ჩვენ ნიადაგ გვიღრენდნენ, ჩვენ კი მათ ვერიდებოდით და ყველაფერს ვუმალავდით“².

¹ Н. Скандели, [Н. Николадзе], Отрывки о Кавказе, Газ. «СПБ Ведомости», 1871 г., № 220.

² ნ. ნიკოლაძე, წარსულიდან, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 34.

ასეთი სამწუხარო იყო მასწავლებელთა და მოსწავლეთა „დავშირის“ სურათი ძველ სკოლაში. მაგრამ რას უნდა გამოესწორებინა იგი, როდესაც „აღმზრდელთა“ დიდი უმრავლესობა, ნ. ნიკოლაძის გადმოცემით, მუდამ იმის ცდაში იყო, რომ დაბეზღება, ღალატი და გაუტანლობა მოსწავლეთა საერთო სენად ექცია იმ „ნაცადი მეთოდის“ მეშვეობით, რომლის შესაბამისად, ჩვენი ნაცნობი ელხოს აზრით „მომვლელმა [ბავშვი] ნელ-ნელა, ალერსით, საჩუქრით, ტკბილი გამოკითხვით უნდა მიიჩვიოს და ზოგჯერ წყრომით, ზოგჯერ დაჯილდოვებით, ხან ხუმრობით და გაკერით ამზის პოტანას შეაჩვიოს იმრიგად, რომ მომვლელმა ყოველიფერი იცოდეს, რასაც კი ბავშვები შერებიან აზრობენ და ფიქრობენ. ამნაირად მომვლელი, ცოტა ხნის განმავლობაში, თავისი ბავშვების ხასიათს და მიდრეკილებას საუცხოოდ გაიცნობს. და რაკი იმას კარგა დაწვრილებით ეცოდინება ბავშვების ზნე და აზრები, მისი პირველი ვალია მათ საქციელს კვალში ჩაუდგეს და ნელ-ნელა, ჩუმ-ჩუმად, კვანტი ამოუდოს იმ ბავშვებს, რომელნიც დაუმორჩილებელი ხასიათით და თავისუფალი აზრებით დანარჩენ ყმაწვილებს ცუდ მაგალითს აძლევენ. ამნაირ ყმაწვილებს მომვლელმა რამე მიზეზი უნდა უპოვოს და სასწავლებლიდან ფეხი ამოადგმევინოს“¹.

ნ. ნიკოლაძის მკვეთრი, ხატოვანი დახასიათებით, ეს ზნედაცემული „აღმზრდელები“ იყვნენ ის უგულო არსებანი, რომელთაც „ბავშვის მოვლა მხოლოდ საშუალებად მიაჩნდათ თავისი საკუთარი საქმეების გასარჩევლად და თავისი თავის გასამდიდრებლად“.

სწორედ ასეთ გადაგვარებულთა სამხილებლად წერდა ნ. ნიკოლაძე ერთ-ერთ ფელეტონში: „მოსწავლეებს არ შეუძლიათ, რომ მეცნიერების განყენებული კეშმარიტებანი დააშორონ იმ ადამიანებს, რომლებიც ამ კეშმარიტებათა გადამცემნი არიან. ისინი მეცნიერებასა და აღზრდას მასწავლებელთა პირადი თვისებების პრიზმაში განიხილავენ.

¹ ნ. ს. კ ა ნ დ ე ლ ი [ნ. ნიკოლაძე], ბავშვების მოვლა მადეგასკარზე, გაზ. „დავობა“, 1870 წ., № 47.

² იქვე.

ამიტომ, ღგება კითხვა: როგორი გავლენა შეიძლება ჰქონდეს ბავშვებზე — მასწავლებელს ვაქრუკანას, მასწავლებელს დამბეზლებელს, მასწავლებელს მევახშეს და სხვ.?

მე არ ვამტკიცებ, რომ ასეთები მოიპოვებიან ჩვენს პედაგოგებს შორის, მაგრამ მე ვიღებ უკიდურესობას, რათა უფრო რელიეფურად გამოვხატო ჩემი აზრი. დავუშვათ ერთი წუთით, რომ, მაგალითად, ბავშვების გონებრივ ცხოვრებას ხელმძღვანელობდეს ისეთი კაცი, რომლის ერთადერთ ინტერესს მაგრად გაძლობა შეადგენს... განა შეიძლება მასწავლებლის ამნაზარი „მგზნებარებით“ ბავშვების გატაცება და ჰეშმარიტ გზაზე მათი დაყენება? ან, დავუშვათ ისეთი შემთხვევა, როდესაც ჩვენი ოცნებით წარმოდგენილი პედაგოგი... გატაცებულია კაპიტალის დაგროვებით. განა ასეთი „ხასიათის“ ადამიანს შეეძლება დადებითი გავლენა მოახდინოს ბავშვთა წარმოდგენასა და გონებაზე?.. ან წარმოვიდგინოთ ისეთი მასწავლებელი, რომელიც იმდენ გაკვეთილსა და თანამდებობას ეტანებოდეს ერთდროულად, რომლის მეოთხედსაც სამი მასწავლებელი ვერ მოერეოდა? ან ისეთი, რომელიც 50-დან 120 პროცენტიანი სარგებელით ასესხებდეს თანხებს? დალახვროს ეშმაკმა! ასეთ ადამიანებს შეუძლიათ გაიტაცონ მხოლოდ ის მიხრწნილი კატორღელები, რომლებსაც ახლა ბანკირებს უწოდებენ და რომლებიც ფიქრობენ, რომ მათ მიერ წარსულში ჩადენილი სიყალბენი და თაღლითობა უკვე მივიწყებულია. მაგრამ ასეთი ბინძური და ანგარვბიანი ხელები არ უნდა მართავდნენ ჩვენი მოსწავლე ახალგაზრდობის აღზრდის საქმეს. დროა ეს გავიგოთ და შევიგნოთ.

დროა გავიგოთ ისიც, რომ პატიოსნება, გულწრფელობა, თავდადება არა ოქროს კერპისადმი, არამედ კაცობრიობის მაღალი იდეალებისადმი, წარმოდგენს იმ ძალას, რომელიც ასე საჭიროა სახელმწიფოში და სასარგებლოა ხალხის განვითარებისათვის... ამას ვამბობ, მე საერთოდ და არა მარტო პედაგოგების მისამართით¹, — ასკვნიდა ნ. ნიკოლაძე.

¹ Новый фельетонист, [Н. Н и к о л а д з е], На воскресенье, Газ. «Тиф. Вестник», 1876 г., № 209.

ამრიგად, ნ. ნიკოლაძის აზრით, ყოველ პატრიოსან პედაგოგს მის ყოველდღიურ მოღვაწეობაში მხოლოდ „კაცობრიობის მაღალი იდეალისადმი“ სამსახური უნდა უნათებდეს გზას.

მასწავლებელი ქვეყნის, ხალხის მსახურია, ამიტომ, როდესაც იგი, ნ. ნიკოლაძის გამოთქმით, ამა თუ იმ მიზეზით თავის მაღალ დანიშნულებას იეწეებს და პირადი კეთილდღეობით თავის ზრუნვის ეიწრო ნაკუქში ემწყვდევა, საჭიროა საქმეში საზოგადოებრივი აზრი ჩაერიოს და გზააღდენილს მისი მოვალეობა შეახსენოს.

ხალხურობის მაღალი პრინციპის შესაბამისად, ნ. ნიკოლაძე სახალხო მასწავლებლისაგან მოითხოვდა, რომ მას მთელი თავისი მოღვაწეობა განემსკველა პატრიოტიზმისა და ხალხის საქმისადმი ერთგულების მაღალი გრძნობით, თავისი ყოველდღიური მუშაობა მტკიცედ დაეკავშირებინა ეპოქის მოწინავე საზოგადოებრივი იდეალებისათვის ბრძოლის ამოცანებთან, დაუღალავად ეზრუნა ახალთაობის შეიარაღებისათვის შეგნებული ცოდნითა და მაღალი ზნეობრივი იდეალებით, ნებისყოფითა და მტკიცე ხასიათით. ამასთანავე, ნ. ნიკოლაძის აზრით, სახალხო მასწავლებლის ამგვარი ზრუნვის საგანს არა მარტო ახალთაობა, არამედ მათი მშობლები და მთელი გლეხკაცობაც უნდა შეადგენდეს.

სახალხო სკოლის და მასწავლებლის უმთავრესი დანიშნულებაა, წერდა ნ. ნიკოლაძე, აღზრდა „მოსწავლე ყმაწვილის ხასიათის და ზნეობისა... მისგან ხეირიანი მამულიშვილის გამოზრდა, მისი გონიერი და მარჯვე მშრომელ კაცად გამოყვანა... ამისათვის აუცილებლად საჭიროა ჩინებულად დამარაგებული და დამზადებული მასწავლებლების ყოლა, რომელთაც ხანგრძლივი სწავლით, შრომით და პიროვანი მაგალითით გავლენის შეძენა შეეძლოთ, როგორც მოსწავლე ყმაწვილებზე, ისე იმათ დედმამაზე და მთელ გლეხკაცობაზე“¹.

ყოველივე ეს, ცხადია, თითოეული მასწავლებლისაგან მაღალ პრინციპულობას, დაეინებულ, სისტემატურ, გულისხმი-

¹ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], რუსეთის ცხოვრება, თურ. ჟრნალ, 1873 წ., წიგნი V—VI, გვ. 389—390.

ერებით აღსავსე შრომას მოითხოვდა. ამიტომ, ნ. ნიკოლაძის სიტყვები რომ გავამეორაოთ, დაუმეგებელია ნამდვილი მასწავლებელი ეწოდოს ისეთ პირებს, რომელთა ყოველდღიურ მიზანს, მხოლოდ და მხოლოდ მექანიკურად „გაკვეთილის გამოკითხვა, სახელდახელოდ ახალი საშინაო დავალების მიცემა, საჩქაროდ თავისი საათის ამოწურვა და ახალი „გაკვეთილის ჩასატარებლად მეორე სკოლისაკენ გაქანება“¹ წარმოადგენს.

როგორც, ნ. ნიკოლაძე წერდა, ასეთ „ფორმალისტ-მასწავლებელთა საქმიანობა მალე მექანიკურ ხასიათს ღებულობდა... ისინი (ე. ი. ეს მასწავლებლები—ვ. ზ.) კარგავდნენ ყოველგვარ ინტერესს მეცნიერებისა და ლიტერატურისადმი, თვალს არ ადევნებდნენ თანამედროვე პოლიტიკის ფაქტებს, რომლებიც დღეს, წერა-კითხვის ოდნავ მცოდნე სოფლის მცხოვრებთა ყურადღებასაც კი იპყრობენ“².

ნ. ნიკოლაძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ასეთი იყო მასწავლებელთა ერთ ნაწილში გამჭადარი ის საზოგადოებრივი აპათია, რომელიც „მავნე გავლენას ახდენდა არა მარტო პედაგოგებზე... არამედ მთელ მოსწავლე ახალგაზრდობაზედაც“³.

ამის მიზეზს ნ. ნიკოლაძეც და მისი „ობზორიც“ ხედავდნენ. როგორც განათლების იმდროინდელ სისტემაში, ისე „ისტორიულ პირობებში“, ე. ი. იმ პოლიტიკურ ვითარებაში, რომელიც ცარიზმის მიერ იყო შექმნილი და რომლის შესაცვლელად ბრძოლას ნ. ნიკოლაძე ნამდვილი სახალხო მასწავლებლის, თითოეული ჭეშმარიტი პედაგოგის ერთ-ერთ ძირითად მოვალეობად თვლიდა.

ნ. ნიკოლაძე მუდამ მოითხოვდა ყველა პედაგოგისაგან საზოგადოებრივ აქტივობას, პედაგოგიკურ საკითხთა გარშემო გაშლილ ძიებაში აქტიური მონაწილეობის მიღებას, პედაგოგიური გამოცდილების ურთიერთგაზიარებისათვის ზრუნვას და სხვ.

ამ საქმეში ნ. ნიკოლაძე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მას-

¹ [Н. Николодзе], Наш учебный персонал; Таа. «Обзор», 1878 г., № 216.

² იქვე.
³ იქვე.

წავლებელთა ყრალობებს, რომელთა საჭიროებაზე ხშირად მიუთითებდნენ ის და მისი „ობზორი“. ეს უკანასკნელი მართებულად აღიარებდა მასწავლებელთა ყრალობებს ისეთ ორგანოდ, სადაც თითოეულ პედაგოგს შეეძლო სწავებისათვის გაეზიარებინა თავისი შეხედულებანი; სწავებისაგანაც მიეღო სასარგებლო რჩევა-დარიგება და, ამრიგად, ერთგვარი მორალური კმაყოფილებაც იმ შეგნების გამო, რომ მისი მოღვაწეობის შედეგები ამა თუ იმ სამმართველოს არქივებში კი არ ჩაფლებოდა, არამედ სახალხო განათლების საქმის; ამ ყველაზე უფრო რთული და ძნელი საქმის გაუმჯობესებას მოხმარდებოდა¹.

ეს ყრალობები ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა. მასწავლებელთა კორპორაციაში საზოგადოებრივი შეგნებულობის ამაღლების ერთ-ერთ საშუალებად; აგრეთვე იმ იარაღად, რომელიც ცარიზმის დროს „გაჭირვებაში მყოფ და ხშირად დამატხვერებულ მასწავლებლებს ზნეობრივ ძალას და სიმხნევეს შემატებდა“² და, ამრიგად, კიდევ უფრო შეაკეთებდა მათ მოწინავე სოციალურ-პოლიტიკური იდეალებისათვის საბრძოლველად.

ნ. ნიკოლაძე და მისი „ობზორი“ დაჟინებით მოითხოვდნენ ჩვენი მხარის მასწავლებელთათვის ისეთი პედაგოგიური ორგანოს შექმნას, რომელიც საჭირო დახმარებას გაუწევდა სახალხო მასწავლებლებს მათი თეორიული დონის ამაღლებაში, გამოცდილების ურთიერგაზიარებაში, აღზრდისა და განათლების აქტუალური საკითხების გადასაჭრელად ძალთა დარაზმვაში.

„ჩვენში (იგულისხმება კავკასიის სსსწავლო ოლქი — ვ. ზ.), — წერდა „ობზორი“, — სახალხო მასწავლებელთა შორის ურთიერთობა არ არსებობს იმ პედაგოგიური უურნალების უქონლობის გამო, რომლებიც ყველგან აღზრდა-განათლების შესახებ შეხედულებათა ურთიერთგაცეცლის საშუალებას წარმოადგენენ. რუსეთის პედაგოგიურ ორგანოებს არ შეუძლიათ

¹ Существенная потребность народной школы, [Передовая], Газ. «Обзор», 1880 г., № 524.

² იქვე.

კავკასიის მასწავლებელთა ურთიერთდამაკავშირებელი რგოლის მოვალეობა შეასრულონ, რადგან, რაც ჩვენი სკოლისთვისაა საჭირო, შესაძლებელია რუსულ სკოლას არც გამოადგეს. ამავე დროს კი თითოეულ მასწავლებელს ბევრი ისეთი მასალა აქვს დაგროვილი, რომელსაც შეუძლია სრულიად ახალი შუქი მოჰფინოს ჩვენი მხარის სახალხო სკოლებში არსებულ სწავლების სისტემას და ხერხებს¹.

ამიტომ მოითხოვდა ნ. ნიკოლაძის ორგანო, რაც შეიძლება „საჩქაროდ განხორციელებულიყო რუსულ და ქართულ ენებზე ორი პედაგოგიური ორგანოს გამოცემა, რაც დიდ სარგებლობას მოუტანდა ჩვენი მხარის სახალხო სკოლას“².

სახალხო მასწავლებლის სულიერი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის ზრუნვასთან ერთად, ნ. ნიკოლაძე უდიდესა გულისყურით ეკიდებოდა მის მძიმე, გაჭირვებულ ცხოვრებას, გამოწვეულს, როგორც ის წერდა, უპირველეს ყოვლისა ხელფასის საარაკო სიმცირით³. „ჩვენი სახალხო მასწავლებლის მდგომარეობა გაუმჯობესებას მოითხოვს. სანამ მისი ხელფასი ისევე ეს გროშები იქნება, სახალხო სკოლას მეტისმეტად მცირე რაოდენობით ეყოლება საქმიანი მასწავლებლის კონტიგენტი“⁴, — შენიშნავდა იგი. „საქმიან“ მასწავლებლად კი ნ. ნიკოლაძეს მხოლოდ ის მიაჩნდა, ვინც წერა-კითხვის სწავლებით არ ისაზღვრებოდა და დაუღალავად, მთელი მონდომებით იღწვოდა ახალგაზრდობის აღზრდისათვის პატრიოტული, მაღალპლემანური, ხალხის მსახურების სულისკვეთებით და თვითონაც ხალხის ნამდვილი მსახური იყო.

ამის ნათელსაყოფად წერდა ნ. ნიკოლაძე: „სახალხო მასწავლებელი არ უნდა ისაზღვრებოდეს წერა-კითხვის სწავლებით... ხალხში განათლების გავრცელება მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, როდესაც მასწავლებელს ხალხის მხრივ

¹ Существенная потребность народной школы, [Передовая], Газ. «Обзор», 1880 г., № 524.

² იქვე.

³ ნ. სკანდელი [ნ. ნიკოლაძე], რუსეთის ცხოვრება, ჟურ. «კრებულის», 1873, წიგნი V—VI, გვ. 386.

⁴ [Н. Николадзе], К слову о народном образовании, Газ. «Обзор», 1878 г., № 254.

პატივისცემა და ნდობა აქვს მოხვეჭილი, როდესაც მას, ცალმხრივი მომზადებისა და სკოლაში მექანიკური ზეპირობის შემოღების გამო ხალხი უნდობლობას არ უცხადებს და არ დასცინის.

გაზეპირებული სენტენციებითა და გამოთქმებით, რარივ მნიშვნელოვანნიც არ უნდა იყვნენ ისინი თავისთავად, ხალხზე ზეგავლენის მოხდენა არ შეიძლება. ხალხი ყოველგან და ყოველთვის მხოლოდ იმას დაემორჩილება, ვისაც მისი გაჭირვების ესმის და მზადაა დახმარებისათვის, ვინც ახერხებს პირდაპირი გზით დაუკავშირდეს ხალხის პრაქტიკულ ინტერესებს¹.

ასე ხატავდა ნ. ნიკოლაძე იმ დიდსა და კეთილშობილურ ამოცანას, რომლის გადაჭრას ხალხის საკეთილდღეოდ ავალებდა და სახალხო მასწავლებელს მისი საპატიო სახელწოდება.

დიდი და მრავალფეროვანია ნ. ნიკოლაძის პედაგოგიკური მემკვიდრეობა, რომელშიაც მკაფიო გამოხატულება პოვებს გასული საუკუნის სამოციანი წლების იდეური მოძრაობით ნაკარნახევმა ისეთმა პროგრესულმა პედაგოგიკურმა პრინციპებმა, როგორიცაა: ბრძოლა აღზრდა-განათლების ბატონყმური სისტემის წინააღმდეგ, დემოკრატიზმი და ჰუმანიზმი, პატივისცემა ადამიანის შრომისა და თავისუფლებისადმი, პატრიოტიზმი და ინტერნაციონალიზმი, ურყევი რწმენა პროგრესისა და მეცნიერებისადმი, კმედიითი ოპტიმიზმი.

მაგრამ პოზიტიურთან ერთად, ამ მემკვიდრეობას, როგორც აღვნიშნეთ, თავისი სუსტი მხარეებიც აქვს, რომლებიც თვით ნ. ნიკოლაძის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის გარკვეულმა შეზღუდულობამ წარმოშვეს.

მიუხედავად ამისა, ნ. ნიკოლაძის საზოგადოებრივ-პედაგოგიკურ შეხედულებათა საერთოდ პროგრესულ-დემოკრატიული

¹ Н. С кан дел и, [Н. Николадзе], Отрывки о Кавказе, Газ. «СПб Ведомости», 1871 г., № 220.

ხასიათი, ის აქტუალობა, რომელსაც ზოგიერთი მისი დებულება ჩვენს დროშიც ინარჩუნებს, ნებას გვაძლევს მათი ავტორი დავაყენოთ ქართული პედაგოგიკური აზრის დიდი წარმომადგენლების, ილია ჭავჭავაძისა და იაკობ გოგებაშვილის გვერდით.

ნ. ნიკოლაძის მდიდარი პედაგოგიკური მემკვიდრეობის მომდევნო, კიდევ უფრო გაძლიერებული შესწავლა, უეჭველია, ხელს შეუწყობს ჩვენი მშობლიური პედაგოგიკური მეცნიერების შემდგომ განვითარებას, მის წინსვლას.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

ავტორისაგან	83-
I. ცხოვრების გზა	3
II. ნ. ნიკოლაძის სოციალურ-პოლიტიკური და ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა:	7
1. სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებანი	39
2. ფილოსოფიური შეხედულებანი	77
III. ნ. ნიკოლაძის ზოგადპედაგოგიკური შეხედულებანი:	/
1. აღზრდა-განათლების მიზნები	101
2. გონებრივი განათლების საკითხები	119
3. ზნეობრივი აღზრდის საკითხები	165
4. შრომითი აღზრდის საკითხები	188
IV. ნ. ნიკოლაძის დიდაქტიკური შეხედულებანი	210
V. ნ. ნიკოლაძე მშობლიური ენის, როგორც აღზრდა-განათლების საფუძვლის შესახებ	241
VI. ნ. ნიკოლაძე რუსული ენის შესწავლის შესახებ	254
VII. ნ. ნიკოლაძე სკოლისა და მასწავლებლის შესახებ	261